

9
MONOGRAFIJE CPA

IZGUBA VREDNOSTI ARHEOLOŠKEGA ZAPISA: MOŽNOSTI IN NAČINI OCENE

FILOMENA SIROVICA

Monografije CPA 9

Izguba vrednosti arheološkega zapisa: možnosti in načini ocene

avtor

Filomena Sirovica

izdajatelj

Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije

Poljanska cesta 40, SI-1000 Ljubljana

<http://www.zvkds.si>

in

Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani

Aškerčeva 2, SI-1000 Ljubljana

<http://www.ff.uni-lj.si/>

zanj: Roman Kuhar, dekan Filozofske fakultete

uredniški odbor

Maja Janežič, glavna urednica

Barbara Nadbath, odgovorna urednica

Špela Karo, članica

Tadeja Mulh, članica

Nives Zupančič, oblikovalka zbirke in likovna urednica

Vanja Celin, tehnična urednica

urednik

Predrag Novaković

recenzenta

Predrag Novaković

Jelka Pirkovič

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

902:719

SIROVICA, Filomena

Izguba vrednosti arheološkega zapisa : možnosti in načini ocene / Filomena Sirovica ; [prevod Sara Ćorković, Ahac Šinkovec, Matej Školc ; načrti Darja Čirič ... [et al.] ; fotografije Srečko Firšt, Aljoša Ozmec, Sašo Poglajen]. - Ljubljana : Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije : Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2018. - (Monografije CPA ; 9)

prevod

Sara Ćorković, Ahac Šinkovec, Matej Školc

lektoriranje

Rok Janežič

oblikovanje in prelom

Nives Zupančič in Andrejka Likar Kofol

načrti

Darja Čirič, Jure Krajšek, Robert Krempuš, Ana Plestenjak, Sašo Poglajen, Filomena Sirovica, Matej Strašek, Simona Tomažič

fotografije

Srečko Firšt, Aljoša Ozmec, Sašo Poglajen

tisk

Birografika Bori d. o. o.

naklada

100

Ljubljana 2018

Prva izdaja

Znanstvena monografija

Vse edicije zbirke Monografije CPA so brezplačne.

Najdete jih na povezavah:

<http://www.zvkds.si/sl/kategorija-publikacije/e-knjige>

<https://e-knjige.ff.uni-lj.si/>

<https://www.dlib.si/>

To delo je ponujeno pod licenco Creative Commons Priznanje avtorstva-Deljenje pod enakimi pogoji 4.0 Mednarodna licenca (CC BY-SA 4.0).

ISSN 2630-2063

Vsebina

5	1 Uvod
7	2 Preučevanje vrednosti kulturne dediščine
7	2.1 Družbeno teoretski okvir preučevanja vrednosti kulturne dediščine
11	2.2 Pravni okvir preučevanja vrednosti kulturne dediščine
12	2.2.1 Razvoj dediščinske zakonodaje
15	2.2.2 Problematika selekcije
17	2.3 Ekonomski okvir preučevanja vrednosti kulturne dediščine
18	2.3.1 Pripisovanje ekonomske vrednosti elementom kulturne dediščine
20	2.3.2 Metode merjenja ekonomskih vrednosti kulturne dediščine
23	2.3.3 Pomanjkljivosti ekonomskega vrednotenja kulturne dediščine
27	3 Preučevanje znanstvene vrednosti arheološke dediščine
27	3.1 Znanstveni okvir preučevanja vrednosti arheološke dediščine
29	3.1.1 Razvoj teoretskega preučevanja vrednosti arheološke dediščine
32	3.1.2 Znanstvena vrednost kot informativni potencial
35	4 Vrednotenje arheološke dediščine
35	4.1 Problematika vrednostnih ocen arheološke dediščine
37	4.1.1 Postopek evalvacije: intuitivne in sistematične evalvacije ter deskriptivni in kvantitativni modeli
39	4.1.2 Slovenski model
44	4.2 Pregled kvantitativnih modelov vrednotenja arheološke dediščine
44	4.2.1 Angleški model
46	4.2.2 Nizozemski model
50	4.2.3 Pomen referenčnega okvira za vrednostne ocene
52	4.2.4 Vprašanje upravičenosti vrednostnih ocen
55	4.3 Problem slabo znanih in razumljivih vrst arheološkega zapisa
56	4.3.1 Arheološke ostaline, odkrite z aerofotografijo
56	4.3.2 Urbana območja
57	4.3.3 Arheologije moderne dobe in tehniška dediščina
58	4.3.4 Površinska najdišča arheoloških ostalin
58	4.3.5 Naravni depoziti
59	4.3.6 Kulturne krajine
63	5 Ocena izgube vrednosti poškodovanega arheološkega zapisa
63	5.1 Vrste vplivov na arheološki zapis
65	5.2 Možnosti oblikovanja ocene v okviru slovenskega pravnega sistema
69	5.3 Oblikovanje vrednostne ocene

69	5.3.1	Možnosti aplikacije kriterijev vrednosti, razvitih v dediščinskem kontekstu
70	5.3.2	Družbeni in splošni dediščinski kriteriji vrednosti arheološkega zapisa
73	5.3.3	Kvaliteta in informativni potencial kot indikatorja znanstvene vrednosti
77	5.3.4	Kriteriji znanstvene vrednosti arheološkega zapisa
79	5.3.5	Problematika vzpostavitve referenčnega okvirja
81	5.4	Oblikovanje metode ocene izgube vrednosti poškodovanega arheološkega zapisa
93	6	Empirična analiza metode ocene izgube vrednosti poškodovanega arheološkega zapisa
93	6.1	Celje – Mohorjev atrij: testiranje metode na simulirani situaciji
95	6.1.1	Referenčni okvir najdišča Celje – Mohorjev atrij
99	6.1.2	Analiza rezultatov arheološke raziskave (Celje – Mohorjev atrij)
103	6.1.3	Ocena vrednosti (Celje – Mohorjev atrij)
103	6.1.4	Ocena odstotka uničenosti (Celje – Mohorjev atrij)
107	6.1.5	Ocena izgube vrednosti v simulirani situaciji (Celje – Mohorjev atrij)
108	6.2	Celje – Breg: testiranje metode na poškodovanem arheološkem zapisu
109	6.2.1	Referenčni okvir najdišča Celje – Breg
112	6.2.2	Analiza rezultatov arheološkega dokumentiranja uničenja (Celje – Breg)
116	6.2.3	Ocena vrednosti (Celje – Breg)
116	6.2.4	Ocena odstotka uničenosti (Celje – Breg)
116	6.2.5	Ocena izgube vrednosti poškodovanega arheološkega zapisa (Celje – Breg)
120	6.3	Velika Dobrava – Zglavnice: testiranje metode na poškodovanem arheološkem zapisu
120	6.3.1	Referenčni okvir najdišča Velika Dobrava – Zglavnice
127	6.3.2	Analiza rezultatov arheološkega dokumentiranja uničenja (Velika Dobrava – Zglavnice)
132	6.3.3	Ocena vrednosti (Velika Dobrava – Zglavnice)
132	6.3.4	Ocena odstotka uničenosti (Velika Dobrava – Zglavnice)
133	6.3.5	Ocena izgube vrednosti poškodovanega arheološkega zapisa (Velika Dobrava – Zglavnice)
139	6.4	Analiza rezultatov
145	7	Zaključne misli
149	8	Literatura
149	8.1	Literatura
164	8.2	Drugi viri

1 Uvod

Podvrženost arheološkega zapisa degradaciji, poškodbam in nepovratnemu propadanju uvršča problem izgube njegove vrednosti med neizogibne teme arheološke vede. Čeprav je ideja izgubljene vrednosti vsaj implicitno, če že ne eksplicitno prisotna v arheološki praksi in pri vsakem poskusu arheološke interpretacije, so bile možnosti ocenjevanja izgube vrednosti in načini njenega vrednotenja, le redko predmet obravnave. K temu je vsekakor prispevala tudi izrazita raznovrstnost možnih dejavnikov, ki preoblikujejo, degradirajo in uničujejo arheološki zapis, in katerih učinke največkrat ni bilo možno obravnavati na enak način. Toda, ocena izgube vrednosti je predpogoj za odločanje, kako ravnati z arheološkimi ostanki, kako jih varovati, ohranjati in tudi izločiti. Ravno zaradi tega je bil na začetku študije nujen teoretični in praktični razmislek o virih za obravnavanje vrednosti arheološkega zapisa nasploh in o posledicah, ki jih predstavlja izguba takšnih vrednosti. S tem smo želeli povečati razumevanje tovrstnih konstruktov in tudi nabor orodij za njihovo analizo in definiranje.

Problema izgube ne moremo obravnavati ločeno od samih vrednosti, ki jih pripisujemo arheološkemu ostankom. Zaradi tega je vprašanje izgube vrednosti nujno postavljeno v okvir konstruiranja vrednosti v arheološkem, dediščinskem in tudi v splošnem družbenem kontekstu. Prvi del študije je najprej posvečen premisleku o naravi in virih določanja vrednosti kulturne dediščine, čemur sledi analiza vloge znanosti v tovrstnih konstrukcijah vrednosti. Ker je nujen rezultat vsake konstrukcije vrednosti njihova kategorizacija, ki je osnovni predpogoj vsakega smiselnega ovrednotenja, smo posebno poglavje namenili različnim tipom postopkov vrednotenja v dediščinski in arheološki praksi, kjer smo analizirali njihove prednosti in pomanjkljivosti. Pri tem smo posebej preizkušali njihovo uporabnost pri ocenah poškodb arheološkega zapisa, kjer smo definirali predvsem tiste vrste vpli-

vov, katerih posledice je smiselno vrednotiti. Osrednji del knjige je v celoti posvečen oblikovanju metodologije za oceno izgube vrednosti v primerih, ko je bil arheološki zapis poškodovan zaradi nenadziranih ali nestrokovnih posegov. Uspešnosti predlagane metodologije ni mogoče ustrezno oceniti brez analize njene uporabnosti v praksi, čemur je bil posvečen zadnji del naše študije, kjer smo dejanskih situacijah preverjali ustreznost dostopnih podatkov ter načine njihove uporabe. Analiza rezultatov je omogočila dovolj veliko količino ustreznih podatkov za natančnejše razumevanje dometa in omejitev predlaganega postopka ter njegove zmožnosti za oblikovanje smislenih in arheološko utemeljenih izjav o povzročeni škodi in izgubah.

Predlog urednikov, da se študija objavi v dveh knjižnih izdajah, v slovenskem in hrvaškem jeziku, izhaja predvsem iz njenega pomena za razvoj znanstvene terminologije v obeh jezikih in želje temo čim bolj približati strokovnjakom in zainteresirani javnosti v obeh državah, kjer so se koncepti vrednotenja, varstva in ohranjanja dediščine razvijali na podobnih osnovah. Knjiga je rahlo spremenjena doktorska disertacija, ki je z naslovom „Ocena izgube vrednosti in znanstvenega informacijskega potenciala pri uničenih arheoloških depozitih“ bila leta 2015 zagovarjana na Univerzi v Ljubljani, na Oddelku za arheologijo Filozofske fakultete. Za pomoč pri nastajanju disertacije se zahvaljujem kolegom, družini in prijateljem, predvsem pa prof. dr. Predrag Novakoviću, ki je bil ves čas mojega doktorskega študija zelo inspirativen mentor in je tudi omogočil objavo disertacije v knjižni obliki. Zahvaljujem se tudi delovnemu mentorju mag. Matjažu Novšaku, ki mi je odstopil podatke o arheoloških raziskavah in tako omogočil velik del terenskega raziskovalnega dela in tudi nudil pomoč pri njihovi analizi in reinterpretaciji. Pri terenskem delu je bila neprecenljiva tudi pomoč arheologov, Dani-

jele Brišnik iz Zavoda za varstvo kulturne dediščine (OE Celje) in Jureta Krajška iz Pokrajinskega muzeja v Celju. Posebej se zahvaljujem tudi dr. med. Marijanu Pašaliću za prispevek pri razvoju zahtevnih matematičnih postopkov; brez njegove nesebične pomoči, koristnih nasvetov in kreativnih predlogov ta

del moje razprave ne bi dosegel sedanje ravni. Velike zahvale gredo tudi Dinku Tresiću Pavičiću in Andreji Kudelić, ki sta bila vedno pripravljena z menoj deliti breme vrednosti arheološke dediščine. Nadvse pa sem hvaležna svoji družini, ki me je vedno podpirala v mojem delu.

2 Preučevanje vrednosti kulturne dediščine

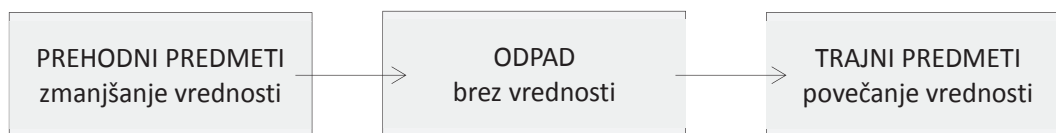
2.1 Družbeno teoretski okvir preučevanja vrednosti kulturne dediščine

Pojem vrednost predstavlja osnovo vsake razprave o kulturni dediščini, pri čemer je vrednostna kategorija ključni dejavnik pri sprejemanju odločitev o načinu ravnanja z dediščino. Čeprav je večina avtorjev mnenja, da vrednosti niso inherentne posameznim elementom dediščine, temveč da gre za attribute, pripisane na osnovi družbenih procesov (Tainter, Lucas 1983; Lipe 1984; Bender 1992; Tilley 1994; Lowenthal 1996; Groenewoudt, Bloemers 1997; Briuer, Mathers 1996; Mathers, Darvill, Little 2005; Carman 2000a; 2002a; Darvill 2001; Willems 2001; Deeben, Groenewoudt 2005; Worthing, Bond 2008), so poskusi analize vrednosti najpogosteje usmerjeni v reševanje tega vprašanja v praktičnih in tehničnih okvirih dediščinske stroke (Carman 1996a; 2000a; 2002a; Willems 2001). Glede na to, da je vrednost dinamičen in relativen pojem, odvisen od prostora in časa ter družbenega konteksta, je teoretsko preučevanje procesa nastajanja vrednosti nujno za pravi uvid v problem vrednotenja elementov kulturne dediščine. Ozadje tovrstnih raziskav izhaja iz predpostavke, da je varstvo kulturne dediščine odraz civilizacijskih tokov oziroma integralni del sodobne družbe, ki je določene produkte materialne kulture prepoznala kot kulturno dediščino, s čimer se je začel proces ustvarjanja oziroma proizvodnje dediščine (Avrami, Mason, de la Torre 2000a, 3).

Ideja o konstruiranosti vrednostnih konceptov je osnova prevladujočega teoretskega pristopa v družbenih in humanističnih vedah ter določa način preučevanja medčloveških odnosov in odnosov ljudi s fizičnim svetom, ki jih obdaja, ter z materialnim svetom, ki ga ustvarjajo (Gibson, Pendlebury 2009, 1; Moeran 2009, 4). Ker ureditev sveta temelji na

primerjanju objektov na osnovi vrednostnih lestvic, je prenos vrednosti na objekte osnova strukturiranja materialnega sveta (van Wijngaarden 1999, 154). Svet je v tem smislu rezultat družbene konstrukcije, ki je odvisen od klasifikacijskega sistema, pri čemer je materialna kultura podvržena nenehnim vrednostnim spremembam (Pearce 1994a, 2; 1994b, 10). Kljub temu, da v znanosti vrednosti in dejstva predstavljajo dve zelo različni in nezdržljivi načeli, je znanost v osnovi prežeta z vrednostmi in tudi dejstva obravnava kot družbeno konstruirane nosilce vrednostnih oznak. Znanstvena prepričanja so v tem smislu rezultat raziskav tistih načel vrednostne presoje, ki so zmožna posamezne predpostavke na osnovi zanesljivega zaporedja dokazov in argumentov povezati z realnostjo (Harris 2010, 143–144, 180).

V okviru tovrstnih raziskav je družbena vrednost opredeljena kot celota zaželenih lastnosti in pozitivnih pomenov, ki vplivajo na usmeritev družbenega delovanja ter tvorijo ozadje vseh oblik družbenih odnosov in vedenja (Darvill 1995, 38; Darvill 2005, 24). Vrednosti običajno razumemo na dva načina. Po eni strani predstavljajo moralna načela in ideje, ki vodijo naše individualno in kolektivno delovanje ter so odraz konsenza o družbenih vrednotah, ki je splošno sprejet med posamezniki in skupinami (Mason 2002, 7). Po drugi strani vrednosti predstavljajo aktualne in potencialne značilnosti in kvalitete, ki jih pripisujemo objektom in vsebujejo potencial kvantitativnega izraza, primerne za njihovo smiselno rangiranje (Darvill 2001; Willems 2001; Mason 2002; Moeran 2009). Pri tem vrednostni sistemi predstavljajo skupine norm, ki omogočajo primerjavo med objekti, delovanjem in vedenjem. Ti niso univerzalno določeni, temveč jih vedno znova preučujemo in usklajujemo, njihova odobritev pa je odraz družbenega soglasja glede sprejemljive vrednostne usmeritve (Darvill 2005, 24).

Slika 1 Thompsonov model cirkulacije predmetov (po Thompson 1979, 10, sl. 2).

V kontekstu kulturne dediščine, ki je sestavljena iz materialnih objektov, vrednosti odražajo potrebo družbe po kontinuiranem prenosu kulturnih informacij skozi čas, pri čemer objekti služijo kot posredniki pri prenosu določenega tipa informacij (Lipe 1984, 5) in imajo drugačno vlogo kot v svojem izvornem kontekstu. Družba zanimanje za posamezne objekte ustvarja na podlagi političnih ali religijskih trendov in družbenih gibanj, pa tudi znanstvenega diskurza (Avrami, Mason, de la Torre 2000a, 3). Proces oblikovanja vrednosti, na katerih ta interes temelji, je izjemno zapleten, saj izhaja iz kombinacije družbeno oblikovanih nazorov, strokovnih in znanstvenih ugotovitev, pa tudi zasebnih, političnih in ekonomskih interesov (Cooper *et al.* 1995a, 7; Darvill 1995, 39, 42). Pri tem prepoznanje in opredelitev vrednosti posameznih objektov kot dediščinskih ponuja motive za njihovo ohranitev ter v končni fazi prispeva k legitimaciji celotne dediščinske prakse (Groenewoudt, Bloemers 1997, 132–133).

Ena pomembnejših in v arheologiji močno razširjenih teorij konstruirane vrednosti materialne kulture je teorija družbenega življenja predmetov, ki jo Arjun Appadurai predstavlja v uvodnem poglavju znane knjige *The Social Life of Things* (Appadurai (ur.) 1986). Appadurai ugotavlja, da vrednosti objektov predstavljajo sodbe, ki si jih o njih ustvarjajo subjekti. V skladu s tem preučuje gibanje predmetov skozi različne vrednostne režime, pri čemer rekonstrukcija tega gibanja predstavlja rekonstrukcijo družbenega življenja predmetov in s tem sredstvo za razumevanje njihovega pomena. V tem smislu so vse vrednosti ustvarjene na osnovi družbenih dogovorov in izmenjave, pri čemer je politika tisto področje, ki predstavlja povezavo med tem procesom in vrednostmi samimi (Appadurai 1986, 3, 57). Pomemben vidik procesa oblikovanja vrednosti v okviru teorije o družbenem življenju predmetov predstavlja tudi delo Igorja Kopytoffja (1986), v katerem je avtor z razlago sistema komodifikacije

predmetov prikazal nasproten kulturni proces, katerega posledica je, da so posamezni predmeti ali celotni razredi objektov izvzeti iz sfere vsakdanjega življenja in sakralizirani oziroma prestavljeni v sfero simbolnih vrednosti (Kopytoff 1986, 73–74). V tem postopku lahko jasno prepoznamo proces družbenega oblikovanja dediščine kot kategorije.

Znani teoretik arheološke dediščine John Carman (Carman 1990; 1996a; 2000a; 2002a; 2010) za prikaz nastajanja oziroma družbene proizvodnje dediščine poleg teorije družbenega življenja predmetov uporablja tudi Thompsonovo teorijo odpada (*Rubbish Theory*; Thompson 1979), ki govori o kroženju predmetov skozi procese izdelave, uporabe in odmetavanja. Thompson predmete deli na tri kategorije: trajni predmeti, katerih vrednost se s časom povečuje, prehodni predmeti, katerih vrednost se s časom zmanjšuje, in odpad, kjer gre za odvržene predmete brez vrednosti (Thompson 1979, 7). Thompsonov model poskuša pojasniti, kako predmeti prehajajo iz ene kategorije v drugo, pri čemer je oblika njihove eksistence obenem odraz njihove vrednosti. Poudarek je na kategoriji odpada, ki predstavlja odvržene prehodne predmete. Čeprav predmeti z redukcijo na odpad postanejo kulturno nevidni, jim je z družbeno manipulacijo lahko ponovno pripisana nova vrednost, ki jih promovira na področje kulturno vidnih, trajnih predmetov (Thompson 1979, 91–92, 126; *sl. 1*).

Z vstopom v kategorijo trajnih predmetov je predmet obsojen na neprekinjeno existenco in nenehno povečevanje vrednosti. Čeprav si lahko predstavljamo, da kroženje predmetov poteka tudi v drugih smereh (npr. iz prehodnih v trajne ali celo iz trajnih v prehodne ali v odpad), nam Thompsonova teorija jasno prikazuje fleksibilnost in minljivost vrednostnih sistemov ter družbeni značaj trajne vrednosti (Engeström, Blackler 2005; Meadow 2010; Pye 2010). Ko predmet doseže stopnjo vrednosti, ki je ni več mogoče meriti, izstopi iz cirkulacije in področja zasebnega

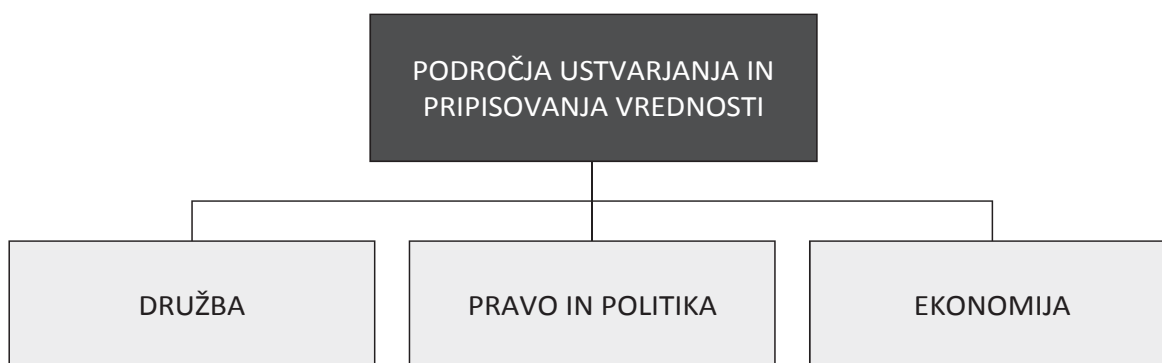
Slika 2 Sistem ustvarjanja koncepta dediščine (po Carman 1996a; 2002a).

delovanja. S tem dobi visoko oziroma neprecenljivo vrednost v novem, vzvišenem, javnem kontekstu in postane sredstvo dostopa do preteklosti oziroma dediščina (Carman 1990; 1996a; 2000a; 2002a; 2010).

Na podlagi tega Carman zaključuje, da je dediščina javni fenomen, sestavljen iz predmetov iz vsakdanjega življenja, opredeljenih za vredne, medtem ko je upravljanje z dediščino poseben način manipulacije objektov, pri katerem je materialni fenomen iz preteklosti pretvorjen v simbolni fenomen v sedanjosti (Carman 1996a, 29; 2002a, 194; 2010, 74). Dediščina je v tem smislu tako proces kot produkt, pri čemer sta predmet našega zanimanja postopek izbire predmetov, ki predstavljajo obče objekte dediščine s posebnimi vrednostnimi značilnostmi, in način ravnanja s predmeti, ki so tako opredeljeni (Carman 1996a, 30; 2002a, 187). Najpomembnejši vidik te problematike predstavlja dejstvo, da pojem vrednost implicira merila in standarde, na podlagi katerih ocenjujemo elemente dediščine, zaradi česar so ti, v nasprotju z drugimi kategorijami predmetov, neposredno povezani z ustvarjanjem koncepta dediščine (Carman 2002a, 148). Carman dediščino zato definira kot produkt procesa kategorizacije, ki omogoča izbiranje, ločevanje in uvrščanje posameznih predmetov v posebne konceptualne okvire. Na tej podlagi je ustvarjena možnost njihove posebne obravnave in ravnanja z njimi (Carman 2002a, viii; glej tudi Howard 1994). Če so vrednosti rezultat iskanja tistega, kar je pomembno in sprejemljivo, je ključni dejavnik v procesu določanja vrednosti znanje, utemeljeno na vnaprej določenih konceptih kategorij, ki omogočajo razumevanje stvarnosti na osnovi karakterizacije in klasifikacije.

Kategorizacija, ki temelji na pripisanih vrednostih, zahteva razvijanje smiselne klasifikacije, ki izhaja iz potrebe družbe po ocenjevanju in določanju vrednosti kot predpogoja za postopke primerjanja in rangiranja. V kontekstu dediščine neposredno posledico tega procesa predstavlja zahteva po sistematičnem in metodološkem preučevanju in definiranju vrednosti kot razloga za ohranjanje in raziskovanje elementov dediščine (sl. 2). S sodobnim razumevanjem vrednosti kulturne dediščine, ki se je razvilo v zadnjih desetletjih, se je na osnovi analize procesa in mesta oblikovanja vrednosti začelo preučevanje širšega pomena interakcije med ljudmi in predmeti ter razumevanje ocene vrednosti kot konstitutivnega elementa vrednosti same. V ozadju teh raziskav je osnovna ideja, da je vrednosti mogoče preučevati le glede na širša teoretska vprašanja, ki vključujejo moralne in etične poglede, v skladu s katerimi so oblikovani načini obravnave objektov, ter psihološki in intelektualni okvir, na osnovi katerega vrednosti določamo (Schiffer, House 1977; Lynott 1980; Mathers, Darvill, Little 2005).

Zato se raziskovanje vrednosti kulturne dediščine sooča s težavami, ki so rezultat raznolikosti narave in izvora vrednosti (družbeni, kulturni, znanstveni, ekonomski, politični in drugi interesi), kontekstualnih dejavnikov, ki jih oblikujejo (družbene sile, ekonomski oportunitizem, kulturni trendi), in dejstva, da se nekatere vrednosti prekrivajo ali si medsebojno konkurirajo (Mason 2002, 5). Te raziskave dodatno otežuje spoznanje, da so vrednosti aktivni dejavniki oziroma da ima proces proizvodnje vrednosti povratni učinek na področja, ki ga oblikujejo. Materialna

Slika 3 Področja ustvarjanja in pripisovanja vrednosti.

kultura je medij, v okviru katerega poteka družbena dejavnost in kjer se oblikujejo družbeni odnosi, pri čemer ti procesi hkrati spreminjajo materialno kulturo samo (Hodder 1985). Teoretsko preučevanje vrednosti zato ne poskuša ugotoviti zgolj vzrokov oblikovanja vrednosti, temveč tudi posledice, ki jih imajo vrednosti za področje, v okviru katerega delujejo. Posledično so raziskave usmerjene v razumevanje teh kompleksnih, aktivnih odnosov in vpliva, ki ga imajo na oblikovanje, razumevanje in upravljanje dediščine (Mathers, Darvill, Little 2005, 8). Problem predstavljajo tudi same metode vrednotenja, pri katerih lahko vrednosti ocenjujemo z različnimi tehnikami in z različnih perspektiv, rezultat njihove uporabe pa so različni, pogosto nepovezani in neprimerljivi podatki (Mason 2002, 15). Osnovna problematika tega področja potemtakem izhaja iz načina identificiranja, artikuliranja in ugotavljanja vrednosti kulturne dediščine ter oblikovanja metode njihove ocene, prav tako pa tudi smiselnosti, namena in ravni uporabnosti pridobljenih rezultatov.

Tako je razumevanje vrednosti ločeno na področja družbenega, pravno-političnega in ekonomskega delovanja (Carman 1991; Schadla-Hall 1999; Ennen 2000; Jameson, Baugher 2007; *sl. 3*) in posledično povezano z globljimi družbenimi vprašanji javnega delovanja.

Čeprav je že Carman poskušal pojasniti načine razumevanja dediščine v okviru javnega in zasebnega delovanja, imamo lahko delen neuspeh njegovih domnev za posledico poenostavljenega razumevanja teh življenjskih sfer. Z vključitvijo ekonomije in tržnih vrednosti v sfero zasebnih interesov je Car-

man (Carman 1996a; 2005a) poskušal prikazati nezadovoljivost ekonomije za razumevanje vrednosti kulturne dediščine, ki je z oblikovanjem pravnega varstva povzdignjena iz prehodnosti vsakdana in promovirana v javno sfero trajnih vrednosti. Iz filozofske problematike javnega in zasebnega področja, ki jo je Hannah Arendt predstavila v svoji knjigi *Vita activa* (1991 [1958]), je razvidno, da sta bili z razvojem družbe, ki ga avtorica datira na začetek novega veka, in njegovim sistematičnim širjenjem na račun javne in zasebne sfere življenja, ki sta bili značilni za antiko in v nekoliko spremenjeni obliki za srednji vek, v javni prostor vpeljani ekonomija in zakonodaja kot osnovni smernici oblikovanja družbenega življenja. Družba je za Arendtovo hibridno področje, kjer zasebni interesi, povezani z zakonskim varstvom in ekonomskim upravljanjem, dobivajo javni pomen (Arendt 1991, 33). Vzporedno s tem javno področje preneha predstavljati področje delovanja in postane področje vedenja, v okviru katerega je vsako ravnanje regulirano z zakonskimi normami (Arendt 1991, 41). Če javno področje razumemo kot prostor trajnosti in nesmrtnosti, predstavljajo vrednosti, promovirane na to področje, tiste vrednosti, ki jih želimo zaščititi pred naravnim propadanjem (Arendt 1991, 48). To področje je po Arendtovi zaznamovano s kontradiktorno idejo skupne lastnine in bogastva, ki predstavlja družbeno skrb, podvrženo nadzoru politične ekonomije, ki je bila s formiranjem družbe povzdignjena v javno sfero (Arendt 1991, 28). Če v skladu s tem analiziramo značilnosti dediščine, opazimo, da je bilo z oblikovanjem zakonov o varstvu objektov iz preteklosti, ki so se po Evropi uveljavili konec 19. stoletja, objek-

tom, ki jih danes označujemo za dediščino, pripisano zakonsko varstvo, s čimer so dobili značaj javnega interesa in vrednosti, ki je vredna ohranjanja. V tem smislu ima dediščina vse značilnosti novoveške javne sfere: kot z zakonom določene trajne vrednosti, ki jo je treba ohranjati, in kot skupnega bogastva, ki ga je treba upravljati. S tem sta pravni in ekonomski okvir razumevanja dediščine postala področje ustvarjanja in razumevanja posebnih skupin vrednosti, značilnih za objekte dediščine, ki so z družbenim delovanjem promovirani na področje javnega in skupnih vrednot.

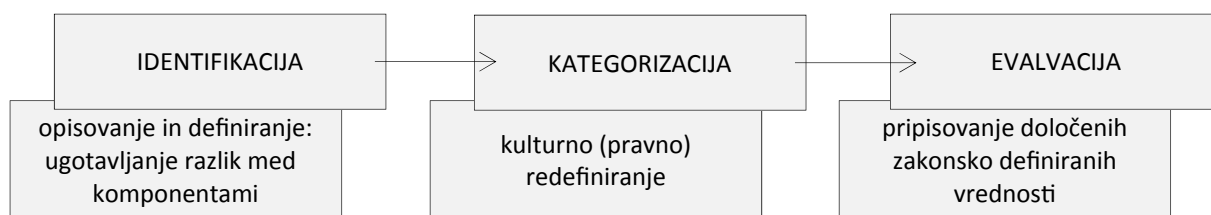
2.2 Pravni okvir preučevanja vrednosti kulturne dediščine

Predpogoj za varstvo in ohranjanje kulturne dediščine je družbeno priznanje njene vrednosti, ki temelji na oblikovanju zakonskega in institucionalnega okvira upravljanja z dediščino (Firth 1995, 49). Z uzakonitvijo vrednosti in oblikovanjem upravljanja se je dediščina ločila od področja zasebne lastnine in kot javno dobro postala predmet javnega delovanja. S tem postopkom so bile vrednosti dediščine vključene v politični proces sprejemanja odločitev oziroma na področje javnega delovanja, ki skrbi za upravljanje z javnimi dobrinami. Promocija v javno domeno predstavlja osnovo zakonodaje, ki določenim objektom na osnovi procesov identifikacije, kategorizacije in nazadnje selekcije določa vrednost. Iz tega je razvidno, da je dediščina politični in pravni termin, ki označuje materialne in nematerialne dobrine, ustvarjene kot odgovor na različne politične pritiske in družbene trende (Serageldin, Shluger 2001; Darvill 2005; Willems 2010a).

Zakoni načeloma opredeljujejo vse vidike ravnanja z dediščino, od konvencionalnih metod raziskav, načinov prezentacije, interpretacije, ohranjanja in odstranjevanja do pravic do dostopa in uporabe (Soderland 2010, 130). Zakoni tako primarno delujejo kot serija pravil, na podlagi katerih družbene norme dobivajo moč prisile, in služijo reševanju sporov znotraj družbe, hkrati pa delujejo kot program za sprejemljivo ravnanje (Carman 1996a, 34). Iz tega izhaja, da

so zakoni hkrati družbeno konstituirani element in konstitutivni element družbe, saj pravne kategorije, ki so po eni strani odraz časa, po drugi strani določajo družbene odnose ter delovanje in ravnanje (Dommann 2008, 4). Moralna načela in vrednote posamezne države so prvenstveno razvidne iz njenih zakonov (Trotzig, Klockhoff 2004, 163), skozi administrativni in zakonodajni sistem pa se odražajo tudi v načinu upravljanja s kulturnimi dobrinami (Cleere 1984; Firth 1995). Zakoni so odraz dejanskega pravnega statusa kulturnih dobrin in določajo formalne postopke odnosa do njih v administrativnem kontekstu (Moratto, Kelly 1978, 14). Zakon je torej pomemben dejavnik, saj določa vrednost zavarovanih objektov, pri čemer ima z zakonom določena vrednost neizbežne posledice za vse dejavnosti, povezane z dediščino, torej tudi za arheologijo (Carman 1995, 26; 1996a; 2000b, 305). Zakon o varstvu arheoloških ostankov zato primarno predstavlja simbol pomena arheologije (Cooper *et al.* 1995a, 8; Vollmer-Konig 2010, 494) in arheologiji daje javno priznano vrednost (Carman 1995, 20, 27–28). Po drugi strani pa ima pomembno vlogo tudi arheologija, saj s pripisovanjem pomena in vrednosti posameznemu objektu pojasnjuje, kaj je arheološko in kaj ni. Na podlagi tega določa področje svojega delovanja in opredeljuje objekte raziskav (Carman 2002a, 191). Hkrati ta postopek jasno kaže, da sta tako arheološka kot dediščinska praksa področji ustvarjanja vrednosti in pomenov, kar od obeh disciplin zahteva globljo analizo vpliva in posledic njenega delovanja (Lafrenz Samuels 2008, 71). Ob upoštevanju dejstva, da proces proizvodnje vrednosti poteka v okviru različnih institucij ter različnih regulatornih in zakonskih sistemov, lahko razumemo njihov vpliv na ustvarjanje vrednosti in pomena arheoloških ostankov. Glede na to, da ima določena stvar arheološko vrednost zato, ker tako določa zakon, Carman ugotavlja, da mora zakon potemtakem do določene mere regulirati tudi našo percepcijo »arheološkega« (Carman 1995, 28; glej tudi Smith 2004, 126–127; *sl.* 4).

Po drugi strani si arheologija z opredeljevanjem posameznih objektov kot arheoloških prilašča intelektualne pravice do dostopa in nadzora nad njimi (Smith 1993,

Slika 4 Prikaz pravnega vpliva na opredelitev kulturne dediščine (po Carman, 1996b, 23–24, sl. 2, 3).

64). Problematika, ki iz tega izhaja, ima vzrok v težavnem ločevanju preteklosti od struktur in institucij, ki jo predstavljajo, avtorizirajo, promovirajo in krepijo (Molyneaux 1994, 4). V tem procesu arheološko delovanje in arheološki diskurz oblikujejo politične odločitve, določbe o načinu ravnanja z objekti in navodila za izvajanje raziskav (Huld Sigurðardóttir 2006, 223). S preučevanjem predstavljenega procesa v okviru poprocesne teorije lahko arheologijo razumemo kot tehnologijo (v terminih Foucaultove teorije upravljivosti; angl. *governmentality theory*), ki pa ne predstavlja več nevtralnega iskanja znanja, temveč teži k sistematičnemu definiranju obravnavanih objektov (Shanks, Tilley 1987a, 49). Glede na to, da ima način razumevanja preteklosti velike posledice za družbene odnose, arheološka spoznanja na osnovi zakonske in institucionalne regulacije predstavljajo tehnologijo za upravljanje z zahtevami in trditvami, utemeljenimi na preteklosti, ter vodijo k regulaciji družbenih vrednot in kulturnih pomenov (Smith 2007, 161; 2009, 34).¹

¹ Laurajane Smith, ena najbolj izstopajočih teoretičark diskurza o dediščini, je v okviru postkolonialne teorije na več mestih predstavila daljnosežne implikacije arheološkega diskurza o dediščini, ki, avtoriziran v zakonodajnih okvirih in mobiliziran z javno politiko, neposredno vpliva na izraz družbene in kulturne identitete (Smith 1993; 2004; 2006; 2007). Smithova ta diskurz, s katerim označuje domeno pooblastil, imenuje avtoriziran diskurz o dediščini (angl. *Authorised Heritage Discourse*, skr. AHD), pri čemer ugotavlja, da so postavke, na katerih je utemeljen, vključene v vse mednarodne dokumente, povezane z varstvom in ohranjanjem dediščine. Smithova poudarja, da avtorizirani diskurz daje primat avtoriteti strokovnjakov, ki so edini sposobni razumeti, identificirati in definirati vrednosti dediščine, s čimer si zagotavljajo trajen in na jasnih pravnih osnovah utemeljen dostop do objektov iz preteklosti (Smith 2006; 2007; glej tudi pogl. 3.1.1). V tem smislu je pravni sistem, ki tvori temelj upravljanja z materialno kulturo, pomemben produkt avtoriziranega diskurza, saj uteleša spoznanja različnih disciplin, ki preučujejo objekte iz

2.2.1 Razvoj dediščinske zakonodaje

Pravni sistem varstva in ohranjanja kulturne dediščine temelji na postopku uzakonjanja njenih vrednosti. Ta postopek proces upravljanja z dediščino definira kot politično aktivnost, na katero tradicionalno vplivajo pravna vprašanja in praktični, metodološki problemi dediščinske prakse. Izraz *dediščina* izvira iz pravne terminologije (Pearce 2000, 59), saj je njegov pojav v mednarodnih pravnih dokumentih ob koncu 60. let 20. stoletja² izrazito vplival na njegovo široko uporabo v večjem delu sveta kot termina, ki označuje vredne predmete iz preteklosti (O'Keefe, Prott 1992; Carman 2005b). Zgodovino in razvoj dediščinske zakonodaje so preučevali številni avtorji tako na nacionalni kot na mednarodni ravni, pri čemer so menili, da rekonstrukcija tega procesa predstavlja temeljni način za razumevanje položaja, ki ga ima dediščina v sodobni družbi (Cleere (ur.) 1989; Hunter, Ralston (ur.) 1993; Carman 1995; 2002a; Frigo 2004; Stamatoudi 2011). Pregled zgodovine zakonodaje ponuja vpogled v spreminjanje koncepta varstva dediščinskih vrednot, pa tudi v spreminjanje načina pravnega sodelovanja v tem postopku, kar nam omogoča neposreden vpogled v prostorsko in časovno odvisnost vrednotenja ostankov iz preteklosti (Soderland 2010, 137). Del teh raziskav temelji na pregledu sprememb v pravni terminologiji, ki veljajo za odraz sprememb v načinu, na katerega pojmuje svet, ki nas obdaja, ter je odraz pozitivnega in negativnega vrednotenja zno-

preteklosti, obenem pa ga interpretirajo in izvajajo institucije, ki promovirajo interese teh disciplin (Smith 2004, 73).

² Pojem dediščina se v mednarodnem pravu prvič pojavi leta 1969 v Evropski konvenciji o varstvu arheološke dediščine (Svet Evrope 1969; Petrič 2000, 6), že leta 1972 pa tudi v UNESCOVI Konvenciji o varstvu svetovne kulturne in naravne dediščine (UNESCO 1972).

traj družbe (Mathers, Darvill, Little 2005, 9). Če je geneza pravne terminologije eno od temeljnih področij, v okviru katerega se oblikujejo definicije vrednosti kulturne dediščine, je tudi samo razumevanje vrednosti dediščine retorično in je pripisano posameznemu objektu ali delovanju na osnovi diskurza (Pearce 2000; Rogers 2007; Cooper, M. A. 2008; Kristiansen 2008a). Ta trditev je jasno razvidna iz sprememb v pravnih doktrinah, utemeljenih na definiranju dediščinskih vrednosti, in zahtev po ustreznem ravnanju. Problematičnost oblikovanja ene same, univerzalno sprejete definicije vrednosti so preučevali številni avtorji, ki so poudarjali razlike med pravnim konceptom kulturne lastnine (angl. *cultural property*, običajno preveden kot kulturna dobrina) in širšim konceptom kulturne dediščine, kot tudi težave pri prevajanju teh sintagem v mednarodnih sporazumih (O'Keefe, Prott 1992; Müller 1998; Willems 2010a; Frigo 2004; Nafziger, Kirkwood Paterson, Dundes Renteln 2010; Stamatoudi 2011). Kljub temu večina avtorjev soglaša, da se je zakon o kulturni dediščini razvil iz zakona o kulturni lastnini oziroma dobrini, kar je razvidno iz mednarodnih sporazumov, listin in konvencij, v katerih idejo kulturne lastnine od konca 70. let 20. stoletja vse pogosteje zamenjuje sintagma kulturna dediščina (Boylan 2002; Brodie, Walker Tubb (ur.) 2002; Frigo 2004; Nafziger, Kirkwood Paterson, Dundes Renteln 2010; Stamatoudi 2011). Ob tem Kristian Kristiansen poudarja, da je bilo v obdobju, zaznamovanem z živim spominom na nacionalistične tenzije, ki so povzročile drugo svetovno vojno, termin dediščina nemogoče uvrstiti v zakonodajo, saj je bil kompromitiran zaradi nemške nacistične ideologije, ki ga je neposredno povezovala z idejami kulturnega in etničnega izvora.³ Ideološko ozračje se je spremenilo že v 80. letih 20. stoletja, ko je dediščina postala prevladujoč termin (Kristiansen 2008a, 9–10; 2011, 103), ki se uporablja

v mednarodnih sporazumih, konvencijah in listinah, pa tudi v nacionalnih zakonodajnih sistemih in političnih programih, kar spet kaže na nerazdružljivo medsebojno odvisnost družbeno-političnih gibanj in znanstvenega diskurza o preteklosti.

Danes je splošno sprejeto, da je za varstvo kulturne dediščine odgovorna država (Kristiansen 1989, 25), državni sistem upravljanja z dediščino pa temelji na zakonih, predpisih in smernicah, povezanih s postopki identifikacije, evalvacije in inventarizacije ter varstva, upravljanja in ravnanja z različnimi vrstami kulturnih dobrin (McManamon, Hatton 2000, 6). Dediščinska zakonodaja se je v Evropi začela razvijati ob koncu 19. stoletja, medtem ko se je prava zavest o vrednosti kulturne dediščine izoblikovala v 20. stoletju, ki so ga zaznamovali intenzivni tehnološki razvoj, pojav novih materialnih vrednot in nenehna nevarnost vojne (Princ 1984, 12). V tem obdobju je kulturna dediščina postopoma prenehala predstavljati sfero nacionalnih interesov in je, še posebej po drugi svetovni vojni, prerasla v mednarodno vrednoto. Naslednja velika sprememba v zahodnem svetu je nastopila v 60. letih 20. stoletja. Bila je posledica intenzivnega infrastrukturnega razvoja, ki je močno spremenil podobo okolja in uničil številne kulturne dobrine, še posebej arheološka najdišča. V tem obdobju, ki ga je zaznamovala prevladujoča teoretska paradigma o arheologiji kot objektivni znanosti, je v razvitih angloameriških državah nastala večina še danes veljavnih dediščinskih pravnih sistemov (North 2006), ki so v arheologijo uvedli nove režime načrtovanja in upravljanja skupnega kulturnega bogastva (Kristiansen 2008a, 8; Waterton, Smith 2009, 18). Ideje, ki so se razvile v tem obdobju, so podprte z delovanjem številnih mednarodnih institucij. Na podlagi različnih listin in konvencij so v naslednjih desetletjih pomembno vplivale na diskurz o dediščini po vsem svetu in se še danes jasno odražajo v zakonskih okvirih večine držav, pa tudi v praksi upravljanja z dediščino. Že v 80. letih 20. stoletja je dediščina postala eden vodilnih ekonomskih potencialov, istočasno pa je bila odraz ponovnega poudarjanja važnosti zgodovinskega porekla in nacionalnih teženj v Evropi (Corner, Harvey 1991, 49; Kristiansen 2008a,

³ Dobra ilustracija tega je dejstvo, da je bila glavna nacistična organizacija za proučevanje arheološke in kulturne zgodovine arijske rase imenovana Ahnenerbe ali v prevodu »zapuščina« oziroma »dediščina prednikov«. Ker je ta organizacija med drugim izvajala poskuse na ljudeh, ni težko videti možne konotacije pojma dediščine v obdobju po drugi svetovni vojni.

9), ki je v srednji in vzhodni Evropi na začetku devetdesetih let privedlo do radikalnih političnih sprememb. Širjenje pomena dediščine v tem obdobju je bilo neposredno povezano s potrebo po oblikovanju zgodovinske identitete, ki je izhajala iz okrepljene občutka odtujenosti, značilnega za moderni in postmoderni način življenja, prav tako pa tudi iz intenzivnega razvoja turizma kot generatorja ekonomskih dobrin in širjenja kulture storitvenih dejavnosti v okviru institucij, povezanih z dediščino (Walsh 1992). V tem obdobju so se pojavili tudi drugačni nazori o dediščini, ki so že v naslednjih desetletjih postali splošno sprejeti. V skladu z novimi trendi dediščina primarno ne velja več zgolj za objekt raziskav, temveč za javno kulturno dobro, ki prinaša korist sedanjim in prihodnjim generacijam. Na drugi strani se je pojavila jasna težnja po zamenjavi koncepta varstva spomenikov z novim pristopom k upravljanju s kulturnimi dobrinami (Hodder 1992; Willems 1997; 2010a; Deeben *et al.* 1999, 177; Kristiansen 2008b).⁴ Sočasno se je razvila ostra kritika eksploatacije dediščine v okviru turistične industrije in masovnega potrošništva, ki dediščino reducira zgolj na prostčasno zabavo (Walsh 1992; Shanks, Tilley 1987a; Wright 2009). Poleg tega je postajala vse bolj izrazita kritika razumevanja dediščine z vidika ozke zahodnjaške perspektive (Merryman 1994; Smith 1994; 2004; 2006; Meskell (ur.) 1998; Meskell, Preucel (ur.) 2004; Waterton 2005; 2010; Waterton, Smith, Campbell 2006), ki je tako na nacionalni kot na mednarodni ravni⁵ (Cleere 1995; 1996; 2000; 2001; Skeates 2000;

Musitelli 2002; Pomeroy 2005; Scarre, Scarre (ur.) 2006; White, Carman (ur.) 2007; Labadi 2007; Rico 2008; Holtorf 2009; Pietrobruno 2009; Breglia 2006; Labadi, Long (ur.) 2010) prinesla pomembne spremembe v razumevanju dediščine v skladu z interesi javnosti in, v postkolonialnem kontekstu, v skladu s pravicami domorodnega prebivalstva do samoodločbe (Chris 1994; McDavid 1999; 2004; Pokotylo, Guppy 1999; Skeates 2000; Clark 2002; 2005a; 2010; Smith 2004; 2006; Smith, Akagawa (ur.) 2009; Smith, Waterton 2009a; Smith, Morgan, van der Meer 2003; Swidler, Yeatts 2005; Graham, Howard (ur.) 2008; Lekakis 2008; Kolen 2009; Altschul 2010; Poulis 2010; Ruggles (ur.) 2012). Istočasno je bilo ohranjanje dediščine v okviru paradigme javnih dobrin vključeno v področje širših ekoloških vprašanj ter problematike ohranjanja kulturnih in zgodovinskih krajin, katerega cilj je s politiko upravljanja zajeti obče interese in dobrobit javnosti (glej pogl. 4.3.6). Čeprav še vedno v razvojni fazi, so bili, zahvaljujoč tej ozaveščenosti, ustvarjeni pravni in organizacijski pogoji za ohranjanje dediščine, v okviru katerih imata javni interes in dobrobit družbe velik vpliv na način vrednotenja dediščine in proces upravljanja z dediščino ter tvorita temeljni okvir oblikovanja njene strokovne prakse.

Za razumevanje vpliva, ki ga imata na arheološko dediščino pravo in zakonodaja, je zanimivo preučiti vpliv, ki ga je na spremembo javnega mnenja o arheoloških ostankih imela Evropska konvencija o varstvu arheološke dediščine (Svet Evrope 1992), ki je bila sprejeta l. 1992 na Malti.⁶

4 Z razvojem novih pravnih instrumentov varstva in ohranjanja se je pojavila potreba po oblikovanju ločenega področja upravljanja z dediščino, ki je bila v Združenih državah Amerike uspešno uresničena že v poznih 60. letih 20. stoletja kot *Cultural Resource Management* (skr. CRM). Ker ta termin velja za preobsežnega in neprimerneza za prevajanje, je v Evropi običajno definiran kot *Archaeological Heritage Management* (skr. AHM; Schadla-Hall 1999, 148; Cleere 1993, 400; Fletcher 2011, 75–77), ki je omejen na upravljanje z arheološko dediščino.

5 Kritika UNESCO-ve Konvencije o varstvu svetovne kulturne (in naravne) dediščine (UNESCO 1972) izpostavlja izrazit evropocentrizem in dominacijo zahodnih pogledov o univerzalnih in prirojenih vrednotah, zahodni estetiki ter monumentalnosti in materialnosti dediščine, ki se odraža tudi na samem UNESCO-vem seznamu, na

katerem približno polovico objektov dediščine predstavljajo elementi evropske in krščanske dediščine, elitistična arhitektura ter zgodovinska mesta in obdobja. Svojevrstno realizacijo te kritike predstavlja sprejetje Konvencije o varstvu svetovne nematerialne dediščine, ki je stopila v veljavo leta 2003 (UNESCO 2003). Čeprav je bil tudi ta pristop večkrat kritiziran (Kirshenblatt-Gimblett 2004; Smith 2006; Nikočević *et al.* 2012), se v njem kaže bistven napredek pri sprejemanju drugačnih, neevropskih in nezahodnih oblik konceptualizacije dediščine.

6 Za informacije o Evropski konvenciji o varstvu arheološke dediščine glej: <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/QueVoulezVous.asp?NT=143&CM=1&CL=ENG>. Informacije o zakonskih in organizacijskih vidikih upravljanja z arheološkimi viri v evropskih državah najdemo na Evropski dediščinski mreži (angl. *European Heritage*

Večina avtorjev se strinja, da sta podpis te konvencije in njena implementacija v zakonodajnih sistemih številnih držav privedla do drastičnih sprememb, katerih posledica je bila, da je arheologija prenehala biti zgolj akademska disciplina ter je bila vključena v proces načrtovanja družbenega in gospodarskega razvoja (O'Keefe 1993; Trotzig 1993; van Marrewijk, Brandt 1997; Deeben *et al.* 1999; Skeates 2000; Godswaard 2001; Wainwright 2001; van Dockum, Lauwerier 2004; Willems 2007; 2009; Marciniak 2011). Rezultat tega procesa je bil jasen trend, ki je težil k zamenjavi koncepta vzdrževanja in varstva spomenikov z novim pristopom k upravljanju z arheološkimi dobrinami. Ta novi pristop je namesto na reševanju z arheološkimi izkopavanji temeljil na ohranjanju kulturne dediščine s preprečevanjem na osnovi zgodnjega načrtovanja postopkov. Utemeljitev tega pristopa izvira iz njegove usmerjenosti v prihodnost, kar velja za razširitev in adaptacijo tradicionalnih arheoloških usmeritev (Groenewoudt, Bloemers 1997, 123–124). Ob tem se je povečala tudi zavest o potrebi po integralni politiki ohranjanja arheoloških najdišč v kontekstu kulturnih in zgodovinskih krajin ter s tem potreba po integraciji procesa upravljanja z dediščino v procese prostorskega in okoljskega načrtovanja (Willems 2000, 159). Pristop, ki ga je utemeljila malteška konvencija, je bil razširjen l. 2000 s sprejetjem Evropske konvencije o krajini (Svet Evrope 2000), s katero je koncept krajine postal temeljni okvir upravljanja s kulturno in naravno dediščino (Willems 2010b, 20).⁷ Implementacija teh stališč v prakso seveda ni mogoča brez državne in zakonske podpore, ki bi prevzela odgovornost za registracijo in dokumentacijo, varstvo in konservacijo ter vzpostavila sistem nadzora nad kvaliteto, zasnovan na vnaprej določenih standardih. Na podlagi tega sprejete odločitve imajo lahko daljnosežne posledice za ekonomski in družbeni razvoj (Willems 2000, 160), zato nas ta problematika vodi k vprašanju selekcije oziroma izbire objektov, ki imajo

dovolj veliko vrednost, da so zakonsko zavarovani in ohranjeni, s tem pa neizbežno tudi do problema odnosa do elementov dediščine, ki vzpostavljenih kriterijev ne zadovoljujejo.

2.2.2 Problematika selekcije

Zakon o varstvu kulturne dediščine določa elemente dediščine, ki so vredni ohranjanja, s čimer njihov dolgoročni obstoj postane javni interes. Zakonska definicija kulturne dediščine je torej določena na akademskih osnovah in v skladu z javnimi, družbeno-političnimi interesi (Reichstein 1984, 40). Vrednotenje kulturne dediščine zahteva upoštevanje osnovnih aksiomov: kulturna dediščina je končen in neobnovljiv vir podatkov in predstavlja državno zalogo kulturnih dobrin, je predmet javnega interesa in upravljanja, njen obstoj pa je odvisen od zakonskih okvirov, pri čemer je podvržena vrednostnim ocenam (Carman 1996a, 3, 15; 2000a, 5–6; podobno tudi Holtorf 2001, 286–287; Holtorf, Ortman 2007, 76; Darvill 2005, 28). Carman ugotavlja, da so bili ti aksiomi razviti v arheološki literaturi v 70. in 80. letih 20. stoletja in še danes predstavljajo temeljna načela upravljanja z dediščino (Carman 1996a, 3). Meni, da so prav ta načela povzročila ločitev področja upravljanja z dediščino od glavnih arheoloških tokov in akademske arheologije, saj je bilo s priznanjem njihove nevprašljive resničnosti teoretsko preučevanje in kritično preverjanje teh načel onemogočeno (Carman 1996a, 15). Po drugi strani nas upoštevanje navedenih postavk spodbuja k iskanju načina, kako ohraniti reprezentativne kolekcije dediščinskih objektov ter katere metode uporabiti za identificiranje in merjenje njihove vrednosti.

Vsi ostanki iz preteklosti imajo vrednostni ali namembnostni potencial v sedanjosti ali prihodnosti, vendar pa zaradi praktičnih razlogov vseh ni mogoče niti ohraniti niti preučevati na isti ravni (Lipe 1984, 2). Kljub temu, da je varstvo arheološke dediščine utemeljeno na aksiomu, da so ostanki iz preteklosti končni in neobnovljivi, so zaradi dejstva, da vsega iz preteklosti ni mogoče ohraniti, podrejeni oceni svo-

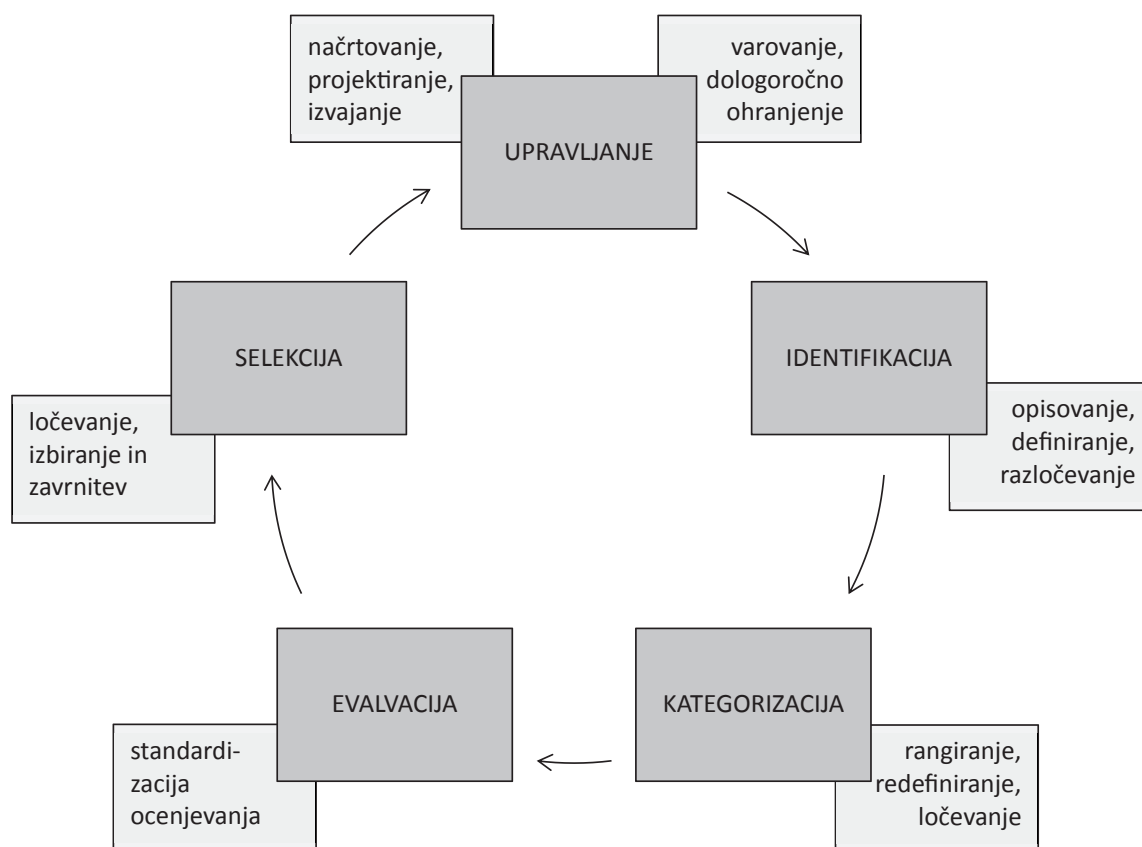
Network, fr. *Réseau européen du patrimoine*), ki jo vodi Svet Evrope (angl. *Council of Europe*): <http://www.coe.int/t/dg4/cultureheritage/heritage/Herein/>.

⁷ Za informacije o Evropski konvenciji o krajini glej: http://www.coe.int/t/dg4/cultureheritage/heritage/Landscape/default_en.asp

je vrednosti in s tem svoji zmožnosti, da postanejo arheološko zanimivi (Carman 2002a, 155). Ker je vsaka ocena vrednosti arbitrarna (Groenewoudt, Bloemers 1997, 131), so se arheologi zaradi zahteve po ohranjanju prisiljeni soočiti z načeli, ki tvorijo ozadje njihovih raziskav (King, Lyneis 1978, 890). Vrednotenje arheološke dediščine, ki ima za neizbežno posledico izbiro določenih primerov in izločitev drugih, predstavlja uveljavljeno in splošno sprejeto realnost, ki pa zahteva utemeljitev opravljene izbire (Donaghey 2006, 1). Zato analiza predpostavk, na osnovi katerih so ocene vrednosti določene in na katerih je utemeljena selekcija, predstavlja osnovni segment arheološkega delovanja na področju upravljanja z dediščino (Mathers, Schelberg, Kneebone 2005, 180). Na podlagi tega se je razvila potreba po eksplicitni utemeljitvi selektivnega ohranjanja dediščine, ki temelji na spoznanju, da vsi interesi ne morejo biti enako zastopani (Mathers, Darvill, Little 2005, 5). Ker je politika ohranjanja nujno selektivna, proces selekcije po definiciji vključuje presojo o relativni vrednosti kulturne dediščine, s tem pa selekcija dobiva značaj politične odločitve, ki določa odnos do določenega elementa dediščine in je utemeljena na rezultatih uporabljene evalvacije. Očitno je, da selekcija predstavlja enega od osnovnih problemov, s katerimi se sooča proces upravljanja z arheološko dediščino. Gre za politični proces sprejemanja odločitev, določen s cilji in omejitvami, ki se nahajajo tako znotraj kot zunaj področja znanosti (Walsh 1992, 92; Groenewoudt, Bloemers 1997, 120; Willems 2001, 86). Glede na to, da selekcija v tem trenutku predstavlja edini optimalni sistem ohranjanja arheološke dediščine, je lahko sprejemanje selektivnih odločitev brez obširnih raziskav in jasno določenih meril izjemno nevarno. Ozadje teh stališč tvori spoznanje, da ima lahko selekcija obsežne posledice za naše znanje; medtem ko raziskave, ki implicirajo uničevanje arheoloških ostankov, povečujejo naše sedanje znanje, pa odločitve o ohranjanju *in situ* predpostavljajo širjenje znanja v nekem nedoločenem trenutku v prihodnosti na temelju arheološkega zapisa, izbranega v sedanjosti (Groenewoudt, Bloemers 1997, 139; Clark 2005b,

96; Tainter, Bagley 2005, 58; glej tudi pogl. 4.2.4). Zaradi tega odločitve o selekciji neposredno vplivajo tako na obseg našega trenutnega znanja kot tudi na oblikovanje prihodnjih raziskav in zahtevajo neprekinjeno preverjanje, utemeljeno na zavesti o spremenljivosti vrednosti. Praksa ocenjevanja vrednosti arheoloških najdišč in arheoloških ostankov, ki je v procesu selekcije nujna, je tako osrednja aktivnost upravljanja z dediščino (Carman 2002a, 155; Darvill 2005, 21), s tem pa postaja najpomembnejši vidik uporabe evalvacij ravno njihova uporaba pri selekciji najdišč, ki jih želimo zakonsko zavarovati ali trajno ohraniti (Schofield 2000a, 79).

Arheološko delovanje na področju vrednostnega ocenjevanja in selektivnega ohranjanja je imelo za posledico potrebo po izdelavi primernih strategij in oblikovanju jasnih sistemov evalvacije, zasnovanih na relevantnih teoretskih osnovah, ki proces selekcije utemeljujejo na znanstvenih in družbenih temeljih (Darvill 1987, 169; 2001, 192). Na podlagi tega se je pojavila zahteva po standardizaciji metod in meril evalvacije, ki bi bila obenem čim bolj neodvisna od trenutnih znanstvenih spoznanj (Groenewoudt, Bloemers 1997, 134). Strokovnjaki po svetu zato poskušajo postopke presoje utemeljiti z oblikovanjem vprašanj, ki bi služila identificiranju in dokumentiranju vrednostnih elementov dediščine in ki bi selekcijo uskladila z občimi družbenimi interesi (Cleere 1989, 11). Najpomembnejši dejavnik pri ustvarjanju reprezentativne zaloge arheoloških dobrin so tako postala jasna merila, na osnovi katerih so ocene vrednosti utemeljene in ki zagotavljajo jasnost in preverljivost postopka (Carman 2002a, 158). Končni cilj je omogočiti oblikovanje vrednostnih ocen in izkazov o vrednosti, ki služijo definiranju najbolj informativnega in najbolj značilnega segmenta arheološkega zapisa. Po zaključku postopka je izbrane objekte mogoče vključiti v proces upravljanja, ki mora zagotoviti njihovo varovanje in dolgoročno ohranjanje, vzdrževanje njihovih vrednosti in nepoškodovan prenos ugotovljenega vrednostnega potenciala skozi čas (*sl.* 5).

Slika 5 Model upravljanja s kulturno dediščino, ki temelji na politiki selektivnega ohranjanja.

2.3 Ekonomski okvir preučevanja vrednosti kulturne dediščine

Medtem ko pravni okvir razumevanja kulturne dediščine podaja smernice in norme za njeno upravljanje, ekonomski okvir predstavlja področje aktivnega upravljanja z dediščino in njenimi vrednostmi. Ker imata pravno in ekonomsko področje neposredne posledice za dediščinsko dejavnost, zahtevata aktivno sodelovanje strokovnjakov v dediščinskem zakonodajnem sistemu ter pri oblikovanju učinkovitih načinov upravljanja z dediščino in načrtovanju financiranja njenega ohranjanja (Cooper 1995, 67). Rezultat teh postopkov je razviden iz razvoja številnih sofisticiranih oblik upravljanja z elementi dediščine, prav tako pa tudi v pojavljanju jasne in v današnjem času močno izražene problematike možnosti ekonomskega vrednotenja kulturnih dobrin.

Danes, ko se izraz vrednost pogosto uporablja v omejenem ekonomskem smislu, ni presenetljivo, da so se tudi na področju občin družbenih in kulturnih vrednosti pojavile težnje po oblikovanju ekonomskih

ekvivalentov za te izrazito neekonomske vrednosti (Startin 1994, 185). Poleg tega je razumevanje ostankov iz preteklosti pogosto izraženo s termini dobrina, vir ali celo kapital, kar po drugi strani kaže na izrazito tendenco po razumevanju njihove vrednosti z vidika neposredne uporabe in s tem ekonomske vrednosti (Carman 2005b, 43–44). Razprava o vrednostih je tako nujno pogojena z ekonomskimi pogledi, zaradi česar razumevanje vrednosti netržnih dobrin predstavlja vse pomembnejši del ekonomskih raziskav, ki prepoznajo zmožnost kulturnih fenomenov, da ustvarjajo ekonomski profit in s tem neposredno vplivajo na gospodarstvo (Fletcher 2011, 137, 149). Zaradi tega so razprave, ki se ukvarjajo z ekonomskim vidikom upravljanja z dediščino, pogosto zaznamovane z idejo o ekonomski eksploataciji materialnih ostankov iz preteklosti v okviru industrije zabave, prostega časa in turizma, pri čemer te pogosto izpostavljajo strah pred devalvacijo tako samih elementov dediščine kot njihovega raziskovanja zaradi zoženega razumevanja dediščine kot ekonomskega vira (Skeates 2000, 71–72). Ta strah se dodatno krepi

s sodobno, materialistično logiko konstantne rasti proizvodnje in potrošnje, ki izhaja iz ideologije profita z vedno novimi zahtevami po učinkovitosti, ki se odražajo tako v komercialnem sektorju kot tudi vseh ostalih sektorjih (Šola 2001, 8–9). To se jasno kaže v uvajanju finančnih evalvacij s strani javnih institucij in neprofitnih organizacij, ki vsako raziskovanje in delovanje utemeljevati tudi z ekonomsko učinkovitostjo (Cooper, A. 2008; Carnegie, Wolnizer 1996; Carman, Carnegie, Wolnizer, 1999; Carman 2005b; Scott 2007; Chhabra 2010). Obenem pa odločitve o upravljanju s kulturno dediščino neposredno vplivajo na njeno ohranjanje ter preprečevanje in zmanjševanje njenega propadanja (Frey 1997, 231), s čimer neizogibno nastajajo novi stroški, ki jih je treba utemeljiti. V sodobni družbi, v kateri na dinamičen odnos med ohranjanjem in napredkom gledamo skozi prizmo ekonomskih odnosov med stroški in prihodki, so odločitve o ohranjanju, preučevanju, restavraciji, raziskovanju, prezentaciji ali zanemarjanju in uničevanju neizogibno dobile tudi ekonomsko dimenzijo (Lipe 1984, 8), s čimer so neekonomske vrednosti kulturnih dobrin vstopile na področje ekonomije in tržne manipulacije. Pri tem ne gre zgolj za tržno vrednost posameznega elementa dediščine, temveč za realnost odnosov med stroški in prihodki, ki jo upravljanje z dediščino predstavlja za družbo. Glede na veliko količino finančnih sredstev, običajno potrebnih za ohranjanje, nadzor ali raziskovanje elementov kulturne dediščine, je podpora družbe v tem postopku izjemno pomembna. Poleg tega se stroški dediščine vse pogosteje zaračunajo posamezniku ali skupini posameznikov, zaradi česar dediščina postaja osebni izdatok in lahko pridobi negativne konotacije, kot ovira oziroma težava. Proces ocenjevanja vrednosti, ki poteka v akademskih in znanstvenih okvirih, običajno ne upošteva niti finančnih možnosti upravljanja z dediščino niti politične in družbene motiviranosti za ta postopek, zaradi česar širše družbeno razumevanje problematike kulturnih vrednosti in razvijanje interesa za njihovo ohranjanje predstavljata pomembno področje preučevanja dediščine (Fletcher 2011, 135). Razumevanje vrednosti kulturnih dobrin v okviru ekonomske evalvacije in družbenih interesov lahko

namreč služi kot sredstvo prioritizacije upravljaljskih strategij in identifikacije dolgoročnih družbenih koristi ter obenem predstavlja primeren postopek, ki upošteva tako strokovno mnenje kot interese in vrednote skupnosti (Claesson 2011, 62, 74).

S pomočjo podrobnejše analize te problematike lahko ugotovimo, da se kategoriji vrednosti, označeni kot kulturna in ekonomska, v osnovi ne nanašata na različni, ločeni skupini vrednosti, temveč predstavljata alternativna načina razumevanja in označevanja istega, širokega področja dediščinskih vrednosti (Mason 2002, 11), pri čemer ločevanje kulturnih vrednosti od ekonomskih omogoča identificiranje procesa oblikovanja teh vrednosti (Throsby 2000, 28–29). Izjemno pomembno je, da se ekonomske vrednosti od kulturnih ne razlikujejo zgolj po metodah in tehnikah, ki se uporabljajo v praksi, temveč so utemeljene na epistemologiji, ki je neprimerljiva z narativno epistemologijo kulturnih vrednosti (Mason 2002, 12), pri čemer uvajanje ekonomskih dejavnikov v preučevanje problematike vrednosti omogoča povsem nov uvid v razumevanje kulturne dediščine. Kulturne vrednosti tradicionalno tvorijo jedro področja upravljanja in ravnanja z dediščino, po drugi strani pa je ekonomsko vrednotenje eden izmed najuspešnejših načinov, na osnovi katerih družba identificira, ocenjuje in definira relativno vrednost materialnih dobrin (Mason 2002, 12). Tako ne gre več za vprašanje, ali lahko ekonomija oblikuje ustrezno metodo vrednotenja dediščine, temveč kako ekonomske metode evalvacije izkoristiti pri sprejemanju uporabnih in primer- nih ocen vrednosti elementov kulturne dediščine.

2.3.1 Pripisovanje ekonomske vrednosti elementom kulturne dediščine

Kulturne dobrine lahko postanejo predmet tržne ekonomije na več načinov: potrošniki so pripravljene plačati obisk muzeja ali arheološkega najdišča, želijo kupiti spominke in knjige, pripravljene pa so tudi plačati, da bi posedovali določeno kulturno dobrino (Lipe 1984; Darvill 1987; Startin 1994; Worthing, Bond 2008). Obnavljanje zgodovinskih stavb ustvarja tako

materialni kot nematerialni dobiček, saj prostoru daje vsebino in krepi ugodno počutje v njem, obenem pa vpliva tudi na rast cen nepremičnin ter obiskanost in turistično potrošnjo (Gruen 2001, 169). Dediščina ima pomemben vpliv na gospodarstvo tudi glede na dohodke in oblikovanje novih delovnih mest ter v številnih državah predstavlja eno najmočnejših vej gospodarstva (Snowball 2008, 2; Flatman 2012, 293). Nepogrešljiv sestavni del odnosa do kulturne dediščine so tako danes stroški in prihodki, razvojna vprašanja, konkurenca, iskanje dodatnih virov financiranja, samofinanciranje in oblikovanje proizvoda (Šola 2001, 25).

Po neoklasični ekonomski teoriji so ekonomske vrednosti tiste vrednosti, ki so primarno vidne skozi lečo posameznega potrošnika in njegov izbor ter so najpogosteje izražene na osnovi cene (Mason 2002, 12; McCain 2006, 150). Ekonomske vrednosti dobrin merimo s pripravljenostjo potrošnika za odrekanje pri pridobivanju posamezne dobrine, pri čemer meritve potekajo na osnovi konstrukcije standardnih ekonomskih funkcij ponudbe in povpraševanja, ki veljajo tako za kulturne kot za katerekoli druge dobrine (Throsby 2000, 27). Vendar pa vseh ekonomskih vrednosti ne merimo na osnovi tržne cene. Kulturno dediščino po definiciji razumemo kot javno dobrino, zato morajo ekonomske vrednosti, ki ji jih želimo pripisati, odražati kolektivne odločitve, zaradi česar niso zajete v merilih tržnih cen (Mason 2002, 12). Glede na to lahko proces oblikovanja vrednosti opazujemo tako v kontekstu zasebnih kot javnih kulturnih dobrin, pri čemer je mogoče uporabiti empirično analizo ekonomske vrednosti (Throsby 2000, 28).

Vrste ekonomskih vrednosti, ki jih lahko pripišemo dediščini, so: uporabne vrednosti, ki so tržne vrednosti in jih najlažje določamo s ceno, in vrednosti neuporabe, ki predstavljajo vrednosti, pripisane nekonkurenčnim in neizključujočim javnim dobrinam na osnovi značilnosti, ki jih ima običajno kulturna dediščina (Throsby 2002, 103; Claesson 2011, 64; *sl. 6*). Za ekonomiste so torej uporabne vrednosti vrednosti, podrejene trgu, ki jim lahko pripišemo ceno, medtem ko vrednosti neuporabe predstavljajo javne dobrine, ki so izven dosega tržne ekonomije.

Uporabne vrednosti so utemeljene na potrošnji, tj. sposobnosti družbe, da izkorišča elemente dediščine. Uporabne vrednosti so torej značilne za dobrine in storitve, s katerimi je mogoče trgovati ali jim določiti ceno na obstoječih trgih in vključujejo npr. kulturni turizem, vstopnice za muzeje, cene zemljišč, umetniška dela, starine in knjige (Mason 2002, 13). Uporaba ima lahko obliko strokovnega ali znanstvenega raziskovanja, pa tudi inspiracije za umetniško ustvarjanje, lahko je element izobraževanja, turizma, rekreacije ali zabave oziroma sredstvo za doseganje materialnega dobička. Ta vrednost temelji na interesih, pri čemer njeno osnovo tvori pomen, ki je pripisan kulturni dediščini in utemeljen na njeni uporabnosti (Darvill 1995, 41–43; Carman 2002a, 162). Ker so te vrednosti predmet tržne izmenjave, se lahko izražajo v obliki cene in so podvržene ekonomskim analizam, ki temeljijo na neoklasični ekonomski teoriji (Mason 2002, 13).

Vrednosti neuporabe so ekonomske vrednosti, s katerimi ne trgujemo in ki niso vključene v tržišče, zato jih je težko izraziti na osnovi cene. Razlog za to so nekatere posebne značilnosti in načini uporabe kulturne dediščine, ki onemogočajo obstoj trga, na katerem bi posamezniki lahko izrazili svoje zahteve ali interese (Mason 2002, 13; Mourato, Mazzanti 2002, 53). Vendar pa lahko tudi vrednosti neuporabe opredelimo kot ekonomske, in sicer na osnovi povpraševanja, koliko so posamezniki pripravljeni plačati, da bi jim bile še naprej dostopne (Mason 2002, 13; Throsby 2002, 103), ali na osnovi analize izbora enega izmed mogočih scenarijev. Ekonomija vrednosti neuporabe definira kot tiste, ki izhajajo neposredno iz kvalitete javnih dobrin. Te kvalitete niso konkurenčne, kar pomeni, da uporaba dobrine s strani ene osebe ne izključuje možnosti njene uporabe drugim. Prav tako niso izključujoče: če je dobrina dostopna vsem, je vsem omogočena tudi njena uporaba (Mason 2002; Mourato, Mazzanti 2002; Throsby 2002; Rizzo, Throsby 2006; Snowball 2008). Vrednosti neuporabe v splošnem predstavljajo alternativni način razumevanja družbenih in kulturnih vrednosti. Pojasnimo jih lahko kot: opsijske vrednosti (angl. *option value*), ki se nanašajo na ohranjanje možnosti, tj. opcije, da se

dediščina konsumira nekoč v prihodnosti; eksistenčne vrednosti (angl. *existence value*), pri katerih je element dediščine cenjen zgolj zaradi svojega obstoja, čeprav ni v uporabi; in zapuščinske vrednosti (angl. *bequest value*), ki predstavljajo željo po ohranitvi elementa dediščine, da bi bil lahko posredovan prihodnjim generacijam (Martin 1994; Carman 1996b; Frey 1997; Mason 2002; Throsby 2002; Claesson 2011).

Opcijske vrednosti predstavljajo področje nerealiziranih možnosti, ki temelji na upočasnjem procesu uporabe dediščine, preložene na nedoločen časovni trenutek v prihodnosti. Ciljno usmeritev tega vrednostnega sistema predstavlja fizična ohranitev ostankov iz preteklosti z namenom idejne ohranitve možnosti (Carman 2002a, 162–163). Zaradi tega imajo ekonomisti opcijske vrednosti za integralen in važen del družbene vrednosti kulturne dediščine, prenesene v zahtevo po obstoju opcije, ki so jo posamezniki pripravljene plačati (Chhabra 2010, 5). Opcijska vrednost sama po sebi ni izključujoča, saj posamična uporaba opcije ne izključuje možnosti, da jo izkoristijo drugi, že samo neizkoriščanje opcije pa odpira prostor drugim, s čimer se njena vrednost dodatno povečuje.

Druga oblika vrednosti neuporabe izhaja iz golega obstoja dobrine. *Eksistenčne vrednosti* temeljijo na fizični eksistenci dobrine in se odražajo v spoštovanju do obstoja kulturne dobrine in zavesti o njeni vrednosti (Startin 1994, 185; Chhabra 2010, 6). Eksistenčna vrednost vključuje tudi psihološko potrebo po preteklosti, ki je predpogoj za razvoj individualne ali skupinske identitete (Darvill 1995, 45). Poleg tega se v njej odraža jasna ekonomska povezava s trgov, saj vpliva na merila povpraševanja, npr. s povečanjem vrednosti nepremičnin v starih mestnih jedrih (Carman 2002a, 163; Throsby 2002, 104).

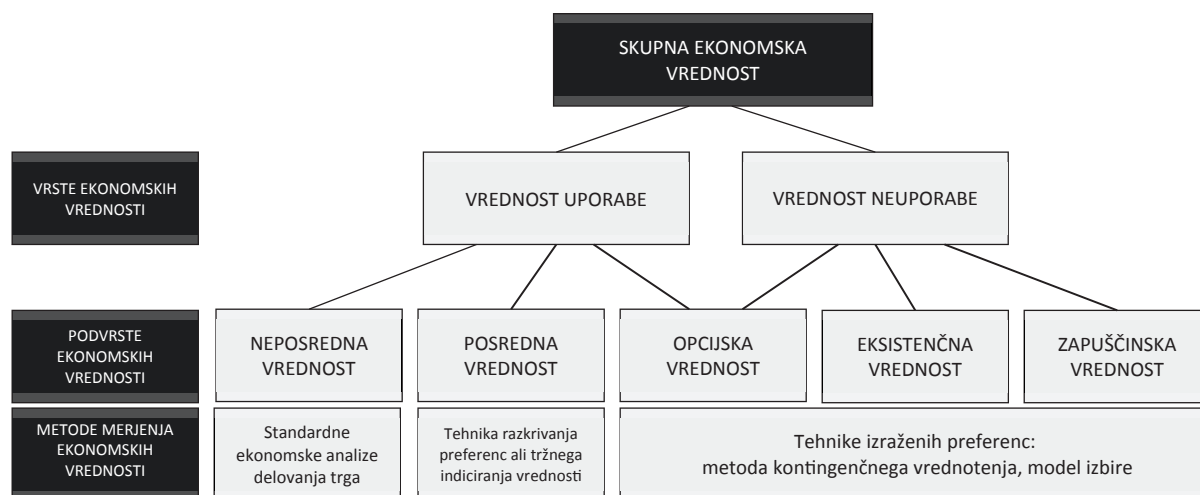
Zadnja pojavna oblika vrednosti neuporabe je *zapuščinska vrednost*, ki predstavlja možnost posredovanja vrednosti, podedovanih iz preteklosti, prihodnjim generacijam (Rizzo, Throsby 2006, 996; Chhabra 2010, 6). To omogoča ohranjanje posamezne kulturne dobrine v sedanosti, z namenom, da bi njen obstoj skupaj z vrednostmi, ki jih predstavlja, lahko

postal trajen in bi bila s tem prihodnjim generacijam omogočena njena uporaba.

Treba je omeniti, da opcijske, eksistenčne in zapuščinske vrednosti vsebujejo protislovje, saj kljub temu, da so nasprotne uporabnim vrednostim, njihova realizacija zahteva redefiniranje teh vrednosti v uporabne vrednosti (Darvill 1995; 2005; Carman 2002a; 2005a; 2005b). Vse tri oblike vrednosti neuporabe namreč predstavljajo odložene uporabne vrednosti, zaradi česar jih ekonomisti imenujejo tudi pasivne uporabne vrednosti. Opcijska vrednost že v svojem bistvu vsebuje možnost uporabe v določenem trenutku v prihodnosti, medtem ko sta eksistenčna vrednost in zapuščinska vrednost obliki identificirano odloženih opcijskih vrednosti. Obstoj odloženih uporabnih vrednosti ni zgolj odraz etike varstva in ohranjanja dediščine, temveč vključuje tudi spoznanje, da v danem trenutku ni mogoče definirati vseh potencialnih načinov uporabe (Darvill 2005, 29). Zato Carman poudarja, da se vrednosti neuporabe in uporabne vrednosti v praksi dopolnjujejo in med seboj niso sovražno nastrojene, saj so v osnovi različne oblike istih vrednosti, pri katerih je edini pomemben dejavnik čas (Carman 2002a, 164). S tem lahko vse vrednosti s časom postanejo uporabne vrednosti, pomen tega spoznanja pa predstavlja temeljni vidik vseh sistemov vrednostnih ocen: vse namreč izvirajo iz namembnosti arheološke dediščine in so odraz neminljivosti utilitarnega pristopa pri njenem vrednotenju (Carman 2002a, 164; 2005b, 49–50; Coningham, Cooper, Pollard 2006, 268).

2.3.2 Metode merjenja ekonomskih vrednosti kulturne dediščine

Čeprav ekonomisti ne trdijo, da lahko vse vrednosti merimo na monetarni osnovi, pa verjamejo, da lahko ekonomija kot družbena znanost zagotovi in mora zagotoviti primerne metode in tehnike za vrednostne ocene kulturnih dobrin (Mourato, Mazzanti 2002, 58–59). Izrazit napredek na tem področju je bil dosežen v zadnjih petnajstih letih, viden pa je v razvoju različnih načinov merjenja netržnega

Slika 6 Ekonomske vrednosti kulturne dediščine (po Verbič, Slabe Erker 2004; Wilson, Troy, Constanza 2004, 77; Črnjar 2009, 27).

povpraševanja po kulturnih dobrinah, utemeljenih na teoretskih, metodoloških in empiričnih raziskavah, ki so bile izvedene na področju evalvacije dobrobiti naravnega okolja (Throsby 2006; Rizzo, Throsby 2006; Claesson 2011). Na podlagi teh raziskav je bila razvita posebna metodologija, namenjena merjenju monetarnih vrednosti kulturnih dobrin, ki niso podvržene tržnim ocenam, pri čemer je odsotnost trga pojasnjena s t. i. tehniko razkrivanja preferenc (angl. *revealed-preference technique*) in tehniko izraženih preferenc (angl. *stated-preference technique*; Bruns, Green 2001; Mourato, Mazzanti 2002; Verbič, Slabe Erker 2004; Rizzo, Throsby 2006; Chhabra 2010; Snowball 2008; Claesson 2011; *sl.* 6, 7).

Izračun vrednosti s tehniko razkrivanja preferenc ali tržnega indiciranja vrednosti (angl. *revealed-preference technique*, skr. RPT) temelji na analizi tržnega obnašanja (Rizzo, Throsby 2006, 996) na osnovi merjenja, koliko so ljudje pripravljeni plačati za uživanje kulturne dobrine, npr. bivanje v zgodovinskem jedru mesta ali turistično potovanje na kulturno destinacijo. Najpogosteje uporabljeni metodi tovrstnih ocen sta metoda hedonističnih cen (angl. *hedonic pricing method*) in metoda potnih stroškov (angl. *travel cost method*; Frey 1997; Verbič, Slabe Erker 2004; Darvill 2005; Rizzo, Throsby 2006; Snowball 2008). Vrednost je mogoče meriti tudi na osnovi odprave vzdrževanja kulturne dobrine, ocenjevanja škode in izračuna prihrankov, vendar pa tovrstne ocene niso natančne in lahko resno podcenijo prave ekonomske vrednosti (Mourato,

Mazzanti 2002, 55). Po drugi strani so tovrstne ocene še vedno tesneje povezane z uporabnimi vrednostmi kot z vrednostmi neuporabe, zaradi česar pri ekonomskih ocenah vrednosti kulturne dediščine raje uporabljamo tehnike izraženih preferenc (Rizzo, Throsby 2006, 997; Snowball 2008, 210).

Najbolj priljubljena tehnika izraženih preferenc (angl. *stated-preference technique*, skr. SPT) je metoda kontingenčnega vrednotenja (angl. *contingent valuation*, skr. CV),⁸ ki se po vsem svetu uporablja za določanje ekonomske izvedljivosti javne politike izboljšanja kvalitete okolja, vse pogosteje pa tudi za ocenjevanje ekonomske vrednosti elementov kulturne dediščine.⁹ Pri tem spremembe družbenih koristi merimo z oceno pripravljenosti za plačilo ohranjanja (angl. *willingness to pay*, skr. WTP) oziroma pripravljenosti sprejetja kompenzacije (angl. *willingness to accept*, skr. WAC).¹⁰ Cilj te metode je izmera skupne vrednosti, ki jo posamezniki pripisujejo elementu dediščine, na

⁸ Imenovana tudi metoda mogočega vrednotenja.

⁹ V Združenih državah Amerike je l. 1993 organizacija National Oceanic and Atmospheric Administration (skr. NOAA) organizirala svetovalno srečanje, ki je imelo za cilj oceniti možnosti uporabe CV-metode. Na srečanju so sodelovali tudi nekateri vodilni svetovni ekonomisti, ki so zaključili, da so CV-študije dovolj zanesljive za uporabo v sodnih postopkih ocenjevanja škode, ki obravnavajo izgubo neuporabnih oziroma pasivnih uporabnih vrednosti (Arrow *et al.* 2001). To so potrdile tudi raziskave, izvedene na osnovi nasvetov in smernic, ki so bile oblikovane na srečanju NOAA (Carson *et al.* 1996).

¹⁰ Za podroben pregled možnosti in pomanjkljivosti ocen pripravljenosti za plačilo (WTP) oziroma pripravljene-

METODE		POSTOPEK	PREDNOSTI	SLABOSTI
TEHNIKA RAZKRIVANJA PREFERENC	METODA HEDONISTIČNIH CEN	Naslanja se na sledenje tržnega vedenje in vrednost elementov kulturne dediščine izločuje iz analize trga, s čimer posredno odkriva preference potrošnikov (Frey 1997, 234; Darvill 2005, 31; Rizzo, Throsby 2006, 996; Claesson 2011, 70; Fletcher 2011, 170).	Lahko odgovori na vprašanje netržne vrednosti kulturne dediščine za neposredne uporabnike (Snowball 2008, 79). Vrednosti so določene s trgom, rezultate metode pa lahko, v primerjavi s tehnikami izjavljenih vrednosti, razumemo kot manj podrejene posameznim naklonjenostim (Snowball 2008, 210).	Ne vključuje oseb, ki iz kateregakoli razloga niso uporabniki, vendar so še vedno pripravljene plačati, da ohranijo ali podpirajo kulturno dediščino (Snowball 2008, 79). Lahko nudi samo odgovore na vprašanja, ki se tičejo obstoječe situacije, in ni sposobna zajeti bodočih možnosti (Snowball 2008, 210). Ocena je še vedno bolj povezana z uporabniki kot z neuporabniki vrednostmi (Rizzo, Throsby 2006, 997; Snowball 2008, 210).
	METODA POTNIH STROŠKOV	Temelji na predpostavki, da obiskovalci odkrivajo vrednost skozi čas ali denar, ki so ga pripravljene zapraviti, da obiščejo določen element kulturne dediščine (Darvill 2005, 31; Claesson 2011, 71).	Tako kot metoda stroškov uživanja lahko odgovori na vprašanje netržne vrednosti kulturne dediščine za neposredne uporabnike (Snowball 2008, 79). Vrednosti, ki jih vključuje, so v večji meri določene s trgom in potemtakem niso podrejene posameznim naklonjenostim, ki imajo pomemben vpliv na tehnike izjavljenih vrednosti (Snowball 2008, 210).	Ne vključuje tistih, ki iz kateregakoli razloga niso uporabniki, vendar so še vedno pripravljene plačati, da ohranijo ali podpirajo kulturno dediščino (Snowball 2008, 79). Lahko nudi samo odgovore na vprašanja, ki se tičejo obstoječe situacije in ni sposobna zajeti bodočih možnosti (Snowball 2008, 210). Ocena je še vedno bolj povezana z uporabniki kot z neuporabniki vrednostmi (Rizzo, Throsby 2006, 997; Snowball 2008, 210).
TEHNIKE IZRAŽENIH PREFERENC	METODA KONTINGENČNEGA VREDNOTENJA	Temelji na vprašalnikih, ki od vprašanih zahtevajo, da izrazijo vrednost, ki jo pripisujejo posameznim elementom kulturne dediščine ali njihovem bodočemu obstoju, in sicer z izražanjem stališč o hipotetičnih situacijah, ki se odvijajo na konstruiranih ali simuliranih trgih, predstavljenih v raziskavi (Frey 1997, 235; Darvill 2005, 31; Rizzo, Throsby 2006, 996; Snowball 2008, 77; Claesson 2011, 70).	Sposobna je zajeti splošne ideje uporabne in neuporabne vrednosti ali njene izgube (Fletcher 2011, 174). Temelji na ekstenzivni analizi posameznega elementa kulturne dediščine ter omogoča izvajanje primernih vrednostnih ocen za določene stopnje neuporabnih vrednosti (Frey 1997, 240). Sposobna je proizvesti dovolj zanesljive ocene za potrebe sodnih postopkov v primeru izgube neuporabnih vrednosti (Arrow et al. 1993, 42–45).	Potrjeno je, da hipotetična tržišča preveč povečujejo voljo po plačilu (Snowball 2008, 87) in da obstaja pomembna razlika v rezultatih vprašalnikov, ki so usmerjeni v voljo po plačilu, z namenom, da bi preprečili propadanje, in v voljo po sprejemanju kompenzacije v isti situaciji (Snowball 2008, 107). Temelji na hipotetičnih vprašanih, ki imajo nujno hipotetične odgovore, njihovi rezultati pa ne predstavljajo pravega odraza merjene vrednosti (Mourato, Mazzanti 2002, 57; Snowball 2008, 24).
	MODEL IZBIRE	Temelji na vprašalnikih, ki od vprašanih zahtevajo, da izrazijo naklonjenost do različnih kombinacij atributov posameznih elementov kulturne dediščine, kar omogoča merjenje vrednosti posameznih značilnosti elementov dediščine ter njihovo skupno vrednost (Snowball 2008, 177, 185).	Omogoča natančnejše opisovanje atributov posameznih elementov dediščine ter njihovo zasebno in kombinirano vrednotenje (Snowball 2008, 210–211). Omogoča predvidevanje povpraševanja po elementih kulturne dediščine z več različnimi značilnostmi (Snowball 2008, 179).	Oblikovanje takšnih vprašalnikov je izrazito kompleksno, pojavljajo se težave pri izločanju atributov in sprejemanju odločitev pri veliko možnostih izbire (Snowball 2008, 210). Od vprašanih zahteva veliko informiranost in še vedno ne more ujeti neotipljivih, simboličnih ali duhovnih vrednosti (Mason 2002, 22; Mourato, Mazzanti 2002, 64; Snowball 2008, 177–216).

Slika 7 Primerjava osnovnih metod merjenja vrednosti neuporabne kulturne dediščine.

osnovi kombiniranja informacij, pridobljenih z dobro zasnovanim vprašalnikom, ki zahteva posamezne ocene in odločitve na hipotetičnem trgu (Martin 1994; Frey 1997; Knudson 2001; Mason 2002; Mourato, Mazzanti 2002; Verbič, Slabe Erker 2004; Wilson, Troy, Costanza 2004; Rushton 2004; Darvill 2005; Rizzo, Throsby 2006; Snowball 2008; Claesson 2011).¹¹ Čeprav se je CV-metoda izkazala za izjemno uporabno pri merjenju netržnih vrednosti, je njena osnovna pomanjkljivost utemeljenost na hipotetičnih vprašanjih, ki imajo za nujno posledico hipotetične odgovore, zaradi česar njeni rezultati ne predstavljajo vedno pravega odraza merjene vrednosti (Mourato, Mazzanti 2002, 57; Snowball 2008, 24).

Druga metoda izraženih preferenc je model izbire (angl. *choice modeling*, skr. CM),¹² ki temelji na izboru specifičnih atributov posameznega elementa kulturne dediščine ter omogoča merjenje vrednosti njegovih posameznih značilnosti in vrednosti elementa dediščine v celoti. Njena prednost pred CV-metodo je možnost natančnejšega opisovanja atributov posameznega elementa dediščine ter njihovo posamično in kombinirano vrednotenje. Po drugi strani od sodelujočih zahteva dobro informiranost, prav tako pa z njo še vedno ni mogoče zajeti neotipljivih, simbolnih ali duhovnih vrednosti (Mason 2002, 22; Mourato, Mazzanti 2002, 64; Snowball 2008, 177–216).

2.3.3 Pomanjkljivosti ekonomskega vrednotenja kulturne dediščine

Kljub razvitosti in splošni sprejetosti ekonomskih metod ocenjevanja vrednosti smo pokazali, da te še vedno ne omogočajo natančnega merjenja kulturnih vrednosti (de la Torre, Mason 2002, 4). Ekonomske

metode so namreč utemeljene na posamičnih interesih, ki so odraz utilitarnega sistema vrednosti. Ta temelji na sposobnosti kulturnih dobrin, da služijo materialnim ciljem, ter na posamičnih občutkih zadovoljstva, za katere smo pripravljeni plačati. Takšen pristop povezuje trg s koristmi potrošnikov in poskuša definirati, kakšne koristi potrošniki iščejo (Blockley 1995, 97). V resnici posamični odnosi do kulturne dediščine predstavljajo kompleksno zmes emotivnih in pragmatičnih potreb, zaradi česar o tem, katere dobrine si zaslužijo častni naziv kulturna dediščina, ne more odločiti potrošniški trg (Juul Jensen 2000, 40; Serageldin 2000, 53). Glede na to, da dediščinske vrednote ne morejo biti izražene zgolj kot vsota posameznih vrednosti, ekonomisti ugotavljajo, da tako uporabne vrednosti kot tudi vrednosti neuporabe kulturnih dobrin odražajo značilne nepopolnosti trga. Dobrine z vrednostmi neuporabe veljajo za javne dobrine, s katerimi upravlja državna oblast, ki zagotavlja njihovo vzdrževanje na osnovi javnih fondov ali proračunskega financiranja, omogočenega z davčnimi obvezami. Čeprav tovrstne dobrine vstopajo na področje tržne ekonomije, gre pogosto za primere, pri katerih je cenovna politika nadzorovana, nekompetitivna in arbitrarna, medtem ko cenovna diskriminacija ni učinkovito uporabljena. Prisotne so tudi številne druge pomanjkljivosti, kot je monopol institucij in oblasti, ki onemogoča konkurenčne cene (Mourato, Mazzanti 2002, 53). Tržne nepopolnosti torej izhajajo iz situacij, v katerih trg ne odraža celotne koristi, in se praviloma pojavljajo pri vrednotenju objektov, ki imajo značilnosti javne dobrine (Mourato, Mazzanti 2002, 53).

Avstralski ekonomist David Throsby je na osnovi analize teorij ekonomskih vrednosti raziskoval doseg in omejitve ekonomije ter standardnih tržnih indikatorjev pri preučevanju in izražanju vrednosti kulturne dediščine (Avrami, Mason, de la Torre 2000b, 15). Povezavo med fizičnim trgom, na katerem so kulturne vrednosti določene na osnovi ekonomskih meril, in trgom idej, ki določa kulturne vrednote, odkriva v zahtevi potrošnikov, da elementi dediščine posedujejo kulturno vrednost (Throsby 2000, 29–30). Throsby meni, da se ekonomisti motijo v prepričanju, da so

nosti sprejetja kompenzacije (WAC) glej Snowball 2008, še posebej poglavji 4 in 5.

¹¹ CV-metoda ocene vrednosti kulturnih in naravnih dobrin je bila uporabljena pri obravnavi številnih znanih primerov svetovne naravne in kulturne dediščine. Primer njene uporabe za Dioklecijanovo palačo glej v Armaly, Pagiola, Bertaud 2001.

¹² Imenovana tudi eksperiment izbire (angl. *choice experiment*, skr. CE) ali združena analiza (angl. *conjoint analysis*).

lahko merila, kot sta cena in pripravljenost za plačilo, pravi indikator kulturne vrednosti. Ločevanje ekonomske in kulturne vrednosti namreč jasno kaže, da pripisovanje monetarne cene elementom kulturne dediščine predstavlja materialistični izraz kulturnih vrednosti, za oceno katerih so potrebne drugačne vrste meritev (Throsby 2000, 30).

Ekonomske raziskave vrednosti so pogosto omejene z utilitarnostjo, pri čemer problem nastopi, ko se utilitarna teorija uporablja kot edina teorija vrednosti (Snowball 2008, 25). Po tej teoriji je vrednost enaka uporabni vrednosti in je nekaj, kar je mogoče izračunati (Groenewoudt, Bloemers 1997, 130). Zato so priporočena merila, ki se uporabljajo pri določanju vrednosti dediščine, običajno povezana z različnimi vrstami uporabe, pri čemer je ideja koristnosti dediščine osnova ekonomskega ocenjevanja njenih elementov (Carman 2002a, 164). Po drugi strani velja, da so elementi dediščine javna dobrina, ki se nahaja v javni domeni in ima značilnosti vrednosti neuporabe, iz česar sledi, da jih ni mogoče vrednotiti na osnovi posameznih preferenc in rezultatov, pridobljenih z njihovo uporabo. Zato je treba pripomniti, da pomemben vidik ekonomskega preučevanja vrednosti neuporabe predstavlja možnost njihove preobrazbe v uporabne vrednosti. Čeprav so vrednosti neuporabe, kot jih definirajo ekonomisti, sicer lahko v vzročnem odnosu z uporabnimi vrednostmi, pa te ne predstavljajo samo odloženih uporabnih vrednosti, temveč tudi drugačno obliko vrednosti, ki jih z ekonomskimi manipulacijami ni mogoče preoblikovati v uporabne vrednosti, temveč lahko do tega pride samo pod določenimi zunanji vplivi, tj. kot posledica sprememb družbenega vrednostnega sistema (Carman 2002a, 171–172). Zaradi tega ekonomska teorija ostaja odvisna bodisi od pripisovanja ekonomske vrednosti posameznemu elementu dediščine bodisi od analize izbire med različnimi scenariji. Posledično se vse pogosteje priznava, da dokler so vrednosti določene zgolj na podlagi pripisane cene ali izbrane odločitve in so pod vplivom posameznih afinitet ali procesa sprejemanja odločitev (Carman 2005, 71), ne morejo niti veljati za pravi izraz vrednosti kulturne dediščine niti predstavljati primernih metod za njeno merjenje.

Kritika ekonomskega pristopa vrednotenja dediščine izhaja iz neustreznosti trenutno razvitih sistemov evalvacije, ki so omejeni na utilitarno razumevanje vrednosti, definirano na osnovi posameznih afinitet potrošnikov. Zaradi tega je treba sprejeti dejstvo, da vrednosti dediščine ni lahko preoblikovati v ekonomske in da imamo takšne ocene še vedno zgolj za proceduralne (Startin 1994, 186). Že sama znanstvena vrednost, ki predstavlja celoto nezamenljivih in nenadomestljivih podatkov, je vrednost, ki je v okviru ekonomije ni mogoče oceniti. Ustvarjalni poskusi, da bi jo podvrgli ekonomskim merilom, do sedaj niso prinesli pravih rezultatov. Na srečo obstaja zavest o nujnosti ohranjanja kulturnih dobrin, ki je prisotna kljub možnosti, da so nekatere dobrine z ekonomskega vidika brez vrednosti (Groenewoudt, Bloemers 1997, 130).

Morda je rešitev tega problema v dejstvu, da vrednosti kulturne dediščine nastajajo s konverzijo uporabnih vrednosti v simbolne vrednosti neuporabe. V tem procesu so objekti na osnovi družbene manipulacije iz vsakdanjega življenja promovirani v območje neprecenljivih, trajnih vrednosti. V skladu s Carmanovo terminologijo lahko rečemo, da pridobijo poseben status in zasedejo mesto na področju simbolnih vrednosti ter posledično zahtevajo posebno obravnavo. Področje simbolnih vrednosti je izven območja cirkulacije prehodnih predmetov in se ne nanaša na posvetitev enega samega predmeta, temveč celotnega sistema kot kategorije, v katero promovirani predmet sodi (Carman 2002a, 171–172; 2010, 79–81). Čeprav lahko ekonomske vrednosti predstavljajo pomemben segment v upravljanju in ohranjanju kulturnih dobrin, ne morejo biti edino merilo, na osnovi katerega se odločamo o tem, kaj bo in kaj ne bo ohranjeno ter s čim in na kakšen način se bo upravljalo (Lipe 1984, 9). Ker so ocene vrednosti nujne in omogočajo izbiro znotraj področja vrednosti, je treba sprejeti dejstvo, da je definiranje koncepta vrednosti kulturnih dobrin predvsem teoretsko vprašanje (Groenewoudt, Bloemers 1997, 130), pogoj pri tem pa je, da morajo tisti, ki želijo in se trudijo ohraniti kulturno dediščino, natančno pojasniti, kaj je vredno in na kakšen način je kriterij vrednosti utemeljen.

Čeprav je dediščina kompleksno in abstraktno simbolno področje, v okviru katerega je ekonomski kapital pogosto brez vrednosti (Carman 2002a, 175), so objekti, ki vsebujejo simbolne vrednosti in služijo ustvarjanju zaloge kulturnega kapitala občin vrednostnih značilnosti, nujno podvrženi ekonomskemu preučevanju, da bi jim lahko bila zagotovljena premerena oblika upravljanja in dolgotrajen obstoj. Trenutna osredotočenost na vprašanja vzdržnosti, prevzeta iz ekonomije okolja, predstavlja pomemben napredek, pri katerem so lahko ekonomske evalvacije dediščinskih vrednosti vključene v širši družbeni in ekonomski kontekst ter so lahko trdna osnova za sprejemanje odločitev o kontinuiranem upravljanju in ohranjanju dediščine (Knudson 2001; Wilson, Troy, Costanza 2004; Carman 2005b; Throsby 2006; Claesson 2011; Fletcher 2011). Zato se moramo otresti izraženega strahu, da bo dediščina v okviru ekonomskih raziskav neizbežno razvrednotena ter da bo v primerjavi z drugimi viri dobila sekundarni družbeni pomen.

Takšni zaključki izhajajo iz raziskav trenutno znanih ekonomskih metod ocene netržnih vrednosti, ki v rešnici niso primerne za določitev njihovega polnega pomena. Zavedati se moramo, da ekonomski vidiki razumevanja tega problema izhajajo iz ideje končnega profita, ki ga lahko ustvari v uporabo ponujen element dediščine. Takšno stališče lahko resno ogrozi stvarno interpretacijo, kontekst in pomen dediščine. Kljub temu ni mogoče zanikati realne ekonomske vrednosti, ki jo vsebuje dediščina v obliki kulturnega kapitala ali korporativnega varčevanja, ki predstavlja skupno dobro, upravljano v korist vseh. Čeprav se je mogoče strinjati z idejo, da vrednosti dediščine nimajo finančne podlage, in čeprav zavržemo potrebo po vrednotenju posameznega elementa dediščine na monetarni osnovi, bo upravljanje z dediščino v naši družbi zagotovo še dolgo zahtevalo ekonomsko utemeljitev, zaradi česar ne moremo zanemariti potrebe po aktivnem sodelovanju v ekonomskih raziskavah vrednosti elementov kulturne dediščine.

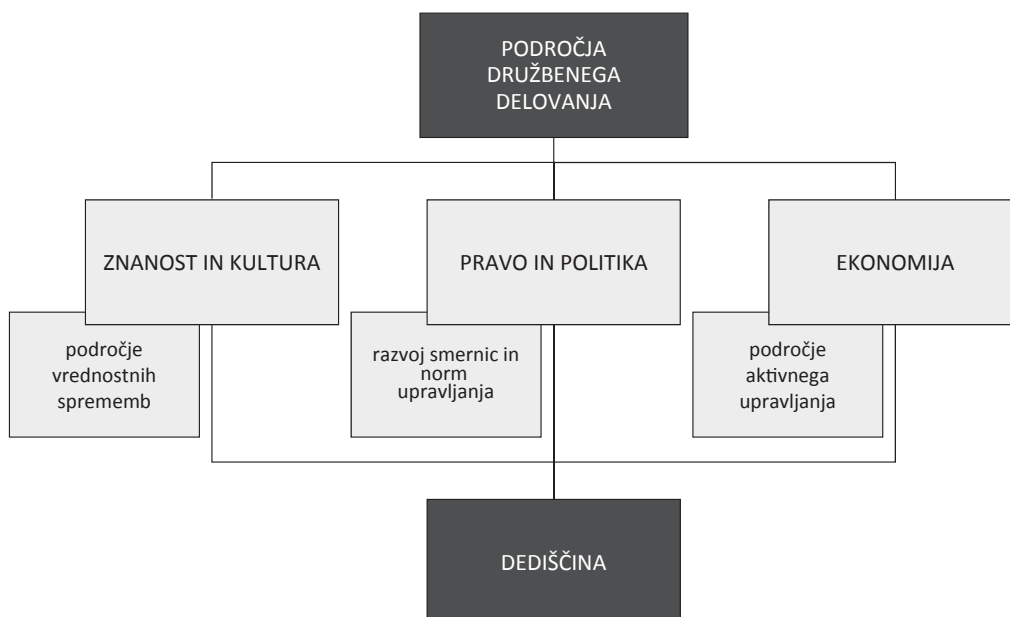
3 Preučevanje znanstvene vrednosti arheološke dediščine

3.1 Znanstveni okvir preučevanja vrednosti arheološke dediščine

Kot je bilo pokazano, ideja vrednosti kulturne dediščine, s tem pa tudi arheoloških ostankov, nastaja v družbenih okvirih ter je odvisna od prostora in časa, zaradi česar je odraz civilizacijskih tokov oziroma družbenih gibanj v sedanjosti. Javni interes za vrednostni status kulturne dediščine je definiran v pravnih okvirih, kar nima za posledico zgolj zakonske regulacije varstva javnih in občih dobrin, temveč predstavlja prostor, v katerem se ta postopek oblikuje, utemeljuje in usmerja. Ker spremembe v teoretskih raziskavah o vrednosti kulturne dediščine vplivajo na razvoj zakonodajnih sistemov, je koncept varstva in konservacije spomenikov v novejšem času zamenjal sodoben pristop upravljanja s kulturnimi dobrinami. Ta pristop ni povzročil le preusmeritve interesov na prihodnost, temveč je kulturno dediščino uvedel neposredno v domeno gospodarskih interesov, zaradi česar ekonomski okviri ocenjevanja vrednosti

kulturne dediščine niso mogli več ostati akademsko zanemarjeni (sl. 8). Neizbežna posledica razvitega pristopa je selekcija, zaradi česar je prvič jasno definiran problem izbire objektov, ki imajo dovolj veliko vrednost, da so zakonsko zavarovani in ohranjeni. S tem je selekcija postala osnovni problem in osrednja dejavnost procesa upravljanja s kulturno dediščino. Ta najpomembnejši dejavnik pri ustvarjanju reprezentativne zaloge kulturnih dobrin je strokovnjake soočil z zahtevo po oblikovanju primernih strategij in jasnih sistemov evalvacije, zasnovanih na relevantnih znanstvenih in družbenih osnovah (Darvill 1987, 169; 2001, 192).

V okvirih zahodnjaške in evropske misli, kjer se je arheologija razvila v samostojno znanost, je znanstveni potencial elementov arheološke dediščine vedno predstavljal prioriteten kriterij njihove vrednosti. V zakonskih okvirih anglofonskih držav je zanj določen celo poseben termin, izražen kot pomen ali važnost (significance v Združenih državah Amerike in v Avstraliji, oziroma importance v Veliki Britaniji), ki

Slika 8 Dediščina kot produkt različnih področij družbene dejavnosti.

tvori izkaz o vrednosti arheoloških ostankov. V teh okvirih pomen in važnost nimata istega pomena kot termin vrednost. Medtem ko vrednost izraža konsenz o družbenih vrednotah, se termina pomen in važnost nanašata na specifične vrednosti, ki izvirajo iz strokovnih in znanstvenih spoznanj (Darvill 2001, 184, 192; 2005, 22, 37–38). Termin pomen oziroma važnost torej predstavlja strokovno oceno kvalitete in kvantitete arheoloških podatkov oziroma njihovega znanstvenega potenciala (Leone, Potter 1992, 137), zaradi česar je v številnih anglofonskih državah prenesen v regulatorno-pravni okvir kot pokazatelj ustreznosti posameznih lokacij, da so zavarovane ali ohranjene kot pomembne ali važne na državni ravni. Na področju upravljanja z dediščino ta termin označuje izjemen potencial arheoloških ostankov za pridobivanje novih spoznanj, zaradi česar na njem temeljita osrednji koncept evalvacije ter zakonska utemeljitev varstva in ohranjanja ostankov. Ker je od njega odvisen tudi način oblikovanja politike upravljanja z elementi arheološke dediščine, je bilo kmalu ugotovljeno, da ima velik vpliv tako na oblikovanje današnjih znanstvenih spoznanj kot prihodnjega spoznavnega potenciala. Iz tega se je razvila tudi temeljna kritika sodobnega upravljanja z dediščino, ki poudarja, da se ta postopek ne nanaša toliko na odkrivanje arheološkega zapisa, temveč na njegovo, pogosto nezavestno oblikovanje in proizvodnjo (Tainter, Beagley 2005, 69; glej tudi Young 1994, 197). To spoznanje je pomembno vplivalo na spremembe v preučevanju vrednosti, medtem ko je spoznanje o dominantnosti znanstvene vrednosti v primerjavi z drugimi, prvenstveno družbenimi vrednostmi povzročilo obsežne razprave.

V več razpravah so poskušali pokazati, da vrednost arheoloških ostankov, utemeljena na pomenu ali važnosti, ne odraža njihove celotne vrednosti, saj preučevanje vrednosti omejuje na znanstvene in spoznavne okvire ter zanemarja vrednosti, ki jih arheološka najdišča lahko imajo za širše segmente družbe in različne interesne skupine (Leone, Potter 1992; Briuer, Mathers 1996; Clark 2001; 2002; Smith 2001; 2004; 2006; 2009; Tainter, Bagley 2005; Lafrenz Samuels 2008; Smith, Brandon (ur.) 2008; Hodder

2010; Claesson 2011; Fletcher 2011; Scarre, Scarre (ur.) 2006). Reduciranje vrednosti arheoloških ostankov na kategorijo podatkov je bilo kritizirano tudi kot odraz evropocentričnega razumevanja dediščine in procesualnega nasledstva preučevanja arheološkega zapisa z namenom pridobivanja objektivnega, abstraktnega in od vrednosti oziroma vrednostnih sodb ločenega znanja (Smith 2004, 108, 123; Hodder 2010, 861). Pravi pomeni arheoloških ostankov kot dela kulturne dediščine, ki se nahaja na javnem področju in je nedostopen brez javne podpore, lahko izrazimo šele z uporabo širšega pojma vrednost.¹³ Ta ideja temelji na spoznanju, da arheološki zapis ne pripada arheologom, temveč družbi kot celoti, in da predstavlja simbolno vrednost, ki ne oblikuje zgolj preteklosti, ampak tvori tudi identiteto skupnosti v sedanjosti. Pomemben dejavnik pri implementaciji politike ohranjanja je javna podpora, še posebej v sporu med arheološkimi ter različnimi političnimi in ekonomskimi interesi. Zaradi tega javna percepcija arheološkega delovanja predstavlja osnovo uspešnega upravljanja s kulturno dediščino, saj normalizira in upravičuje arheološko prakso ter definira razloge za ohranjanje arheoloških najdišč oziroma njihovo raziskovanje pred uničenjem (Carver 1996, 55; Deeben *et al.* 1999, 191). Zahteva po aktivni vključitvi javnosti v arheološke raziskave ima izjemen pomen v javnih projektih kot sredstvo odpiranja predmeta javnemu mnenju in javni razpravi (Young 1994, 193; Carver 1996, 45). Poleg tega ustvarja širok prostor za delovanje javnih dediščinskih institucij kot tistega segmenta državnega ustroja, ki je zadolžen za to, da

13 V številnih *ne-common law* zakonodajnih sistemih, kot npr. v slovenskem, ta terminološka razlika ni jasno izražena, zakonsko varstvo pa je utemeljeno na terminu vrednost (glej Zakon o varstvu kulturne dediščine (Uradni list RS, št. 16/2008); termin pomen se sicer uporablja v posameznih sintagmah slovenskega pravnega sistema, npr. spomenik državnega ali lokalnega pomena, pa tudi družbeni pomen, kar pa le dodatno potrjuje neobstoje prikazane terminološke razlike). Ker termin vrednost omogoča preučevanje širšega pomena elementov arheološke dediščine, ki obsega tako znanstveni potencial kot obče družbene vrednote, bo uporabljen pri oblikovanju modela vrednostne ocene, ki je cilj tega dela.

interesnim skupinam omogoča dostop do znanstvenih raziskav in njihovih rezultatov.

Posledica tega je, da vrednosti arheološkega najdišča ni več mogoče definirati zgolj na podlagi znanstvenega potenciala, temveč mora ocena vrednosti zadovoljiti tako družbene kot znanstvene interese. Zato mora arheologija razviti temeljite in obsežne sisteme evalvacije, ki bodo zasnovani na skladnosti arheoloških interesov in širših družbenih vrednot, kar bo omogočilo njihovo uspešno uporabo in široko sprejemljivost (Darvill 2001, 192). Strokovnjaki že dolgo poskušajo oblikovati evalvacijski sistem, ki bi upošteval tako družbeno vrednost kot znanstveno relevantnost arheoloških ostankov, žal pa kulturno in zgodovinsko pogojeni kriteriji družbenih vrednosti niso niti jasni niti lahko merljivi, medtem ko znanstvena relevantnost ni konstantna (Groenewoudt, Bloemers 1997, 133). Kljub temu danes številni evalvacijski sistemi vključujejo oceno družbene vrednosti elementov arheološke dediščine kot enega od pogojev za utemeljitev postopka selekcije in oblikovanje okvira za opredelitev načina njihovega upravljanja. Poleg tega se je v zadnjih desetletjih, ko so bile vrednosti ponovno uvrščene v središče postopka evalvacije, spet intenziviralo preučevanje okvirov oblikovanja vrednosti arheološkega zapisa, ki temelji na nasprotjih, značilnih za dve najbolj izstopajoči smeri teoretskega preučevanja arheoloških interpretacij.

3.1.1 Razvoj teoretskega preučevanja vrednosti arheološke dediščine

Teoretska razprava o razvoju vrednostnih značilnosti arheološke dediščine, od začetkov tega procesa do njegovih rezultatov, je izjemno obsežna. Čeprav lahko pripisovanje določene oblike vrednosti ostankov iz preteklosti zasledimo v vseh zgodovinskih obdobjih in vseh družbah,¹⁴ se večina avtorjev strinja, da se je arheološka dediščina, kakršno poznamo danes,

začela oblikovati konec 19. stoletja oziroma s sprejetjem prvih zakonov o njenem ohranjanju, ki so se v tem času oblikovali po Evropi (Cleere 1989; Walsh 1992; Hardesty, Little 2000; Carman 2002a; 2005b; Carman, Sørensen 2009; Smith 2004; 2006; Waterton, Smith 2009; Waterton 2010; Graham, Howard (ur.) 2008; Gibson, Pendlebury (ur.) 2009; Ashworth, Graham Tunbridge 2007).¹⁵ Z zakonskim varstvom vrednosti arheoloških ostankov je bila ta posebna kategorija objektov vpeljana v javno domeno in opredeljena kot skupna, javna dobrina, ki ji je bil določen poseben način obravnave. Ta sprememba je bila sočasna z oblikovanjem arheologije kot samostojne discipline in širšim pojavom javnih institucij za varstvo, skrb, upravljanje in prezentacijo premičnih in nepremičnih arheoloških ostankov. Vse te spremembe so zagotovile primeren družbeni kontekst, v katerem je arheologija lahko profesionalizirala in institucionalizirala svoje delovanje (Darvill 2005, 24; Kristiansen 2008a, 8).

Iz analize razumevanja arheološke dediščine v okviru tradicionalne arheologije je razvidno, da je bilo tako teoretsko preučevanje kot tudi praktično ravnanje z dediščino v celoti utemeljeno na t. i. zdravorazumskem pristopu in induktivnem procesu sklepanja, ki sta bila značilna za obdobje od konca 19. stoletja do 60. let 20. stoletja. Večina vrednostnih presoj, oblikovanih v okviru tega pristopa, je bila sprejeta na podlagi nekonsistentnih metodoloških načel in se je opirala na profesionalno oceno, zaradi česar so bile vrednostne ocene močno odvisne od strokovnosti ocenjevalca in njegovih osebnih interesov (Young 1994; Schofield, Carman, Belford 2011).¹⁶

¹⁵ Za pregled razvoja sistema varstva in ohranjanja dediščine ter zakonodaje o dediščini v Sloveniji glej Baš 1954, Mikl Curk 1981 in Hazler 2009.

¹⁶ Kot izjemo velja omeniti dejavnost Aloisa Riegla, pionirja t. i. dunajske umetnostnozgodovinske šole in od l. 1904 glavnega konservatorja II. oddelka Cesarsko-kraljeve centralne komisije za preučevanje in ohranjanje umetnostnih in zgodovinskih spomenikov Avstro-Ogrske. Riegl je že davnega l. 1903 (v prvem delu knjige *Predlog zakonske organizacije varstva spomenikov v Avstriji/Entwurf einer gesetzlichen Organisation der Denkmalpflege in Österreich*, imenovanem *Sodobni kult spomenika: njegova bit in njegov nastanek/Der moderne Denkmalkultus: sein Wesen und seine Entstehung*) vrednosti dediščine klasi-

¹⁴ V tem kontekstu so pomembne raziskave Davida C. Harveyja (npr. 2000, 2001), ki obravnava obsežno zgodovino političnih manipulacij z materialnimi ostanki iz preteklosti.

Ob koncu 60. in na začetku 70. let 20. stoletja je pozitivistični pristop v arheologiji, imenovan procesna ali nova arheologija, postavil nova merila za evalvacijo arheoloških najdišč. Osnovno izhodišče tega pristopa je temeljilo na raziskovanju arheoloških najdišč na osnovi eksplicitnih in vnaprej določenih raziskovalnih vprašanj in hipotez o preteklosti. Ker je bil cilj procesne teorije, da arheološka disciplina postane objektivna in strogo znanstvena, je v procesnem pristopu do problematike ocenjevanja arheoloških vrednosti kategorizacija veljala za nujno in neizbežno. V tem okviru je kategorizacija služila definiranju smisla objektov, saj je z ustvarjanjem kategorij in uvrščanjem objektov vanje omogočala definiranje njihovega pomena in njegovo predstavitev drugim (Carman 2002a, 188). Na podlagi čvrsto oblikovanega, realističnega in empiričnega pristopa je ideja evalvacije postala relativno usmerjen proces merjenja na osnovi prikladnih in jasno definiranih lestvic (Cooper *et al.* 1995b, 231).

Zapoznili pozitivizem procesne arheologije je bil že na začetku 80. let 20. stoletja predmet ostre kritike. Kot posledica tega se je v arheološki teoriji pojavila nova smer, imenovana postprocesualizem oziroma poprocesna arheologija. Ta je zavračala poenostavljeno razumevanje odnosov, ki materialno kulturo definirajo kot neposreden in merljiv odraz človeškega vedenja. Poprocesna arheologija je arheološko interpretacijo utemeljevala na elementih postmodernistične misli, v okviru katere je kategorije arheoloških ostankov obravnavala kot konstruiran koncept, ki je, kljub temu da odraža realnost objektov, arbitrarno pripisan arbitrarno določeni kategoriji objektov (Cooper *et al.* 1995b, 231). Kritika procesne arheologije je bila torej usmerjena v njene osnovne paradigme o objektivnosti arheološke znanosti, ki naj bi

proizvajala nevtrarno in od vrednosti neodvisno znanje, pri čemer je poskušala odkriti naravo spoznanja in raziskati njeno odvisnost od družbenih razmer. Prav poprocesna smer je v skladu z novim pristopom v arheološki teoriji poskušala poudariti obstoj različnih pristopov k razumevanju arheološke dediščine in možnost večkratnih interpretacij, ki ne predstavljajo objektivnih spoznanj, temveč odkrivajo globoko subjektivnost spoznavnega procesa arheologije (McGuire 2008, 59). Tej kritiki so se pridružile feministična in marksistična teorija ter kritike domorodnega prebivalstva v postkolonialnem svetu, ki so kritizirale neustreznost arheoloških raziskav njihove preteklosti, oblikovanih na podlagi antropocentričnih in evropocentričnih, razrednih in rasnih ter kolonialističnih in imperialističnih predsodkov. Namen poprocesne, feministične, marksistične in domorodne arheologije je bil pokazati, da je vse znanje politično in da je tudi proces upravljanja z arheološko dediščino in njenimi vrednostmi politični proces, ki se oblikuje v sedanjosti in izhaja iz kompleksne, ideološko obarvane družbene dinamike.¹⁷

Čeprav je imel ta novi pristop velik odmev po svetu in ni spremenil samo stališč arheološke discipline, temveč je vplival tudi na spremembe v nacionalnih in mednarodnih sistemih razumevanja in vrednotenja dediščine, Laurajane Smith meni, da je bil njegov vpliv vendarle omejen in da ni resnično spremenil področja delovanja discipline. Smithova je v številnih raziskavah (Smith 1993, 1994, 2004, 2005, 2006, 2007) pokazala, da ima dediščina procesne arheologije še vedno izjemno velik in aktualen vpliv na oblikovanje pravnih instrumentov ohranjanja dediščine in upravljanja z njo. Na podlagi kritične analize

ficiral v dve osnovni kategoriji – spominske in trenutne vrednosti – ter različne podkategorije (npr. starost oziroma zgodovinska vrednost, uporabna vrednost, umetniška vrednost itd.). Ta pristop, ki je odraz globoke časovne ukoreninjenosti v okvirih strokovnega in državnega delovanja na področju varstva in ohranjanja kulturne dediščine, je postal osnova številnih kasnejših vrednostnih klasifikacij (Pirkovič 1993, 11–16; Jokilehto 1999, 215–218; Gibson, Pendlebury 2009, 7; Jurić, Ćorić 2009; glej pogl. 4.1 in 4.2).

17 Predstavljeno tematiko obravnavajo številne razprave ter arheološke knjige in članki; na tem mestu je dovolj izpostaviti tiste, ki subjektivnost arheoloških spoznanj neposredno povezujejo s politiko upravljanja z arheološko dediščino: Leone, Potter, Shackel 1987; Shanks, Tilley 1987a; 1987b; Tilley 1989; Hodder 1991; 1992; 2010; Shanks 1992; Leone, Potter 1992; Carman 1993; Gathercole, Lowenthal (ur.) 1994; Hodder *et al.* (ur.) 1995; Trigger 1995; Meskell (ur.) 1998; Gramsch 2000; Funari, Zarrankin, Stovel (ur.) 2005; Mathers, Darvill, Little (ur.) 2005; McGuire, Navarrete 2005; McGuire 2007; Moore, Wheelan (ur.) 2007; van der Valk 2010a; 2010b; Ireland 2012.

diskurza je pokazala, da je bil diskurz o dediščini, ki se je v 19. stoletju razvil v anglofonskem svetu, v 60. in 70. letih 20. stoletja legitimiziran z razvojem idej o objektivnosti arheološke znanosti in vztrajanjem na profesionalnosti njenih organizacij. Neodvisno od teorije, ki je bila v ozadju teh raziskav, se je ideja o pomenu jasno določenih zakonskih okvirov in profesionalizaciji stroke hitro razširila po zahodnem svetu in omogočila oblikovanje razmeroma uniformnih, formalnih in tehničnih postopkov varstva in ohranjanja arheološke dediščine v številnih nacionalnih zakonodajnih sistemih. Na ta način utemeljen proces definiranja in interpretiranja vrednosti dediščine, podprt z delovanjem mednarodnih dediščinskih organizacij, se je hitro razširil na preostanek sveta in je na osnovi vsiljenih vzorov, ki so temeljili na nezavedni uporabi samoumevne logike znanstvene avtoritete arheologije, omogočil oblikovanje zakonodajnih okvirov v državah, ki niso nujno neposredno izkusile enakega razvoja arheološke vede. Smithova meni, da je arheologija na osnovi identificiranja z znanostjo in oblikovanja profesionalne podobe pridobila relevantnost pred državo in državnimi institucijami ter oblikovala standardizirano obliko ekspertize, ki ji je omogočila aplikacijo tehničnih postopkov na posamezne probleme upravljanja z materialno kulturo in sočasno reševanje konfliktov med interesnimi skupinami (Smith 2004, 36–37). Po Smithovi je neuspeh poprocesne kritike, dokončno soočenje z nasledstvom procesne teorije, posledica prav tega razloga. Zaradi nezmožnosti, da bi se odrekla privilegijem znanosti in profesionalnosti, ter zaradi grožnje, da bo izgubila avtoriteto in privilegiran dostop do ostankov iz preteklosti, poprocesni arheologiji ni uspelo dokončno uresničiti ideje o pluralnosti pomena in s tem omogočiti demokratizacijo preučevanja preteklosti (Smith 2004, 47–49, 55).

Preučevanje obravnavanih stališč z vidika družbeno-političnih razmer v jugovzhodni Evropi nam po drugi strani omogoča tudi drugačno razumevanje predstavljenih dejstev. Čeprav dobivajo trditve o političnem značaju dediščine prav na tem prostoru

stalno in vsepričujočo potrditev,¹⁸ je mogoče položaj arheologije v tem kulturno-zgodovinskem kontekstu predstaviti na drugačen način. V svetu, v katerem družbo opredeljuje zavest o izraziti soodvisnosti vseh vidikov javnih služb, položaj javnih dobrin in javne lastnine pa ima nekoliko drugačno tradicijo, je arheologija javna dejavnost, ki deluje s podporo in v korist celotne družbe. Kljub številnim spremembam, ki so jih države na tem prostoru doživele v zadnjih dvajsetih letih in ki jih zaznamujeta predvsem uvedba svobodne tržne ekonomije in prehod na liberalni, kapitalistični način upravljanja z viri, je v njih še vedno prisotno do določene mere drugačno vsebinsko in konceptualno razumevanje vrednosti skupne lastnine in javnih dobrin kot v državah, v katerih socialna orientacija državne ureditve ni tako globoko zakoreninjena.¹⁹ V tem kontekstu je upravljanje z dediščino naloga države, izvajajo pa ga javne ustanove, financirane iz državnega proračuna oziroma z javnimi viri. Obenem država iz proračuna popolnoma ali v večji meri financira tudi javno izobraževanje in na ta način usposablja strokovni kader za upravljanje svojega kulturnega bogastva. Čeprav to ne pomeni, da temelji zakonodajnega sistema niso bili prevzeti iz zahodnega sveta in podprti s priznanjem mednarodnih dokumentov, se avtoriteta arheologije vendarle ni oblikovala znotraj discipline same in ni bila na podlagi zakonov vsiljena preostanku družbe. V takih razmerah avtoriteta izhaja iz svojevrstnega družbenega sporazuma o skupnem vlaganju v izobraževanje bodočih strokovnjakov ter njihovem kasnejšem delovanju v okviru javnih služb in institucij v korist celotne skupnosti. Arheologija je tako še vedno javna služba, katere položaj je pogojen in utemeljen z zahtevami, ki

18 Še posebej z vidika vojnega dogajanja v 90. letih 20. stoletja. Za podrobnosti o tej temi glej Slapšak 1993; Chapman 1994; Kaiser 1995; Novaković 2000; 2007.

19 Ta razlika je posebej izrazita v primerjavi z angloameriški koncepti javne in zasebne lastnine. Predstavljeni sistem je v osnovi podoben srednjeevropskemu načinu pojmovanja družbe in države, s tem pa razumevanju javnih dobrin ter na podlagi tega definiranemu značaju dediščine in namenu znanstvenega delovanja (o protislovju angloameriškega in evropskega koncepta družbe in države ter vplivu, ki ga ima na upravljanje z arheološko dediščino, glej npr. Demoule 2010).

jih določata družba in država. Tako oblikovan položaj arheologije obenem predstavlja najpomembnejšo zahtevo: da tako v okviru strokovnih služb kot na področju znanstvenega in akademskega delovanja služi celotni družbi. Razumevanje informativnega potenciala in znanstvene vrednosti arheološkega zapisa ter znanje in nova spoznanja o preteklosti, ki izhajajo iz arheoloških raziskav, so tako temeljni cilj arheološkega delovanja, na osnovi katerega lahko dobijo obliko različnih družbenih vrednosti in na številne načine prispevajo k uresničevanju interesov celotne družbe. Obenem se od arheologov vse bolj zahteva razumevanje vrednosti, ki jih družba pripisuje elementom arheološke dediščine, razvijanje zavesti o možnostih politične zlorabe rezultatov njihovega interpretativnega delovanja ter razumevanje pogosto zanikanih pravic manjšin, migrantov, žensk, nižjih slojev in drugih brezpravnih skupin do potrditve identitete in kulturnega izraza. Ob tem se zastavlja vprašanje, ali bo ta oblika družbenega značaja arheologije pod pritiski občje privatizacije, svobodnega trga in divjega kapitala že v bližnji prihodnosti povsem izginila ali pa bo razumevanje pozitivnih vidikov nasledstva iz ne tako oddaljene preteklosti prevladalo ter nam pomagalo oblikovati posebno vrsto odnosa ne samo do dediščine kot kategorije in arheologije kot discipline, temveč tudi do družbenih, političnih in ekonomskih odnosov, s katerimi sta ti nerazdružljivo povezani in od katerih je odvisno njuno razumevanje in definiranje.²⁰

20 Podrobnejša analiza teoretičnih osnov arheoloških raziskav v vzhodnoevropskih državah je vključena v prvi del knjige *Comparative Archaeologies* (Lozny (ur.) 2011; za Slovenijo in države nekdanje Jugoslavije glej predvsem Novaković 2011). Čeprav se avtorji posameznih poglavij v tej knjigi večinoma omejujejo na splošni prikaz zgodovinskega razvoja arheologije ob zgolj načelnem prikazu vzhodnoevropske perspektive arheološke teorije (resda ob priznanju, da nobena interpretacija ni mogoča brez teoretske osnove; glej tudi Gramsch 2011), poudarjajo specifičnost družbenih, političnih in ekonomskih razmer na tem prostoru ter izpostavljajo pomen različnih vplivov iz nemškega govornega področja na razvoj arheološke misli in teorije (Lozny 2011; Marciniak 2011; Tomášková 2011; Bartosiewicz, Mérai, Csippán 2011; glej tudi Novaković 2002 in 2012). Tovrstne raziskave odpirajo tudi možnosti obstoja drugačnega načina razumevanja arheološke dediščine od tistega, s katerim se srečujemo v literaturi, nastali pod vplivom angloameriškega diskurza. Na nekatere po-

Ne glede na nadaljnjo analizo te problematike je očitno, da spremembe v razumevanju vrednosti arheološke in kulturne dediščine vse intenzivneje vplivajo na vse ravni dediščinskega delovanja in so vidne v nastanku številnih novih mednarodnih dokumentov, konvencij in listin, ki vse pogosteje poudarjajo širši pomen družbenih vrednosti dediščine. To je razvidno predvsem iz okrepljenega razumevanja vrednosti nematerialne dediščine, pa tudi iz raziskav vrednostnega pomena večjih prostorskih enot, v smislu kulturne krajine ali zgodovinskega okolja, kot kategorije, ki zahteva multidisciplinarno raziskovanje in lahko obsega širok spekter vrednot različnih interesnih skupin (*sl. 9*).

3.1.2 Znanstvena vrednost kot informativni potencial

Ostanki iz preteklosti imajo lahko različne vrednosti v sedanosti: znanstveno, izobraževalno, simbolno, duhovno, asociativno ali celo estetsko, ne glede na njihovo velikost in pomen pa nas brez izjeme vsaj do neke mere tudi informirajo o preteklosti (Lipe 1984). Ker arheološka najdišča kot poseben del kulturne dediščine le redko vključujejo nadzemne strukture, ki bi označevale njihov položaj v prostoru, najpogosteje ne moremo direktno prepoznati njihove družbene vrednosti, ki je razvidna pri drugih oblikah kulturne dediščine (McManamon 2000: 49). Za najdišča,

sebnosti v razumevanju vrednosti arheološke dediščine v vzhodni Evropi je bilo že opozorjeno. Jelka Priković na primer meni, da v preučevanju vrednosti dediščine obstajata dva tokova: prvi tok predstavljajo države nemškega govornega področja in države pod njihovim vplivom, ki zagovarjajo enakovrednost vseh vidikov dediščine in nesmiselnost vrednostnih klasifikacij; drugi tok, ki je nastal pod vplivom anglofonskega, pa tudi frankofonskega diskurza, zagovarja stališče, da dediščine ni mogoče niti v celoti zavarovati niti ji zagotoviti enake ravni varovanja, zaradi česar je klasifikacija vrednosti nujna, saj služi izbiri prioriteten primerov (Pirković 1993, 113–114; 2012, 24). Ta pristop se do določene mere sklada z raziskavami omenjenih vzhodnoevropskih teoretikov, ki razloge za slabo sprejetost teoretskih izhodišč, razvitih v okvirih zahodne oziroma anglofonske arheologije, vidijo v prevladujočem vplivu nemškega govornega območja.

OBMOČJE	STARI KONCEPTI	NOVI KONCEPTI
DEFINIRANJE KULTURNE DEDIŠČINE	Spomeniki	Krajina
	Stavbe	Urbana območja
	Najdišča	Zgodovinsko okolje/kulturna dediščina
DRUŽBENA VLOGA KULTURNE DEDIŠČINE	Nacionalna enotnost	Upoštevanje kulturne raznolikosti
	Ustvarjanje prihodkov od obiskovalcev	Širše ekonomske in družbene dobrobiti
ODLOČANJE	Državna raven	Regionalna/lokalna raven
	Avtoritativnost	Demokratizacija in participacija
STROKOVNOST	Strokovnjaki	Voditelji
	Specializirani strokovnjaki	Vsestranski strokovnjaki
	Strokovna znanja	Sposobnosti upravljanja
VREDNOST	Starost	Industrijska/povojna dediščina
	Estetska vrednost	Spominska vrednost
	Nacionalna pomembnost	Regionalna/lokalna raznolikost
	Kulturna enotnost	Kulturna raznolikost
	Ozek razpon vrednosti	Širok razpon vrednosti
INTERPRETACIJA	Pod vodstvom strokovnjakov	Pod vodstvom skupnosti
ODGOVORNOST	Država	Lokalne skupnosti Trg/zasebni sektor
	Dediščinski sektor	Varstvo okolja
UPRAVLJANJE	Razglasitev	Karakterizacija
	Spomeniško varstvo	Celostno ohranjanje
	Osredotočanje na posamezen primer	Strateško usmerjeno
	Tehnične raziskave	Filozofske raziskave

Slika 9 Spreminjanje trendov na področju upravljanja kulturne dediščine (po Council of Europe 2001, 112).

ki so popolnoma prekrita z zemljo in nimajo prepoznavnih oblik na površini, je znanstvena vrednost primarnega pomena, zato je tudi osnovni razlog vrednosti arheoloških najdišč v večjem delu določen z informacijami o preteklosti, ki jih vsebujejo (Startin 1994, 184 – 185; Carver 1996, 46). Znanstvena vrednost materialnih ostankov iz preteklosti izhaja iz formalnih raziskav arheologije, zgodovine, zgodovine umetnosti in arhitekture, zgodovinske geografije itd., pri čemer imajo našteje discipline dobro razvite pristope za raziskovanje in oblikovanje zaključkov o preteklosti na osnovi neposrednega preučevanja samih materialnih ostankov, njihove prostorske lege in časovnega konteksta ter njihovih medsebojnih

odnosov in obstoječih naravnih pogojev (Lipe 1984, 6). Vprašanja, na katera arheološki ostanki lahko dajo odgovore, so način življenja, kronologija in tehnologije, okolje in njegova izraba ter socialna vprašanja ekonomije, natalitete, poselitve, demografije itd. Zaradi tega ima arheologija pomembno vlogo pri preučevanju razvoja družbe v preteklosti, pa tudi v sedanjosti (Startin 1994, 185), pri čemer je potrebno omeniti, da arheološki ostanki ne posredujejo pomembnih podatkov samo arheologiji, temveč tudi drugim znanostim, s čimer omogočajo napredek tako družbenih kot tudi prirodoslovnih znanosti (Moratto, Kelly 1978, 5). Ob tem se je potrebno zavedati, da nevidni arheološki ostanki,

ki imajo zgolj znanstveno vrednost, vsebujejo tudi potencial, da pridobijo druge vrednosti.

Znanstveno vrednost arheoloških najdišč tvorita obstoječ stratigrafski zapis ter kontekstualna informativnost artefaktov in ohranjenih organskih materialov. Ker znanstvena vrednost posamezne kulturne dobrine izvira iz njenega potenciala, da odgovori na pomembna raziskovalna vprašanja (Fowler 1982, 26), je bila ta najpogosteje definirana v okviru raziskovalnih ciljev in načrtov za njihovo izvedbo (Moratto, Kelly 1978, 7). Tekom 70. let 20. stoletja se je v Ameriki razvila obsežna razprava o vprašanih znanstvene vrednosti in načinih njenega vrednotenja. Razprava je temeljila na procesualnem pristopu, pri katerem se možnost definiranja znanstvene vrednosti arheoloških ostankov preučuje na osnovi jasno definiranih, problemsko usmerjenih raziskovalnih vprašanj (angl. research design; Binford 1964; Raab, Klinger 1977; 1979; Goodyear, Raab, Klinger 1978; Sharrock, Grayson 1979; Barnes, Briggs, Neilsen 1980; Klinger, Raab 1980; Raab *et al.* 1980). Glavno pomanjkljivost tega pristopa je predstavljala spremenljiva usmerjenost znanstvenih raziskav, ki je pomembno vplivala na razumevanje vrednosti arheološkega zapisa. Problem kompleksnosti in spremenljivosti znanstvene vrednosti je poskušal biti razrešen z idejo reprezentativnosti (Lipe 1974, Glassow 1977; Raab, Klinger 1979) oz. selekcijo čim večjega števila primerov različnih tipov najdišč, pri čemer pa je bilo ugotovljeno, da je tudi ta ideja omejena z istim problemom nezmožnosti predvidevanja prihodnjih znanstvenih interesov (Startin 1993; Briuer, Mathers 1996; Hardesty, Little 2000; Mathers, Schelberg, Kneebone 2005; Smith 2005). Poleg tega je vse širše sprejeto postalo dejstvo, da so ocene vrednosti neizbežno utemeljene na primerjavah

in odvisne od konteksta, zaradi česar potrebujejo jasno definiran referenčni okvir, ki omogoča opredelitev pogojev, na osnovi katerih je vrednost določena (Moratto, Kelly 1976; 1978; Schiffer, House 1977; Tainter, Lucas 1983; Briuer, Mathers 1996).

Danes tako britanski kot nizozemski arheologi zastopajo mnenje, da znanstveno vrednost arheoloških najdišč lahko definiramo na osnovi kvalitete in potencialne informativne vrednosti, saj ta dva kriterija zagotavljata do neke mere smiselne interpretacije, ki so pomembne tako za družbo kot za znanost (Carver 1987b; Emery 1993; Groenewoudt, Bloemers 1997; Darvill 2005).²¹

To izhaja iz dejstva, da evalvacija vrednosti na podlagi kvalitete in informativne vrednosti predstavlja do neke mere konstanten faktor, ki je v veliki meri neodvisen od trendov, ki vplivajo na znanstveno perspektivo in družbeno percepcijo arheološke dediščine (Groenewoudt, Bloemers 1997). Arheološkim najdiščem je potemtakem vedno mogoče pripisati znanstveno vrednost na osnovi obstoječega nivoja informativnega potenciala, odvisnega od kvalitete depozicijskega konteksta. Pri tem je nivo kvalitete depozita moč oceniti glede na stopnjo podatkovne razumljivosti, ki jo predstavljata jasnost stratigrafskega zapisa ter kontekstualna informativnost artefaktov in ohranjenih organskih materialov. Če arheološki zapis razumemo kot izvor informacij, potem znanstvena vrednost predstavlja potencial arheoloških najdišč, da iz njih pridobimo verodostojne podatke in izvedemo smiselne interpretacije preteklosti (Moratto, Kelly 1978, 5). Pri tem je značaj znanstvene vrednosti dodatno razširjen z njeno vključenostjo v kontekst širših družbenih interesov in obćih družbenih vrednot.

²¹ Martin Carver (1987a, 124) je prvi uvedel merilo kvalitete kot parameter za ocenjevanje znanstvenega potenciala arheološkega zapisa, ki je določen z njegovo jasnostjo in berljivostjo kot ravnijo, do katere je omogočeno pridobivanje razumljivih in smiselnih podatkov (Emery 1991, 38).

4 Vrednotenje arheološke dediščine

4.1 Problematika vrednostnih ocen arheološke dediščine

Usoda arheoloških ostankov danes ni več odvisna zgolj od volje in interesov posameznega arheologa, temveč predstavlja predmet obsežnejše razprave med več interesnimi skupinami, med katerimi arheologi zastopajo le en del zahtev, ki je običajno v nasprotju s političnimi in ekonomskimi interesi, oblikovanimi v skladu z razvojnimi načrti, gospodarskim napredkom, davčnimi obvezami ter javnim ali privatnim financiranjem. Pri tem vsaka vrednostna izjava nazadnje postane opravičilo za porabo javnega denarja ali finančnih vlog v okviru javnih in privatnih razvojnih projektov (Young 1994, 198; Grenville, Ritchie 2005, 213). To je razlog, da so arheološke raziskave in razvojni cilji na področju upravljanja elementov arheološke dediščine danes določeni z vprašanji dosega in omejitve vrednostnih ocen, pri čemer morajo te omogočiti jasne in utemeljene izkaze o vrednosti, ki podpirajo odločitve o selekciji in predpisanih načinih upravljanja (Briuer, Mathers 1996, 32).

Ocena vrednosti omogoča utemeljitev postopka varstva in ohranjanja, pri čemer evalvacija v tem kontekstu predstavlja postopek oblikovanja vrednostnih izkazov, zasnovanih na osnovi argumentov, ki so izpeljani iz sprejetih meril in strategije ocenjevanja. Evalvacija kot proces merjenja vrednosti dediščine omogoča določanje relativne vrednosti njenih elementov in pomaga pri razumevanju njihovih značilnosti, kar predstavlja osnovni predpogoj za sprejemanje odločitev o varstvu, ohranjanju in vzdržnem upravljanju (Donaghey 2006, 2). Ta postopek temelji na osnovni predpostavki, da vseh ostankov iz preteklosti ni mogoče ohraniti, zaradi česar evalvacija dediščine na osnovi koncepta vrednosti predstavlja osrednji del postopka upravljanja dediščine. Cilj evalvacije je opredelitev tistih arheoloških ostankov, ki so

vredni ohranitve, ter vzpostavitev temeljev za oblikovanje primerne postopanja s tistimi, ki te zahteve ne izpolnjujejo. Zaradi tega ima to področje arheološkega delovanja osrednji pomen in predstavlja odraz zavednosti in odgovornosti discipline.

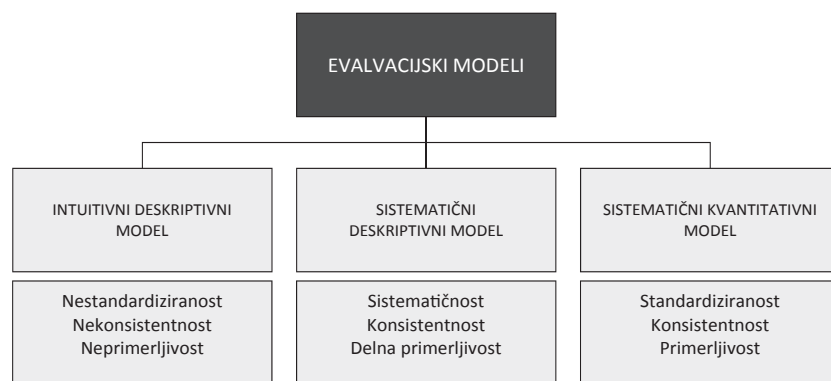
Vendar pa je problematika sprejemanja odločitev o postopanju z arheološkimi ostanki mnogo bolj zapletena, pri čemer že njihove osnovne značilnosti poglobljajo problem njihove vrednostne ocene in selekcije. Posamezna arheološka najdišča se namreč lahko v mnogočem razlikujejo, zaradi česar njihove relativne vrednosti ni mogoče vedno oceniti na istih osnovah (Startin 1994, 186). Ne glede na metodo ocenjevanja pri tem pogosto razpolagamo z ne dovolj podrobnimi in fragmentarnimi podatki, zaradi česar nimamo na voljo dovolj informacij, ki so potrebne za oblikovanje utemeljene in dobro uravnotežene vrednostne ocene (Hey 2006, 113). Poleg tega pa slabo izvedene ocene ne ogrožajo zgolj arheološkega zapisa in njegovega znanstvenega potenciala, temveč tudi profesionalno verodostojnost stroke (Raab, Klinger 1977; Groenewoudt in Bloemers 1997). Kot glavna ovira pri oblikovanju specifičnih meril ocenjevanja se pogosto omenja pomanjkanje regionalnih arheoloških raziskav, zaradi česar velja, da je zanesljivost kakršnekoli arheološke ocene odvisna od obsega obstoječega znanja o regionalnem arheološkem zapisu (Moratto, Kelly 1976; Glassow 1977; King, Lyneis 1978; Chippindale, Gibbins 1990). Poleg tega konstantni razvoj arheološkega spoznavnega procesa širi področje, ki ga definiramo kot arheološko informativno, zaradi česar področje raziskav postaja kompleksnejše in zahteva nove merske in evalvacijske parametre (Roper 1979; Lynott 1997; Little 2005; Worthing, Bond 2008). Vrednost, pripisana arheološki dediščini, je v veliki meri odvisna od sprememb v usmeritvi znanstvenih raziskav, spreminja pa se tudi glede na tehnološki, metodološki in teoretski razvoj ter raziskovalne

interese in prioritete ocenjevalca, zaradi česar proces in učinek evalvacije veljata za zgodovinsko in kulturno pogojena (Briuer, Mathers 1996; Glassow 1977, Lynott 1980; Tainter, Lucas 1983; Schiffer, House 1977; Moratto, Kelly 1976; 1978; Groenewoudt, Bloemers 1997; Darvill 2005; Scarre, Scarre (ur.) 2006). Poleg tega razlike v razumevanju vrednosti predstavljajo tudi odraz razlik v razumevanju pomena arheološkega zapisa, zaradi česar imajo te močan vpliv tako na arheološke raziskave in interpretacijo kot na samo evalvacijo (Cooper *et al.* 1995b, 231).

Ker je ocena vrednosti močno odvisna od konteksta in izjemno dinamična, je, če na preučevanje problema kompleksnosti in spremenljivosti znanstvene vrednosti gledamo z akademskega vidika, nujen zaključek, da je v osnovi vse vredno, saj lahko postane vredno enkrat v prihodnosti (Schiffer, House 1977, 46). Ozadje tega stališča ne predstavlja ideja o enakovrednosti vseh oblik arheološkega materiala, temveč vprašanje sprejemljivosti destrukcije potencialno pomembnih delov arheološkega zapisa (Whitelaw 2005, 142). Nujnost procesa selekcije pa ustvarja potrebo po vrednostnih evalvacijah, ki arheološke ostanke rangirajo z namenom identificiranja njihovega najbolj informativnega dela. Rezultat tovrstnih ocen predstavlja podroben pregled zalog arheoloških dobrin, ki ga je mogoče uporabljati pri določanju načina postopanja in kot podlago za oblikovanje smernic v načrtovanju družbenega in gospodarskega razvoja. Iz tega razloga je potrebno razviti primerne metode ocenjevanja, ki bodo lahko zadovoljile te zahteve in bodo dovolj prilagodljive, da jih bo mogoče aplicirati na novoodkrite oblike arheološkega zapisa. Pri tem je pomembno evalvirati tudi samo metodo ter odkriti pomanjkljivosti dosedanjih vrednostnih ocen in definirati področja, ki jih te niso vključevale. Že sama možnost definiranja arheologije kot zgodovinsko humanistične oz. prostorske in družbeno-politične discipline pri oblikovanju metode določanja vrednosti zahteva holistični pristop. Poleg tega zahteva tudi utemeljitev prilagodljivega, cikličnega procesa zbiranja podatkov, ki bo omogočil oblikovanje optimalnih načinov upravljanja elementov arheološke dediščine (Groenewoudt, Bloemers 1997, 120). Postopki ocenjevanja morajo biti

zato oblikovani rigorozno ter jasno strukturirani in standardizirani, da bi bila zmanjšana mera subjektivnosti, vključena v proces sprejemanja odločitev, in omogočeno prepoznavanje njihovih posledic (Startin 1994, 194 – 196; Carman 2002a, 189). Čeprav mora biti evalvacija eksplicitno osmišljen in objektivno utemeljen postopek, je njena končna ocena vedno relativna in subjektivna, saj je odvisna od interesov, znanja in večnosti posameznika ali skupine ter njihovega kulturnega konteksta (Worthing, Bond 2008, 117). Zato ocena ne sme veljati za fiksno in objektivno, temveč za rezultat trenutnih spoznanj o večkratnih, spremenljivih in medsebojno odvisnih vrednostnih spremenljivkah (Moeran 2009, 8).

Problemoma evalvacije in selekcije kot osnovnima predpogojema za dolgoročno ohranitev kvalitetnega vzorca arheološkega zapisa je posvečeno mnogo literature. Pionirsko vlogo na tem področju so odigrale Združene države Amerike, ki so v začetku 70. let preteklega stoletja na podlagi do takrat razvite zakonodaje oblikovale obsežen sistem varstva in ohranjanja kulturne dediščine (Green, Doershuk 1998, 124; Fletcher 2011, 75), utemeljen na konceptu pomena (angl. *significance*) kot odraza prvenstveno znanstvene vrednosti dediščine. Ta ideja se je hitro razširila na preostali del sveta in omogočila oblikovanje verjetno najdoslednejših pristopov na tem področju doslej. Gre za standarde in vodila, razvite v Angliji in na Nizozemskem, ki sodita med redke države z dosledno predpisano garnituro meril za evalvacijo in eno izmed najbolj sofisticiranih shem za njihovo aplikacijo (glej pogl. 4.2.1 in 4.2.2). V Angliji je bil na osnovi ideje o reprezentativnih vzorcih oblikovan Monument Protection Programme-a (skr. MPP), ki ga je osnoval English Heritage, da bi povečal število zavarovanih arheoloških najdišč ter omogočil nadzor in preverjanje kvalitete sprejetih odločitev (Carman 2002a, 158). Nizozemska praksa vrednotenja arheološke dediščine po drugi strani temelji na dokumentu imenovanem Dutch Archaeology Quality Standard (Willems, Brandt 2004), ki določa merila in standarde za oceno vrednosti arheoloških ostankov, definirane na osnovi njihove kvalitete in informativnega potenciala. Razprava o upravljanju dediščine se večinoma

Slika 10 Značilnosti različnih modelov vrednotenja.

še vedno ukvarja z dogovori o tovrstnih merilih, čeprav angleška in nizozemska izkušnja ponujata merila za vrednotenje arheološke dediščine tudi drugod po Evropi. Njuna pristopa, sicer zasnovana na podlagi nacionalnega okvira, se zdita primerna za uporabo v okviru vsakega kulturnega ali zgodovinskega konteksta (Carman 2002a, 200).²² Preden pa preučimo možnosti in doseg teh evalvacijskih modelov, se moramo ozreti na različne pristope k vrednostnim ocenam ter njihovim prednostim in pomanjkljivostim.

4.1.1 Postopek evalvacije: intuitivne in sistematične evalvacije ter deskriptivni in kvantitativni modeli

Različni pristopi v vrednotenju dediščine so povezani s specifičnimi teoretskimi izhodišči, metodami, strategijami in postopki. Teoretska podlaga vsakega pristopa vključuje postopke identifikacije in interpretacije vrednostnih kategorij, ki omogočajo razumevanje načina oblikovanja vrednostnih ocen. Na operativnem oziroma praktičnem nivoju so vprašanja, ki zadevajo evalvacijo vrednosti kulturnih dobrin, povezana s

²² Za koncept upravljanja z dediščino, ki je bil razvit v Združenih državah Amerike, sta značilni izjemna kompleksnost in problematičnost, ki izhajata iz potreb federaliziranega sistema upravljanja, pa tudi iz kulturno-politično pogojenih pomanjkljivosti, značilnih za ameriški način pravne regulacije zasebne lastnine in s tem pogojene omejitve zakonskega varstva na javna zemljišča. Zaradi tega njegova uporaba v drugih državah ter v okviru drugih oblik državne in pravne ureditve ni primerna (za podrobne raziskave glej npr. King, Lyneis 1978; Elia 1993; Gerstenblith 1995; Hardesty, Little 2000; Nafziger, Kirkwood Paterson, Dundes Renteln 2010; Soderland 2010).

stopnjo razvitosti ocenjevalnih kriterijev in postopka njihove uporabe, pri čemer je od njih odvisna učinkovitost različno oblikovanih pristopov (Briuer, Mathers 1996, 30). Končni cilj izvedenih evalvacij je omogočiti sprejemanje odločitev in oblikovanje upravljalških strategij za postopanje z arheološko dediščino na nivoju načrtovanja, projektiranja in izvajanja (Williams 2010, 557).

Pri obravnavi obstoječih modelov ocene vrednosti (*sl. 10*) se običajno soočamo z deskriptivnimi evalvacijami, ki so oblikovane na osnovi strokovne ocene, zasnovane na bolj ali manj eksplicitnih pravilih stroke, ki se najpogosteje uporabljajo kot okvirne smernice v postopku evalvacije. Ta tip evalvacije imenujemo tudi intuitivni (po Groenewoudt, Bloemers 1997), saj je močno odvisen od strokovnosti, znanja, veščosti, izkušenj in interesa ocenjevalca. Vrednostna ocena, oblikovana na podlagi okvirnih smernic, ima običajno obliko deskriptivne izjave, ki je utemeljena na specifičnosti posameznega primera in je neodvisna od drugih ocen. Ker so na ta način oblikovane vrednostne izjave izdelane na osnovi subjektivne presoje in so omejene na posamične primere, ne omogočajo konsistentnega ponavljanja ali medsebojnega primerjanja. Zaradi nestandardiziranosti postopka, ki onemogoča primerjave, ta metoda ni primerna za izvajanje sistematičnih analiz in utemeljenih interpretacij (Lucas 2001, 152). Zaradi tega intuitivni, deskriptivni sistemi ocenjevanja danes ne veljajo za ustrezno metodo oblikovanja vrednostnih izjav, saj lahko zaradi napak, ki so posledica nezadovoljivih ali neprimerno zbranih vrednostnih podatkov, neposredno ogrozijo dragocene ostanke iz preteklosti. Ta kritika je ustvarila potrebo po oblikovanju sistematičnih in konsistentnih vrednostnih

ocen, ki bi bile zasnovane na jasnem metodološkem postopku in bi omogočale konsistentno sprejemanje odločitev, katerih posledice bi bilo mogoče preučevati, meriti in primerjati.

Na podlagi tega se je v zahodnem, pretežno angleškem govornem prostoru, razvila ideja o oblikovanju eksplicitnih, dobro utemeljenih in posledično obranljivih vrednostnih meril, ki se je v zadnjih desetletjih razširila po svetu (Carman 2005b, 47), posledica tega pa je, da danes številne države v postopku evalvacije uporabljajo različne skupine meril. Sprejeta merila so lahko eksplicitno določena v okviru pravnih dokumentov ali oblikovana kot smernice za delovanje različnih dediščinskih institucij in predstavljajo operativno strategijo za oceno vrednosti dediščine. Ker je merila mogoče uporabljati le, če omogočajo primerjave, na njih utemeljena evalvacija nujno zahteva oblikovanje jasno definiranih referenčnih okvirov, ki predstavljajo temelj za razumevanje končnih ocen. Uporaba iste skupine kriterijev in referenčnega sistema v postopku evalvacije omogoča primerjavo med vrednostnimi stopnjami, ki so pripisane različnim elementom dediščine (Carman 2002b, 9; 2005b, 47–48). Tako oblikovana ocena predstavlja smislen sistem, katerega rezultate je mogoče učinkovito meriti in zasledovati ter uporabljati pri rigoroznem in konsistentnem sprejemanju odločitev, poleg tega pa omogoča diskusijo in kritiko sprejetih ocen.

Sistemi, ki so utemeljeni na jasno definirani seriji meril, so osredotočeni na kvalitativne in kvantitativne značilnosti arheoloških ostankov, ki jih je mogoče deskriptivno opisovati in vrednotiti. Pri tem postopku merila služijo za podlago strokovni presoji, pri čemer strokovnjaki nivo vrednosti določajo po jasno določenih pravilih na osnovi obstoječega znanja. Prednost te, še vedno deskriptivne metode ocenjevanja, je jasno določen postopek, pri katerem ocena, pridobljena na osnovi vnaprej določenega niza meril, omogoča konsistentno ponavljanje postopka in posledično primerjavo pridobljenih rezultatov. Glede na to imamo sistemsko deskriptivno evalvacijo lahko za objektivnejšo od intuitivne, saj je njen postopek konsistentnejši, njeni rezultati pa bolj primerljivi (Groenewoudt Bloemers 1997, 135).

Obstajajo pa tudi kvantitativni sistemi evalvacije, ki pri vrednotenju arheološke dediščine uporabljajo numerične vrednosti. Osnovo vsakega kvantitativnega pristopa predstavlja načelo, da je katerikoli materialno ali nematerialno entiteto, ki vsebuje vrednostni potencial, mogoče izraziti v numerični obliki (Heizer, Cook 1956, 229). Možnosti numeričnega ocenjevanja elementov dediščine se preučujejo že od 70. let 20. stoletja dalje in do danes so nastali številni poskusi kvantitativnega merjenja njihove relativne vrednosti (Smith, Burke 2007, 228). Kvantitativne analize vrednosti so zasnovane na uporabi ocenjevalnih sistemov, ki omogočajo kvantifikacijo vrednosti oz. izražanje vrednosti v obliki seštevka točk. Cilj tovrstnih postopkov je olajšati ocenjevanje in zmanjšati subjektivnost v toku evalvacijskega procesa ter na ta način omogočiti oblikovanje prioriteta na področju upravljanja dediščine, pri čemer bi moralo biti tako pridobljeno oceno mogoče prevesti neposredno v selekcijo. Pripisovanje točk na osnovi vnaprej določenih meril ima za rezultat skupni seštevček, ki omogoča rangiranje vrednosti in oblikovanje izjave o vrednosti, ki jo je v tem primeru mogoče imenovati sistemsko podprta ocena (po Groenewoudt, Bloemers 1997).

Kvantitativni sistemi zahtevajo kvalitetne informacije in jasno oblikovano metodologijo, ki omogoča sledenje in merjenje končnih rezultatov, za proces ocenjevanja pa se običajno uporabljajo definirane mejne vrednosti, ki služijo kot indikatorji stopnje relativne vrednosti elementov dediščine (Donaghey 2006, 40, 65). Mejne vrednosti najpogosteje predstavljajo zgolj okvirne smernice za določitev končne vrednostne ocene, ki mora biti vedno utemeljena na interpretaciji in, če je potrebno, tudi kvalitativni analizi pridobljenih kvantitativnih indikatorjev (Darvill 2001, 189). Zato se tovrstni modeli danes uporabljajo v kombinaciji z sofisticiranimi kvalitativnimi in interpretativnimi tehnikami (Smith 2008, 7). Postopek je v vsaki fazi procesa točkovanja in določanja vrednosti mogoče sistematično dokumentirati, konsistentno prilagajati in ponavljati (Darvill 2001, 189). Prednost tega sistema tako predstavlja rigoroznost, transparentnost in konsistentnost postopka, ki omogoča

revizijo sprejetih odločitev, kajti tako kot pri drugih oblikah ocenjevanja tudi pri tem ni mogoče ustvariti dolgoročne vrednostne izjave, ki ne bi bila podvržena procesom spreminjanja vrednostnih usmeritev. Numerično oblikovanje vrednostnega izkaza predstavlja torej zgolj pomoč pri oceni in sprejemanju odločitev ter zahteva konstantno reevalvacijo rezultatov in ciklično ponavljanje postopka (Donaghey 2006, 40). Uporaba kvantitativne evalvacije pa ima tudi nekoliko izrazitih pomanjklivosti. Na prvem mestu je potrebno omeniti varljivo stopnjo zanesljivosti, ki jo tako oblikovan postopek sugerira, kljub temu da je enako odvisen od kvalitete dostopnih podatkov kot drugi modeli evalvacije (Groenewoudt, Bloemers 1997, 135). Poleg tega daje vtis izrazite objektivnosti, čeprav ni in ne more biti objektivna. Vsaka ocena je namreč sprejeta na podlagi številnih subjektivnih predpostavk, zaradi česar se je potrebno zavedati, da kvantitativni postopek ne zagotavlja objektivnosti, temveč notranjo konsistentnost med ocenami (Bowden 1988, 286). Gre torej predvsem za sredstvo, ki olajšava primerjanje in nam pomaga, da se izognemo nesmiselnim primerjavam (Bowden 1988, 286; Worthing, Bond 2008, 88). Ob tem je potrebno omeniti, da trend kvantifikacije sovпада s političnimi in znanstvenimi trendi uporabe ekonomskih principov pri oblikovanju upravljanja različnih vrst virov (Darvill 2001; Carman 2005b; van der Valk 2010b), kjer so osnove in razlogi ravnanja najbolj prepričljivi, kadar jih je mogoče izraziti v numerični obliki. Iz istega razloga pa kvantitativno oblikovani modeli ocene zagotavljajo boljša in bolj prepričljiva sredstva zaščite arheoloških interesov nasproti političnim in ekonomskim pritiskom.

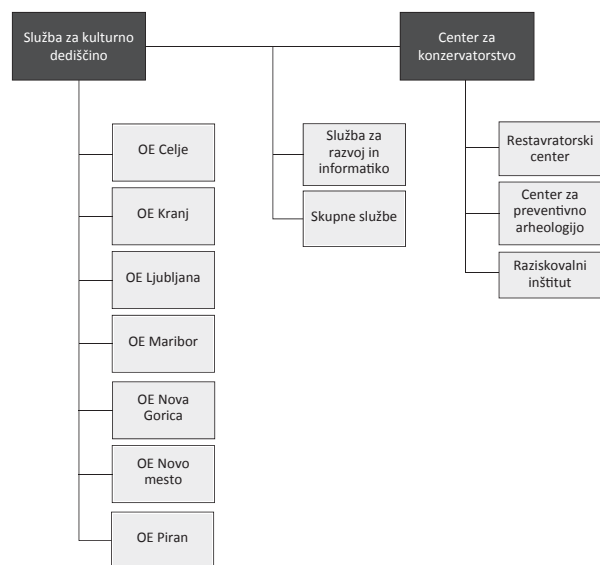
Čeprav obstajajo številne manjše študije, ki so poskušale z uporabo kvantitativnih modelov izmeriti vrednost različnih elementov arheološke dediščine, so tovrstni sistemi le redko vključeni v državne predpise in regulacije. Anglija in Nizozemska sodita med redke države, v katerih ta pristop tvori temelj politike upravljanja arheološke dediščine. Ker sistema, razvita v teh dveh državah, predstavljata najbolj razvita kvantitativna modela evalvacije, je potrebno podrobneje preučiti načela, na katerih sta utemeljena,

prav tako pa tudi okvire njunega delovanja, da bi na ta način pridobili uvid v doseg in omejitve tovrstnega pristopa pri ocenjevanju vrednosti. Da pa bi razlika med predstavljenimi sistemi bila bolj jasna, je potrebno preučiti tudi primer deskriptivnega modela ocenjevanja, ki bo predstavljen z analizo značilnosti slovenskega sistema vrednotenja arheološke dediščine.

4.1.2 Slovenski model

Čeprav ima Slovenija izjemno dolgo tradicijo anti-kvrske in arheološke dejavnosti, ki ji lahko sledimo od renesanse dalje (Novaković 2011, 351; glej tudi Slapšak, Novaković 1996), pa začetki organiziranega varstva kulturne dediščine na območju današnje Slovenije izvirajo iz sredine 19. stoletja, ko so nastale prve avstrijske dediščinske institucije in različni programi varstva in ohranjanja kulturnih spomenikov (Hazler 2009, 321 – 322). Danes ima varstvo kulturne dediščine v Sloveniji ustavni status²³, izvaja pa se na osnovi Zakona o varstvu kulturne dediščine (skr. ZVKD-1; Uradni list RS, št. 16/2008), ki varstvo dediščine definira kot javni interes, določen v skladu s kulturnim, vzgojnim, razvojnim, simbolnim in identifikacijskim pomenom dediščine za državo, pokrajine in občine (Uradni list RS, št. 16/2008, čl. 2). Varstvo obsega pravne, upravne, organizacijske, finančne in druge ukrepe, ki so namenjeni obstoju in obogatitvi dediščine (Uradni list RS, št. 16/2008, čl. 3). Aktualni zakon, ki je stopil v veljavo l. 2008, vključuje načela, ki jih je Slovenija sprejela z ratifikacijo novejših mednarodnih konvencij o varstvu kulturne dediščine: Evropske konvencije o varstvu arheološke dediščine l. 1999 (Uradni list RS - Mednarodne pogodbe, št. 7/1999), Evropske konvencije o krajini l. 2003 (Uradni list RS - Mednarodne pogodbe, št. 74/2003) ter Okvirne konvencije Sveta Evrope o vrednosti kulturne dediščine za družbo (Uradni list RS - Mednarodne

²³ Po 5. členu Ustave Republike Slovenije (Uradni list RS, št. 33/1991) je ena glavnih nalog države varstvo in ohranjanje naravne in kulturne dediščine ter zagotovitev možnosti za skladen civilizacijski in kulturni razvoj Slovenije.

Slika 11 Organigram Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije (<http://www.zvkds.si/sl>).

pogodbe, št. 5/2008), UNESCO-ve Konvencije o varovanju podvodne kulturne dediščine (Uradni list RS - Mednarodne pogodbe, št. 1/2008) in Konvencije o varovanju nesovne kulturne dediščine (Uradni list RS - Mednarodne pogodbe, št. 1/2008) l. 2008.²⁴ Med temi načeli je kot najpomembnejša potrebno omeniti celostno in *in situ* ohranjanje arheološke dediščine, holistični koncept ohranjanja dediščine z vidika krajine, pomembnost vključevanja vprašanj o dediščini v prostorske in razvojne načrte, poudarjanje pomena družbenih vrednosti in priznanje pomena nematerialne kulturne dediščine (Pirkovič 2012, 12). V skladu z zahtevami novega zakona so bili oblikovani številni podzakonski predpisi: npr. Pravilnik o registru kulturne dediščine (Uradni list RS, št. 66/2009); Pravilnik o seznamih zvrsti dediščine in varstvenih

²⁴ Slovenija je še vedno ena redkih držav v Evropi in svetu, ki so ratificirale vse konvencije s področja varstva kulturne dediščine, čeprav so podobno ravnale tudi druge države vzhodne in jugovzhodne Evrope. Jelka Pirkovič meni, da je to posledica dejstva, da te države nimajo stabilnega pravnega sistema varstva in ohranjanja ter ga zato želijo oblikovati skladno z najnovejšimi mednarodnimi standardi, medtem ko države z dobro osnovanimi sistemi težje pristopajo k novim konvencijam, saj to od njih zahteva zapletene postopke pravnega prilagajanja (Pirkovič 2012, 12). Stanje ratificiranosti evropskih konvencij je mogoče preveriti na: http://conventions.coe.int/?pg=/Treaty/MenuInfos_en.asp.

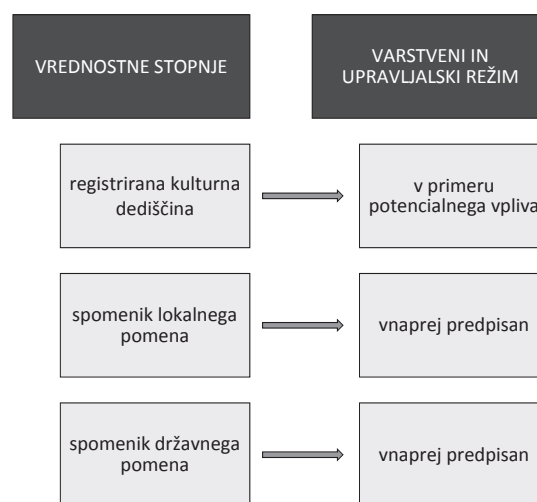
usmeritvah (Uradni list RS, št. 102/2010)²⁵ ter različni podzakonski in upravni akti: npr. akti o razglasitvi spomenikov, odločbe o arheoloških najdiščih, kulturnovarstveni pogoji in soglasja, inšpekcijske odločbe in podobno; ti omogočajo formalno varstvo, ohranjanje in upravljanje kulturne dediščine (Pirkovič 2012, 15). V zvezi z vprašanji arheološke dediščine je pomembno izpostaviti novi Pravilnik o arheoloških raziskavah (Uradni list RS, št. 03/2013), ki je stopil v veljavo na začetku l. 2013.²⁶

Evalvacijo in varovanje dediščine v Sloveniji izvaja državni Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, ki ga sestavljata Služba za kulturno dediščino, razdeljena na sedem območnih enot, in Center za konzervatorstvo, v okviru katerega delujejo Center za preventivno arheologijo, Restavratorski center in Raziskovalni inštitut (<http://www.zvkds.si/sl>; sl. 11). Naloga te javne službe je identificiranje in dokumentiranje kulturne dediščine z zbiranjem dostopnega gradiva in podatkov, evidentiranje stanja in ogroženosti posameznih elementov dediščine ter dokumentiranje vseh vrst posegov in njihovih rezultatov (Pirkovič 2012, 19). Informacije o *elementih* arheološke dediščine se zbirajo v skladu z metodologijo, ki je bila razvita na področju preventivne arheologije in temelji na predhodnih raziskavah, ki obsegajo zbiranje arhivskega gradiva in obstoječih zgodovinskih in geografskih podatkov. Na podlagi tega se izvajajo različne prostorske oz. GIS analize, ki so po potrebi lahko dopolnjene z rezultati terenskih pregledov in različnih metod daljinskega zaznavanja (Pirkovič 2012, 19–21). Rezultat tega postopka predstavljajo informacije,

²⁵ Po tem pravilniku so zvrsti nepremične dediščine arheološka najdišča, stavbe, parki in vrtovi, stavbe s parki ali z vrtovi, spominski objekti in kraji, drugi objekti in naprave, naselja in njihovi deli ter kulturna krajina (Uradni list RS, št. 102/2010).

²⁶ Glede na to, da ta pravilnik ne določa postopka vrednotenja arheološke dediščine, temveč se nanaša na predpise o izvajanju arheoloških raziskav oziroma načinih primerne ravnjanja z arheološkimi ostanki, na tem mestu ne bomo obravnavali njegove vsebine. Pravilnik bo podrobneje predstavljen v poglavju 5.2, pri čemer bodo njegovi predpisi služili kot temelj za oblikovanje izbranega modela ocene, katerega omejitve bodo analizirane v skladu z zahtevami o primernem načinu izvajanja arheoloških raziskav ter zbiranja in analiziranja podatkov.

ki služijo dokumentiranju in inventarizaciji arheoloških ostankov. Postopek inventarizacije omogoča, da se element dediščine vpiše v Register kulturne dediščine²⁷, ki predstavlja neke vrste inventar dediščine. Ta obsega vse dokumentirane elemente dediščine in predstavlja temelj za oblikovanje nadaljne vrednostne ocene. Vrednostne ocene se izvajajo na osnovi splošnih vrednostnih meril, ki predstavljajo osnovne smernice delovanja Zavoda za varstvo kulturne dediščine. Te so avtentičnost, ogroženost, ohranjenost, redkost in starost (<http://www.zvkds.si/sl/zvkds/nasveti-za-lastnike/kulturna-dediscina/>; *sl. 14/1*).²⁸ Na podlagi vrednostne ocene so posamezni elementi dediščine lahko dodatno opredeljeni za spomenike lokalnega ali državnega pomena. V okviru slovenskega zakonodajnega sistema torej razlikujemo tri vrednostne stopnje, ki so v tem postopku lahko pripisane posameznemu elementu dediščine: registrirana (nepremična) kulturna dediščina, spomenik lokalnega pomena in spomenik državnega pomena. Glede na pripisano vrednostno stopnjo je določen ustrezeni varstveni in upravljalški režim. Registrirana kulturna dediščina je zavarovana zgolj posredno, saj vpis v register nima neposrednih pravnih posledic, zaradi česar se varovanje izvaja šele v primeru potencialnega vpliva. Za kulturne spomenike je po drugi strani značilen vnaprej predpisan varstveni režim, ki lahko vključuje način upravljanja, vzdrževanja in obnavljanja ter ohranjanje originalne namembnosti,

Slika 12 Odvisnost varstvenega in upravljalškega režima od stopnje vrednosti posameznega elementa kulturne dediščine.

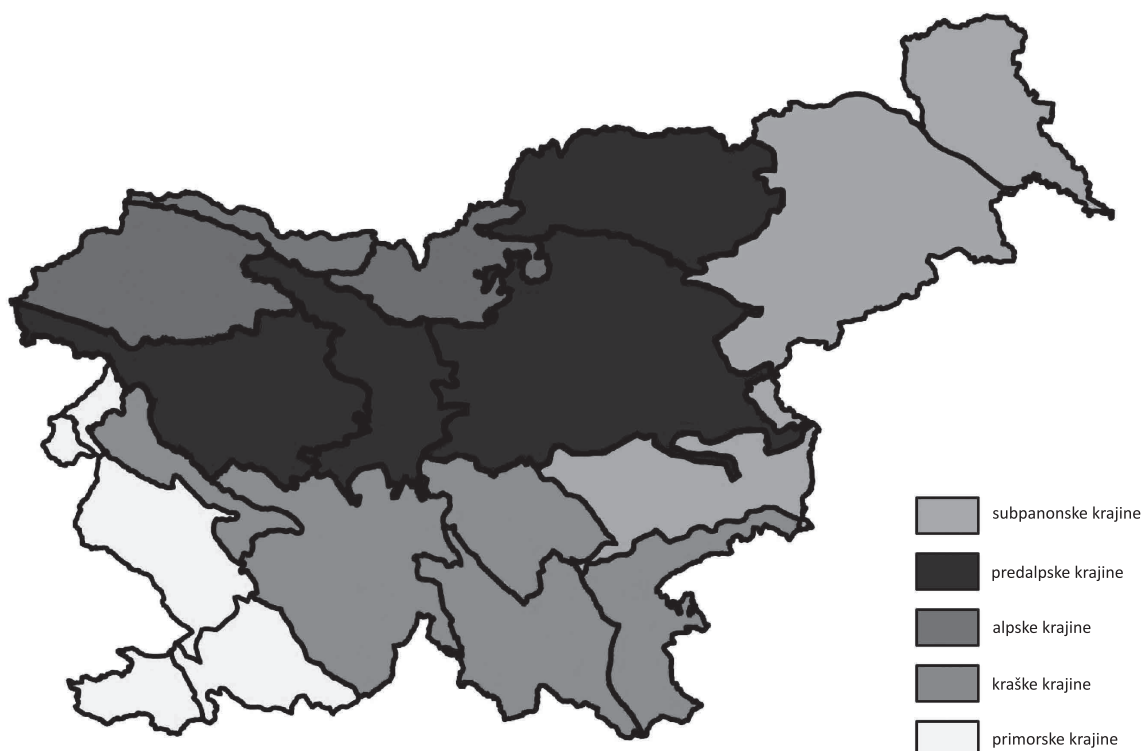
omejevanje lastninskih pravic, potencialno zagotavljanje javne dostopnosti ipd. (Sbull 2013; 23–24; <http://www.zvkds.si/sl/zvkds/nasveti-za-lastnike/kulturna-dediscina/>; *sl. 12*). Kulturna dediščina je pogosto zavarovana na več nivojih: npr. posamično ali kot del območja dediščine ali spomeniškega območja²⁹ (Benedik Kreitmayer *et al.* 2007, 29); zakon posledično določa nadgradnjo varstvenega režima za območja dediščine na osnovi dodatnih vrednostnih kriterijev: skupnega zgodovinskega konteksta nepremične dediščine, sorodnih morfoloških značilnosti in vrednot dediščine v prostoru³⁰ ter topografske enotnosti (Uradni list RS, št. 16/2008, čl. 25; *sl. 14/2*). Cilj tega postopka je opredelitev usmeritev, izhodišč in pogojev za varstvo in ohran-

²⁷ V register je vpisana vsa nepremična kulturna dediščina ne glede na vrsto, tip, obseg, lastništvo ali varstveni status (Benedik Kreitmayer *et al.* 2007, 5). GIS-verzija registra je dostopna na spletni strani <http://rkd.situla.org/>.

²⁸ Kljub temu, da je Jelka Pirkovič že l. 1987 v članku Vrednotenje kulturne dediščine predlagala uvedbo sistematičnega kvantitativnega vrednotenja dediščine na podlagi eksplicitno oblikovanih vrednostnih meril, prava sistematična ocena v prakso Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije do danes še ni bila uvedena. Ministrstvo za izobraževanje, znanost, kulturo in šport (skr. MIZKŠ) je sicer l. 2012 na svoji spletni strani objavilo Navodilo za določitev in izvedbo izravnalnega ukrepa pri odstranitvi arheoloških ostalin (MIZKŠ 2012), v katerem so podana navodila za kvantitativno ocenjevanje izgubljene vrednosti odstranjenih arheoloških ostankov, ki temeljijo na jasno določenem nizu meril in uporabi referenčnega sistema. Uporabljajo se za določanje kompenzacijskih zneskov v sodnih postopkih (za podrobnosti o tem glej pogl. 5.2).

²⁹ Spomeniško območje je zavarovano kot spomenik in lahko predstavlja območje naselbinske dediščine, dele urbane ali ruralne kulturne krajine, kraje zgodovinskih dogodkov, arheološka najdišča ali zgodovinske parke in vrtove (Uradni list RS, št. 16/2008, čl. 3). Območja dediščine so lahko arheološka, stavbna, naselbinska, vrtnoarhitekturna, spomeniška in krajinska (MIZKŠ 2013a; 2013b).

³⁰ Prikaz vrednotenja dediščine v prostoru obsega podatke o nepremični dediščini iz registra, arheološka najdišča z opredelitvijo njihovih meja in, po potrebi, z določitvijo načinov za njihovo natančnejšo prostorsko razmejitev, usmeritve za celostno ohranjanje dediščine, identifikacijo območij dediščine v prostoru z opredelitvijo njihove kulturne vrednosti, omejitvami in predlogi glede prostorskega razvoja dediščine ter vplive na dediščino in ostale omejitve zunaj območij dediščine (Uradni list RS, št. 16/2008, čl. 71).

Slika 13 Regionalna razdelitev krajinskih tipov v Sloveniji (Marušič et al. 1998).

MERILA VREDNOSTI			
1. KULTURNA DEDIŠČINA	2. DEDIŠČINSKA OBMOČJA	3. KULTURNA KRAJINA	4. IZJEMNE KRAJINE
avtentičnost	skupen zgodovinski kontekst	oblikovanost pejisaža	morfološke posebnosti
ogroženost	sorodne morfološke značilnosti	znana prostorska slika	strukturne posebnosti
ohranjenost	vrednote dediščine v prostoru	poselitveni vzorci	simbolne posebnosti
redkost	topografska enovitost	razmerja med poselitvijo in odprtim prostorom	pričevalna vrednost
starost		tradicionalna raba zemljišč	
		vzorci parcelacije	
		značilna vegetacija	
		prostorske dominante in panoramski pogledi	
		oblike terena	
		spominska obeležja	
		grobišča in pokopališča	
		ostanki struktur	
		značilna topografska imena	

Slika 14 Merila vrednosti, ki se uporabljajo v različnih postopkih ocenjevanja vrednosti slovenske kulturne in naravne dediščine.

nitev območij dediščine v okviru prostorskih aktov, ki vplivajo na dediščino in njeno varstvo (Uradni list RS, št. 16/2008, čl. 75–76). Ti se sprejemajo skladno s potrebami posameznega primera oz. s pojavom potencialnega vpliva (Pirkovič 2012, 26).

Glede na to, da postajajo omejitve pri raziskovanju kulturne dediščine in arheoloških ostankov z vidika posameznega najdišča ali spomenika vse bolj očitne, je bila tudi v slovenski sistem varstva kulturne dediščine uvedena kategorija kulturne krajine kot primernejšega okvira za preučevanje vrednosti dediščine. Po 3. členu ZVKD-1 (Uradni list RS, št. 16/2008) je kulturna krajina definirana kot nepremična dediščina, ki predstavlja odprt prostor z naravnimi in ustvarjenimi sestavinami, katerega strukturo, razvoj in uporabo pretežno določajo človekovi posegi in dejavnost. Varstveni režimi kulturnih krajin so utemeljeni na vrednotah krajine, ki jih predstavljajo oblikovanost pejsaža, znana prostorska slika, poselitveni vzorci, odnos med poselitvijo in odprtim prostorom, značilna raba zemljišč, parcelacija, značilna vegetacija, prostorske dominante in panoramski pogledi, oblikovanost terena, kraji spomina, grobišča, ostanki struktur in značilna topografska imena (Uradni list RS, št. 16/2008, čl. 134; Bratina Jurkovič, 2008, 22; *sl. 14/3*).

Ker so krajine povezane s širšimi družbenimi interesi, so podrejene tudi Zakonu o prostorskem načrtovanju (Uradni list RS, št. 33/2007), Zakonu o ohranjanju narave (Uradni list RS, št. 96/2004) ter posredno številnim drugim slovenskim zakonom in podzakonskim predpisom. Da bi bilo ohranjanje krajin v Sloveniji usklajeno s sodobnim pristopom k ocenjevanju njihove vrednosti, ki je danes prvenstveno utemeljen na Evropski konvenciji o krajini (Svet Evrope 2000), so se že l. 1993 na pobudo Ministrstva za okolje in prostor začele raziskave regionalnih značilnosti slovenskih krajin, pri katerih so sodelovali številni slovenski krajinski arhitekti (Breskvar Žaucer, Marušič 2006; Hudoklin 2007). Na osnovi rezultatov študije, ki je bila zaključena l. 1998, je bila Slovenija razdeljena na primorske, alpske, predalpske in subpanonske krajine ter kraške krajine notranje Slovenije (Marušič *et al.* 1998;

sl. 13).³¹ Na podlagi tega je bila v okviru Strategije varstva krajine v Sloveniji (Ogrin 1996) izvedena študija Izjemne krajine Slovenije (Ogrin *et al.* 1999), v kateri je bilo registriranih skoraj sto izjemnih slovenskih krajin (Bratina Jurkovič 2008, 17; 2011, 264–266; Andlar *et al.* 2011, 818). Študija je bila izvedena na osnovi meril za oceno vrednosti krajine, določenih glede na morfološke, strukturne in simbolne posebnosti, ter oceno pričevalne vrednosti (Bartol *et al.* (ur.) 2004; Hudoklin, Selak, Simič 2005; Bratina Jurkovič 2008; 2011; *sl. 14/4*). L. 2004 so bile izjemne krajine skupaj s prostorsko izpostavljeno kulturno dediščino visoke prepoznavne vrednosti na osnovi Strategije prostorskega razvoja (Bartol *et al.* (ur.) 2004) vključene v program upravljanja nacionalnih območij prepoznavnosti krajine (Hudoklin, Selak, Simič 2005, 1; Bratina Jurkovič 2008, 19).

Čeprav je slovenska metoda identifikacije izjemnih krajin utemeljena na obširnih, dobro definiranih in artikuliranih merilih (Andlar *et al.* 2011, 818), se preučevanje, varstvo in ohranjanje kulturnih krajin, tako kot v številnih evropskih državah, še vedno sooča s problemi, ki so predvsem posledica delitve pristojnosti med različnimi državnimi službami (Simonič 2012, 136; glej tudi Marić, Gurgurević 2007). Drugi problem je nerazvitost metode evalvacije, ki jo izvaja Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije na podlagi razmeroma intuitivnega postopka, ki temelji na zgolj okvirno določenem nizu vnaprej definiranih vrednostnih meril, obenem pa mu manjka jasno opredeljen referenčni okvir. Kljub temu bi lahko Slovenija z nadaljnjim razvojem sistema vrednostnih ocen, še posebej na področju kulturnih krajin, dosegla velik napredek v postopku varstva in ohranjanja arheološke dediščine ter ga v popolnejši meri uskladila s sodobnim razumevanjem vrednosti ostankov

31 Študija je bila izdelana na osnovi kvantitativnega modela ocenjevanja, ki je temeljil na vnaprej definiranim nizu meril (Marušič *et al.* 1998). Na osnovi regionalne razdelitve slovenskih krajin je bil oblikovan tudi predlog tipološke razdelitve registriranih kulturnih krajin, ki je bil predstavljen v Smernicah za celostno ohranjanje dediščinske kulturne krajine (Hudoklin, Selak, Simič 2005; glej tudi Mlakar 2007).

iz preteklosti na osnovi njihovih širših prostorskih in časovnih odnosov v okviru naravnega okolja in njegovih kulturnih preobrazb, ki so odraz dolgotrajnega procesa razvoja posameznih mest, krajev in regij.

4.2 Pregled kvantitativnih modelov vrednotenja arheološke dediščine

4.2.1 Angleški model

Varstvo arheološke dediščine v Angliji temelji na registraciji, ki elemente dediščine postavlja pod zaščito zakona Ancient Monuments and Archaeological Areas Act iz l. 1979 (Darvill, Saunders, Startin 1987, 394; Startin 1995, 133).³² Upravljanje z dediščino so do nedavnega izvajali na osnovi predpisov Planning Policy Guidance 15 (skr. PPG15): Planning and Historic Environment (DoE 1994) in Planning Policy Guidance 16 (skr. PPG16): Archaeology and Planning (DoE 1990), ki ju je l. 2010 nadomestil revidirani predpis Planning Policy Statement No. 5 (skr. PPS5): Planning for the Historic Environment (DCLG 2010).³³ Že l. 2012 pa je bil tudi ta zamenjan s predpisom National Planning Policy Framework (skr. NPPF; DCLG 2012). Ta predstavlja ključni del reforme angleškega sistema izvajanja razvojnih načrtov, ki poudarja pomen ideje vzdržnega razvoja in varstvo kulturne dediščine obravnava v okviru upravljanja z zgodovinskimi okolji (angl. historic environment).

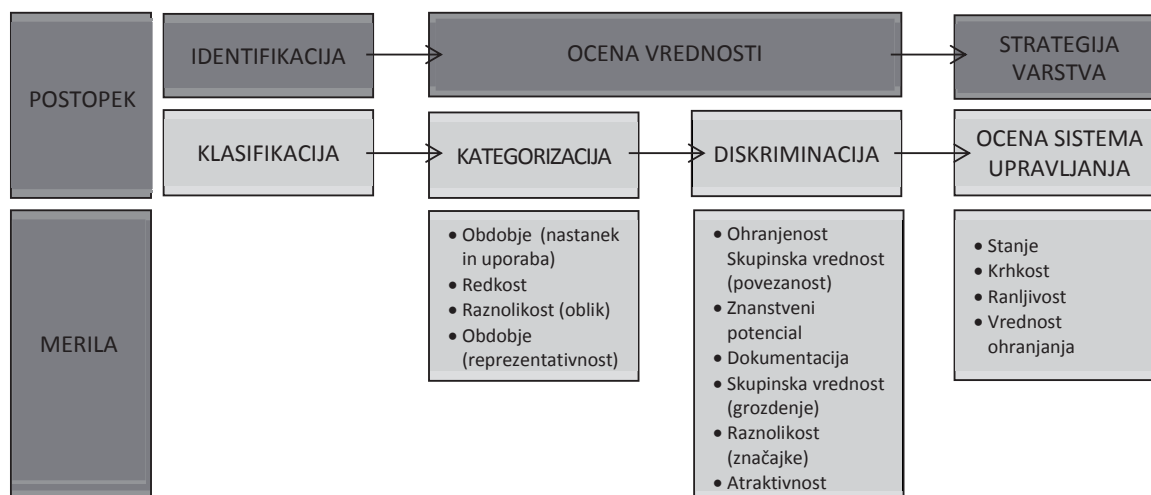
³² Zakon je bil do l. 1983 večkrat dopolnjen in velja za precej zastarelega (Fletcher 2011, 121). L. 2007 je bil objavljen dokument, imenovan *The Heritage White Paper – Heritage Protection in the 21st Century* (DCMS 2007), ki predlaga sprejetje novega zakona o varstvu dediščine v Angliji in Walesu. Ta zakon do danes še ni bil sprejet (Cooper, M. A. 2008; Drury, McPherson 2008; Waterton 2010; Fletcher 2011).

³³ Za razliko od predhodnih predpisov (PPG15 in PPG16), ki so se nanašali zgolj na razvojne načrte območij z znanimi arheološkimi ostanki (Haskell (ur.) 1993; Gould 1998; Schofield 2000b; Wainwright 2001; Davis *et al.* 2002; Lawson 2004; Moore 2006), je imel PPS5 večji vpliv na razvojne načrte, saj je narekoval obravnavo različnih elementov dediščine v širših prostorskih in zgodovinskih okvirih (Fletcher 2011; Schofield, Carman, Belford 2011; Cushman, Howe 2012).

Registriranje in dokumentiranje arheoloških ostankov poteka na dveh ravneh: na državni, kjer to dejavnost izvajata Royal Commission on the Historical Monuments of England (skr. RCHME) in National Monument Record (skr. NMR), ter na lokalni ravni, in sicer v okviru administrativnih regij. Ta predpis je do nedavnega temeljil na registraciji v Sites and Monuments Records (skr. SMRs; Haskell (ur.) 1993, 4; Schofield 2000a, 76). Zaradi usklajevanja z novimi predpisi in celovitejšim razumevanjem arheoloških ostankov kot dela zgodovinskega okolja ga je nadomestil register Historic Environment Record (skr. HER; Schofield, Carman, Belford 2011, 94).

Obravnavani sistem se je razvijal od 80. let 20. stoletja, ko je bilo ugotovljeno, da proces popisovanja in registracije spomenikov ni v skladu z uveljavljenimi spoznanji o mogočih izvorih arheoloških informacij ter s spremenljivo percepcijo kategorije nacionalne vrednote. Zato je l. 1986 English Heritage (uradno Historic Buildings and Monuments Commission) ustanovil program, imenovan Monuments Protection Programme (skr. MPP; <http://www.eng-h.gov.uk/mpp/mppa.htm>; Darvill, Saunders, Startin 1987; Wainwright 1993; Startin 1995; Schofield 2000b; Gwyn 2005). Utemeljen je bil na merilih nacionalnih vrednot, ki jih je l. 1983 oblikovalo britansko ministrstvo za okolje (Darvill 2005, 33). Merila so bila večkrat revidirana in l. 1990 končno objavljena kot del predpisa PPG16 (OSP17 2005, 24). Program je arheološki stroki omogočil, da v skladu z zakonskimi določili sproži postopek popisovanja in dokumentiranja različnih razredov zakonsko definiranih spomenikov ter na njihovi osnovi opredeli niz vnaprej določenih meril za oceno njihove vrednosti (Saunders 1984; Darvill, Saunders, Startin 1987; Carman 1996a; 2000a; Schadla-Hall 1999; Darvill 2001; 2005; Gwyn 2005).

Delovanje MPP poteka na treh osnovnih področjih: identifikaciji, evalvaciji in izdelavi strategije varstva arheoloških spomenikov (Darvill, Saunders, Startin 1987; Schofield 2000a; Darvill 2001; Fletcher 2011; *sl.* 15). Gre za kontinuiran ciklični proces arheološkega preučevanja in ocenjevanja, pri katerem vsak cikel vključuje oblikovanje konsenza, spreje-

Slika 15 Angleški model upravljanja s kulturno dediščino (po Darvill, Saunders, Startin 1987).

tega na osnovi ustreznega in eksplicitnega procesa odločanja, ki omogoča tudi pridobitev povratnih informacij o pridobljenih rezultatih (Startin 1994, 194–195).

Prva in osnovna raven oblikovanja ocene temelji na sistemu spomeniških razredov. Opisi spomeniških razredov (angl. Monument Class Descriptions, skr. MCD) so ključni del angleške metode evalvacije, ki je zasnovan na sintezi obstoječega znanja o zvrsteh arheoloških spomenikov. V tem trenutku obstaja okrog 225 opisov spomeniških razredov, ki jih je mogoče širiti in dopolnjevati z znanstvenimi spoznanji, pridobljenimi na osnovi novih raziskav (<http://www.eng-h.gov.uk/mpp/mcd/index.htm>). Sistem je zasnovan tako, da rezultati opravljenih analiz postanejo primerljivi šele, ko so opisani in evalvirani vsi arheološki spomeniki, kar omogoča oblikovanje mnenja o relativnem pomenu posameznega spomenika glede na njegovo pripadnost posameznemu spomeniškem razredu (Darvill, Saunders, Startin 1987, 396; Schofield 2000a, 80). Postopek se izvaja na osnovi dveh različnih primerjalnih lestvic: med posameznimi spomeniki v okviru spomeniškega razreda ali med razredi samimi (Startin 1994, 187). Pri tem klasifikacija omogoča razdelitev celotne arheološke dediščine na manjše nize podatkov, ki jih je mogoče dokumentirati in preučevati. Z medsebojno primerjavo podatkov v okviru spomeniškega razreda se ugotavlja, katera najdišča je mogoče definirati kot pripadnike istega

razreda, kar je nujen postopek pred naslednjo fazo, oceno vrednosti posameznega spomenika (Startin 1994, 187).

Proces profesionalne presoje vrednosti arheoloških spomenikov poteka v dveh stopnjah: opredelitvi spomeniškega razreda in diskriminaciji spomenikov; te omogočajo oblikovanje končne vrednostne ocene (Darvill, Saunders, Startin 1987; Startin 1994; Carman 1996a; Darvill 2005).

Prva stopnja evalvacije temelji na merilih za karakterizacijo razreda, s katerimi je določena relativna vrednost posameznih spomeniških razredov (Schofield 2000a, 79). To omogoča, da registrirani spomeniki predstavljajo reprezentativni vzorec določenega spomeniškega razreda (Carman 2000a, 12). Ta del presoje vključuje naslednja merila: obdobje nastanka in uporabe posameznega spomeniškega razreda, redkost razreda, raznolikost oblik v okviru razreda in reprezentativnost kot stopnjo značilnosti spomeniškega razreda za določeno obdobje. Merila so izrazito povezana z znanstveno vrednostjo in niso razvrščena po zaporedju ali važnosti (Startin 1994, 189). Točkujemo se z oceno od 1 do 3, kar omogoča oblikovanje uravnotežene in reprezentativne izjave o vrednosti posameznega spomenika glede na ugotovljeno vrednost spomeniškega razreda, ki mu pripada (Darvill, Saunders, Startin 1987, 401).

Naslednja raven ocene je diskriminacija spomenikov, ki vključuje na dokumentaciji utemeljeno evalvacijo vseh primerov spomenikov iz vsakega spomeniškega

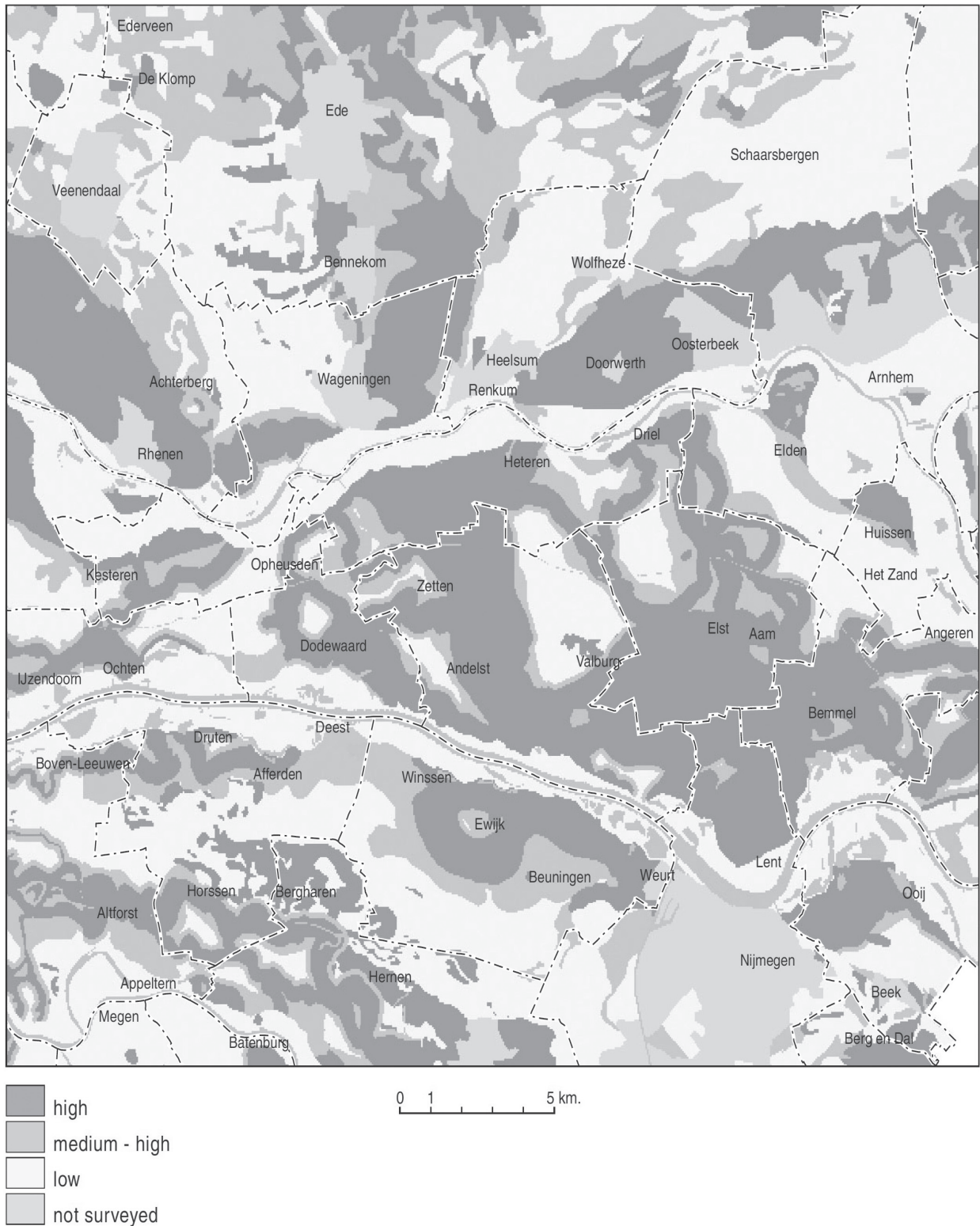
razreda (Schofield 2000a, 80). Najpomembnejšo točko pri izbiri primerov za dolgoročno ohranitev predstavlja relativna presoja različnih diskriminatorskih meril v kombinaciji s profesionalno presojo, utemeljeno na analizi njihove distribucije in relativne ohranjenosti (Schofield 2000a, 80). Ta faza torej služi identifikaciji spomenikov državnega pomena. Proces presoje vključuje naslednja merila: ohranjenost najdišča, njegov znanstveni potencial, raznolikost njegovih sestavin, atraktivnost najdišča kot oznako širšega družbenega interesa, arheološko dokumentacijo o predhodnih raziskavah, obstoj zgodovinskih virov in merila skupinska vrednosti, ki se nanašajo na prostorsko in časovno povezanost s spomeniki iz istega ali drugih razredov. Merila niso razvrščena v določenem zaporedju, temveč so enakovredna. Pri tem je treba poudariti, da jih je sedem od skupno osmih povezanih z znanstveno vrednostjo (Startin 1994, 188). Vsako diskriminatorno merilo se točkjuje z oceno od 1 do 3, ki je utemeljena v opisu posameznega spomeniškega razreda (Darvill, Saunders, Startin 1987, 397, 401; Startin 1994, 192; Darvill 2001, 189). Nato skupni seštevek primerjamo z mejnim pragom, pripisanim posameznemu razredu, na osnovi česar so določena najdišča državnega pomena, najdišča v bližini mejne vrednosti in najdišča pod mejno vrednostjo. Čeprav je bil obravnavani model zamišljen za identifikacijo najdišč državnega pomena ter njihovo pripravo na registracijo in zakonsko varstvo, vključuje tudi vrednostno oceno vseh odkritih arheoloških najdišč in njihovih delov (Darvill, Saunders, Startin 1987, 402; Startin 1994, 189; Darvill 2001, 189; 2005, 34, 45). Cilj tega postopka je zmanjšati izgubo arheoloških informacij, zagotoviti primerno obravnavo in olajšati delovanje zaščitne arheologije (Carman 2000a, 12–13). Model tako olajša sprejemanje odločitev o ravnanju z arheološkimi najdišči, saj pomaga oblikovati zakonske odločbe in omogoča aktivno vključevanje na regionalni in lokalni ravni (Bowden 1988, 286; Schofield 2000a, 80).

4.2.2 Nizozemski model

Področje pravnega varstva in ohranjanja arheološke dediščine se je na Nizozemskem oblikovalo z intenzivnim sodelovanjem arheologov pri razvoju dediščinske zakonodaje. Potem ko je bila v 70. letih 20. stoletja na Nizozemskem prvič preizkušena metoda sistematičnega terenskega pregleda, je bila na osnovi arheološko utemeljenih paleografskih rekonstrukcij izdelana serija arheoloških kart Nizozemske v merilu 1 : 100.000 (Willems 2000, 158). Na podlagi tega so skupine strokovnjakov z različnih področij izdelale karte z inventarnimi podatki ter ocenami vrednosti nizozemskih naravnih in kulturnih dobrin (Willems 2000, 158–159). L. 1989 je bil ustanovljen arheološki informacijski sistem (niz. *Archeologisch Informatiesysteem*, skr. ARCHIS), nizozemska državna baza podatkov, povezana z GIS-om, ki je bila zasnovana kot orodje za raziskave in kot baza podatkov za aktivno upravljanje z arheološkimi dobrinami (Willems 2000, 160; Goudswaard 2001, 160; Deeben, Groenewoudt 2005, 289). Z njeno pomočjo je bila l. 1997 izdelana prva Indikativna karta arheoloških vrednosti (niz. *Indicatieve Kaart van Archeologische Waarden*, skr. IKAW; sl. 16), na osnovi katere so bila določena arheološko relevantna območja Nizozemske (Deeben *et al.* 1997; Deeben, Hallewas, Maarleveld 2002; Willems 2000, 161; Goudswaard 2001, 160, 166; Deeben, Groenewoudt 2005, 294–297).

Karta prikazuje predvideno stopnjo prisotnosti arheoloških ostankov na določenem območju, ki je določena z analizo odnosa med pedološkimi in geološkimi tvorbami ter znano distribucijo arheoloških ostankov (Deeben *et al.* 1997; 1999, 193). Omogoča uvajanje sprememb in izboljšav, pridobljenih na osnovi novih podatkov in spoznanj (van Dockum, Lauwerier 2004, 117).³⁴ Na osnovi tega je bil l. 2001 na Nizozemskem oblikovan dokument, imenovan *Dutch Archaeology Quality Standard* (Willems, Brandt 2004), ki obravnava šest

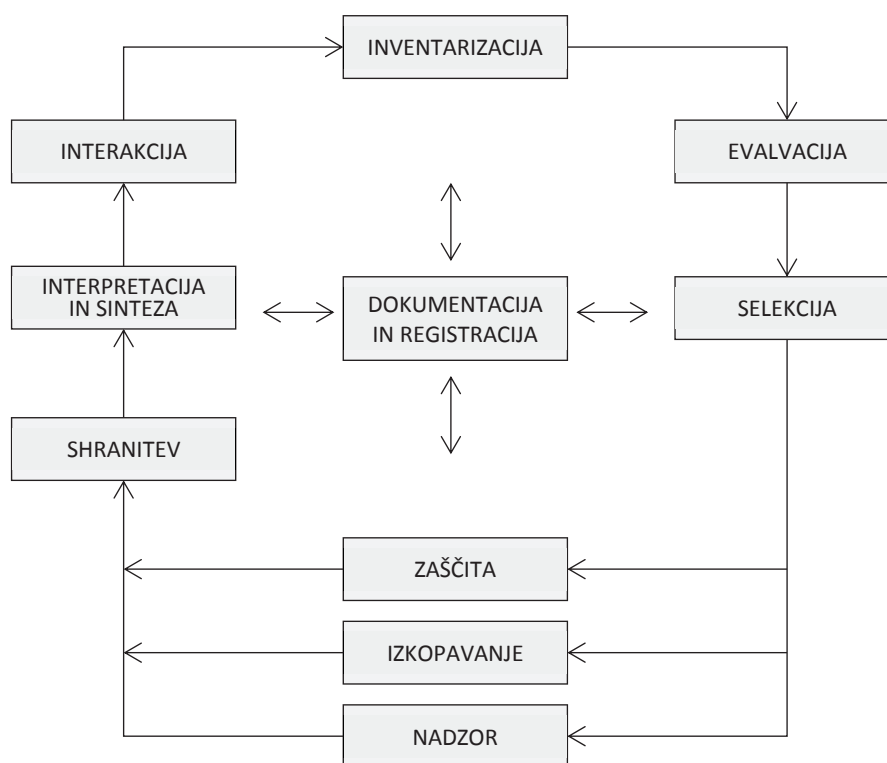
³⁴ L. 2001 je bila izdelana druga generacija indikativnih kart, ki so vključevale tudi podvodno arheologijo (Deeben, Hallewas, Maarleveld 2002). L. 2007 je bila dodatno razširjena z izdelavo tretje generacije kart (Deeben (ur.) 2008).

Slika 16 Detajl iz Indikativne karte arheoloških vrednosti (IKAW). Različni odtenki kažejo različne stopnje verjetnosti pojave arheoloških ostalin (van Dockum, Lauverier 2004, 116, sl. 3).

glavnih procesov cikličnega upravljanja z arheološko dediščino: terensko evalvacijo, fizično varovanje, nadzorni postopek, arheološka izkopavanja, hranjenje materiala in podatkov ter registracijo (van den Dries, Willems 2007, 55; sl. 17). Standardi ne definirajo

podrobnosti teh dejavnosti, temveč opisujejo posamezne korake vsakega postopka v skladu z zavestjo, da večine arheološkega dela ni lahko standardizirati, pri čemer ga z veliko količino predpisov ne smemo napraviti preveč nefleksibilnega (van den Dries,

Slika 17 Nizozemski model upravljanja s kulturno dediščino (Willems, Brandt 2004, 11, sl. 2).

Willems 2007, 55). Zato v njem niso predpisani standardi za interpretacijo ali sinteze, ki sodijo na področje znanstvenih raziskav, temveč obsega zgolj uvodne analize in preliminarne interpretacije informativnega značaja (van den Dries, Willems 2007, 55). Področje našega zanimanja je sistem arheološke evalvacije, ki obsega okvir in postopke ter merila in standarde za oceno vrednosti arheoloških najdišč. Ta postopek je zasnovan na indikativnih kartah arheoloških vrednosti, ki Nizozemsko delijo na posamezna arheološko relevantna območja (Willems 2000, 161). Primarni cilj evalvacije je ugotoviti, ali ima arheološko najdišče nacionalni pomen in ga je posledično treba dolgoročno ohraniti (Groenewoudt, Bloemers 1997, 137). Vendar pa tudi ta model, tako kot pred njim obravnavani angleški model, obenem omogoča ugotavljanje vrednosti na regionalni in lokalni ravni ter definiranje smernic za ustrezno ravnanje z najdišči po evalvaciji. Poleg tega olajšuje dejavnost zaščitne arheologije. V modelu je prepoznan izjemen pomen merila informativnega potenciala najdišča, ki je najpomembnejše merilo tako za evalvacijo kot za selekcijo arheoloških najdišč (Groenewoudt, Bloemers 1997, 146).

Arheološka evalvacija je terensko delo, katerega namen je zbiranje podatkov o znanih ali pričakovanih vrednostih arheoloških najdišč, na podlagi česar ugotavljamo prisotnost ali odsotnost, naravo in značaj, količino, datacijo, integriteto, ohranjenost in relativno kvaliteto arheoloških vrednosti (Willems, Brandt 2004, 45). Rezultat tega postopka je poročilo o ocenjeni vrednosti najdišča, ki lahko po potrebi vključuje tudi predlog o nadaljnjem ravnanju z najdiščem (Willems, Brandt 2004, 45). Strategija vrednotenja arheoloških najdišč poteka na treh ravneh, pri čemer je pogoj za ohranitev spomenika nadpovprečno izpolnjevanje meril na vseh treh ravneh. Postopek je zasnovan na merilih vidljivosti in kvalitete. Redko prisotna vidljivost arheoloških ostankov, ki nakazuje tudi na prisotnost nevidnih ostankov, zadošča, da območje velja za vredno ohranitve (Groenewoudt, Bloemers 1997, 137). Če arheološki ostanki niso vidni, je presoja utemeljena na oceni kvalitete, ki se nanaša na stopnjo ohranjenosti arheoloških ostankov v njihovem originalnem stanju in legi (Groenewoudt, Bloemers 1997, 137; sl. 18).

Prva raven ocenjevanja temelji na perceptivni vrednosti arheološke dediščine, ki se prvenstveno nanaša na

VREDNOSTI	MERILA	VREDNOSTNA OCENA		
		VISOKA	SREDNJA	NIZKA
PERCEPTIVNA KVALITETA	Estetska vrednost	Točkovanje se ne uporablja		
	Zgodovinska vrednost			
FIZIČNA KVALITETA	Integriteta	3	2	1
	Ohranjenost	3	2	1
RESNIČNA KVALITETA	Redkost	3	2	1
	Raziskovalni potencial	3	2	1
	Skupinska vrednost	3	2	1
	Reprezentativnost	Točkovanje se ne uporablja		

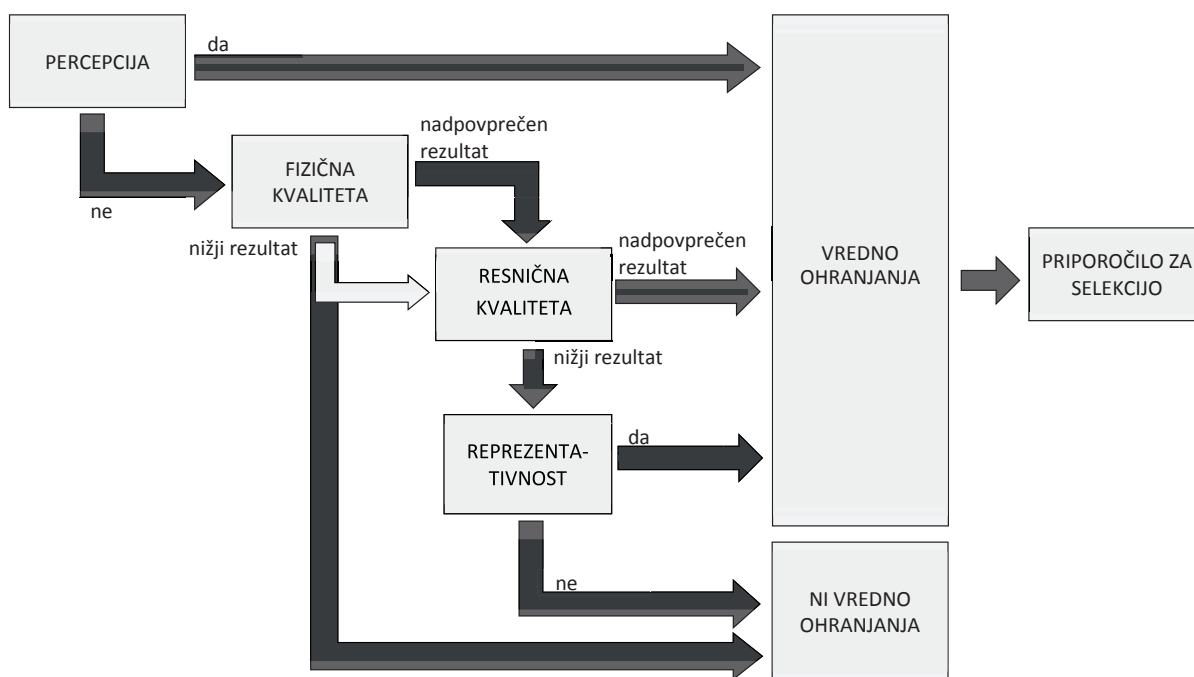
Slika 18 Merila vrednosti in točkovna tabela nizozemskega modela vrednostne ocene (po Willems, Brandt 2004, 69–70, tab. 4, 5).

njeno zmožnost, da izzove neposredni doživljaj, in obsega dve merili: estetsko in zgodovinsko vrednost (Deeben *et al.* 1999, 183–184; Willems, Brandt 2004, 71; Deeben, Groenewoudt 2005, 292). Estetska vrednost je definirana kot prepoznavnost arheološkega najdišča na osnovi nadzemnih struktur in krajinskih elementov, ki predstavljajo vidljiv opomnik na preteklost (Deeben *et al.* 1999, 183; Willems, Brandt 2004, 71). Zgodovinska vrednost pa je povezana s spominom na preteklost, ki ga arheološka najdišča (ne nujno vidna) spodbujajo (Deeben *et al.* 1999, 183; Willems, Brandt 2004, 72). Prva raven ocenjevanja je določena neposredno z družbeno vrednostjo arheoloških ostankov, kar temelji na spoznanju o pomenu javne podpore pri varstvu arheoloških spomenikov. V praksi ga pridobivamo z izpostavljanjem spomenikov z visoko perceptivno vrednostjo kot primerov in simbolnih predstavnikov ostalih najdišč (Groenewoudt, Bloemers 1997; Deeben *et al.* 1999; Willems, Brandt 2004).

Druga raven ocenjevanja se nanaša na fizično vrednost ter obsega merili integritete in ohranjenosti (Deeben *et al.* 1999, 184; Willems, Brandt 2004, 72). Integriteto ocenjujemo glede na prisotnost in integriteto arheoloških struktur, prostorsko integriteto najdišča, stratigrafsko intaktnost, *in situ* ohranjenost premičnih ostankov in njihove prostorske odnose ter stabilnost fizičnega okolja in njegovo odvisnost od naravnih procesov (Deeben *et al.* 1999, 184; Willems, Brandt 2004, 72). Za razliko od merila perceptivnosti,

ki ga izražamo s prisotnostjo ali odsotnostjo, fizična merila ocenjujemo s točkami od 1 do 3, ki označujejo nizko, srednjo ali visoko vrednost, pri čemer za spomenike z nadpovprečnim rezultatom veljajo spomeniki, ocenjeni s 5 ali 6 točkami (Groenewoudt, Bloemers 1997, 140; Goudswaard 2001, 164; Willems, Brandt 2004, 70).

V primeru srednje ali nizke ocene (4 točke ali manj) presojo o tem, ali je najdišče vredno ohranitve, izvajamo na osnovi meril resnične kvalitete, ki temeljijo na uporabi primerjav v različnih prostorskih merilih (Groenewoudt, Bloemers 1997; Deeben *et al.* 1999; Willems, Brandt 2004). Merila resnične kvalitete so: redkost, raziskovalni potencial, skupinska vrednost in reprezentativnost (Deeben *et al.* 1999, 185; Willems, Brandt 2004, 73). Prva tri merila ocenjujemo s točkami od 1 do 3. V primeru nadpovprečnega rezultata (7 točk ali več) spomenik velja za vreden ohranitve (Willems, Brandt 2004, 70). Spomenike, ki imajo nizko fizično vrednost in nižjo vrednost glede na merila resnične kvalitete (manj od 7 točk), presojamo na osnovi merila reprezentativnosti. Reprezentativnost označuje stopnjo značilnosti posameznega spomenika za določeno obdobje ali območje (Willems, Brandt 2004, 73–75). Za razliko od drugih meril iz te skupine se reprezentativnost povečuje s povečevanjem dostopnih podatkov o primerljivih spomenikih iz istega obdobja in iste regije, njen namen pa je, da onemogoči naključno selekcijo (Willems, Brandt 2004, 75). Po oblikovanju ocene je izdan predlog za selekcijo

Slika 19 Nizozemski model vrednostne ocene arheoloških ostankov (Willems, Brandt 2004, 71, sl. 4).

spomenikov, vrednih ohranitve (Willems, Brandt 2004, 70). Za spomenike, ki ne izpolnjujejo meril za ohranitev, ocena vrednosti ponuja osnovo za sprejete odločitve o nadaljnjem ravnanju in obravnavi, utemeljeni na jasnih arheoloških argumentih (sl. 19).

4.2.3 Pomen referenčnega okvira za vrednostne ocene

Treba je omeniti, da je za nizozemski in angleški sistem ocenjevanja na osnovi merskih lestvic značilna visoka raven konsenza v primerjavi s starejšimi sistemi registriranja arheoloških najdišč državnega pomena (Startin 1994, 190). Prav tako je očitno, da je državni pomen načeloma pripisan dobro ohranjenim najdiščem (Startin 1994, 192), kar v veliki meri zagotavlja ohranjanje kvalitetnega niza podatkov za prihodnje raziskave. Poleg tega oba sistema vključujeta registriranje in dokumentiranje najdišč, ki ne dosegajo vrednosti državnega pomena. To omogoča učinkovito upravljanje z vsemi elementi arheološke dediščine ne glede na pripisano stopnjo vrednosti.

Omenjeno je že bilo, da so problemi, s katerimi se v praksi soočajo vsi sistemi evalvacije, mnogo bolj zapleteni, saj so odvisni od izrazite raznolikosti

arheološkega zapisa, ki je lahko posledica različnih dejavnikov. Pri oblikovanju ocene je zato treba upoštevati, da se slabše ohranjajo najdišča na intenzivneje poseljenih in obdelovanih območjih, bolj pa najdišča na obrobni območjih, ki običajno slabše odražajo pretekle človeške aktivnosti. Zato postopek pripisovanja točkovnih vrednosti v praksi zahteva sistematično analizo in prilagajanje, da bi predstavljal ustrezen odraz regionalnih raznolikosti in potencialnih razlik v ohranjenosti arheoloških ostankov, ki so odvisne od prostorskih in časovnih pogojev (Startin 1994, 192; Groenewoudt, Bloemers 1997, 139). Zaradi tega točkovne vrednosti niso splošno uporabne, temveč so odvisne od različnih arheoloških značilnosti posamezne regije.³⁵ Ob tem je treba poudariti, da nekatera merila, upo-

³⁵ Na območjih, znanih po slabi ohranjenosti organskega materiala, je treba slabo ohranjene arheološke ostanke oceniti s srednjo oceno, da ne bi prišlo do njihovega avtomatičnega izločanja (Groenewoudt, Bloemers 1997, 139). Prav tako je paleolitska najdišča nesmiselno obravnavati na osnovi istih meril kot npr. srednjeveška (Startin 1994, 186; Groenewoudt, Bloemers 1997, 139). Zaradi tega bi bil v nizozemski praksi pleistocenski skeletni grob brez kostnega materiala, vendar z ohranjenim obrisom pokojnika ocenjen z visoko oceno, medtem ko bi bili grobovi iz kasnejših obdobj, kjer so takšni ostanki pričakovani, ocenjeni z nizko oceno (Willems, Brandt 2004, 70).

rabljena pri predstavljenih ocenah, vključujejo potencialna nasprotja, ki jih ni lahko razrešiti in so lahko izključujoča. Tako najdišče dobiva točke, če ima dokumentacijo, če je del skupine ali če ima številne attribute, prav tako pa lahko dobi točke zaradi redkosti ali posebnosti posameznih atributov. To po eni strani postavlja vprašanje o možnostih smiselne primerjave med najdišči, ki so dobro ohranjena in redka ter imajo dobro ohranjene različne attribute, ter slabo ohranjenimi najdišči s kvalitetno dokumentacijo in skupinskimi vrednostmi (Carman 1996a, 13; 2000a, 13), po drugi strani pa to omogoča enostavnejšo obravnavo različnih tipov najdišč in preprečuje avtomatično izločitev slabše ohranjenih najdišč.³⁶ Merilo redkosti je poleg tega povezano še s posebno, samo zanj značilno problematiko. Koliko je določena stvar redka, je namreč odvisno od geografskega prostora, v katerem izvajamo oceno, in čim manjši je ta prostor, redkejši se zdi objekt ocene (Groenewoudt, Bloemers 1997, 131–132; Deeben, Groenewoudt 2005, 292; Coningham, Cooper, Pollard 2006, 264–266). Ker redkost ne predstavlja konstantne vrednosti, je treba pri njeni oceni jasno določiti geografski okvir, na katerega se nanaša ocena relativne pogostosti posameznih zvrsti arheološkega zapisa (Groenewoudt, Bloemers 1997, 132). Bolj kot se okvir, v katerem izvajamo oceno dobrin, povečuje, da bi vključil skupine spomenikov ali spomeniške komplekse, naselja z daljšim časovnim razponom in širšo krajino, bolj zahtevna postaja profesionalna presoja. Zato se je treba zavedati, da je ocena vrednosti na osnovi vnaprej določenih meril pretežno odvisna od strokovne presoje, ki je utemeljena na interpretaciji obstoječih podatkov. Njen najpomembnejši vidik je zagotavljanje konsistentnosti, ki omogoča sistematično ponavljanje postopka ter primerjanje in preverjanje rezultatov.

Možnost primerjave vrednostnih ocen o arheološkem zapisu v kombinaciji s profesionalno presojo, ki ponuja vpogled v njegovo distribucijo in relativno ohranjenost, predstavlja najpomembnejši del

³⁶ Slabo ohranjena gomila, na primer, nima nujno visoke vrednosti, vendar se lahko njena vrednost povečuje, če je del pomembne nekropole ali krajine (Startin 1994, 196).

oblikovanja vrednostnega izkaza (Schofield 2000a, 80). Ker so vrednostne ocene v veliki meri utemeljene na primerjavah, je poleg uporabljenih meril njihov najpomembnejši dejavnik referenčni okvir, na podlagi katerega ocenjevanje izvajamo in ki omogoča merjenje in smiselno primerjavo rezultatov (Groenewoudt, Bloemers 1997, 131). V angleškem modelu referenčni okvir zagotavlja sistem spomeniških razredov, ki omogoča oblikovanje reprezentativnega vzorca v vsakem obstoječem razredu spomenikov. Nizozemski model po drugi strani uporablja sistem arheoregij. Gre za geografske enote različnih velikosti, definirane s prostorskimi in časovnimi odnosi med arheologijo in krajino (Groenewoudt in Bloemers 1997, 125; Willems, Brandt 2004, 68). Glede na trenutno močno izpostavljen pomen krajine pri preučevanju tako družbenih kot znanstvenih vrednosti arheološkega zapisa, velja nizozemski sistem evalvacije za do določene mere naprednejšega od angleškega. Angleški model, utemeljen na ideji reprezentativnih vzorcev, ki jo bremeni problem spremenljive usmeritve znanstvenih raziskav (kar je razvidno tudi iz nezmožnosti MPP-ja, da v sistem ocenjevanja vključi širše prostorske enote), je trenutno v procesu prilagajanja in nujne reforme, ki se kaže v razvijanju novih metod interpretacije krajine ter oblikovanju novih predpisov in sistemov vrednostnih ocen.³⁷ Kljub temu je angleški model, tako kot nizozemski, v postopek vrednostnega ocenjevanja uvedel številne novosti, ki so prvenstveno vidne v sistematični organizaciji procesa presoje, možnostih vrednotenja najdišč, ki nimajo državnega pomena, ter možnostih izvajanja primerjav med najdišči. To omogoča prezentacijo in analizo rezultatov ter retrospektivno analizo predhodnih ocen. Poleg tega je na ta način ustvarjen mehanizem za pridobivanje povratnih informacij, ki je ključen za oblikovanje konsenza kot pogoja za potrditev uspešnosti kvantitativnih modelov

³⁷ Med najbolj opaznimi spremembami velja omeniti sprejetje novega predpisa za vzdržno upravljanje s kulturno dediščino v okviru zgodovinskega okolja (NPPF) ter vzpostavitev HER-a, nove oblike registriranja zgodovinskih krajin, utemeljenega na programu English Heritage, imenovanem Historic Landscape Characterization (skr. HLC; glej tudi pogl. 4.3.6).

(Startin 1994, 192) in razvoj novih, dobro definiranih in intelektualno doslednih okvirov bodočih evalvacij (Carman 2002a, 158).

4.2.4 Vprašanje upravičenosti vrednostnih ocen

Neizogibno vprašanje pri razpravi o vrednostnih ocenah je problematika vrednostnega rangiranja najdišč, ki tvori ozadje vsake oblike zakonske regulacije varstva in ohranjanja arheološke dediščine. Ker takšen pristop ni v skladu z arheološkim načinom razmišljanja, je bil podvržen intenzivnim kritikam. Z arheološkega vidika namreč vsako arheološko najdišče velja za potencialno važno, saj lahko posreduje odgovore na nekatera raziskovalna vprašanja, zaradi česar je še posebej izpostavljen problem, da vrednostne ocene dajejo prednost določenim najdiščem, medtem ko nekatera druga najdišča opredeljujejo kot arheološko nepomembna (Tainter, Lucas 1983; Briuer, Mathers 1996; Carman 1996a; 2000a). Poleg tega trenutno razviti sistemi ocenjevanja vrednosti niso sposobni razrešiti neskladja glede najdišč, ki so potencialno vredna ohranitve, vendar neprimerna za oblikovanje zakonskega varstva (glej pogl. 4.3), obenem pa težko usklajujejo znanstvene in pravno-politične cilje (Schiffer, House 1977; Leone, Potter 1992). Čeprav velja, da je vrednost arheološkega zapisa dinamična in relativna oziroma da je odvisna od konteksta in se spreminja s časom, je osnovni problem uporabe vrednostnih ocen, utemeljenih na vnaprej določenih merilih, tudi posledica dejstva, da te odražajo zgolj trenutne probleme in ne morejo predvideti prihodnjih (Carman 2002a, 156). Ker so vrednostni sistemi družbeni konstrukti, identificiranje in definiranje vseh oblik in načinov vrednosti ni mogoče, zaradi česar lahko imajo tovrstni poskusi za posledico negiranje relativnega in dinamičnega značaja vrednosti arheoloških ostankov (Carman 2002a, 187).

Pri ocenjevanju in opredeljevanju vrednosti gre za potrebo sodobne družbe, ki zahteva sistematično metodološko preučevanje in sintetiziranje razlogov za ohranjanje in raziskovanje arheološke dediščine.

Curtis Schaafsma meni, da rešitev problema, ki ga ta postopek prinaša, od arheologov zahteva, da imajo vsa najdišča za važna, dokler se ne dokaže nasprotno (Schaafsma 1989, 48). Takšno idealizirano stališče pa je omejeno zgolj na področje teoretskih raziskav, zato je treba preučiti, kako se ta problem odraža v praksi. Omenili smo že vpliv, ki ga je malteška konvencija o varstvu arheološke dediščine iz l. 1992 imela na razvoj danes posebne veje arheologije, običajno imenovane Cultural Resource Management ali Archaeological Heritage Management, katere delovanje je utemeljeno na ideji, da sta količina in velikost arheoloških dobrin omejeni. Ideja, da se mora arheološko raziskovanje čim hitreje preusmeriti iz tradicionalnega načina razumevanja arheologije kot znanosti o zbiranju podatkov na podlagi izkopavanj v arheologijo, ki se ukvarja z ohranjanjem in vzdrževanjem arheološke dediščine za prihodnje generacije na podlagi vključevanja v prostorsko in okoljsko načrtovanje in politiko, je sprožila intenzivno razpravo. Ta razprava ni povzročila sprememb zgolj na področju arheologije, temveč tudi na področju prava in politike, o čemer pričajo novi zakoni in pravni predpisi, ki urejajo ravnanje z arheološko dediščino. Konvencija je imela največji vpliv v Veliki Britaniji, na Nizozemskem in v skandinavskih državah, na njenih osnovah pa so bili oblikovani tudi sistemi vrednotenja arheološke dediščine drugod po Evropi. Slep sledenje idejam, podanim v konvenciji, pa je v zadnjih letih izzvalo velik odpor, in pojavile so se različne kritike, ki zahtevajo reevalvacijo sprejetih paradigam.

Nizozemski arheolog Willem Willems tako opazuje, da je v zadnjem desetletju izjemna pozornost posvečena raziskavam, katerih namen je pridobiti podatke za ohranjanje arheoloških dobrin in situ, čeprav predpostavka, da je ohranjanje *in situ* najboljša možnost, ni niti dokazana niti preverjena. Willems poudarja, da glede na onesnaženost okolja, ki je podvrženo hitrim spremembam ter intenzivnemu kemijskemu razpadu in fizični degradaciji, ni razloga za stališče, da je treba arheološke ostanke ohraniti neraziskane (Willems 2009, 97; 2010a, 218–219).³⁸ Čeprav

³⁸ Donald Davidson in Clare Wilson (2006) opozarjata na nezadovoljivo poznavanje reakcij arheoloških ostankov,

vprašanje naravnega propadanja arheoloških ostankov preučujejo že dalj časa (glej npr. Frankel 1993; Briuer, Mathers 1996; van Marrewijk, Brandt 1997), so tovrstne raziskave še vedno v začetni fazi. Zato Willems meni, da so nove analize in nadzor (angl. monitoring) nad spreminjanjem arheoloških ostankov pod zemljo dobrodošel in nujen razvoj (Willems 2009, 97). Poleg tega Willems omenja še en problem, do katerega prihaja zaradi dogmatičnega izvajanja *in situ* paradigme. Njegova posledica namreč je, da so številni arheološki ostanki, npr. zaradi gradnje nad ogroženimi najdišči, postali nedostopni za arheološke raziskave, kar je nedvomno v nasprotju z interesi arheologije (Willems 2009, 97).³⁹

Hkrati so se zaradi visokih ekonomskih stroškov, ki jih ustvarja ohranjanje *in situ*, pojavila vprašanja o resničnih koristih tega postopka in realnih možnostih njegovega dolgoročnega izvajanja v skladu s trenutnimi možnostmi interveniranja (Fletcher 2011, 177). V ozadju teh razmišljanj ni enostavno vprašanje o stroških vsakodnevnega upravljanja, temveč problematika realnih ekonomskih možnosti dolgoročnega *in situ* ohranjanja, odvisnega od primernih podzemnih pogojev, zaradi katerih je vprašljiva tudi učinkovitost trenutno razvitih metod njihovega nadzora in vzdrževanja (Fletcher 2011, 304–305; van den Berg *et al.* 2010, 162; Davis *et al.* 2002).

ki jih potencialno povzročata izsuševanje in spreminjanje plodnosti tal ter njihovih kemijskih in bioloških lastnosti. Nezadostno poznamo tudi ogroženost arheoloških ostankov na nekmetijskih območjih, vplive gnojenja, pesticidov in delovanja mikrobov ter reakcije arheoloških ostankov na spreminjanje teh pogojev tal.

³⁹ V Yorku, kjer izvajajo dosledno politiko *in situ* ohranjanja arheoloških ostankov, ki dopušča, da ob gradbenih, infrastrukturnih ali drugih zemeljskih delih arheološko odstranijo manj kot 5 % arheoloških depozitov, je bil izveden eden od projektov nadzora nad pod površinskimi arheološkimi depoziti (Davis *et al.* 2002). Projekt, imenovan Marks & Spencer Deposit Monitoring Project, je temeljil na petletnem nadzoru nad arheološkimi depoziti na osnovi merjenja različnih lastnosti podzemnega okolja (npr. stopnje vlažnosti, ravni in kemijske sestave podzemnih voda, pH-vrednosti tal ipd.), ki veljajo za pomembne indikatorje ohranjenosti arheoloških ostankov. Rezultati so pokazali, da se dolgoročno ohranjajo zgolj globoko ležeči depoziti, medtem ko so za depozite do globine 2 m značilne zelo dinamične vrednosti, kar je jasen znak konstantne degradacije.

Laurajane Smith se zdi protislovna tudi sama zahteva po *in situ* ohranjanju kot zaželjeni možnosti v primerjavi z destruktivnimi raziskavami. Smithova poudarja, da za idejo ohranjanja *in situ* ni le želja po dolgoročnem ohranjanju najdišč, temveč tudi želja po njihovi ohranitvi za prihodnje raziskave, ki prav tako vključujejo možnost destrukcije (Smith 2004, 109). Enako kritizirana je preusmeritev na negotovo, nepredvidljivo in nedoločeno prihodnost, ki služi kot sistem, ki današnjim generacijam onemogoča resnično arheološko delovanje in aktivno sodelovanje pri interpretiranju preteklosti (Frankel 1993; Holtrof 2001; Holtrof, Ortman 2007; Little 2005; Smith 2006). Omenjajo se tudi druge negativne posledice *in situ* paradigme, ki daje prednost znanim vrstam arheoloških najdišč, ovira arheološke raziskave, jih omejuje na zbiranje manj vrednih sklopov podatkov in ne promovira novih spoznanj, s čimer zmanjšuje javni interes za preteklost (Biddle 1989; Carver 1989a; 1996; Grenville, Ritchie 2005; Burström *et al.* 2009).⁴⁰ Po drugi strani John Carman opaža, da ima lahko razumevanje dediščine kot končnega in neobnovljivi-

⁴⁰ Britanski arheolog Martin Carver (1996) je verjetno najbolj znan nasprotnik pristopa *in situ* ohranjanja. Ker nikoli ne bomo mogli predvideti smeri razvoja arheološkega interesa, zahteva spremembo pristopa k upravljanju z arheološko dediščino. Po njegovem mnenju je cilj arheologije pridobivanje novih informacij, medtem ko upravljanje z viri, od katerih je arheologija odvisna, daje prednost že znanim vrstam najdišč (Carver 1996, 52). Carver zato meni, da bi moralo biti upravljanje z elementi arheološke dediščine prvenstveno usmerjeno v raziskovanje tistih delov arheološkega zapisa, ki so trenutno ocenjeni kot važni in imajo jasen znanstveni potencial, medtem ko bi morali najdišča, ki jih ne razumemo in katerih vrednosti ne moremo z gotovostjo oceniti, varovati, ohranjati in prepustiti prihodnjim generacijam. Očiten problem takšnega stališča je spoznanje, da so najdišča, ki imajo visok znanstveni potencial, danes običajno ista kot najdišča, ki so imela tak potencial v preteklosti, zato je zelo verjetno, da ga bodo imela tudi v prihodnosti. Ob tem že površen vpogled v možnosti tehnološkega in metodološkega napredka, ki smo mu priča, ter razumevanje omejitev celo najbolj strokovno izvedenih arheoloških izkopavanj pred nas postavlja težko odločitev, da ta najdišča zaenkrat prepustimo nejasni in negotovi prihodnosti. Po drugi strani je pod pritiskom vsakodnevnih ekonomskih in političnih zahtev težko upravičiti ohranjanje arheološkega zapisa, katerega vrednosti ne razumemo, zaradi česar je aplikacija Carverjevega pristopa v praksi še dodatno otežena.

vega vira podatkov močan vpliv na oceno vrednosti njenih elementov, saj tak statistični sistem onemogoča razumevanje spreminjanja znanstvenih usmeritev (Carman 2000a, 13). Carman poudarja, da je vsako najdišče, spomenik, relikv ali artefakt edinstven vir, saj je, ko je enkrat uničen, izgubljen za vedno. Prav tako je neobnovljiv, saj ga za razliko od naravnih dobrin ni mogoče reproducirati, rekolonizirati ali transplantirati (Carman 2000a, 18; po Darvill 1987, 4). Kljub temu obstajajo trije načini, ki omogočajo, da lahko imamo arheološko dediščino za obnovljivo: depozicija novega odpadnega materiala, odkrivanje novih arheoloških najdišč ter odkrivanje, prepoznavanje in definiranje povsem novih vrst arheoloških ostankov (Carman 1996a, 7; 2000a, 8).⁴¹ Problem izvira iz spoznanja, da arheološka znanost ni odvisna zgolj od omejenih in neobnovljivih, temveč tudi od trenutno neznanih in novonastajajočih virov podatkov. Zato mora biti razumevanje teh procesov vključeno v vsak evalvacijski postopek, ki vrednostnih ocen ne želi omejiti zgolj na doseg trenutnih spoznanj (Carman 2000a, 13).⁴² Na ta vprašanja so se odzvali tudi švedski arheologi, in sicer v knjigi *Swedish archaeologists on ethics* (Karlsson (ur.) 2004), ki pretirano skrb za ohranjanje dediščine pripisujejo prepričanju o vztrajnem zmanjševanju in neprestani ogroženosti kulturne dediščine, ki bi brez izvajanja strogih ukrepov vodila v njeno gotovo in popolno izginotje (Burström, Elfström, Johansen 2004, 136; glej tudi Holtorf 2001 in Holtorf, Ortman 2007). Po njihovem mnenju bi bilo treba te domneve preveriti, saj ugotavljajo, da je naša kulturna dediščina trenutno večja kot kdajkoli prej in da še vedno vztrajno narašča (Burström, Elfström, Johansen 2004, 136).⁴³ Ob tem poudarjajo, da kulturna dedišči-

41 Na osnovi tega je nastala tudi ideja, da bodo najdišča, na katerih danes izvajajo arheološke raziskave, morda že v bližnji prihodnosti postala del dediščine in bodo ponovno raziskovana z namenom, da bi ugotovili način izvedbe predhodnih raziskav (Lucas 2001, 158).

42 Carman kritizira tudi MPP, ki se ukvarja zgolj z znanimi objekti ter zakonsko definiranimi in predhodno dokumentiranimi spomeniki, s čimer je njegovo delovanje omejeno na definiranje obstoječih evalvacijskih meril in ni zmožno razvijati novih (Carman 1996a, 12–13; 2000a, 13).

43 V tem kontekstu ni odveč omeniti pomembne ugotovitve Julie Hollowell, ki meni, da ideja o neobnovljivosti

na temelji na družbenem dialogu in da preteklost ni niti dana niti odvzeta predhodnim generacijam, da bi se prenašala dalje, temveč je nekaj, kar aktivno nastaja na podlagi različnih izbirnih procesov (Burström, Elfström, Johansen 2004, 144).⁴⁴ Enako kritiko so zastopali številni arheologi, ki so njen izvor pripisovali razumevanju arheologije kot postopka odkrivanja, opisovanja in interpretiranja, s tem pa je bila zakrita vloga arheologov kot tistih, ki vedno znova ustvarjajo, oblikujejo in osmišljujejo ostanke iz preteklosti, pri čemer jim atribut »arheološki« sluzi kot oznaka za njihovo vrednost (Carver 1996, 49; Holtorf, Schadla-Hall 2000, 231, 240–241). V tem smislu je arheološko izkopavanje del konstruktivnega in ne destruktivnega procesa, ki omogoča zbiranje podatkov, na osnovi katerih se ustvarja preteklost (Frankel 1993; za antropološko razpravo o izrabi kot produkciji in ne destruktiji glej Gell 1986). Poleg tega sam postopek *in situ* ohranjanja predstavlja sistem selektivnega ustvarjanja preteklosti, ki spreminja pomen izbranih mest in vpliva tako na današnja znanstvena spoznanja kot tudi na prihodnji spoznavni potencial (Young 1994; Tainter, Beagley 2005; Cannavò 2007; Holtorf 2007; Holtorf, Ortman 2007; Ireland 2012).

Rešitve predstavljenih problemov še vedno ni lahko najti, morda tudi zato, ker je njihovo preučevanje še v začetni fazi. V tem trenutku se moramo zavedati, da so arheološka najdišča zaradi intenzivnega onesnaževanja in vpliva naravnih dejavnikov ogrožena ter da ne predstavljajo niti zaključene celote možnih vrednosti niti celotnega znanstvenega potenciala, temveč obstajajo načini, ki omogočajo širjenje in obnavljanje virov arheoloških vrednot. S tem zadani cilj postaja prepoznavanje in zasledovanje procesov degradacije arheoloških ostankov, razumevanje procesa obnavljanja podatkov ter vključevanje pridobljenih spoznanj v proces evalvacije arheoloških ostankov. Na podlagi tega lahko ugotovimo, da je del rešitve preučevanje razvoja arheološkega spoznavnega pro-

arheoloških virov obenem implicira, da arheološka dediščina ne more biti del sistema vzdržnega razvoja (Hollowell 2006, 83).

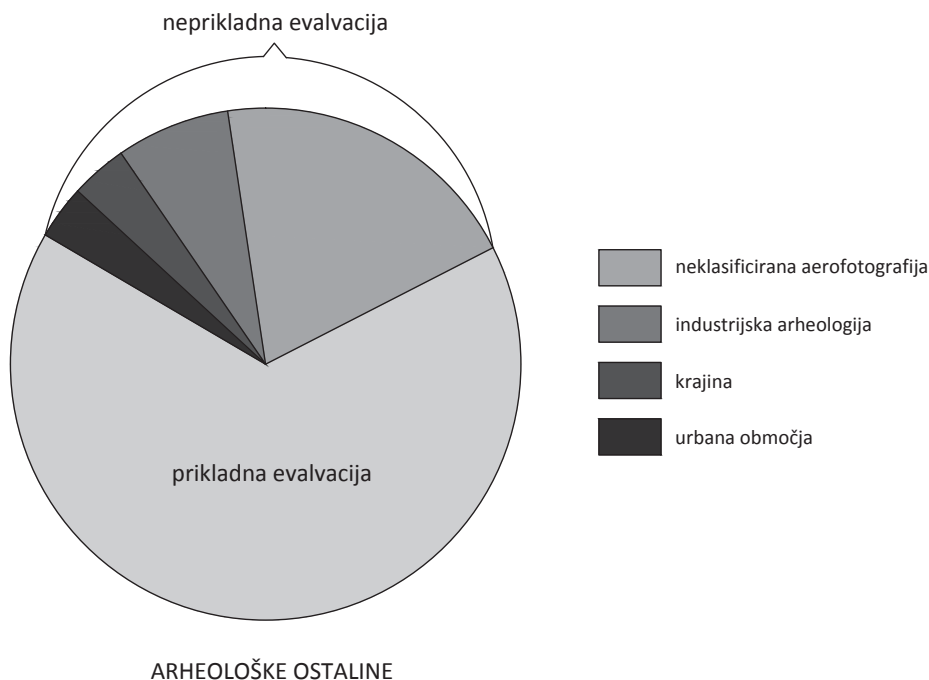
44 Varšavo pogosto omenjajo kot primer, ki nasprotuje ideji o neobnovljivosti dediščine (glej npr. Burström *et al.* 2009).

cesa. Ob tem razumevanje neprekinjenega širjenja področja arheološkega interesa prinaša spoznanje, da že s pripisovanjem atributa »arheološki« ostankom iz preteklosti pripisujemo vrednostno oznako in potencialni informativni značaj, zaradi česar je njihova izločitev kot nepomembnih nemogoča. Z oblikovanjem ustreznih postopkov evalvacije je omogočena ocena te vrednostne stopnje, ki je temelje za nadaljnje ravnanje in upravljanje. Politika ohranjanja arheološkega zapisa *in situ* bo verjetno še dalj časa sprejemljiv način ravnanja z arheološkim zapisom, pri katerem pa je nujna dobra utemeljenost arheoloških zahtev, še posebej pri njihovi implementaciji v prostorske in razvojne načrte. V tem kontekstu razumevanje novoodkritih zvrsti podatkov ter uvajanje širših prostorskih enot kot okvirov za raziskave odkriva nove možnosti in pristope v izvajanju vrednostnih ocen. Ker je razumevanje krajine utemeljeno na spremembi kot edini konstanti, lahko ta pristop morda arheologe prepriča, da se sprijaznijo z nujnimi spremembami, ter s tem omogoči povezovanje sistema varstva in ohranjanja s kompleksno problematiko razumevanja prostora, v katerem je preteklost aktiven del sedanjosti in prihodnosti.

4.3 Problematika slabo znanih in razumljivih vrst arheološkega zapisa

Razprave o problematiki vrednostnih ocen so še vedno večinoma usmerjene na posamezne elemente arheološke dediščine, ki običajno predstavljajo znane tipe arheoloških najdišč. Ta pristop je odraz dosedanjega načina razumevanja arheološke dediščine, ki je imel za posledico poenostavljeno kategorizacijo arheoloških ostankov na raven zvrsti, tipov in razredov. Pri tem že sam izraz najdišče označuje z informacijami nabite prostorske enote v kontinuiranem kontekstu arheološkega zapisa, ki imajo pomembno, vendar specifično in s tem omejeno informativno vrednost (Groenewoudt, Bloemers 1997, 119, op. 2). Vendar pa so oblike pojavljanja arheoloških ostankov precej bolj kompleksne, zaradi česar se evalvacijska praksa pogosto srečuje s prostorskim

prekrivanjem različnih najdišč, problematiko urbanih območij in različnih tipov prostorskih enot ter pomanjkljivostmi strategij pri obravnavi slabo znanih in razumljivih delov arheološkega zapisa (Startin 1994, 195). V zadnjem času je bil velik del arheoloških raziskav usmerjen na niz pred tem zanemarenih oblik arheološkega zapisa (Darvill 2005, 31), kar ne ponuja zgolj vpogleda v razvoj sposobnosti prepoznavanja, razumevanja in klasificiranja novih odkritij, temveč tudi opozarja na široke možnosti sprememb in razvoja prihodnjih oblik znanstvenih raziskav. Arheološke ostanke je mogoče identificirati na osnovi različnih meril in oblik, zaradi česar usmerjenost na vnaprej določene kategorije najdišč omejuje rezultate selekcije na dobro znane in z gradivom bogate dele arheološkega zapisa ter s tem na ozek del preteklosti z omejenim spoznavnim potencialom. Zato je treba preučiti, kakšen je odnos med sistemom ocenjevanja in našim razumevanjem arheoloških ostankov bodisi v obliki posameznega najdišča, skupine ostankov, zgodovinskega mesta ali dela krajine (Startin 1994, 184). Ne smemo zanemariti niti važnosti površinskih ali zaradi različnih vzrokov poškodovanih najdišč, ki so lahko izvor pomembnih podatkov o preteklosti v okviru različnih znanstvenih raziskav (Moratto, Kelly 1978, 7). Poleg tega je treba preučiti možnosti ocene še neznanih, atipičnih vrst najdišč ter še vedno problematično področje industrijske arheologije oziroma arheologije moderne dobe. Kljub temu, da tistega, česar ne razumemo, ni mogoče klasificirati in ni lahko oceniti, je vse, česar ne razumemo, dovolj pomembno, da upraviči prihodnje raziskave (Startin 1994, 196). Preučevanje navedenih problemov je spodbudilo intenzivnejše raziskave problematike vrednostnega ocenjevanja različnih, nepopolno definiranih področij arheološkega interesa, ki jih predstavljajo arheološki ostanki, odkriti z aerofotografijo, urbana območja, arheologija moderne dobe in industrijski ostanki, površinska najdišča arheološkega materiala, naravni depoziti in kulturne krajine (*sl.* 20).

Slika 20 Prikaz okvirne razdelitve arheoloških ostalin za namene MPP (Stocker 1995, 106, sl. 18.1).

4.3.1 Arheološke ostaline, odkrite z aerofotografijo

Eksplozija arheoloških podatkov, pridobljenih z aerofotografijo, je za seboj pustila množico neklasificiranega arheološkega gradiva, ki ga ne razumemo dovolj dobro, da bi nam omogočilo jasne interpretacije in podrobnejše vrednostne ocene (Saunders 1984, 15; Startin 1994, 194; Schofield 2000a, 88). Arheološke ostanke, odkrite z aerofotografijo, še posebej tiste, ki jih ni mogoče uvrstiti med znane tipe arheoloških najdišč, je pogosto mogoče identificirati, ne pa tudi eksplicitno interpretirati, saj so dostopni podatki nejasni ali preveč fragmentirani (Schofield 2000a, 88). Identificiranje teh, še ne dovolj razumljivih sledov v prostoru je predpogoj za oblikovanje vrednostne ocene, pri čemer reševanje tega problema običajno temelji na projektih dokumentiranja in kartiranja tovrstnih najdišč. Cilj tega postopka je izboljšati pogoje raziskav in omogočiti podrobnejše analize nerazumljivih vrst najdišč na podlagi primerjav z najdišči s podobnimi morfološkimi lastnostmi in preučevanjem njihove distribucije glede na naravne značilnosti območja, na katerem se nahajajo (Schofield 2000a, 88). Rezultat

tega pristopa je mogoče izraziti v obliki hierarhično konstruiranega popisa lastnosti, na osnovi katerega poskušajo odkrite ostanke sistematično definirati. Njegov končni cilj je omogočiti izbor najpomembnejših tipov vrednostnih podatkov, ki omogočajo sprejemanje odločitev glede na predpostavljeno kvaliteto ter informativni potencial posameznih prostorskih struktur in njihovih elementov.

4.3.2 Urbana območja

Za urbana središča so pogosto značilne okoliščine, ki otežujejo uporabo standardnih evalvacijskih postopkov (Willems, Brandt 2004, 75). Pomembna zgodovinska mesta je zaznamovalo neprekinjeno naseljevanje skozi daljša časovna obdobja, za katero so značilne spremembe v gostoti in težišču poselitve, zaradi česar arheološki ostanke, ki se nahajajo pod površjem urbanih središč, pogosto predstavljajo najbolj kompleksna arheološka najdišča, oblikovana z zaporednim odlaganjem različnih depozitov (Startin 1994, 196). Za urbana območja so običajno značilni prostorsko in stratigrafsko povezani depoziti, ki so nastali kot rezultat intenzivne človeške

aktivnosti (Darvill, Saunders, Startin 1987, 401). Zato so mesta pogosto pomemben vir informacij o odnosih med človeškim vedenjem in materialno kulturo (Staski 1982, 97). Ker ostankov ni lahko prostorsko in časovno zamejiti in klasificirati, standardni postopki ocenjevanja vrednosti za to kompleksno področje, ki ga pogosto zaznamujejo ne dovolj podrobni in neuravnoteženi podatki, niso primerni (Stocker 1995, 106; Willems, Brandt 2004, 75). Kljub temu so zgodovinska središča mest v okviru predstavljenih postopkov evalvacije koherenten konglomerat arheoloških vrednosti, zaradi česar so načeloma vedno vredna ohranitve. Vrednostno oceno arheoloških ostankov v zgodovinskih mestnih središčih je kljub dodatnim problemom mogoče izvesti na podlagi vnaprej določenih meril, če je na razpolago dovolj relevantnih arheoloških podatkov (Willems, Brandt 2004, 75). Pri tem mora ocena upoštevati tudi podatke o zgodovinskem razvoju, obstoječih stavbah in drugih urbanih elementih, njihovih medsebojnih odnosih in recentnih posegih, ki so posledica različnih zemeljskih del (Willems, Brandt 2004, 74). Zgodovinskih mest pa ne vrednotimo zgolj zaradi njihove znanstvene vrednosti. Urbanistična ureditev, mestne ulice, posamezni spomeniki ali skupine spomenikov, ki prispevajo k celoviti podobi mesta (Startin 1994, 196), predstavljajo večstranske vrednote za različne družbene skupine. Ker evalvacije arheoloških območij v urbanih središčih ni mogoče ločiti od tega fenomena, je treba nujno vzpostaviti vrednostno razliko med zgodovinskim središčem mesta in nekdanjim ruralnim območjem, ki je kasneje vključeno v urbani razvoj (Willems, Brandt 2004, 75). Nazadnje velja omeniti, da so mesta običajno podvržena intenzivnemu razvoju ter so zaradi tega pogosto izpostavljena močnim ekonomskim in političnim pritiskom (Schofield 2000a, 84; Willems, Brandt 2004, 75). Zato je izjemno pomembno oblikovati jasne in uporabne sisteme ocenjevanja vrednosti, ki olajšujejo sprejemanje odločitev in izdelavo ustreznih strategij za ravnanje z arheološkimi ostanki v urbanem kontekstu.

4.3.3 Arheologije moderne dobe in tehniška dediščina⁴⁵

Velik problem vrednostnega ocenjevanja predstavljata področji arheologije moderne dobe in raziskovanja industrijskih ostankov, ki zaradi svojih značilnosti ne omogočata uporabe istih meril kot posamični, dobro dokumentirani tipi najdišč iz starejših obdobj. Vzrok za to so ne dovolj razumljivi in nepopolni podatki, ki so posledica slabe raziskanosti tega kompleksnega področja (Stocker 1995, 106), pa tudi občutka bližnje izkušnje, ki zahteva intenzivnejše emocionalno vključevanje v njegovo preučevanje (Carman 2002b, 11). Tako kot pri drugih vrstah najdišč je razumevanje področja raziskav predpogoj vsake vrednostne ocene (Schofield 2000a, 84; Cossons 2005, ix–x), boljše razumevanje tega tipa arheoloških ostankov pa je mogoče doseči samo z intenzivnim zbiranjem novih podatkov. Ob tem se vse bolj upošteva, da najdišča iz tega obdobja vsebujejo številne strukturalne dokaze o družbenem delovanju, odnosih moči in redefiniranju razrednega sistema, zaradi česar je enako pomemben vidik arheoloških raziskav tega obdobja raziskovanje kulturnega in družbenega konteksta, ki je bilo do nedavnega prepuščeno zgodovinarjem (Gould 1998, 154; Palmer, Neaverson 1998, xiii). Poleg tega je, še posebej na področju industrijske arheologije, opazno pomanjkanje ustrezne in jasno opredeljene terminologije, ki je osnovni predpogoj za smiselno interpretiranje in vrednotenje (Stocker 1995, 107; Schofield 2000a, 82). Zato so bili v številnih državah osnovani različni raziskovalni projekti, katerih cilj je izdelava ustreznih baz podatkov, ki bi omogočale konsistentno razvrščanje pridobljenih podatkov kot predpogoja za uspešno oblikovanje metode evalvacije ter sistemov varstva in upravljanja. Na podlagi tega pridobljeni rezultati naj bi vključevali opredelitev ustrezne terminologije, interpretacijo različnih komponent in njihovih funkcij ter regionalne variacije in indikacije o izvorihi vrednosti posameznih najdišč in njihovih sestavnih delov (Schofield 2000a, 82). Po pregledu in evalvaciji pridobljenih podatkov bo mogoče oblikovati ustrezne

45 V slovenskem pravnem sistemu to vrsto ostankov označuje izraz zgodovina znanosti in tehnike.

evalvacijske modele z jasno določenimi merili, ki bodo omogočali izdelavo utemeljenih vrednostnih ocen. Šele na podlagi tega bo mogoče vzpostaviti postopke varstva ali definirati druge primerne oblike ravnanja z arheološkimi ostanki, ki so rezultat človeške dejavnosti v bližnji preteklosti (Startin 1995, 139).

4.3.4 Površinska najdišča arheoloških ostalin

Pogost rezultat terenskih pregledov je odkritje manjših najdišč keramičnih ali kamnitih artefaktov, ki se na površju običajno pojavljajo zaradi sodobnih kmetijskih dejavnosti. Ker tovrstni ostanki niso zanesljiv indikator o obstoju podpovršinskih arheoloških struktur (ki so bodisi povsem uničene, skromne in slabo ohranjene bodisi niso nikoli obstajale), jih država in državne institucije običajno ne uvrščajo med ostanke, primerne za registracijo in ohranjanje (Startin 1993; Carman 1999c; Klein 2003; Schofield 2000b). Vendar pa podatki, pridobljeni z raziskovanjem tega tipa arheoloških ostankov, posredujejo dragocene informacije o sredstvih preživljanja, poselitvenih vzorcih in izrabi okolja (Schofield 2000a, 81; glej tudi Schofield, Humble, 1995), na nekaterih območjih pa so tovrstni ostanki celo edini dokaz o življenju v preteklosti. Čeprav so danes površinska najdišča arheološkega materiala sprejeta in prepoznana kategorija, so ocene njihove vrednosti in definiranje načina ravnanja z njimi v praksi še vedno redkost. Kljub veliki količini literature, posvečeni tej vrsti arheoloških ostankov, posebej površinskim najdiščem kamnitih artefaktov, je sistematično preučevanje vrednosti, ki bi omogočilo sprejemanje odločitev o ravnanju s tovrstnimi najdišči, še vedno v povojih ter čaka na podrobnejše raziskave njihovih značilnosti in oblikovanje jasnih interpretacij (Schofield 2000a, 81). Da bi se izognili uničenju tovrstnih najdišč kot nepomembnih, skušajo arheologi vrednostne kategorije razširiti na osnovi boljšega razumevanja njihovega pomena. V okviru različnih projektov poskušajo oblikovati smiselne interpretacije o njihovi sestavi in vlogi, pri čemer se opirajo na dokumentiranje in preučevanje njihovih

medsebojnih razlik in njihove relativne gostote v primerjavi z drugimi vrstami najdišč (Schofield 2000a, 82; Mathers, Schelberg, Kneebone 2005, 173). Z dokumentiranjem njihove relativne gostote glede na kronološko pripadnost in variiranje njihove integritete glede na topografijo poskušajo poglobiti razumevanje te, zaenkrat slabo poznane teme. Tovrstne raziskave naj bi pomagale pri prihodnjem razumevanju površinskih najdišč kot odraza vzorca izrabe okolja (Schofield 2000a, 82), pa tudi pri ustvarjanju podlage za oblikovanje sistema ravnanja s to vrsto arheoloških ostankov ter načina nadzora in zmanjševanja ogroženosti njihovega obstoja, ki je v praksi pri drugih oblikah arheološke dediščine (Wenban-Smith 1995, 155).

4.3.5 Naravni depoziti

V okviru pričujoče razprave je treba preučiti tudi paleolitska najdišča, sestavljena iz naravnih pleistocenskih depozitov, ki v nekaterih primerih ne vsebujejo človeških artefaktov. Raziskovanje in razumevanje paleolitika je v veliki meri odvisno od analiz naravno oblikovanih depozitov (Wenban-Smith 1995, 146), ki lahko pomagajo pri oblikovanju osnovnega kronološko-stratigrafskega, klimatskega in okoljskega okvira paleolitika (na podlagi absolutnega datiranja sedimentov, litoloških in geoloških analiz, raziskovanja rastlinskih in živalskih ostankov itd.). V tem okviru lahko artefakti kot dokazi o človeškem vedenju poglobijo razumevanje sprememb v vedenju in kulturnem razvoju v paleolitiku (Wenban-Smith 1995, 147). Kljub temu zakonsko varstvo praviloma ščiti le jamska najdišča, medtem ko druga paleolitska najdišča običajno niso definirana kot »spomenik« ali »najdišče« in so posledično izključena iz formalnega varstva, utemeljenega na arheoloških osnovah (Wenban-Smith 1995, 150). Francis Wenban-Smith navaja več problemov, ki so povezani s prepoznavanjem in inventariziranjem paleolitskih najdišč. Tako opazuje, da paleolitska najdišča zaradi svoje starosti pogosto niso dostopna in jih pri terenskem pregledu ni mogoče vedno identificirati. Posledica tega ni samo to, da številni

pomembni depoziti še vedno niso bili odkriti, temveč tudi to, da mnogi od njih niso bili niti prepoznani (Wenban-Smith 1995, 147–148). To ne kaže zgolj na dejstvo, da vrednost tega tipa najdišč ni znana, temveč tudi da merila za njihovo vrednotenje niso ustrezno določena. Na podlagi tega zaključuje, da je treba v vrednostne ocene paleolitskih najdišč vključiti tudi kronološki in okoljski potencial naravno oblikovanih depozitov (Wenban-Smith 1995, 149) in jih evalvirati na podlagi meril, ki vključujejo ozko povezanost med naravnimi in kulturnimi ostanki v arheologiji paleolitika.⁴⁶ Čeprav so raziskave naravnega okolja danes že pomemben del vseh vrst arheoloških raziskav, pa naravni depoziti še vedno niso temeljni arheološki vir. Kljub temu je treba priznati, da imajo naravni depoziti velik pomen za razumevanje vseh obdobij človeške preteklosti in vsebujejo važen informativni potencial o izrabi okolja, sredstvih preživljanja ter ravneh in sistemih prilagajanja na naravne pogoje, poleg tega pa vključujejo pomembne kronološke podatke in predstavljajo osnovni kontekst človeških aktivnosti. V pogled v problematiko naravnih depozitov kot važnega dela arheoloških raziskav paleolitika zato nakazuje na možnost, da bo ta vrsta podatkov kmalu nepogrešljiv arheološki vir tudi za raziskovanje drugih, kasnejših obdobij človeške preteklosti. Glede na to lahko predvidevamo, da bo treba kmalu razviti dobro utemeljene metode arheološke evalvacije naravnih depozitov, ki bodo omogočali tako njihovo raziskovanje kot varstvo in dolgoročno ohranjanje.

46 Wenban-Smith (1995) v svojem prispevku k izboljšanju vrednostnih ocen paleolitskih ostankov predlaga 7 meril, ki jih je mogoče uporabljati za diskriminacijo paleolitske dediščine v okviru MPP-ja, in daje priporočila za njihovo praktično uporabo. Merila vključujejo oceno značaja geološkega konteksta, njegovo ohranjenost, možnost absolutnega datiranja, oceno geoloških kronološko-stratigrafskih dokazov ter ohranjenost rastlinskih in živalskih ostankov ter artefaktov (Wenban-Smith 1995, 154). Predlagana merila omogočajo tudi kvantitativno ocenjevanje vrednosti, pri čemer naj večji pomen depozita ne bi predstavljala visoka ocena posameznega merila, temveč prisotnost različnih pozitivno ocenjenih meril na istem najdišču, še posebej pa povezanost vedenjskih in okoljskih podatkov s časovno opredeljivimi ostanki (Wenban-Smith 1995, 155).

4.3.6 Kulturne krajine

Razvoju dediščinskega koncepta kulturne krajine lahko sledimo od zgodnjih 70. let 20. stoletja, ko je v okviru UNESCOVE Konvencije o varstvu svetovne kulturne in naravne dediščine iz l. 1972 prišlo do prvih raziskav vrednosti območja z značilnostmi naravne in kulturne dediščine (Cleere 1995, 63). Vendar pa se je izraz kulturna krajina kot povsem nov način razumevanja arheološkega zapisa oblikoval šele v naslednjem desetletju, ko arheološka najdišča prenehajo veljati za izolirane skupine arheoloških ostankov in postanejo integralni del okolja, v katerem se nahajajo in s katerim tvorijo edinstveno celoto (d'Agostino 1984, 86; Thapar 1984, 72; Palmer, Neaverson 1998, 4; Lucas 2001, 128; Novaković 2008, 35). Odras te spremembe so raziskave, ki se namesto na najdišče in na posamezen objekt osredotočajo na krajino, ki je postala ustrezno merilo preučevanja in razumevanja arheoloških ostankov (Willems 2001; Lozny (ur.) 2006; Smith 2006; Baxter 2010; Bloemers, Kars, van der Valk 2010). V študijah o dediščini je koncept krajine postal izjemno pomemben že v 90. letih 20. stoletja, s čimer se je pojavila potreba po prehodu s selektivnega, na najdišče osredotočenega postopka varstva na razvoj strategij ohranjanja in upravljanja širših prostorskih enot (Donaghey 2006, 78; Novaković 2008, 42). Ugotovitev, da krajina ni zgolj vsota svojih fizičnih komponent, temveč vključuje številne različne dimenzije (časovno, prostorsko, naravno, kulturno-družbeno, gospodarsko itd.), je imela za posledico spoznanje, da je smiselna opredelitev krajine odvisna od razumevanja medsebojnih odnosov med temi dimenzijami (Garden 2009, 275; Bloemers 2010, 5; Freestone, Marsden, Garnaut 2008, 157). Kompleksna problematika identificiranja lastnosti krajine je danes verjetno najpomembnejše področje teoretskih in praktičnih analiz politike upravljanja s kulturno dediščino (Gibson, Pendlebury 2009, 1). Ker mnogostranskih lastnosti krajine ni mogoče klasificirati s standardnimi sistemi ocenjevanja vrednosti dediščine, se v zadnjih letih intenzivno razvijajo sistemi interpretacije in evalvacije krajin. V tem trenutku obstaja več študij, ki naj bi vrednostnim

ocenam krajine omogočile širši pristop, pri čemer njihov cilj ni zgolj vključitev njenih zgodovinskih značilnosti, temveč tudi ekoloških in vizualnih atributov, geologije, topografije ter lokalnih ali regionalnih družbenih vrednot (Schofield 2000a, 86).⁴⁷ Hkrati je postala ideja kulturne vrednosti vključena v vse širši koncept vzdržne kvalitete okolja, zaradi česar je bila kulturna dediščina uvedena na področje strateško zasnovanih pristopov k integriranemu upravljanju z naravnimi in kulturnimi viri (Rosenberg 1980, 702; Deeben *et al.* 1999, Baxter 2010, 245; Ruiz del Árbol, Orejas 2010, 487). Zaradi tega pristopa je pri aplikaciji koncepta kulturne krajine v postopke upravljanja s kulturno dediščino nujno vključevanje strokovnjakov z različnih profesionalnih področij v okviru naravoslovnih, družboslovnih in humanističnih znanosti, ki so povezana s področjem prostorskega in razvojnega načrtovanja (Goudswaard 2001; McGovern 2006; Buggey, Mitchell 2008; Mason 2008; van der Valk 2010a). Z vključevanjem različnih interesnih skupin v sprejemanje odločitev o krajini nastajajo nove in kreativne rešitve, ki politiko upravljanja s kulturnimi krajinami povezujejo z oblikovanjem razvojnih načrtov in programov. Posledično preučevanje arheološke dediščine v okviru kulturne krajine arheologijo postavlja v središče pomembnih vprašanj prostorskega in gospodarskega načrtovanja ter s tem v središče problematike razumevanja občin družbenih interesov. Ta položaj arheologiji omogoča izpolnjevanje njenih sodobnih družbenih nalog

47 Med najdaljnosežnejšimi študijami te vrste velja omeniti program *Historic Landscape Characterization* (skr. HLC), ki je bil razvit v okviru *English Heritage* kot orodje za vzdržno upravljanje s kulturnimi krajinami. Zasnovan je na preučevanju današnjih krajin na podlagi identificiranja zgodovinskih procesov in intervencij, ki so vplivale na razvoj njihovega današnjega značaja (Fairclough 1999; 2006; 2007; Turner 2006; Worthing, Bond 2008). Drugi pomemben pristop je koncept kulturne biografije krajine (angl. *Cultural Biography of Landscape*), ki je bil razvit na Nizozemskem na podlagi antropološke ideje o kulturni biografiji predmeta (Appadurai (ur.) 1986). Njegov cilj je preteklost krajine predstaviti na osnovi prostorskega dokumentiranja funkcionalnih sprememb in sprememb v pomenu, povezanih z družbenim in gospodarskim razvojem, zgodovinskimi institucijami, svetovnimi nazori in prostorskimi koncepti (Bloemers *et al.* (ur.) 2010; Willems 2010a).

in utemeljeno oblikovanje znanstvenih interesov na podlagi širših družbenih vrednot. Krajina tako postaja tisto področje, v okviru katerega ideje, ki so nastale na podlagi različnih kritik dosedanjega sistema upravljanja z dediščino, končno dobivajo možnost uspešne realizacije.

Odraz povečanega pomena koncepta kulturne krajine v okviru upravljanja s kulturno in arheološko dediščino je Evropska konvencija o krajini (angl. *European Landscape Convention*; Council of Europe 2000), ki krajino definira na podlagi človeškega izkustva, pri čemer njen značaj pojasnjuje kot rezultat akcije in interakcije naravnih in človeških dejavnikov (Svet Evrope 2000; glej tudi Willems 2001; Dukelis, Mendoni (ur.) 2004; Bratina Jurkovič 2008; Bloemers *et al.* (ur.) 2010). Na svetovni ravni je nov način razumevanja identifikacije in varstva krajin viden v pristopu, ki ga je oblikoval UNESCO v okviru Operativnih smernic za implementacijo Konvencije o varstvu svetovne kulturne in naravne dediščine (UNESCO 2012) in ki je odraz okrepljene zavesti o nerazdružljivosti kulturne in naravne raznolikosti (Stephenson 2008, 128). Kljub temu, da je predstavljeni pristop postal splošno sprejet širom Evrope in sveta, osnovni problem njegove implementacije v številnih državah predstavljajo pomanjkljivosti v obstoječih pravnih sistemih (Willems 2010a, 216) ter na njih utemeljeni sistemi vrednostne ocene. Glede na to, da vrednotenje kulturnih krajin načeloma ni izvedljivo na podlagi standardnega ocenjevanja vrednosti, še posebej ker zahteva analizo tistih vidikov krajine, ki niso arheološki, je bilo kmalu ugotovljeno, da se evalvacija arheoloških ostankov na ravni krajine bistveno razlikuje od evalvacije posameznih najdišč ali večjih območij z visoko koncentracijo arheoloških ostankov (Schofield 2000a, 86).

Vrednostna evalvacija krajine je določena s pomenom in vlogo, ki ju pripisujemo njenim delom, in jo je mogoče kombinirati z obstoječimi kulturnimi in naravnimi značilnostmi (Groenewoudt, Bloemers 1997, 125). Pri tem je arheološko gradivo osnovni element interpretacije dolgoročnega procesa razvoja in sprememb (Schofield 2000a, 95–96), medtem ko je krajina za arheologijo nezamenljiv analitični koncept,

saj omogoča preučevanje medsebojnega odnosa med različnimi vrstami arheoloških ostalin ter širšega območja človeškega delovanja glede na značilnosti neposrednega okolja (Hardesty, Little 2000, 33). Na ta način oblikovan koncept kulturne krajine je področje, ki vključuje vse predhodno omenjene probleme tradicionalnega procesa organizacije ohranjanja in upravljanja dediščine ter omogoča razrešitev problematike evalvacije slabo znanih in razumljivih najdišč ter oblikovanje jasnih smernic za definiranje načina njihovega varstva in upravljanja. Preučevanje urbanih območij nam v tem okviru omogoča raziskovanje prostorskih in časovnih odnosov grajene krajine, procesa urbanega razvoja ter njegove povezave z neposrednim okoljem in obstoječimi naravnimi pogoji (Palmer, Neaverson 1998; Freestone, Marsden, Garnaut 2008). V okviru industrijske arheologije in arheologije moderne dobe koncept krajine omogoča preučevanje širših prostorskih in družbenih odnosov, pri čemer vključuje tudi pomembno in do določene mere zanemarjeno kategorijo linearnih spomenikov (Stocker 1995; Palmer, Neaverson, 1998; Hardesty, Little 2000; Clark 2005b; Gwyn 2005). Po drugi strani omogoča smiselno preučevanje vrednosti

neklasificiranih najdišč, tako površinskih najdišč arheološkega materiala kot naravnih, pedoloških in geoloških depozitov, vključujoč arheološki značaj krajinskih oblik ter prostorske in kronološke podatke o prisotnosti živalskih in rastlinskih vrst. Koncept krajine je tako osnova za smiselno evalvacijo vseh vrst najdišč ter izvennajdiščnih (angl. off-site) in nenajdiščnih (angl. non-site) arheoloških pojavov, pri čemer se opira na različno intenziteto distribucije arheoloških struktur in materiala kot dela kontinuirane prostorske spremenljivke, katere informativni potencial izvira iz medsebojnega odnosa zbranih podatkov (Briuer, Mathers 1996; Carman 1999; Altschul 2005).⁴⁸ Prav zaradi teh razlogov je oblikovanje novih evalvacijskih modelov na osnovi širšega koncepta kulturne krajine prednostna naloga politike upravljanja z dediščino povsod po svetu. Holistični programi, ki ne predstavljajo zgolj selekcije posameznih zanimivih elementov, temveč obsegajo razširjene raziskave krajinskih vrednosti, veljajo za temeljni pristop pri oblikovanju integriranega in vzdržnega sistema varstva in razvoja te prostorske kategorije, ki je utemeljena tako na razumevanju njenega zgodovinskega razvoja kot tudi njenega današnjega pomena.

48 Podrobnejšo analizo možnosti uporabe vrednostnih ocen površinskih najdišč kamnitih najdb v okviru krajinskih raziskav ter možnosti oblikovanja načina njihovega upravljanja je mogoče najti v pomembni študiji Jeffreyja H. Altschula (2005) *Significance in American cultural resource management*.

5 Ocena izgube vrednosti poškodovanega arheološkega zapisa

5.1 Vrste vplivov na arheološki zapis

Arheološki viri so po svoji definiciji fragmentarni in visoko občutljivi na poškodbe, ki so rezultat neprekinjenih procesov transformacije, degradacije in destrukcije, katerih vzroki so lahko naravni vplivi in človeško delovanje, vendar se odvijajo sočasno z naravno degradacijo arheoloških ostankov (Skeates 2000, 57–61). Potemtakem je vprašanje o realni ali potencialni izgubi vrednosti in informativnega potenciala arheološkega zapisa implicitno, če ne celo eksplicitno prisotno v ozadju arheološke prakse ter pri vsakem poskusu arheološke interpretacije. Podvrženost arheološkega zapisa različnim vplivom, ki zmanjšujejo njegovo vrednost in znanstveni potencial, je velik problem in osnovni razlog, zakaj se je treba domisliti načinov, kako oceniti to izgubo. Vendar je največja prepreka predvidevanja škodljivih vplivov in zmanjšanja njihovih učinkov slabše in fragmentarno znanje o posledicah pogosto kompleksnih procesov okoljskih sprememb (Briuer, Mathers 1996, 18; Davidson, Wilson 2006, 3). Kljub temu bi boljše razumevanje škodljivih vplivov moralo omogočiti predvidevanje možnih negativnih učinkov in tveganj ter dediščinske sodelavce usposobiti za ustrezno delovanje ter učinkovito posredovanje in bolj smiselno oblikovanje selekcije za *in situ* ohranjevanje, utemeljeno na razumnih predpostavkah o procesih degradacije arheološkega zapisa (glej pogl. 4.2.4).

Pogoji in procesi postdepozicijskega ohranjevanja ali propadanja variirajo odvisno od vrste arheoloških ostankov ter vplivov, ki so jim bili podvrženi (Davidson, Wilson 2006, 3). Naravne sile, ki poškodujejo ali uničujejo arheološke ostanke, so lahko dež, veter, erozija, poplave in vlaga, medtem ko škodljive vplive povzročata tudi človeška aktivnost: onesnaženje zraka, vojne, vandalizem in kraja ter vsakodnevne človeške

aktivnosti v gozdarstvu, poljedelstvu, izsuševanju in namakanju (Davidson, Wilson 2006, 5–6, App 2–3; Nafziger, Kirkwood Paterson, Dundes Renteln 2010, 253). Najbolj razširjen povzročitelj škode na arheološkem zapisu je gospodarski razvoj, ki vključuje vse vrste zemeljskih del, namenjenih konstrukciji in izgradnji razvojne infrastrukture (Nafziger, Kirkwood Paterson, Dundes Renteln 2010, 253; *sl. 21*).⁴⁹

Joachim Reichstein (1984) je grožnje arheološkim ostankom delil na akutne in kronične ter definiral njihove vzroke. Vzroki akutnih groženj so lahko: gradbena dela, eksploatacija mineralnih surovin, spremembe in napredek v poljedelstvu ter namerna destrukcija in poškodba arheoloških ostalin. Kronične grožnje predstavljajo poljedelstvo, gozdarstvo, erozija, stalni promet, masovni turizem, fizikalne, kemijske in biološke degradacije itd. (Reichstein 1984, 38). Grožnje arheološkim ostankom imajo lahko obliko neposrednega in posrednega vpliva ter začasni, stalni, povratni in nepovratni, pa tudi vizualni, kulturni, ekonomski, družbeni in psihološki učinek (ICOMOS 2010, 8). Leslie E. Wildesen poudarja,

⁴⁹ *English Heritage* je leta 1993 izvedla celovito študijo *Monuments at Risk Survey* (MARS), katere cilj je bil dokumentirati spremembe na registriranih arheoloških najdiščih in določiti vzroke njihove degradacije. Študija je pokazala, da je najizrazitejša škoda na arheoloških najdiščih vidna v gozdovih in na kmetijskih površinah, medtem ko je vpliv zmeren v urbanih središčih in na pašnikih (Darvill, Wainwright 1994, 821; Darvill, Fulton 1998, 225–226; po Jones 2007, 20). William Fletcher (2011, 71) opaža, da je znaten primanjkljaj študije MARS to, da ni bila usmerjena v oceno izgube vrednosti oziroma v kvantificiranje preostale vrednosti najdišča, vendar poudarja, da tudi sam koncept izgube vrednosti šele zadnjih nekaj let postaja intenzivneje obravnavan v arheološki literaturi. Še posebej je treba poudariti posebno pomembnost publikacije *Conservation Principles, Policies and Guidance for the sustainable management of the historic environment* (Drury, McPherson 2008), ki je imela pomemben vpliv na uvedbo tega koncepta v vsakdanjo angleško dediščinsko prakso.

kmetijstvo vrtarstvo (globoko oranje)	poseljena območja	kmetijstvo vrtarstvo	park	območje za rekreacijo	sadovnjak	dvorišče zelenjavni vrt	narava (gozd)	narava (ledina)	pašnik travnik
									
slab	slab - zmeren			zmeren	zmeren - dober			dober	

Slika 21 Vrste rabe tal in stopnja njihovega vpliva na arheološki zapis (van Dockum, Lauverier 2004, 118, sl. 4).

da lahko grožnje neposredno vplivajo na ostanke, če jih povzročajo aktivnosti, katerih posledice se pojavljajo ob istem času na istem mestu, medtem ko so posredne grožnje posledica fizično oddaljenih aktivnosti ali jih povzročajo aktivnosti, katerih posledice so vidne kasneje (Wildesen 1982, 54).⁵⁰

Poškodbe lahko destabilizirajo najdišče, izzovejo erozijo in nestabilnost podzemnih razmer ter pospešijo degradacijo; lahko zmotijo stratigrafske odnose in odnos arheološkega zapisa z njegovo okolico, poškodujejo enotne depozite ter položaj in fizično stanje premečnega arheološkega materiala (Flatman 2012, 174). Vplivi na arheološke ostanke so definirani kot spremembe njihovih značilnosti ali lastnosti v primerjavi s predhodnim stanjem, določimo pa jih lahko z opazovanjem sprememb fizičnih stanj ter z njihovimi merjenji in opisi. Učinki teh vplivov so predmet profesionalne ocene o spremembah značilnosti arheološkega zapisa in o tem, kako se odražajo na njegovo vrednost (Wildesen 1982, 53–54). Wildesen poudarja, da obstaja razmeroma majhno število tipov možnih vplivov: pokop, odstranitev, premikanje ali sprememba; vendar njihov opis vključuje ne samo predhodno naštete značilnosti, temveč tudi indikacije o vzrokih za spremembo in značilnostih njenega delovanja, stopnji povzročene spremembe, njenem obsegu v tridimenzionalnem prostoru in njenem trajanju (Wildesen 1982, 54–55). Vplivi, ki so posledica fizičnih izgub, so običajno trajni in nepovratni, stopnje resnosti učinka ali povzročenih sprememb pa lahko ocenimo z upoštevanjem, do katere stopnje je vpliv začasen ali stalen ter povraten ali nepovraten. S tem ustvarimo možnost razvrstitve resnosti vpliva na sledeče stopnje: brez spremem-

be, zanemarljiva sprememba, minimalna, zmerna, izrazita in popolna sprememba (ICOMOS 2010, 8). Ko so arheološki ostanke uničeni v celoti, so izgube neizmerne. Teoretično so lahko popolni ali nikakršni, saj v celoti uničeno področje ne vsebuje več nikakršnih podatkov o predhodni situaciji. Kljub vsemu lahko situacije, v katerih ni mogoče *post festum* oceniti narejene škode, razumemo kot najhujšo obliko škode, vendar bo v takih primerih stopnja odgovornosti temeljila na pravnem odnosu države do dediščine na splošno in v takih situacijah posebej.

Toda kaj je z delno uničenimi najdišči? Ta raziskava je usmerjena na možnost ocene izgube vrednosti delno uničenega arheološkega zapisa oziroma na situacije, kjer je del zapisa ohranjen ter vsebuje indikacije o kvaliteti in informativnem potencialu uničenega dela. Raziskava je omejena na arheološki zapis, na katerem so škodljive vplive povzročili nenadzorovani ali nestrokovno izvedeni postopki, prvotno gradbene ali druge oblike zemeljskih del, ter se ne dotika naravnih procesov ali starejših zgodovinskih gradbenih postopkov, katerih rezultati so danes razumljeni kot del dediščine. Prav tako je raziskava omejena na primere podpovršinskega, kopnega (suhozemnega) arheološkega zapisa, čeprav je lahko model skozi dodatne raziskave uporabljen tudi v primerih poškodb podvodnih arheoloških ostankov ter nadzemnih arheoloških struktur s podpovršinskimi ostanki ali brez njih. Obravnavana ne bo niti problematika izgube vrednosti, ki je posledica posegov v širših prostorskih enotah oziroma v kulturno krajino ali zgodovinska okolja, saj takšne ocene zahtevajo intenzivno multidisciplinarno sodelovanje, da bi bile sposobne zajeti polnost pomena nekaterih mest ali področij kot temelja razumevanja vrednostnega položaja arheološkega zapisa. Kljub

⁵⁰ Za neposredne in posredne grožnje podvodnim arheološkim ostankom glej Flatman 2012, 174–175.

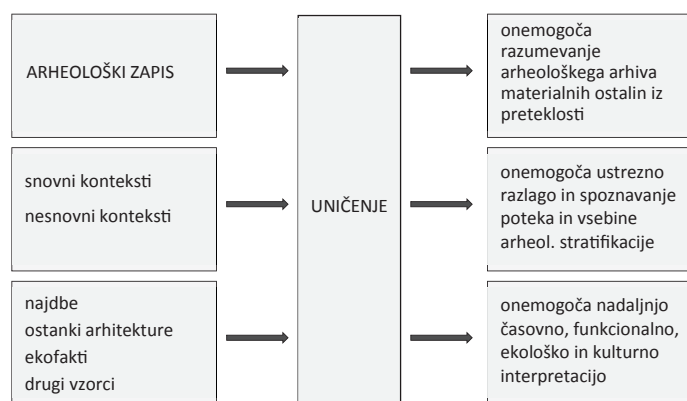
temu bodo nekateri primeri poškodb arheološkega zapisa obravnavani kot del ugotovljene celote, tako v kontekstu celotnega zapisa kot tudi v okviru njegovega širšega regionalnega pomena.

Ocena zajema vrednotenje arheološkega zapisa v dediščinskem kontekstu ter upošteva možne stopnje vrednosti, ki jih ima arheološki zapis kot del dediščine. Istočasno je ocena oblikovana na možnostih ocene izgube znanstvenega potenciala z obravnavanjem osnovnih indikacij znanstvene vrednosti, ki jo sestavljata kvaliteta ostankov in njihova potencialna informativna vrednost. Vrednostni elementi arheoloških zapisov se nahajajo v okvirih splošnih dediščinskih vrednosti, kjer je problematika znanstvene vrednosti poglobljena z vprašanjem ohranjenosti fizičnih lastnosti arheološkega zapisa kot osnovnega podatkovnega materiala za pridobivanje novih spoznanj o človeški preteklosti. Ocena vrednosti arheološkega zapisa s tem postaja neposredno odvisna od prostorsko specifične ocene informativnega potenciala arheoloških depozitov in stopnje njihove ustreznosti za znanstveno raziskovanje (Emery 1993, 49). S tem je v središču interesa možnost definiranja znanstveno relevantnih podatkov, ki so posledica odnosov stratifikacije in prisotnega arheološkega materiala. Ti podatki so ob standardnih ocenah vrednosti v okviru dediščinskih evalvacij ponavadi nedostopni, če ne izvedemo dodatnih invazivnih in neinvazivnih arheoloških raziskav. Vendar pa se v primerih poškodbe arheološkega zapisa odpira določen vpogled v njegove fizične lastnosti, ki povzročajo indikacijo izgubljene znanstvene vrednosti oziroma izgubljene kvalitete in informativnega potenciala. Potemtakem je temelj ocene izgube vrednosti delno uničenega arheološkega zapisa razumevanje njegove širše dediščinske vrednosti ter vpogled v ohranjene fizične značilnosti kot indikatorje izgubljene znanstvene vrednosti in podatke o njegovih regionalnih lastnostih kot okvira konstrukcije vrednostne klasifikacije.

5.2 Možnosti oblikovanja ocene v okviru slovenskega pravnega sistema

Izgube, ki so nastale s poškodbami ali uničenjem elementov arheološke dediščine, je na splošno težko oceniti, saj je škoda vedno nepopravljiva, potencial izgubljenih podatkov pa ni samo nenadomestljiv, temveč ga ne moremo nikoli več z gotovostjo potrditi. Zato je arheološka disciplina nujno razvila stališče o neprecenljivosti arheoloških ostankov. Vendar je takšno stališče izrazito nepraktično pri vsakodnevnih soočenjih s spremembami, ki nastajajo z njihovo neizbežno degradacijo ali nepovratnimi škodami. Ocene izgub so v tem kontekstu neizbežen predpogoj sprejemanja odločitev o pristopu oziroma zaščiti, upravljanju ali odpisovanju. Istočasno lahko oceno povzročene škode uporabimo za oblikovanje zakonske reakcije na problem uničevanja ali poškodovanja arheoloških ostankov, kjer morajo arheologi izgube vrednosti prikazati v sklopu prekrškov ali kazenskih postopkov, ter pogosto v monetarnih terminih. Cilj takih postopkov je vsaj delno popraviti škodo, ki je bila povzročena javnemu interesu, ter oblikovati preventivni učinek odvratanja od zakonsko nedovoljenih aktivnosti, katerih rezultat je ponavadi nezakonito prisvajanje materialne koristi z izogibanjem stroškov arheoloških raziskav in skrajšanjem trajanja gradbenih del (Slapšak 2004, 7–10; 2005, 5).

V Sloveniji nedovoljene postopke na področju kulturne dediščine razumemo kot nespoštovanje stališč oziroma pogojev Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije, katerega naloga je zaščita javnega interesa na področju ohranjanja kulturne dediščine pred trenutnimi osebnimi, političnimi, gospodarskimi ali drugimi interesi (Slapšak 2005, 2). Zato slovenski pravni sistem predvideva različne sankcije in izravnalne ukrepe v primerih poškodb arheološke dediščine. Cilj teh postopkov je narejeno škodo nadomestiti z ukrepi, ki so sorazmerni izgubljeni vrednosti dediščine ter obsegajo širok spekter možnih prekrškov ali kazenskih postopkov, ki so v praksi odvisni od stopnje učinka ter potrjene namere in odgovornosti (Uradni list RS, št. 16/2008, čl. 125–129).

Slika 22 Rezultat uničenja arheološkega zapisa po Strokovnih standardih arheoloških terenskih raziskav (Uradni list RS, št. 03/2013, Priloga 1, pogl. 2.6).

Posegi na elementih arheološke dediščine so regulirani s Pravilnikom o arheoloških raziskavah (Uradni list RS, št. 03/2013), ki je stopil v veljavo v začetku leta 2013.⁵¹ Sestavni del pravilnika je 6 prilog, v katerih so prvič predstavljeni Strokovni standardi arheoloških terenskih raziskav.⁵² Standardi podatke, ki jih vsebuje arheološki zapis, delijo na dve osnovni skupini: 1) podatke o otipljivih in neotipljivih kontekstih, ki so odsev neposrednih ali posrednih sledi človeških aktivnosti, ter (2) najdbe, ostanke arhitekture in naprav, ekofakte in druge vzorce, ki so odkriti ali pridobljeni na najdišču, ter vse iz njih pridobljene podatke (Uradni list RS, št. 03/2013, Priloga 1, pogl. 2.6).

V skladu z definicijami, navedenimi v poglavju 2.6 Strokovnih standardov (Uradni list RS, št. 03/2013), bo uničenje prve skupine podatkov onemogočilo ustrezno interpretiranje in razumevanje lastnosti in vsebin arheološke stratifikacije, odnosov med enotami stratifikacije ter njihove narave in izvora, strukture in lastnosti stratigrafskega zaporedja in s tem njegovega »faziranja«, oziroma kronološkega povezovanja in funkcionalnega izenačevanja, razumevanje postdepozicijskih in transformacijskih procesov itd. Uničenje druge skupine podatkov bo onemogočilo natančnejšo časovno, funkcionalno, ekološko in kulturno interpretacijo arheoloških ostankov in stratifikacije.

⁵¹ Metoda ocene izgube vrednosti arheološkega zapisa bo utemeljena v nanjo naslovljenih zahtevah o ustreznih načinih pridobivanja podatkov in na njih oblikovanih rezultatih arheoloških raziskav.

⁵² Ostale priloge so: Zapisnik o konservatorskem nadzoru, Prvo strokovno poročilo o raziskavi, Končno strokovno poročilo o raziskavi, Sestava arhiva najdišča in Zapisnik predloga poterenke obdelave arhiva najdišča (Uradni list RS, št. 03/2013).

S tem uničenje arheološkega zapisa onemogoča razumevanje dela skupnega arheološkega arhiva materialnih ostankov iz preteklosti, s čimer so za vedno izgubljeni podatki o toku in vrsti preteklih človeških aktivnosti ter o naravnih procesih in njihovem medsebojnem odnosu in pomenu (Uradni list RS, št. 03/2013, Priloga 1, pogl. 2.6; *sl.* 22).

Standardi arheološko dokumentiranje uničenja definirajo kot raziskovalni postopek, ki je predpisan v primerih uničenja ali poškodbe arheološkega zapisa, katerih vzrok so bili nenadzorovani ali nestrokovni postopki (Uradni list RS, št. 03/2013, Priloga 1, pogl. 2.4). Cilj postopka je pridobiti podatke o stopnji in obsegu škode, na podlagi katerih je mogoče oblikovati oceno izgubljene vrednosti ter vrednostni potencial ohranjenega dela arheološkega zapisa. Sistem pridobivanja podatkov, potrebnih za evalvacijo, zajema arheološko vrednotenje virov oziroma obstoječih podatkov o arheološkem zapisu ter izvajanje arheološke raziskave, ki je, glede na situacijo, lahko neinvazivna, nizkoinvazivna ali invazivna (Uradni list RS, št. 03/2013, Priloga 1, pogl. 2.4). Postopek arheološkega dokumentiranja uničenja je utemeljen na zahtevah 10. člena Pravilnika o arheoloških raziskavah (Uradni list RS, št. 03/2013), vendar je definiran s Strokovnimi standardi arheoloških terenskih raziskav (Uradni list RS, št. 03/2013, Priloga 1, pogl. 2.4), ki zahtevajo izdelavo dokumentacije, ki se uporablja tudi med arheološkimi izkopavanji. Dokumentacija arheološkega dokumentiranja uničenja potemtakem zajema terenski zapisnik ter po potrebi delovni dnevnik in vso dokumentacijo, ki se nanaša na arhiv najdišča (Uradni list RS, št. 03/2013, Priloga 1, pogl. 2.6), vsebuje pa tudi podatke o poteku del, prostorske

meritve, podatke o pridobljenih najdbah in vzorcih ter opisno, načrtno in fotografsko dokumentacijo o stratigrafskih in drugih opazovanih enotah (Uradni list RS, št. 03/2013, čl. 10). Na osnovi pridobljenih podatkov se sestavi strokovno poročilo o opravljenem delu in njegovih rezultatih, na osnovi katerih je mogoče izvesti oceno izgubljene vrednosti uničenega dela arheološkega zapisa.⁵³

Toda pristop k ugotavljanju izgub v primerih poškodb ali uničenja arheoloških ostankov do nedavnega ni predvideval možnosti sistematičnega oblikovanja izkazov o stopnji povzročene škode. Take ocene so ponavadi izvedli pooblaščen inšpektorji in arheološki strokovnjaki na podlagi profesionalnega mnenja ter odvisno od posameznega primera, vendar je bila ocena utemeljena na potrjenem obsegu škodljivih postopkov ter odvisna od vnaprej predpisanega vrednostnega ranga posameznega elementa dediščine in njegovega zaščitnega režima. Ker po takem sistemu oblikovani izkazi o izgubi vrednosti temeljijo na subjektivnem mnenju, ki velja za posamezne primere, je imela ocena izgube vrednosti in znanstvenega potenciala arheološkega zapisa, izvedena v skladu z evalvacijsko prakso Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije, zelo omejene možnosti sistematičnega ponavljanja postopka ter primerjanja in preverjanja rezultatov.

Leta 2012 je Ministrstvo za izobraževanje, znanost, kulturo in šport oceno škode reguliralo z Navodili za določitev in izvedbo izravnalnega ukrepa pri odstranitvi arheoloških ostalin (MIZKŠ 2012). Navodila se nanašajo na Pravilnik o metodologiji za ocenjevanje kulturnih spomenikov in naravnih znamenitosti (Uradni list RS, št. 24/1992), ki sicer služi samo za namene postopkov denacionalizacije posameznih kulturnih spomenikov ali naravnih znamenitosti, vendar uporablja kvantitativni sistem ocene njihove vrednosti. Ocena izgubljene vrednosti odstranjenih arheoloških ostankov, izvedena na osnovi Navodil, zajema potrjevanje osnovne vrednosti in strokovno vrednotenje arheoloških ostankov, ki je osnova za

izračun tako imenovane dodatne vrednosti. Osnovno vrednost za potrjevanje izravnalnih meritev predstavljajo realni stroški izkopavanja ter stroški poterenjskih del (Uradni list RS, št. 16/2008; MIZKŠ 2012).⁵⁴ Izračun dodatne vrednosti je utemeljen s primerjavo poškodovanega najdišča z najmanj tremi primerljivimi registriranimi najdišči, ki so torej referenčni okvir ocene. Primerljiva najdišča morajo imeti enako število elementov vrednotenja, ki lahko predstavljajo raziskovalno pomembnost, celovitost, ohranjenost, primerjalno pomembnost, tipičnost, redkost, izjemnost, estetsko pomembnost, zgodovinsko pomembnost in druge parametre ter jih ocenjujemo glede na merila vrednotenja, ki so definirana v Prilogi 1 v Navodilih za določitev in izvedbo izravnalnega ukrepa, in sicer za vsak element posebej (MIZKŠ 2012). Elemente vrednotenja ocenjujemo z ocenami od 1 do 3 v skladu z ustreznimi merili vrednotenja. Če posamezen element vrednotenja ocenjujemo z več merili, je treba izračunati srednjo vrednost, ki je lahko v tem primeru decimalno število, enako ali večje od 1 in enako ali manjše od 3.

Končni izračun dodatne vrednosti dobimo z enačbami, ki so predpisane v Navodilih in se glasijo:

Pri čemer je:

PV – povprečna primerjalna vrednost

DV – dodatna vrednost

nvEV – numerična vrednost elementa vrednotenja

nEv – število elementov vrednotenja.

$$PV = \frac{(nvEV + nvEV + \dots + nvEV)}{nEv}$$

$$DV = \frac{(PV - 1)}{1,5}$$

Rezultat operacije je lahko enak ali večji od 0 in manjši ali enak 1,33. Če je rezultat 0, pomeni, da arheološko najdišče nima lastnosti, ki bi omogočile določevanje dodatne vrednosti (MIZKŠ 2013, 2).

⁵³ Strokovno poročilo je oblikovano v skladu z zahtevami iz Priloge 3 in 4 Pravilnika o arheoloških raziskavah (Uradni list RS, št. 03/2013).

⁵⁴ Stroški se potrjujejo na osnovi prostorskih značilnosti stratigrafskega zapisa, zahtevnosti izkopavanj, obsega poterenjskih del, ki predstavljajo 20 do 50 % vrednosti terenskih del, ter veljavnega cenika pristojne organizacije (Uradni list RS, št. 16/2008; MIZKŠ 2012).

V evalvacijskem postopku je problematika referenčnega okvira rešena s sistemom primerljivih najdišč, kjer je ocena posameznega elementa odvisna od lastnosti najmanj treh primerljivih in registriranih najdišč. Ker takšen postopek ne omogoča oblikovanja sistematične ocene vrednosti v vsakdanji dediščinski praksi, saj evalvacijo utemeljuje na nedefiniranem načinu izbora iz segmentov znanih in kot vrednih že priznanih elementov dediščine, s čimer hkrati omejuje upoštevanje dinamične in nestalne narave dediščinske vrednosti, ga ne moremo v popolnosti razumeti kot primerne za oceno izgube vrednosti uničenega ali poškodovanega arheološkega zapisa. Opazimo lahko še, da je tudi izračun omejen na oceno vrednosti pred izvajanjem škodljivih postopkov in ne pove ničesar o izgubi, ki je nastala z odstranjevanjem arheoloških ostankov. Niti v enem od prikazanih segmentov postopka namreč niso vključeni parametri, ki se vežejo na nastalo škodo, temveč je ocena utemeljena glede na situacijo pred poškodbo. Istočasno so definirani vrednostni kriteriji oblikovani kot določeni elementi, katerih vrednost je utemeljena na oceni glede na definirane meritve. Problematika izračuna povprečne vrednosti na osnovi okvirnega oziroma vnaprej nedoločene števila elementov vrednotenja (med 3 in 5) je razrešena z načinom izračuna določene enačbe, ki zahteva, da skupno število delimo s številom uporabljenih elementov vrednotenja. Čeprav je ta segment postopka namenjen uničevanju potencialnih razlik v končnem rezultatu, nedefiniranje natančnega števila elementov vrednotenja omogoča znatne manipulacije s končnim rezultatom.⁵⁵ Dodaten problem je način ocenjevanja posameznega elementa vrednotenja na osnovi okvirnega števila meritev. Za vsak možen element vrednotenja je namreč določenih več pojasnjevalnih meril, med katerimi ocenjevalec izbere tista, ki so primerna za posamezen element vrednotenja. Proti slojje v sistemu nastane, ko opazimo, da je lahko posamezen element vrednotenja pomemben in s tem visoko ocenjen glede na samo eno merilo, medtem ko lahko elementi, ki kažejo značilnosti različne stopnje pomembnosti glede na več meril, dobijo nižjo oceno

z izračunom srednje vrednosti glede na različna merila. S tem lahko postopek neposredno razvrednoti pomembne segmente arheološkega zapisa, saj dovoljuje variabilni pristop k osnovnim kriterijem vrednotenja. Čeprav gre za določen premik v pristopu k oceni izgube vrednosti poškodovanega arheološkega zapisa, ima prikazani postopek še vedno pomembne pomanjkljivosti. Zaradi tega bo metoda vrednostne ocene arheološkega zapisa, ki smo jo oblikovali v naši študiji, predvsem predlog za izpopolnitev takega sistema. V tem smislu je eden temeljnih ciljev postopka preučitev širokega spektra eksplicitno utemeljenih vrednostnih kriterijev, ki omogočajo oceno vrednosti arheoloških ostankov na osnovi različnih vrednostnih lastnosti arheološke dediščine, ki so bile predstavljene v predhodnih poglavjih. Ker je dodatni namen našega dela predlagati metodo ocene tudi izgube znanstvenega potenciala arheološkega zapisa, bo posebna pozornost posvečena indikatorjem znanstvene vrednosti arheoloških zapisov in možnostim njihove ocene v primerih uničenja ali poškodb.

Čeprav je ocena vrednosti arheološkega zapisa pred poškodbo pomemben segment postopkov, mora biti ocena izgube te vrednosti nujno oblikovana posebej, s postopkom, v katerem definiramo izgube, ki so nastale z odstranitvijo arheoloških ostankov. V tem smislu se ocena izgube vrednosti arheološkega zapisa odvija na dveh ravneh, od katerih prvo predstavlja ocena vrednosti pred poškodbo, drugo pa definiranje izgub, ki so nastale zaradi odstranitve delov arheološkega zapisa. Ker so vrednostne ocene vedno zasnovane na primerjavah, bo za potrebe predlagane metode oblikovan primeren referenčni okvir, utemeljen na trenutnih spoznanjih o arheološkem zapisu posamezne regije. Vendar ker je konstrukcija takih okvirov poseben postopek, katerega obseg izstopa iz okvirov našega dela, bo njegova uporaba prvenstveno ilustrativna in bo služila za prikaz možnosti takšnih oblik ocene. Kljub temu je treba še enkrat poudariti, da so referenčni okviri temeljni predpogoj za izvedbo ocene in s tem predpogoj njene uporabe v vsakdanji dediščinski praksi.

55 Isti problem nastaja tudi zaradi netočno definirane števila primerljivih najdišč.

5.3 Oblikovanje vrednostne ocene

5.3.1 Možnosti aplikacije kriterijev vrednosti, razvitih v dediščinskem kontekstu

V predhodnih poglavjih smo preučili, kako klasifikacija vrednosti in zagotavljanje primerljivosti predstavljata osnovna predpogoja učinkovite evalvacije. Vrednostne ocene se osredotočajo na analizo lastnosti arheoloških ostankov, ki jih je mogoče deskriptivno beležiti oziroma kvantitativno vrednotiti, in kjer ocena, ki je utemeljena na jasno definiranem nizu kriterijev, omogoča konsistentno izvajanje in ponavljanje postopkov ter primerjavo pridobljenih rezultatov. Sočasno je prikazano, kako ocene vrednosti danes poskušajo ugotoviti primerno ravnovesje med znanstvenoraziskovalnimi vrednostmi dediščine, običajno determiniranimi z neokrnjenostjo, ohranjenostjo in integriteto, ter njenim širšim družbenim pomenom, ki zajema vizualne, zgodovinske, simbolične, spominske, rekreacijske, ekonomske in druge vrednosti, ki jih lahko dediščini pripišejo različne družbene skupine. Zato so za potrebe oblikovanja sistema ocene vrednosti arheološkega zapisa kriteriji vrednosti razdeljeni v tri osnovne skupine. Prvo predstavljajo kriteriji, ki zajemajo širše družbene vrednosti arheološke dediščine, ki prispevajo k različnim družbenim ciljem ter imajo vpliv na delovanje in vedenje ljudi, s čimer lahko okrepijo družbene vezi in razširijo družbeno delovanje, hkrati pa so lahko generator finančnega zaslužka (Council of Europe 2009, 17–18). Drugo skupino predstavljajo prostorsko in časovno determinirane vrednosti dediščine, ki ne izhajajo iz možnosti njihove uporabe, temveč iz trenutnih spoznanj o njihovi časovno pogojeni distribuciji (prisotnosti v različnih časovnih obdobjih) in stopnji njihove ohranjenosti ter jih na koncu lahko razumemo kot splošne dediščinske vrednosti.

Tretjo skupino predstavljajo kriteriji, usmerjeni na oceno vrednosti fizičnih ostankov arheološkega zapisa. Ocena je v tem segmentu utemeljena glede na kvaliteto in informativni potencial arheološkega

zapisa s kriteriji, ki so temelj razumevanja znanstvene vrednosti arheološkega zapisa (Carver 1987b; Emery 1993; Groenewoudt, Bloemers 1997; Davill 2005). Ta osnovni niz podatkov za arheološke raziskave ponavadi ni preučevan med izvajanjem standardnih vrednostnih ocen, saj zahteva globlji vpogled v strukturo in vsebino arheološkega zapisa ter s tem podatke, ki so najpogosteje nedostopni brez dodatnih, pogosto invazivnih oblik arheološkega raziskovanja. Vendar pa fizične lastnosti arheološkega zapisa omogočajo identifikacijo in interpretacijo določenega področja človeške aktivnosti, torej mora pristop vsebovati tudi skrben pregled dostopnih podatkov o arheološki stratifikaciji ter artefaktih in ekofaktih, ki pa ga je treba v drugi fazi razširiti na njihov potencialni pomen v okviru celotnega zapisa.

V primerih poškodbe je ocena vrednosti arheološkega zapisa prvi segment postopka, ki mora poglobiti razumevanje stopnje izgubljene vrednosti ter omogočiti nadaljnje vrednostne in znanstvene analize. Iz prikazanih modelov ocene, razvitih v različnih nacionalnih okvirih, je razvidno, da so bili neodvisno od evalvacijskega postopka uporabljeni nizi kriterijev, ki so bili utemeljeni na izrazito podobnih teoretskih osnovah ter so vsebovali podobne značilnosti in pojasnjevalne modele. Kot družbene in splošne kriterije lahko v tem kontekstu izluščimo kriterije vizualne, zgodovinske in ekonomske vrednosti ter redkost, skupno vrednost in reprezentativnost, ki predstavljajo širok spekter dediščinskih vrednosti. V dediščinskem kontekstu se kot kriteriji izrazito znanstvenih vrednosti ponavadi pojavljajo raziskovalni potencial, integriteta in ohranjenost. Ti vrednostni kriteriji bodo za potrebe ocene izgube znanstvenega potenciala poškodovanega arheološkega zapisa obravnavani glede na njegove fizične lastnosti ter preoblikovani tako, da bodo zajeli polno stopnjo kvalitete in informativnega potenciala arheološkega zapisa (*sl.* 23). Rezultati tako oblikovanega postopka bi morali privedi do utemeljene vrednostne ocene ter omogočati učinkovito spremljanje, meritve in primerjave.

5.3.2 Družbeni in splošni dediščinski kriteriji vrednosti arheološkega zapisa

Koncept družbene vrednosti zajema pomen elementov arheološke dediščine za sočasno družbo in družbene skupine (Young 1994, 194), vključuje pa tudi potencial arheoloških ostankov, da vzbudi javni interes oziroma da so generator ekonomskega dobička. Definiranje družbenih vrednosti je torej po eni strani pogojeno z identificiranjem ljudi in skupnosti, ki pripisujejo vrednost določenemu kraju, ter z definiranjem teh vrednosti in njihovih virov (Drury, McPherson 2008, 36). Po drugi strani pa je določeno z vprašanjem dobrobiti, ki jih lahko generirajo arheološki ostanki in se nanašajo na njihov prispevek k značaju kraja ter njegovim estetskimi, izobraževalnim, rekreacijskim, turističnim in drugim potencialom, pa tudi z vprašanjem ekonomske vrednosti ter problematike možne in dobičkonosne trajnosti. Med vrednostmi, ki jih lahko družba in različne družbene skupine pripisujejo elementom arheološke dediščine, lahko torej izluščimo vizualno, zgodovinsko in ekonomsko vrednost kot temeljne družbeno determinirane dediščinske vrednosti. Splošne kriterije dediščinske vrednosti, ki so odvisni od prostorsko in časovno vplivanih spremenljivk, lahko določimo kot redkost, skupinsko vrednost in reprezentativnost. Te so skupaj z družbenimi vrednostmi temeljne vrednosti arheološkega zapisa v dediščinskem kontekstu.

Arheološki ostanki so pogosto razumljeni kot posamezni, jasno omejeni segmenti prostora ter jih preučujemo v izolaciji in brez večjega razumevanja njihovega vsebinskega pomena (Fletcher 2011, 183). Razumevanje regionalnih značilnosti prostora, v katerem se arheološke ostaline nahajajo, omogoča razumevanje njegovega širšega pomena kot dela kulturne krajine, odvisno od širine prostorskih zvez posameznega kraja ter od časa njegovega nastanka in trajanja. Razumevanje vrednosti je v tem kontekstu določeno s prostorskimi in časovnimi mejami, ki omogočajo evalvacijo arheološkega zapisa v primerjavi s časovno determiniranimi arheološkimi lastnostmi tako regije kot krajine.

VREDNOSTI	KRITERIJI
DRUŽBENE VREDNOSTI	Vizualna vrednost
	Zgodovinska vrednost
	Ekonomska vrednost
SPLOŠNE VREDNOSTI	Redkost
	Skupinska vrednost
	Reprezentativnost
ZNANSTVENE VREDNOSTI	Integriteta
	Kvaliteta
	Informativni potencial
	Interpretativni potencial

Slika 23 *Izbrana merila vrednosti za namen vrednotenja poškodovanega arheološkega zapisa.*

V skladu s preučeni modeli ocene vrednosti arheološkega zapisa je zapis glede na posamezen kriterij mogoče oceniti z ocenami od 1 do 3, ki ustrezajo oceni nizke, srednje in visoke vrednosti. Pričujoče poglavje je tako namenjeno preučevanju pomena prikazanih kriterijev in njihove vloge v skupni vrednostni oceni.

Kriteriji družbenih vrednosti

Vizualna vrednost

Vizualna vrednost izhaja iz načinov, s katerimi ljudje izvajajo čutne in intelektualne stimulacije iz posameznega kraja, kriterij pa se nanaša na sposobnost arheoloških ostankov, da imajo vpliv na misli in emocije, tj. na doživetje kraja oziroma prostora (Drury, McPherson 2008, 30). Ta kriterij je torej usmerjen na vidljivost, zunanji videz oziroma prepoznavnost elementov arheološke dediščine v prostoru ter na njihov odnos do drugih naravnih in kulturnih elementov krajine (Darvill, Saunders, Startin 1987, 397–399; Deeben *et al.* 1999, 183; Willems, Brandt 2004, 71; MIZKŠ 2012, Priloga 1). Vizualna vrednost se torej nanaša na sposobnost arheoloških ostankov, da bodo doživljeni, in je prvenstveno določena z njihovo vidljivostjo, ki je odvisna od stanja, oblike in strukture ter odnosa do krajine, v kateri se nahajajo. Kriterij je še posebej pomemben, saj je njegov učinek vizualna

reprezentacija sicer nevidnih arheoloških ostankov. Takšni elementi arheološke dediščine so vidni opomnik na preteklost ter lahko prispevajo k izobraževalni, rekreacijski in estetski kvaliteti konkretnega območja ter k oblikovanju javne podpore zaščiti arheološke dediščine kot simbolične predstavnice številnih nevidnih arheoloških ostankov (Startin 1994, Deeben *et al.* 1994, 184; Willems, Brandt 2004, 72).

Zgodovinska vrednost

Zgodovinska vrednost izhaja iz načina, s katerim ljudje, dogajanja in vidiki življenja iz preteklosti prek določenega kraja postajajo povezani s sedanostjo. Zato zgodovinska vrednost zajema tudi percepcijo kraja kot zvezo med preteklostjo in sedanostjo (Drury, McPherson 2008, 28). Arheološki zapis ima torej zgodovinsko vrednost, če ga lahko povežemo z določenim spominom na preteklost, ki je lahko vezan na realna ali imaginarna dogajanja (Young 1994, 193; Deeben *et al.* 1999, 183; Willems, Brandt 2004, 72). Spomini so otipljiva vez s preteklostjo, ki je ponavadi izjemno pomembna za lokalno prebivalstvo, včasih pa tudi za širše družbene skupnosti, pri čemer je zgodovinska vrednost pogosto predstavljena v obliki spominske ali komemorativne dediščine. Lahko je prikazana tudi kot etnografska ali etnozgodovinska zveza z določenim krajem ali je izpeljana iz vloge, ki jo lahko ima arheološka dediščina v mitih in legendah oziroma v odnosu z živo tradicijo ter kulturno ali religiozno in duhovno kontinuiteto (MIZKŠ 2012, Priloga 1). Vendar je lahko zgodovinska vrednost izražena tudi v drugih vidikih kulturne dediščine, na primer v različnih umetniških delih, kjer je kraj z zgodovinsko vrednostjo inspiracija za ponovno interpretacijo prostora (Drury, McPherson 2008, 29; MIZKŠ 2012, Priloga 1). Zgodovinska vrednost je najpogosteje del neposredne dediščine lokalne skupnosti, saj je neposredna zveza z dogajanjem, živo tradicijo, idejami in verovanji ter lahko prispeva k interpretativnemu potencialu arheološkega zapisa (Carman 2002a, 187), lahko pa koristi tudi ustvarjanju javne podpore zaščiti arheološke dediščine (Deeben *et al.* 1999, 184; Willems, Brandt 2004, 72).

Ekonomska vrednost

Ekonomska vrednost označuje lastnost kulturne dediščine, da jo uporabljamo kot element izobraževanja, turizma, rekreacije ali zabave, s tem pa je lahko potencialni generator neposrednega ali posrednega materialnega dobička. Neposredni ekonomski dobiček lahko dosežemo s prodajo vstopnic, spominkov in knjig, medtem ko je posredni dobiček sposobnost dediščine, da obogati splošno ponudbo določenega kraja ter ima tako vpliv na širjenje turističnega interesa. V tem primeru je ekonomska vrednost posameznega elementa dediščine odvisna od pravnega statusa in lastništva, dostopa za javnost, trenutnega načina uporabe ter drugih možnih ustreznih načinov uporabe. Ekonomska vrednost se lahko poveča, če je posamezen element dediščine v bližini drugih potencialno zanimivih kulturnih in naravnih dediščinskih območij ter drugih turističnih ali rekreativno zanimivih vsebin. Ekonomska vrednost zajema tudi izvedljivost obnove, rekonstrukcije, predstavitve ter možnost dolgoročne trajnosti (Fletcher 2011, 167–168; MIZKŠ 2012, Priloga 1), ocena ekonomske vrednosti pa je pomemben indikator dolgoročnih družbenih koristi. Analiza ekonomskih vrednosti arheološke dediščine torej vključuje definiranje stroškov, vezanih na upravljanje in trajno *in situ* ohranjanje, ter možnost neposrednega in posrednega generiranja materialnega dobička, kar je lahko ponovno izrazito pomemben element v ustvarjanju javne podpore za njeno ohranitev.

Kriteriji splošnih dediščinskih vrednosti

Redkost

Redkost označuje stopnjo, do katere je določen element arheološke dediščine edinstven ali izjemen glede na njegovo mesto, čas nastanka in fizično ohranjenost. Redkost torej določamo glede na število znanih in primerljivih arheoloških ostankov iz istega časovnega obdobja in znotraj iste regije, pa tudi glede na fizično ohranjenost (Deeben *et al.* 1999, 185; Willems, Brandt 2004, 73). Redkost je relativen koncept, ki temelji na naših trenutnih spoznanjih o številu ohranjenih primerkov določene vrste arheoloških ostankov

in o njihovih fizičnih lastnostih. Takšne ocene izvajamo na podlagi dostopnih podatkov in na osnovi pričakovanj, utemeljenih na nedavnih in specifičnih raziskavah (Willems, Brandt 2004, 73). Nekatere vrste arheoloških ostankov so predstavljene samo z nekaj ohranjenimi primerki in izguba enega primerka je, glede na ta kriterij, večja od izgube arheoloških ostankov, ki so predstavljeni z veliko več primerljivimi primeri (Darvill 1987, 34; Darvill, Saunders, Startin 1987, 396; Startin 1994, 189). Redkost torej ocenjujemo kot nizko, če je v določeni regiji ohranjeno veliko podobnih elementov arheološke dediščine iz istega časovnega obdobja in so v primerljivo boljšem stanju, kot visoko pa takrat, ko je element dediščine edinstven in ko drugih primerljivih primerkov v konkretni regiji ni oziroma so zelo redki (Willems, Brandt 2004, 73).

Skupinska vrednost

Skupinska vrednost je dodatna vrednost, ki je lahko pripisana posameznemu elementu arheološke dediščine, odvisno od prisotnosti širšega arheološkega konteksta ali konteksta krajine. V odnosu do arheološkega konteksta se vrednost posameznega elementa dediščine povečuje s povezovanjem s skupino sočasnih arheoloških ostankov (npr. naselje in grobišče) ali z ostanki iz različnih, običajno soslednih časovnih obdobj, če je med njimi mogoče ustvariti neke vrste povezanost (Darvill 1987, 34; Darvill, Saunders, Startin 1987, 397–398; Wainwright 1989, 165–166; Skeates 2000, 13). V odnosu do konteksta krajine se skupinska vrednost povečuje, če je element dediščine del fizične, geografske in zgodovinsko celovite krajine (Willems, Brandt 2004, 74).⁵⁶ Tako torej skupinsko vrednost določamo glede na bližnje okolje, temelji pa na ideji, da arheološki ostanki z večjo skupinsko vrednostjo omogočajo izvedbo širših analiz njihovih medsebojnih odnosov in celovitejše študije razvojnih vidikov ali vzrokov sprememb v načinu uporabe

določenega področja (Darvill, Gerrard, Startin 1993, 567–573; Deeben *et al.* 1999, 187; Willems, Brandt 2004, 74). Če je v bližnjem okolju potrjena visoka koncentracija arheoloških ostankov jasen kontekst kulturne krajine, bo ocena skupinske vrednosti visoka, če sta oba konteksta poškodovana ali delno manjkata, bo ocena srednja, če pa sta konteksta resno poškodovana ali celo manjkata, bo ta ocena nizka (Willems, Brandt 2004, 74).

Reprezentativnost

Reprezentativnost označuje stopnjo, do katere je določena vrsta arheoloških ostankov značilna za določeno časovno obdobje ali geografsko območje (Deeben *et al.* 1999, 187; Willems, Brandt 2004, 74). Nekatere vrste arheoloških ostankov so lahko osnovni vir informacij o določenem časovnem obdobju ali geografskem območju, zato je pri oceni njihove vrednosti pomembno upoštevati tudi ta kriterij (Wainwright 1989; Startin 1994). Reprezentativnost določamo s potrjevanjem prisotnosti značilnosti določenega območja in/ali obdobja ter z razponom prisotnih komponent. Pogosti in dobro ohranjeni arheološki ostanki lahko imajo veliko različnih komponent, ki najpogosteje ne bodo enako dobro ohranjene ali vedno prisotne, zaradi česar reprezentativno vrednost posameznega elementa dediščine ocenjujemo v odnosu do razpona in ohranjenosti prisotnih komponent (Darvill, Saunders, Startin 1987, 396–398; Startin 1994, 189; Skeates 2000, 13). Vrednost se glede na kriterij reprezentativnosti povečuje tudi s povečanjem dostopnih informacij o primerljivih arheoloških ostankih iz istega časovnega obdobja in iste regije. Če je določenih arheoloških ostankov veliko in so dobro raziskani, pomeni, da takšni ostanki ponavadi ne bodo visoko ocenjeni glede na svoj interpretativni potencial in redkost. Reprezentativnost je tako kriterij vrednosti, ki je izveden iz težnje po ohranitvi ne samo redkih in različnih vrst arheoloških ostankov, temveč tudi njihove polne zastopanosti ali gostote (Glassow 1977, 417). Takšna ocena reprezentativnosti služi za uravnotežene evalvacije, saj preprečuje dajanje prednosti redkim vrstam arheoloških ostankov na račun reprezentativnih in pogostih (Willems, Brandt 2004, 75).

⁵⁶ Willems in Brandt (2004, 74) poudarjata, da je v zgodovinskih jedrih urbanih središč arheološki kontekst skoraj vedno prisoten, medtem ko je kontekst krajine ponavadi v večjem delu izgubljen. Če pa koncept krajine vključuje tudi urbano krajino, bodo arheološki ostanki v urbanem kontekstu vedno imeli visoko vrednost glede na kriterij skupinske vrednosti.

Slika 24 Prikaz procesa določanja znanstvene vrednosti arheološkega zapisa.

5.3.3 Kvaliteta in informativni potencial kot indikatorja znanstvene vrednosti

Arheološke ostaline imajo konkretno fizično komponento, iz katere lahko razberemo različne informacije o človeških aktivnostih v preteklosti, arheološko raziskovanje pa je osredotočeno na prostor in okolje, znotraj katerega (in kot del katerega) se je človeška aktivnost odvijala. Vendar obstaja samo manjše število študij, ki so za predmet raziskovanja vzele oceno vrednosti fizičnih lastnosti arheoloških ostalin kot osnovnega diagnostičnega in interpretativnega materiala arheoloških raziskovanj (npr. Glassow 1997; Wildesen 1982; Carver 1987a; 1987b; Emery 1991; 1993). Te študije kažejo, da je ocena vrednosti arheoloških zapisov mogoča z uporabo kriterijev, ki so vezani na definiranje samih arheoloških ostalin. Vse vrste arheoloških ostalin se namreč nahajajo v specifičnem sklopu različnih elementov, svojevrstni »organski« vezi, ki jo predstavlja celoten arheološki zapis kot primarni vir arheoloških podatkov. Ker je vsak potencialni vir arheoloških podatkov podvržen različnim okoliščinam, od katerih je odvisna njegova ohranitev, lahko stopnjo njegove znanstvene vrednosti ocenimo na podlagi pričakovanega znanstvenega dobička. Ta je prikazan s kvaliteto in potencialno informativno vrednostjo arheološkega zapisa, ki mora potemtakem predstavljati temeljne kriterije njegove znanstvene vrednosti (sl. 24; glej pogl. 3.1.2).

Ocene vrednosti, oblikovane v kontekstu dediščinskih raziskav, vključujejo spoznanje o posebnem pomenu znanstvenih vrednosti pri vrednotenju arheoloških ostankov, še posebej kadar so popolnoma pokopane pod tlemi in s tem pogosto nedostopne za aplikacijo drugih oblik možnih vrednosti. Ker pa so pravi empirični podatki najpogosteje nedostopni, ocene vrednosti arheološke dediščine, ki temeljijo na kvaliteti in informativnem potencialu, običajno niso predmet zakonskih predpisov ali strokovnih smernic

pristožnih dediščinskih institucij, temveč izhajajo iz splošnih arheoloških načel razumevanja znanstvene vrednosti in bolj ali manj utemeljenih predpostavk o značilnostih posameznega primera arheološkega zapisa. V primerih uničenja dela arheološkega zapisa se namreč odpira določena možnost za vpogled v njegov ohranjeni del, ki ga ponavadi predstavljajo vertikalni preseki na robovih uničenja in, odvisno od globine destruktivnih posegov, nekateri tlorisno ohranjeni podatki o stratifikaciji. Takšne horizontalne ploskve in vertikalni preseki v arheološkem zapisu ponujajo delen prikaz stratigrafskega zaporedja ter omejen vpogled v distribucijo arheoloških artefaktov in ekofaktov.⁵⁷ Del podatkov je tudi z destruktivnim posegom zavržen in dislociran arheološki material, ki, čeprav ločen od originalnega konteksta, vendarle ponuja določen vpogled v vrsto in količino, pa tudi kvaliteto premičnega arheološkega materiala.

S tem je dopuščena možnost definiranja znanstveno relevantnih podatkov, ki izhajajo iz stratifikacije in najdenega arheološkega premičnega materiala. Če je znanstvena vrednost arheološkega zapisa določena s kvaliteto arheoloških ostankov in z njihovim informativnim potencialom, tak pristop nujno zahteva skrben pregled ohranjene arheološke stratifikacije ter prisotnih artefaktov in ekofaktov. Na ta način postajajo

⁵⁷ Phillip A. Emery je v svojih delih (1991; 1993) podrobno razložil pomen vertikalnih presekov za oceno znanstvene vrednosti arheološkega zapisa v urbanem kontekstu. Presek kot vzorec stratigrafskega zaporedja je za Emeryja primarni vir podatkov pri evalvaciji urbanih depozitov. V primerih poškodb arheološkega zapisa, ki so nastale zaradi nenadzorovanih ali nestrokovnih postopkov, je presek indikacija o situaciji pred poškodbo in s tem postane pomemben segment ocene izgube vrednosti kot pogosto edini v celoti ohranjen arheološki podatek o stratigrafskem zaporedju, ki ne zahteva dodatne intervencije v arheološki zapis. Kljub temu je presek vedno samo vzorec stratigrafskega zaporedja, ki je indikativen za prostorsko bližnjo okolico, ter ni v popolnosti primeren za predstavitev zaključkov o kvaliteti in informativnem potencialu celotnega zapisa (Emery 1991, 56–58; Harris 1997, 70–71).

Slika 25 Informativna vsebina arheološkega zapisa (po Groenewoudt, Bloemers 1997, 134, sl. 6).

podatki, s katerimi razpolaga ocena znanstvenega potenciala arheološkega zapisa, primerljivi z nizi podatkov, ki so dostopni iz arheoloških izkopavanj, in če želimo oblikovati sistem ocene znanstvene vrednosti, je izredno pomembno preučiti, kateri elementi arheološkega zapisa predstavljajo indikacijo o stopnji njegove kvalitete in njegovega informativnega potenciala.

Osnovni informativni material, ki je dostopen arheološkemu raziskovanju, sestavljajo arheološka stratifikacija ter ohranjeni organski in anorganski materiali kulturnega in naravnega porekla (sl. 25). Arheološke ostanke kot vire arheoloških informacij lahko torej razdelimo na tri dele: stratigrafske enote ter artefakte in ekofakte, arheološko raziskovanje pa je testiranje fizičnih odnosov med temi materialnimi sledovi preteklih človeških aktivnosti (Djurić 2004, 13) ter z njimi povezanimi ostanki naravnega porekla. Vse te

arheološke ostanke lahko razumemo kot potencialno informativne, saj njihovi ugotovljeni medsebojni odnosi in njihova interpretacija omogočajo vpogled v posamezno prostorsko in časovno determinirano vrsto človeških aktivnosti (Wildesen 1982; Carver 1987a; 1987b; Emery 1993).

Osnovne arheološke informacije vključujejo opise posameznih elementov arheološkega zapisa in njihovih vsebinskih odnosov. Iz njih izvedemo sklepe o formativnih procesih, časovnih obdobjih in fazah, obsegu rabe prostora in različnih vrstah dejavnosti. Takšni sklepi so nato temelj za oblikovanje splošnih teorij in interpretacij o kulturnem, zgodovinskem, tehnološkem, simbolnem, duhovnem razvoju itd. (Hardesty, Little 2000, 70). V skladu s tem lahko osnovne arheološke informacije razdelimo na formalne, vsebinske, prostorske in časovne (Glassow 1977, 415; glej tudi Emery 1991, 9). To pomeni, da lahko fizične attribute arheološke stratifikacije in arheološkega materiala preučujemo skozi njihove formalne opise in njihove medsebojne kontekstualne odnose, ki zajemajo zveze med premičnim arheološkim materialom in enotami stratigrafije. Dodatne analize medsebojnih odnosov pridobljenih podatkov omogočajo izvedbo sklepov o prostorski in časovni dimenziji človeških aktivnosti, ki so se odvijale v preteklosti. Prikazani niz podatkov lahko razumemo kot informativni potencial arheološkega zapisa, katerega kvaliteta je določena z njegovim fizičnim stanjem. Ker je vsak potencialni vir arheoloških informacij podvržen različnim okoliščinam, od katerih je odvisna njegova ohranjenost, je kvaliteta arheološkega zapisa odvisna od ohranjenosti njegovih elementov oziroma

Slika 26 Indikatorji znanstvene vrednosti arheološkega zapisa.

komponent ter od stopnje, do katere lahko te podatke jasno razberemo (*sl.* 26).

Arheološke ostanke, ki predstavljajo osnovne fizične komponente arheološkega zapisa in vire arheoloških informacij, delimo na stratigrafske enote, artefakte in ekofakte.

Stratigrafske enote so izolirane homogene tvorbe, ki predstavljajo materialne in nematerialne vidike stratifikacije (Harris 1997). Definirane so na podlagi fizičnih lastnosti, ki jih lahko delimo na otipljive in neotipljive ali na različne vrste depozitov, struktur in drugih tvorb,⁵⁸ ki poln pomen dobijo na podlagi medsebojnih odnosov. Medsebojno se razlikujejo na osnovi opaznih variacij, ki so posledica vzroka, načina in časa njihovega nastanka, materiala, iz katerega so izdelane, ter kulturno in naravno povzročenih sprememb, ki so jim bile podvržene (po Binford 1964, 431). Formalne informacije, ki jih vsebuje posamezna stratigrafska enota, so vezane na vidne oziroma materialne značilnosti, ki jih je mogoče opisati in grafično dokumentirati. Pomen posamezne stratigrafske enote kot analitične enote arheološke raziskave leži v stratigrafskem zaporedju kot odrazu formativnih, depozicijskih in postdepozicijskih procesov ter relativne kronološke sledi dogajanja (Van de Noort *et al.* 2002, 3). Ta skupek podatkov lahko razumemo kot informativni potencial stratigrafske enote, katerega kvaliteta je odvisna od stopnje, do katere lahko te podatke jasno razberemo.

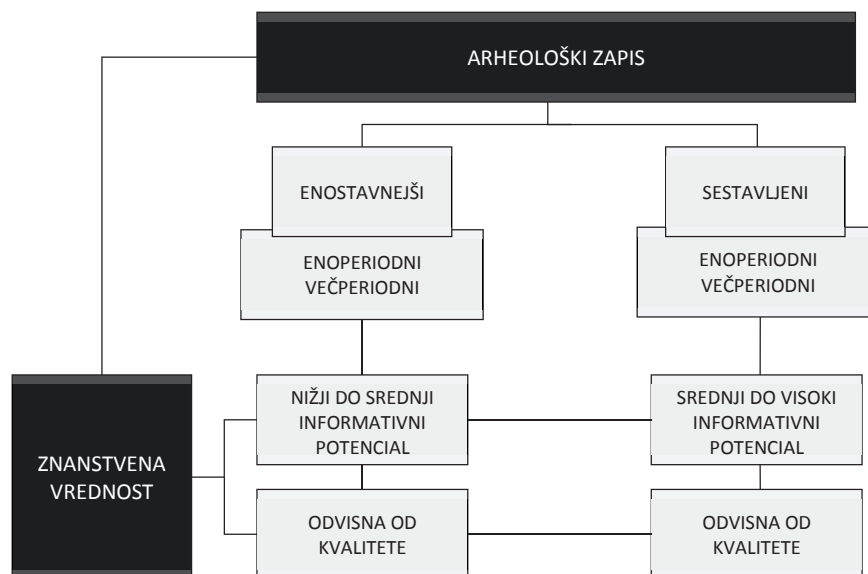
Vendar je zanesljivost interpretacije stratigrafskega zaporedja v veliki meri odvisna od analize vseboječega in povezanega arheološkega materiala, ki ga predstavljajo različni artefakti in ekofakti kot kulturni in okoljski diagnostični material ter element fiksiranja relativne kronologije, ki je rezultat analize stratigrafskega zaporedja. Te podatke pridobivamo z različnimi tehnikami datiranja in analizami, ki jih apliciramo na specifične komponente oziroma sestavne dele gradiva v arheoloških depozitih (Emery 1991, 13–18).

⁵⁸ Depoziti so ponavadi predstavljeni z različnimi vrstami slojev in polnil, strukture zajemajo dele različnih konstrukcij, medtem ko s terminom »tvorbe« označujemo druge arheološke pojave, najpogosteje dvodimenzionalno ali v negativu ohranjene pokope, odtise in sledove.

Artefakte lahko definiramo kot katerikoli materialni produkt kulturnega delovanja in vedenja, tj. kot objekte, katerih lastnosti so neposreden rezultat človeškega delovanja oziroma kažejo pomembno zvezo s kulturnim vedenjem (Spaulding 1960, 437–439; Binford 1964, 430). Artefakti so torej kulturni proizvod in s kulturnim vedenjem povezani materiali, katerih formalne lastnosti omogočajo povezavo s kulturnimi dejavnostmi oziroma s človeškimi aktivnostmi ali določenimi dogajanja. Lahko posredujejo podatke o izdelavi, uporabi, tehnologiji, časovnem obdobju itd. Analiza artefaktov potemtakem zajema preučevanje njihovih značilnosti glede na formalne, vsebinske, časovne in prostorske vidike, ki skupaj sestavljajo njihov informativni potencial, medtem ko je kvaliteta artefakta odvisna od stopnje, do katere lahko te podatke jasno razberemo.

Ekofakt je termin, ki zajema vse arheološko relevantne neartefaktne materiale, ki imajo informativni potencial za razumevanje tako človeškega delovanja kot naravnega okolja (Binford 1964, 432). Vključujejo človeške in živalske kosti, arheobotanični in palinološki material, fitolite, ostanke lesa in oglja, sedimente itd. Ekofakti vsebujejo dokaze o časovnem obdobju, okolju, klimi, rastlinskih in živalskih habitatih, prejšnjih načinih uporabe prostora itd. Informativni potencial ekofaktov se kaže v njihovih formalnih, vsebinskih, časovnih in prostorskih vidikih, medtem ko je njihova kvaliteta spet odvisna od stopnje, do katere lahko te podatke jasno razberemo.

Vendar lahko arheološki zapis v smislu prostorskega odnosa med stratigrafskimi enotami in arheološkim materialom vsebuje izrazite variacije v lastnostih, ki jih določajo depozicijski in postdepozicijski proces ter funkcionalnih specifične. To pomeni, da so depozicijski in postdepozicijski procesi kot vzrok variacij med različnimi vrstami arheološkega zapisa rezultat tako kulturnih kot naravnih aktivnosti na določenem prostoru. Istočasno so arheološka najdišča (z informacijami zapolnjene prostorske enote) rezultat kulturnih aktivnosti, ki jih izvajajo družbene skupine znotraj določenih prostorskih meja, in se bodo načeloma razlikovale v odvisnosti od vrst dejavnosti, ki so bile prisotne na določenem prostoru, ter variacij v

Slika 27 Odvisnost znanstvene vrednosti od vrste arheološkega zapisa.

njihovem izvajanju (Binford 1964). Tako se arheološka stratifikacija pojavlja v bolj ali manj kompleksnih kombinacijah stratigrafskih enot. V tem smislu lahko različne vrste arheoloških zapisov okvirno delimo na enostavnejše in sestavljene enoperiodne ali večperiodne arheološke zapise. Ker razlike v vrsti arheoloških zapisov sugerirajo razlike v njihovi znanstveni vrednosti, je treba preučiti, kakšna je ta razlika glede na kriterije kvalitete in informativnega potenciala.

Enostavnejši enoperiodni ali večperiodni zapisi se pojavljajo v obliki slabše stratigrafske povezanosti, kjer medsebojni odnosi med stratigrafskimi enotami ne kažejo dovolj velike kompleksnosti, ki bi omogočala podrobne kronološke podatke. Zato velja, da imajo nižjo do srednjo stopnjo znanstvene informativnosti in da je njihova dodatna vrednost odvisna od kvalitete prisotnih premičnih arheoloških najdb in ekofaktov.

Sestavljeni enoperiodni ali večperiodni zapisi se pojavljajo v obliki izrazitejše stratigrafske povezanosti, kjer so medsebojni odnosi med stratigrafskimi enotami dovolj kompleksni, da nam posredujejo podrobne podatke o relativnih kronoloških odnosih. Zato imajo srednjo do visoko vrednost znanstvene informativnosti, odvisno od njihove kvalitete oziroma ocene stratigrafske kompleksnosti, s katero se potrjuje jasnost stratigrafskega zaporedja (Emery 1991; 1993).⁵⁹

⁵⁹ Emery (1991; 1993) je kriterije stratigrafske povezanosti (ang. stratigraphic coherence) in stratigrafske kom-

pleksnosti (ang. stratigraphic complexity) kot segmente ocene znanstvenega potenciala arheološkega zapisa razvil, da bi dopolnil Carverjeve kriterije arheološke kvalitete (Carver 1987b), namenjene vrednotenju fizičnih lastnosti arheološkega zapisa v urbanem kontekstu. V tem delu so definicije njegovih kriterijev uporabljene za potrjevanje kvalitete stratifikacije (glej pogl. 5.3.4).

Dodatna vrednost kompleksnih arheoloških zapisov je ravno tako določena s kvaliteto prisotnih premičnih arheoloških najdb in ekofaktov (sl. 27). Zato je še enkrat pomembno poudariti, da temelj ocene znanstvenega potenciala arheološkega zapisa predstavljajo fizični ostanki: stratifikacije in premične arheološke najdbe. V primerih poškodovanja arheološkega zapisa stratigrafsko zaporedje, ki je ohranjeno v vertikalnih presekih, načeloma posreduje podatke, potrebne za rekonstrukcijo vrste in intenzivnosti človekovih aktivnosti, ter njihove časovne okvire na določenem prostoru. Istočasno analiza prisotnih premičnih arheoloških materialov (artefaktov in ekofaktov) dopolnjuje razumevanje situacije, ki je nastala pred poškodbo, ter prispeva k rekonstrukciji kronoloških značilnosti stratigrafskega zapisa.

Če torej načeloma vemo, kaj je potrebno za razumevanje kvalitete ohranjenosti stratifikacije, pa ustrezen okvir za pravo analizo kvalitete premičnih arheoloških predmetov za zdaj še ni razvit, saj še vedno ni širših in sistematičnih raziskav pokazateljev njihove

pleksnosti (ang. stratigraphic complexity) kot segmente ocene znanstvenega potenciala arheološkega zapisa razvil, da bi dopolnil Carverjeve kriterije arheološke kvalitete (Carver 1987b), namenjene vrednotenju fizičnih lastnosti arheološkega zapisa v urbanem kontekstu. V tem delu so definicije njegovih kriterijev uporabljene za potrjevanje kvalitete stratifikacije (glej pogl. 5.3.4).

kvalitete.⁶⁰ Z razvojem takega tipa raziskovanja bo mogoče oblikovati zbirko primerljivih nizov podatkov in ustvariti karakterizacijo indikatorjev kvalitete, kar bo omogočilo njihovo pravo vlogo v evalvacijski praksi.

Zato je v evalvacijskem postopku večja teža na kvalitativnih lastnostih stratigrafskega zaporedja, ki ležijo v njegovi jasnosti oziroma v tistem segmentu, ki bo omogočil celovitejše razumevanje informativnega potenciala, tj. njegovih formalnih, vsebinskih, časovnih in prostorskih vidikov. Z aplikacijo kvantitativnih parametrov na kvalitativne značilnosti fizičnih komponent arheološkega zapisa, tj. pripisovanjem numerične oziroma merjene vrednosti parametrom evalvacijskega sistema, je enako kot v primeru dediščinskih vrednosti mogoče oblikovati trditve o znanstveni vrednosti arheološkega zapisa. Ocena, utemeljena na tako oblikovani analizi, omogoča sistemsko organizacijo procesa presoje, primerjanje rezultatov z drugimi izvedenimi ocenami ter nadaljnjo in retrospektivno analizo situacij, ki so obstajale pred uničenjem.

5.3.4 Kriteriji znanstvene vrednosti arheološkega zapisa

Ocena znanstvene vrednosti arheološkega zapisa, enako kot vsaka vrednostna ocena, temelji na vprašanju primerljivosti. Poleg primerljivosti fizičnih lastnosti zapisa je odvisna od prostorsko in časovno definirane referenčne okvira, zasnovanega na tematskih izhodiščih in vprašanjih znanstvenega raziskovanja. V tem smislu znanstvena vrednost izhaja iz kvalitete in informativnega potenciala arheološkega zapisa, ki je odvisen od njegovih fizičnih lastnosti ter njegovega interpretativnega potenciala, ki je definiran

⁶⁰ Mednarodna srečanja z naslovom Preservation of Archaeological Remains *In situ* (PARIS), ki so bila od l. 1996 organizirana vsakih pet let, so posebno pozornost usmerjala na predstavljanje in preučevanje metod, primerljivih za nadziranje stopnje degradacije arheoloških ostankov v podzemnem okolju (Corfield, Williams 2011), ter s tem veliko prispevala k razvoju metod za nadzor fizičnih in kemičnih sprememb na arheoloških ostankih ter k ugotavljanju njihovih vzrokov, kar je predpogoj za utemeljeno analizo kvalitete premičnih arheoloških materialov.

z relevantnimi spoznanji v prostorsko in časovno določenih mejah. V skladu s tako preučeni pogoji vrednostne ocene so uvedeni štiri kriteriji znanstvene vrednosti arheološkega zapisa: integriteta, kvaliteta, informativni potencial in interpretativni potencial. Prvi trije kriteriji se nanašajo na oceno vrednosti fizičnih lastnosti arheološkega zapisa, medtem ko četrti preučuje njegovo sposobnost, da izboljša znanstvena spoznanja glede na vrednost fizičnih ostankov, aktualne raziskovalne cilje in obstoječe praznine v spoznanjih.

V skladu s preučeni modeli ocene vrednosti je arheološki zapis glede na posamezni kriterij mogoče oceniti z ocenami od 1 do 3, ki odgovarjajo oceni nizke, srednje in visoke vrednosti.

Integriteta

Arheološki zapis je lahko ohranjen v različnih stopnjah celovitosti, kriterij integritete pa določa stopnjo, do katere so arheološki ostanki ostali nedotaknjeni in prisotni v svojem izvornem položaju (Glasgow 1977; Darvill 1987; Darvill, Saunders, Startin 1987; Startin 1994; Groenewoudt, Bloemers 1997; Deeben *et al.* 1999). Vzrok zmanjšanja arheološkega zapisa oziroma poškodovanja njegovih delov sta lahko človeško delovanje, npr. različna raba prostora, ter delovanje različnih naravnih sil. Ker se kriterij nanaša na oceno celovitosti arheološkega zapisa, bodo njegovo integriteto zmanjšale tudi same invazivne arheološke raziskave (Wainwright 1989; Startin 1994). Kriterij istočasno zajema ugotavljanje stabilnosti fizičnega okolja, kar je še posebej pomembno za podvodna najdišča, ki so podvržena hitrim spremembam (Willems, Brandt 2004, 72), pa tudi za številna najdišča na kopenskih območjih, ki so pod vplivom intenzivnejših naravnih procesov. Integriteto torej ocenjujemo s preučevanjem stabilnosti naravnega okolja in stopnje ogroženosti zaradi človeških aktivnosti, nato pa z ugotavljanjem prostorske celovitosti arheološkega zapisa in stopnje stratigrafske neokrnjenosti (Groenewoudt, Bloemers 1997; Deeben *et al.* 1999; Willems, Brandt 2004).

Kvaliteta

Kriterij kvalitete se nanaša na oceno stopnje ohranjenosti fizičnih ostankov arheološkega zapisa v smislu njihove prepoznavnosti oziroma ustreznosti za pridobivanje informacij, potrebnih za rekonstrukcijo aktivnosti, ki so vplivale na nastajanje zapisa. Kriterij kvalitete je tako tesno povezan s kriterijem informativnega potenciala, saj direktno vpliva na sposobnost pridobivanja osnovnih arheoloških podatkov. Kriterij implicira oceno kvalitete stratigrafskega zaporedja na temelju načel stratigrafske povezanosti in stratigrafske kompleksnosti, oziroma oceno prepoznavnosti stratigrafskega zaporedja v odvisnosti od distribucije in odnosov med stratigrafskimi enotami (Emery 1991; 1993).⁶¹ S potrjevanjem gostote in stopnje povezanosti stratigrafskih enot, ocena predstavlja odraz potenciala arheološkega zapisa za definiranje relativnih kronoloških odnosov. Stratifikacija se tako v skladu s kriterijem preučuje v terminih prostorskega razporeda stratigrafskih enot, kjer slabša stratigrafska povezanost ob izraziti stratigrafski kompleksnosti sugerirajo nečitljivost stratigrafskega zaporedja in s tem neizvedljivost ali le delno izvedljivost relativne kronologije. Kriterij kvalitete istočasno zaobjema tudi oceno kvalitete odnosa med stratifikacijo in ohranjenimi premičnimi arheološkimi materiali ter oceno kvalitete arheoloških materialov samih,⁶² s ciljem

61 Stratigrafska povezanost (ang. stratigraphic coherence) označuje odnose med stratigrafskimi enotami, ki jih serijski diagram (t. i. Harissova matrica; Harris, 1997) prikazuje v neposrednih, neprekinjenih odnosih. Zmanjšujejo jo fizične intervencije, ki prekinjajo njeno kontinuiteto. Stratigrafska povezanost je obratno sorazmerna številu posameznih zvez v definirani sekvenci, omogoča pa oceno stratigrafske kompleksnosti oziroma obrazcev distribucije stratigrafskih enot (Emery 1993, 51). Stratigrafska kompleksnost označuje pogostost kontaktov med stratigrafskimi enotami, oziroma gostoto stratigrafskih enot v prostoru. Tako omogoča oceno intenzivnosti odnosov med stratigrafskimi enotami, pri čemer, na primer, izrazito pojavljanje interfacij kaže na nejasnost stratigrafskega zaporedja (Emery 1991, 64; 1993, 51).

62 Čeprav okvir, znotraj katerega naj bi se izvajala prava analiza kvalitete premičnih arheoloških ostankov, še vedno ni razvit, bi lahko nove raziskave že v bližnji prihodnosti omogočile oblikovanje karakterizacije indikatorjev kvalitete depositnega konteksta in s tem ustvarile temelje za

potrjevanja prisotnosti diagnostično relevantnih ostankov, iz katerih je mogoče razbrati arheološko pomembne podatke.

Informativni potencial

Fizični ostanki preteklih človeških aktivnosti predstavljajo primarni vir podatkov za arheološke raziskave, njihova vrednost pa je sorazmerna njihovemu potencialu, da prispevajo k razumevanju preteklosti. V odsotnosti pisnih virov arheološki ostanki pogosto predstavljajo edine podatke o človeški preteklosti, lahko jih pa tudi dopolnjujejo informacije o geologiji, okolju, živalskih in rastlinskih vrstah itn. (Drury, McPherson 2008, 28). S kriterijem informativnega potenciala ocenjujemo sposobnost prepoznavanja osnovnih podatkov iz ohranjenih fizičnih ostankov arheološkega zapisa, oziroma potencial za dobivanje podatkov o njihovih formalnih značilnostih in vsebinskih medsebojnih odnosih, ki odražajo zvezo med arheološkimi materiali in stratigrafskimi enotami. Dodatne analize pridobljenih podatkov morajo omogočiti, da pridemo do zaključkov o prostorski in časovni dimenziji človeških aktivnosti, ki so se odvijale v preteklosti. Formalne informacije, ki jih vsebuje

analizo njihove kvalitete v okviru vrednostnih ocen. Ena takih študij je bila izvedena v Veliki Britaniji. Njen cilj je bil razločiti indikatorje kvalitete tal ter s tem relevantne dejavnike ohranitve podpovršinskega arheološkega zapisa, ki bi bili ustrezni za nadziranje sprememb v tleh kot mediju arhiviranja arheoloških ostankov, ter potrditi škodljive vplive na arheološke ostanke (Davidson, Wilson 2006, iv, 1). V skladu s cilji študije so potencialni indikatorji ocenjeni na osnovi njihove relevantnosti, interpretativnosti, občutljivosti, praktičnosti, učinkovitosti ter glede na stroške in možnosti integracije rezultatov glede na pomožne indikatorje. Kot relevantna in trenutno praktična indikatorja kvalitete sta predlagana organska vsebina tal (prvotno oglje) in pH-vrednost tal. Oboje naj bi predstavljalo determinanto funkcioniranja ekosistemov, pa tudi odraz trajnosti oziroma stopnje sprememb in potencialne degradacije (Davidson, Wilson 2006, 16). Istočasno so bili številni drugi potencialni indikatorji identificirani kot visoko relevantni za ohranjanje informativnega potenciala arheološkega zapisa, vendar so bili ocenjeni kot trenutno nepraktični zaradi tehnoloških omejitev ter pomanjkanja osnovnih podatkov o tleh in reakcijah ostankov na preučevane spremembe (Davidson, Wilson 2006, iv).

posamezen element arheološkega zapisa, so vezane na vidne značilnosti, ki jih je možno opisati in grafično dokumentirati, medtem, ko njihovi vsebinski medsebojni odnosi predstavljajo lastnosti odnosov med stratifikacijo in premičnim arheološkim materialom; maksimalno vrednost kažejo ostanki, ohranjeni na mestu primarne depozicije (Carver 1987b, 131). Pomen posamezne stratigrafske enote kot analitične enote arheološke raziskave je vključen v stratigrafskem zaporedju kot odraz formativnih, depozicijskih in postdepozicijskih procesov ter relativno kronoloških sledi dogajanj (Van de Noort *et al.* 2002, 3). Ta skupek podatkov lahko smatramo kot informativni potencial stratigrafske enote, kateri mora biti dopolnjen s podatki o formalnih, vsebinskih, prostorskih in časovnih značilnosti prisotnih artefaktov in ekofaktov. Informativni potencial je tako odvisen od odnosa med stratifikacijo in premičnim arheološkim materialom, oziroma ohranjenosti fizičnih ostankov na mestu primarne depozicije. Istočasno je močno odvisen od ocene integritete ter kriterija kvalitete, oziroma stopnje, do katere lahko osnovne podatke jasno prepoznavamo. Načeloma bodo z visoko ocenjeno informativnega potenciala ocenjeni bolj ali manj v celoti ohranjeni sestavljeni arheološki zapisi, medtem, ko bo v drugih primerih ocena odvisna od kvalitete posameznih elementov arheološkega zapisa.

Interpretativni potencial

Fizični ostanki ne morejo zagotoviti popolnega razumevanja posameznega arheološkega zapisa, njegova znanstvena vrednost je odvisna od širših spoznanj v kontekstu prostora in časa (Drury, McPherson 2008, 35). Zato kriterij interpretativnega potenciala meri sposobnost izvajanja teorij in interpretacij iz osnovnih arheoloških podatkov, katere zagotavlja arheološki zapis, in je določen s stopnjo, do katere lahko raziskovanje posameznega zapisa generira nova znanja o preteklosti. Vrednost je glede na ta kriterij odvisna od potrjene kvalitete in informativnega potenciala arheološkega zapisa, temelji pa na analizi praznin v trenutnih spoznanjih in je odvisna od

potrjenih raziskovalnih ciljev (Saunders 1984; Darvill 1987; Darvill, Saunders, Startin 1987, Deeben *et al.* 1999; Skeates 2000; Willems, Brandt 2004; MIZKŠ 2012). Ocena interpretativnega potenciala vključuje nove raziskave primerljivih arheoloških ostankov, nove raziskave v regiji in konkretnem časovnem obdobju ter relevantnost raziskave kot vir podatkov za dopolnjevanje praznin v tematskem znanju v geografskem in kronološkem kontekstu (Deeben *et al.* 1999, 187; Willems, Brandt 2004, 73; MIZKŠ 2012, Priloga 1). Prispevek k razumevanju pomembnosti in pomena arheološkega zapisa lahko določajo tudi rezultati preteklih arheoloških raziskav, ki vrednost glede na ta kriterij lahko povečajo tudi, če obstaja novejša dokumentacija o preteklih raziskavah (Darvill, Saunders, Startin 1987, 397; Wainwright 1989, 165; Startin 1994, 189; Skeates 2000, 13). Interpretativni potencial tako zajema prisotnost značilnosti, ki lahko izboljšajo in prispevajo k razumevanju oblik in načinov uporabe prostora, obrazcev naseljevanja in drugih vidikov človeških aktivnosti na določenem področju (MIZKŠ 2012, Priloga 1). Načeloma bodo arheološki zapisi, ki so ocenjeni kot redki, imeli tudi visok interpretativni potencial, medtem, ko je v drugih primerih, ocena odvisna od potrjenih praznin v trenutnih spoznanjih (Willems, Brandt 2004, 73) ter dostopnih podatkih o sposobnosti posameznega zapisa, da te praznine zapolni.

5.3.5 Problematika vzpostavitve referenčnega okvira

Pri opravljanju vrednostnih ocen je treba imeti v mislih, da so ocene vedno relativne in odvisne od naših trenutnih spoznanj ter da nikoli ne stojijo kot neodvisni izpeljani sklepi, temveč so vedno doseženi s primerjavo z nekaterimi drugimi relevantnimi podatki. Zato tudi ocena vrednosti arheološkega zapisa ni odvisna samo od njegovih specifičnih značilnosti, opazovanih izolirano, temveč jo je potrebno podati na temelju večjega števila parametrov v odvisnosti od prostorsko in časovno vplivanih okoliščin (Groenewoudt, Bloemers 1997, 138). Zaradi tega ocene

zahtevajo sistematično analizo širših arheoloških značilnosti določenega območja, da bi lahko odražale regionalne raznolikosti in potencialne razlike v ohranjenosti arheoloških ostankov (Startin 1994, 192). Zato evalvacija, ki temelji na vnaprej definiranim nizu kriterijev, zahteva razvit sistem referenc, ki bo omogočil primerjanje vrednostnih ocen, ki so pripisane različnim elementom dediščine (Carman 2002b, 9; 2005b, 47–48). Možnost primerjave, katere predpogoj je vpogled v distribucijo in relativno ohranjenost arheoloških podatkov, predstavlja najpomembnejši segment oblikovanja trditev o vrednosti posameznega arheološkega zapisa (Groenwoudt, Bloemers 1997, 131; Schofield 2000a, 80). V Angliji in na Nizozemskem je ta vidik rešen z uporabo referenčnih okvirov ocene, ki v Angliji predstavljajo vnaprej definirane razrede spomenikov, na Nizozemskem pa sistem regionalnih pokazateljev arheoloških vrednosti. Ker v večini držav takšni okvirji niso vzpostavljeni, je to poglavje namenjeno preučevanju možnosti uporabe kriterijev vrednostne ocene brez referenčnih kontekstov, kakršni so npr. razviti v Angliji in na Nizozemskem.

Ocena vrednosti ni možna brez nekega sistema referiranja, zaradi česar mora strategija pristopa do vsakega posameznega primera arheološkega zapisa za katero koli vrsto vrednostne ocene upoštevati razumevanje lastnosti zapisa, tj. njegovo kategorizacijo, ki je utemeljena na komponentah, ki posamezen zapis uvrščajo v vnaprej razumljene in definirane kategorije ter ga na temelju prostorskih in časovnih značilnosti postavljajo znotraj arheološko smiselno zamejenega pomenskega področja. Ker ohranjanje različnih kategorij arheoloških ostankov ni stvar slučajnosti in na ohranjanje vplivajo mnogi dejavniki, kot so topografija, geologija, klima in onesnaževanje okolja ter različni fizični in biološki faktorji, je lahko njihova inicialna analiza prav tako zaobjeta v tem segmentu vrednostne ocene. Takšna kategorizacija pomeni ločevanje tipoloških, prostorskih in kronoloških lastnosti, ki omogočajo vrednostno oceno arheološkega zapisa na podlagi primerjave z drugimi relevantnimi arheološkimi ostanki, kar pomeni, da le-ta predstavlja nujni del postopkov, saj omogoča

primerjavo vrednostnih ocen. S tem postaja jasno, da večperiodne arheološke zapise ni mogoče v celoti oceniti na temelju istega referenčnega okvira, saj tak postopek nujno zahteva ločen pristop za tiste dele zapisa, ki jih je mogoče smiselno časovno ločiti. Tako mora biti na temelju zgodovinsko geografskih značilnosti regije, v katero je umeščen posamezni arheološki zapis, vsak njegov časovno ločeni segment podvržen individualni vrednostni oceni znotraj posebej določenega referenčnega okvira. Samo tako bo možna smiselna vrednostna ocena, ki bo temeljila na regionalnem pomenu in bo odvisna od vrste, prostorske umestitve in ugotovljenih temporalnih značilnosti ter razumevanje pomena arheološkega zapisa, določenega z obsegom vprašanj, na katere lahko prinese odgovore.

Okvir ocene je tako definiran z značilnostmi posameznega zapisa ter je odvisen od odnosa med arheologijo, regijo in časovnim obdobjem. Ker je v tem pogledu referenčni okvir geografska enota variabilne velikosti, ki mora ustrezati konceptom prostora in časa nekdanjih skupnosti (Groenewoudt, Bloemers 1997, 125), je vzpostavitev širšega sistema referiranja za različna obdobja znotraj današnjih slovenskih meja izven okvirov tega dela. Smiselne referenčne okvire za vrednostne ocene je mogoče oblikovati z uporabo obstoječih virov informacij, ki vključujejo znane podatke o prisotnosti, značaju, ohranjenosti, kvaliteti in kronoloških determinantah znanih arheoloških zapisov. S tem je mogoče določiti fizične meje ocene, znotraj katerih se v skladu s trenutnimi spoznanji nahajajo ločene in definirane primerljive značilnosti. Tako je mogoče s preučevanjem zgodovine raziskav v regionalnem kontekstu potrditi arheološki položaj posameznega zapisa ter glede na trenutna spoznanja o prostoru in času določiti meje, znotraj katerih je mogoče izvesti smiselno primerjavo in s tem utemeljeno oceno. Ta postopek lahko izvedemo z analizo znanstvenih in strokovnih del, vključuje pa preučevanje objavljenega, arhiviranega in drugega dokumentacijskega gradiva (Novaković *et al.* 2007, 63), kar omogoča oceno arheološkega potenciala regije in s tem vzpostavitev referenčnega okvira pri izdelavi vrednostnih ocen.

Ker je referenčni okvir ključni del evalvacijskega postopka in je zasnovan na sintezi trenutnih spoznanj o arheološkem zapisu na konkretnem časovno določenem območju, je pomanjkljivost takega pristopa ravno odsotnost vnaprej definiranega okvira, ki bi jamčil, da bodo ocene primerljivih arheoloških zapisov temeljile na istem sistemu referiranja. Zato je kot predpogoj za uspešnost vrednostnih ocen nujen nadaljnji razvoj evalvacijskega postopka v smeri razvoja celovitega sistema referiranja, ki mora poleg arheološko pridobljenih podatkov vključevati geomorfološko karakterizacijo krajine ter njene ekološke in vizualne attribute. Cilj razvoja takega sistema je omogočiti globlje razumevanje odnosa med arheologijo in krajino ter s tem implementirati sistem pričakovanih vrednosti v sam evalvacijski postopek kot ključni element učinkovitega upravljanja z arheološko dediščino.

5.4 Oblikovanje metode ocene izgube vrednosti poškodovanega arheološkega zapisa

Namen tega poglavja je oblikovati metodo za oceno izgube vrednosti poškodovanega arheološkega zapisa, ki se nanaša na postopek vrednostne ocene, predstavljen v prejšnjih poglavjih. Ker lahko vrednost arheoloških ostankov določimo na temelju velikega števila parametrov glede na njihovo družbeno relevantnost ter splošne značilnosti, fizične lastnosti ter prostorske in časovne okoliščine (Groenewudt, Bloemers 1997, 138), so bili pomemben korak k reševanju te kompleksnosti angleški in nizozemski evalvacijski postopki, ki so izhodišče za razvoj naše metode. Model ocene vrednosti arheološkega zapisa, razvit na zastavljenih temeljih, zato obsega jasno definirane kriterije vrednotenja, vrednostne stopnje in referenčni okvir, na temelju katerih se kasneje izvede izjava o vrednosti arheološkega zapisa pred poškodovanjem ali uničenjem.

Kriteriji vrednostne ocene so razdeljeni v tri osnovne kategorije, od katerih sta prvi dve neposredno izvedeni iz standardnih dediščinskih ocen ter določeni z družbenimi in splošnimi vrednostmi arheološkega

zapisa. Tretja kategorija se delno nanaša na standardne dediščinske ocene znanstvene vrednosti, vendar je razširjena z analizo fizičnih ostankov arheološkega zapisa kot temeljnih pokazateljev njegove znanstvene vrednosti oziroma njegove kvalitete in informativnega potenciala (*sl.* 28).

Ocena vrednosti je podana v obliki kvantitativne analize z aplikacijo sistema, ki omogoča izražanje vrednosti v obliki seštevka točk. Vsi predlagani kriteriji so bili definirani in podrobno prediskutirani ter jih po vzoru preučeni modelov ocenjujemo z uporabo treh stopenj intervalne lestvice (1, 2 ali 3 točke za nizko, srednjo ali visoko vrednost glede na posamezen kriterij).

Toda postopek je do te stopnje omejen na razumevanje vrednosti arheološkega zapisa pred poškodbo. Zato je treba preučiti možnosti kvantitativnega pristopa k oceni vrednosti z metodo ocene izgube vrednosti, kjer je končni cilj oblikovanje jasne trditve o izgubljeni vrednosti poškodovanega arheološkega zapisa. V tem smislu je razumevanje odnosa med pripisano izhodiščno vrednostjo in vplivi sprememb (npr. poškodb) predpogoj za razumevanje stopnje in dosega škode ter novega vrednostnega statusa ohranjenega dela arheološkega zapisa. Oblikovanje metode ocene izgube vrednosti je torej odvisno od dveh analiz: prva se nanaša na ugotavljanje vrednosti arheološkega zapisa pred poškodbo, druga pa na oceno izgube, ki je nastala zaradi nenadzorovanih ali nestrokovno izvedenih posegov v arheološki zapis. Zato je pomembno definirati metodološki okvir ocene izgube vrednosti arheološkega zapisa, v katerem je mogoče implementirati kriterije, obravnavane v predhodnih poglavjih. V tem kontekstu je treba poudariti, da ocena izgube vrednosti ne pomeni enostavnega odštevanja vrednosti od rezultatov izhodiščne vrednostne ocene. Nova (popravljen) vrednost je namreč odvisna od različnih kriterijev, ki so razvrščeni v tri posebne skupine, kjer poškodba arheološkega zapisa ne vpliva enako na izgubo vrednosti pri vsaki skupini, kot tudi ne pri vsakem kriteriju. Ocene, ki so bile pripisane glede na določene kriterije, so namreč kvantitativne oziroma urejenostne spremenljivke (ordinalne variable), utemeljene na kategorizaciji podatkov,

KATEGORIJE	KRITERIJI	PARAMETRI
DRUŽBENE VREDNOSTI	VIZUALNA VREDNOST	<ul style="list-style-type: none"> - vidnost kot sposobnost vplivanja na misli in doživljaj kraja in prostora - prepoznavnost v prostoru - ohranjenost fizičnih karakteristik, oblik in strukture - odnos do krajine
	ZGODOVINSKA VREDNOST	<ul style="list-style-type: none"> - povezanost z realnimi zgodovinskimi dogajanjem ali temami iz lokalne, regionalne, nacionalne ali mednarodne zgodovine - povezanost z ljudmi, dogajanjem, dejavnostmi - pripisana kvaliteta, lastnina ali pomen ter zveza z miti in legendami lokalne ali regionalne skupnosti - doprinos k interpretaciji in reinterpetaciji prostora
	EKONOMSKA VREDNOST	<ul style="list-style-type: none"> - gospodarske možnosti ter sposobnost generiranja direktnega ali indirektnega dobička - dostopnost in možnosti upravljanja - sposobnost vključevanja v druge vidike družbenega in ekonomskega življenja kot prispevek izobraževalni, rekreacijski in estetski kvaliteti področja
SPLOŠNE VREDNOSTI	REDKOST	<ul style="list-style-type: none"> - številno znanih in primerljivih arheoloških ostalin iz istega časovnega obdobja v isti regiji - izjemnost na temelju ohranjenosti arheološkega zapisa - izjemnost glede na način in obrazce uporabe prostora ali utemeljena na drugih kulturnih in zgodovinskih značilnostih
	SKUPINSKA VREDNOST	<ul style="list-style-type: none"> - prisotnost sinhronega konteksta, ki implicira ohranjenost arheoloških ostankov iz istega časovnega obdobja v neposredni bližini - prisotnost diahronega konteksta, ki implicira ohranjenost arheoloških ostankov iz različnih časovnih obdobj v neposredni bližini - kontekst krajine, ki implicira fizično in/ali zgodovinsko-geografsko celovitost sočasne krajine
	REPREZENTATIVNOST	<ul style="list-style-type: none"> - pomembne karakteristike določenega območja in/ali časovnega obdobja - število ohranjenih in znanih primerljivih najdb iz istega časovnega obdobja in iste regije, katerih prisotnost je bila ugotovljena in ohranjanje zagotovljeno - stopnja ohranjenosti fizičnih ostankov
ZNANSTVENE VREDNOSTI	INTEGRITETA	<ul style="list-style-type: none"> - stabilnost naravnega okolja - stopnja ogroženosti zaradi človeških aktivnosti - prostorska celovitost arheološkega zapisa - stopnja nedotaknjenosti stratifikacije
	KVALITETA	<ul style="list-style-type: none"> - ocena ohranjenosti fizičnih ostankov arheološkega zapisa - jasnost in razpoznavnost stratigrafskega zaporedja - ocena raznolikosti in količine premičnega arheološkega materiala - prisotnost diagnostično relevantnih premičnih arheoloških ostankov - kvaliteta odnosa stratifikacije in ohranjenih arheoloških ostankov
	INFORMATIVNI POTENCIAL	<ul style="list-style-type: none"> - kapaciteta izpeljevanja podatkov o formalnih značilnostih arheoloških ostankov - kapaciteta izpeljevanja podatkov o vsebinskih odnosih med arheološkimi ostanki - kapaciteta izpeljevanja sklepov o prostorski in časovni dimenziji človeških aktivnosti
	INTERPRETATIVNI POTENCIAL	<ul style="list-style-type: none"> - kapaciteta generiranja novih znanj - možnost dopolnjevanja praznin v trenutnih spoznanjih - primerljivost z novimi raziskavami podobnih vrst arheoloških ostankov - primerljivost z novimi raziskavami regije in časovnega obdobja

Slika 28 Kriteriji in parametri vrednostne ocene.

zaradi česar nimajo pravega oziroma absolutnega numeričnega pomena in ne omogočajo smiselnih matematičnih operacij. Zaradi tega ni možno izolirano obravnavanje izgube vrednosti glede na vsakega od danih kriterijev. Tako osnovno vprašanje postanejo informacije, ki se lahko uporabljajo za takšno oceno oziroma sistem, znotraj katerega jih je mogoče uporabljati. S preučevanjem primernosti informacij, ki jih lahko s tem postopkom pridobimo, postane jasno, da je pomemben dejavnik v oceni izgube vrednosti poškodovanega arheološkega zapisa potrjevanje stopnje uničenosti, cilj pa je izoliranje ustreznih podatkov, s katerimi lahko izrazimo poškodovani zapis. Ta pristop zahteva neposreden vpogled v spremembo, premeščanje ali odstranitev arheoloških ostankov, ki so vplivali na integriteto zapisa in s tem na njegovo vrednost.

Ker je preučevanje vrednostnega potenciala fizičnih značilnosti arheološkega zapisa skupaj z njegovimi družbenimi in splošnimi vrednostmi zajeto že v temeljni vrednostni oceni, je jasno, da oceni manjka preučevanje prostorskega obsega poškodbe. Ker ima arheološki zapis svojo tridimenzionalno pojavnost, ki lahko močno variira in ne more biti s popolno

verjetnostjo potrjena za celoten zapis na temelju poškodovanega dela, sistem ocene izgube ne more enostavno uporabljati tridimenzionalnih prostorskih podatkov. Po drugi strani mora biti pri oceni izgube vrednosti sestavljenih večperiodnih arheoloških zapisov, ki ločeno obravnava njihove časovno ločljive dele, preučitev prostorskega dosega poškodbe posebej izvedena za vsak časovno ločljiv del zapisa.

V tem smislu realna nezmožnost utemeljene rekonstrukcije notranje variabilnosti celotnega arheološkega zapisa naredi evalvacijo zgolj na temelju tridimenzionalnih podatkov (o prostorskih učinkih škodnega posega) za neutemeljeno. Takšen pristop bi hkrati lahko privedel do variabilnega pristopa do različno slojevitih delov arheološkega zapisa, neodvisno od potencialnih razlik v podatkih, ki jih ta vsebuje. Ker je bila razlika v vrednosti med enostavnejšimi in sestavljenimi arheološkimi zapisi upoštevana že z oceno vrednosti glede na kriterije kvalitete in informativnega potenciala, je očitno, da samo tridimenzionalni podatki ne morejo biti dovolj za oceno izgube. Zaradi tega so za oceno primernejši podatki o uničenju v dvodimenzionalnem zapisu. Kljub temu ne smemo zanemariti višine depozicije kot odraza intenzivnosti

VREDNOSTI	KRITERIJI	OCENA VREDNOSTI		
		VISOKA	SREDNJA	NIZKA
DRUŽBENE VREDNOSTI	Vizualna vrednost	3	2	1
	Zgodovinska vrednost	3	2	1
	Ekonomska vrednost	3	2	1
SPLOŠNE VREDNOSTI	Redkost	3	2	1
	Skupinska vrednost	3	2	1
	Reprezentativnost	3	2	1
ZNANSTVENE VREDNOSTI	Integriteta	3	2	1
	Kvaliteta	3	2	1
	Informativni potencial	3	2	1
	Interpretativni potencial	3	2	1
SEŠTEVEK TOČK		30	20	10
		maksimalno število točk	srednja vrednost	minimalno število točk

Slika 29 Točkorna tabela vrednostne ocene.

in vrste aktivnosti na določenem območju. Tako je poškodovani del arheološkega zapisa mogoče primerjati samo s tistimi deli zapisa, za katere je mogoče z določeno verjetnostjo potrditi, da imajo podobne značilnosti v tridimenzionalnem prostoru. V tem postopku je ključnega pomena strokovna ocena vzrokov in poteka stratifikacije, na temelju katere je mogoče definirati prostorske meje primerljivega dela arheološkega zapisa kot temelja za izračun stopnje uničenosti.

Izračun stopnje uničenosti je skupaj z vrednostno oceno tako pomemben segment ocene izgube vrednosti poškodovanega arheološkega zapisa, pri čemer je ta podatek treba razumeti kot osnovni spremenljivki za izračun izgube vrednosti. Absolutni rezultat v postopku ocene vrednosti je odvisen od 10 vstopnih urejenostnih spremenljivk, od katerih ima lahko vsaka nizko (1), srednjo (2) ali visoko (3) oceno, pri čemer je interval ocena vrednosti od 10 do 30 (*sl. 29*).

Rezultat vrednostne ocene je mogoče pretvoriti v vrednostni indeks (V_i), ki je pokazatelj vrednostnega ranga posameznega arheološkega zapisa, izraženega v razmerju do absolutnega rezultata vrednosti (AS_v) in s številom vstopnih spremenljivk. Ta interval sega od numeričnih vrednosti 1 do 3.

$$V_i = \frac{AS_v}{10}$$

Interval vrednosti, ki jih dosega vrednostni indeks, ustreza rangiranju arheološkega zapisa v tri kategorije, ki se standardno uporabljajo kot vrednostne ocene kulturne dediščine in so običajno definirane kot lokalna, regionalna in nacionalna vrednost oziroma pomen. Vrednostni indeks torej označuje vrednost, ki jo je imel zapis pred poškodbo, in je neposredno vezan na tri skupine spremenljivk, s pomočjo katerih to vrednost izračunavamo. Na ta način vrednostni indeks zajema vse podatke o razumljeni vrednosti arheološkega zapisa in neposredno vpliva na izračun izgube vrednosti glede na ugotovljeno stopnjo uničenosti. V tem kontekstu je rezultat ocenjevanja arheološkega zapisa, ki je izražen kot vrednostni indeks, primerno uporabiti kot multiplikator stopnje

uničenosti. Osnovno enačbo ocene izgube vrednosti arheološkega zapisa lahko izrazimo kot:

$$G = V_i \times S_u$$

Pri tem je:

G – ocenjena izguba vrednosti

V_i – vrednostni indeks

S_u – stopnja uničenosti

Izračun stopnje uničenosti (S_u) bo odvisen od ugotovljene stopnje relativne uničenosti (R_u), ki je izpeljana iz ocenjenega odstotka uničenosti (PP_u) in modela, ki ga uporabljamo. Ocenjeni odstotek uničenosti (PP_u) je razmerje med površino poškodovanega dela (P_u) in skupno površino primerljivega arheološkega zapisa (P_{uk}). Če površine ni mogoče z gotovostjo določiti, jo lahko približno izrazimo kot geometrijsko sredino površine vrisanega in orisanega kroga. Izračun odstotka uničenosti (PP_u) lahko naredimo takole:

$$\begin{aligned} PP_u [\%] &= 100 \times \frac{P_u}{P_{uk}} \approx 100 \times \frac{\sqrt{P_r \times P_R}}{P_{uk}} = \\ &= 100 \times \frac{\pi \times R \times r}{P_{uk}} \end{aligned}$$

Odstotek uničenosti (PP_u) lahko sega od 1 do 100 %. Kjer so poškodbe večje od 90 %, gre za popolno izgubo vrednosti arheološkega zapisa.⁶³

Toda različni modeli za izračun stopnje uničenosti, odvisno od odstotka uničenosti, različno distribuirajo ocenjeno stopnjo uničenosti. Zato lahko odnos stopnje uničenosti glede na odstotek uničenosti močno variira in je odvisen od uporabljenega modela izračuna, katerega ustreznost pa mora biti vsaj teoretsko potrjena. Na *sl. 30* so izraženi intervali najprimernejših vrednosti, če stopnjo uničenosti obravnavamo kot premo linearno proporcionalno s povečanjem odstotka uničenosti. Stopnja uničenosti tako konvencionalno dosega vrednosti od 2 do 10 in predstavlja urejenostno spremenljivko, odvisno od

⁶³ Oceno odstotka uničenosti je treba izraziti kot celo število, saj je takšen izračun redkokdaj popolnoma natančen.

ODSTOTEK UNIČENOSTI	STOPNJA UNIČENOSTI
1 – 10 %	2
11 – 20 %	3
21 – 30 %	4
31 – 40 %	5
41 – 50 %	6
51 – 60 %	7
61 – 70 %	8
71 – 80 %	9
81 – 90 %	10

Slika 30 Tabelarni prikaz razmerja odstotka in stopnje uničenosti pri linearni razdelitvi vrednosti.

izračuna relativne uničenosti glede na odstotek uničenosti, kjer poškodbe, večje od 90 %, razumemo kot popolno izgubo vrednosti arheološkega zapisa.

Ker je izračun stopnje uničenosti (S_u) odvisen od ugotovljene stopnje relativne uničenosti (R_u), bo linearni model relativne uničenosti izražen kot:

$$R_u = \frac{PP_u}{10}$$

Stopnja uničenosti pa kot:

$$S_u = \text{ceil}(R_u) + 1$$

Ceil označuje postopek zaokroževanja števil glede na zgornjo mejno vrednost in služi za zaokroževanje izgube vrednosti na cela števila.⁶⁴

Tako lahko izračun izgube vrednosti (G) po linearnem modelu izvedemo z enačbo:

$$G = V_i \times S_u = V_i \times (\text{ceil}(\frac{PP_u}{10}) + 1)$$

S to enačbo ocenjena izguba vrednosti dosega vrednosti od 2 do 30. V linearnem modelu je porast stopnje

uničenosti linearno sorazmeren porastu odstotka uničenosti. Če pogledamo grafično izražen razpon rezultatov, vidimo, da kaže enak porast stopnje uničenosti za enak porast odstotka uničenosti, kjer izguba vrednosti za arheološke zapise z istim vrednostnim indeksom raste sorazmerno z odstotkom uničenosti (sl. 31, 32).

Toda linearna distribucija vrednosti je samo ena od nekaj možnih oblik odvisnosti vrednosti od ocenjenega odstotka uničenosti. Treba je namreč preučiti tudi možnosti postopkov, ki so sposobni prikazati izrazitejšo izgubo vrednosti s porastom odstotka uničenosti. Cilj takih izračunov je poudariti pomen večjih poškodb arheološkega zapisa. Takšen pristop je mogoče izraziti s kvadratnim modelom, v katerem je porast odstotka uničenosti s kvadratno funkcijo povezan s porastom stopnje uničenosti, kar pomeni, da je porast stopnje uničenosti enak kvadratnemu porastu odstotka uničenosti.

V tem primeru bo relativna stopnja uničenosti izražena s sledečo enačbo:

$$R_u = \frac{PP_u^2}{1000}$$

Stopnjo uničenosti lahko ponovno izračunamo kot:

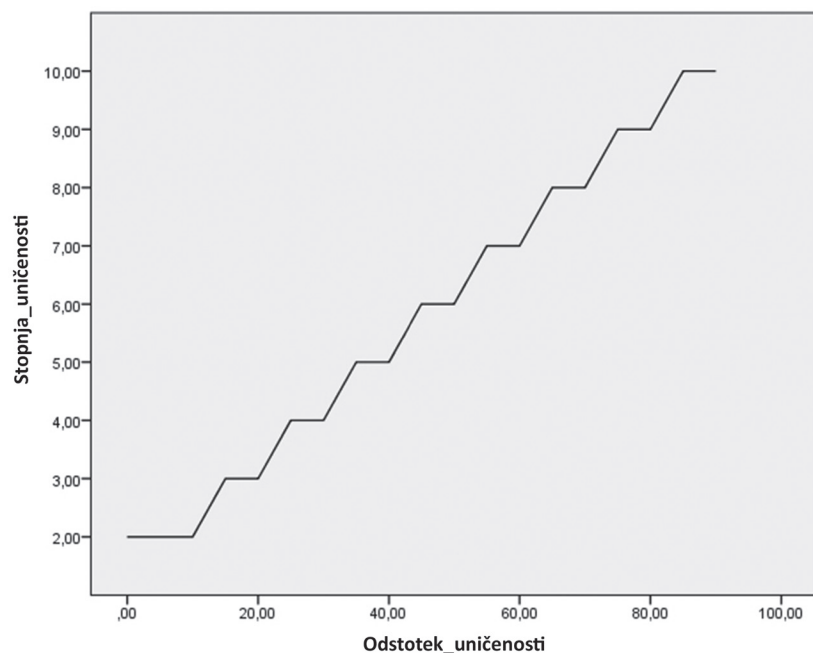
$$S_u = \text{ceil}(R_u) + 1$$

Odvisnost ocene izgube vrednosti od odstotka uničenja je v kvadratnem modelu videti tako:

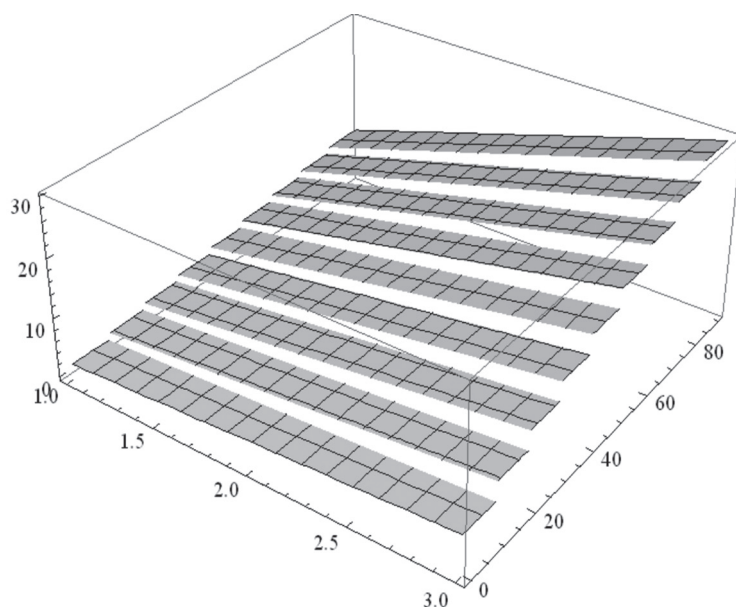
$$G = V_i \times (\text{ceil}(\frac{PP_u^2}{1000}) + 1)$$

Praktično gledano, ta model pri manjšem odstotku poškodbe kaže manjše premike v stopnji poškodbe, medtem ko s porastom odstotka poškodbe stopnja poškodbe narašča hitreje kot pri linearnem modelu. Izguba vrednosti je po kvadratnem modelu manj občutljiva na manjše in bolj občutljiva na večje poškodbe, torej je uporabna značilnost tega modela, da lahko večje poškodbe izrazi kot pomembnejšo izgubo vrednosti (sl. 33, 34).

⁶⁴ Funkcija ceil (x) je najmanjše celo število, ki ni manjše od x . Na primer: realna števila med 4 in 5 zaokrožujemo na 5. Tako je ceil (4) = 4 in ceil (4,23655) = 5.

Slika 31 Odvisnost stopnje uničenosti od odstotka uničenosti v linearnem modelu.

Slika 32 Odvisnost ocene izgube vrednosti od odstotka uničenosti v linearnem modelu.

Podoben rezultat daje tudi eksponentni model, kjer lahko stopnjo uničenosti izrazimo kot:

$$R_u = \frac{PP_u}{25} \times e^{\frac{PP_u}{100}}$$

Stopnjo uničenosti lahko ponovno izračunamo s formulo:

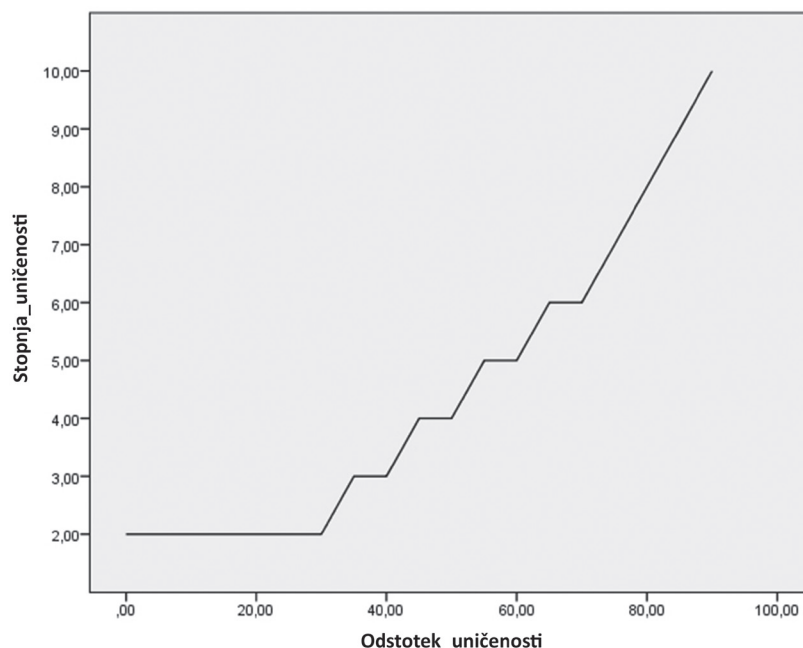
$$S_u = \text{ceil}(R_u) + 1$$

Odvisnost ocene izgube vrednosti od odstotka uničenosti je v eksponentnem modelu videti tako:

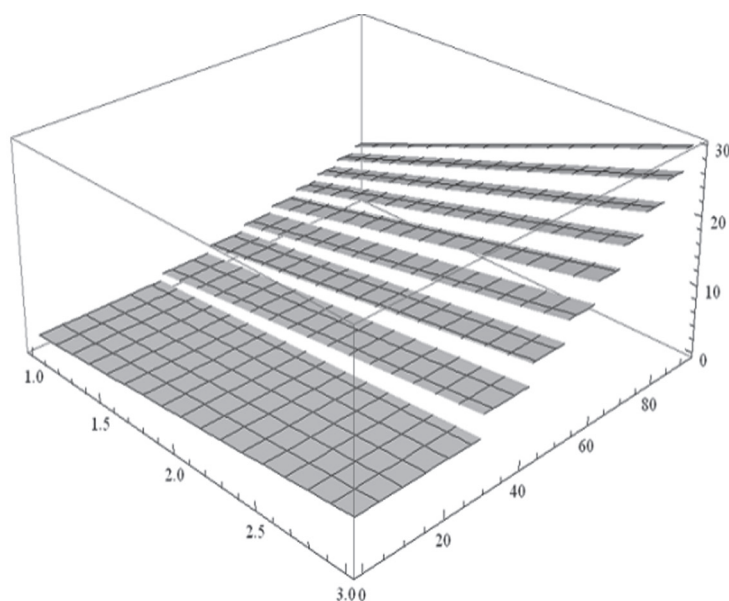
$$G = V_i \times (\text{ceil}(\frac{PP_u}{25} \times e^{\frac{PP_u}{100}}) + 1)$$

V eksponentnem modelu je porast odstotka uničenosti z eksponentno funkcijo povezan s porastom stopnje uničenosti, kar pomeni, da njen porast eksponentno raste s porastom odstotka uničenosti (sl. 35, 36). V primerjavi s kvadratnim modelom je razlika v tem, da stopnja uničenosti narašča hitreje tudi pri manjših odstotkih uničenosti, se pa zmanjšuje pri najvišjih vrednostih. Prednost eksponentnega modela pred kvadratnim je v tem, da je nekoliko bolj občutljiv na manjše poškodbe arheološkega

Slika 33 Odvisnost stopnje uničenosti od odstotka uničenosti v kvadratnem modelu.

Slika 34 Odvisnost ocene izgube vrednosti od odstotka uničenosti v kvadratnem modelu.

zapisa (kvadratni model ne kaže premikov v izgubi do stopnje 31 % uničenosti za zapise z vrednostnim indeksom 3), medtem ko je trend manjšanja razlik pri večjih poškodbah minimalen.

Istočasno lahko odnos izgube vrednosti glede na odstotek uničenosti preučujemo na način, ki vsako poškodbo obravnava kot pomembno, porast odstotka uničenosti pa kaže izrazitejšo občutljivost pri manjših in nižjo pri večjih poškodbah. Rezultati takih modelov so še posebej pomembni, saj lahko tudi učinke manjših vplivov na arheološki zapis utemeljeno prikazemo kot pomembne.

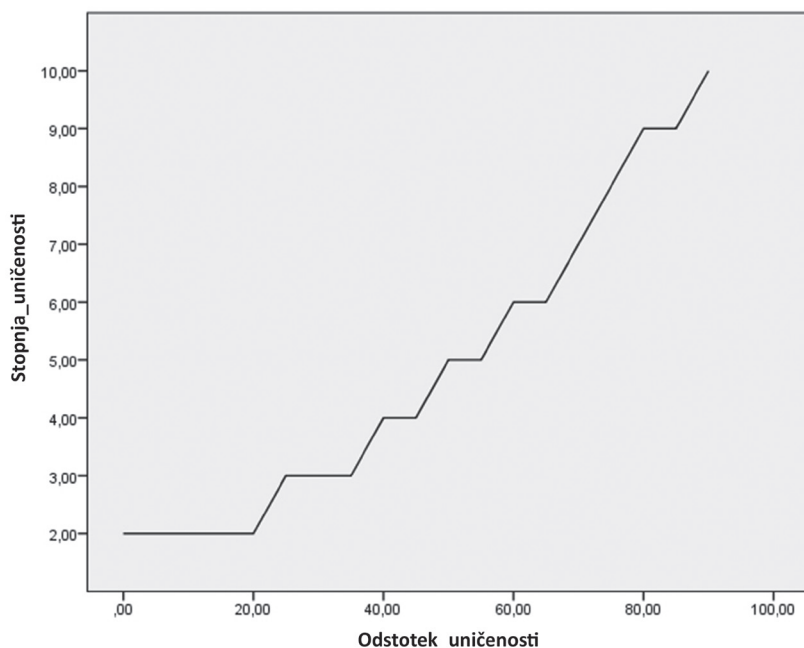
V ta namen je mogoče oceno izgube vrednosti izraziti tudi s pomočjo korenkega oziroma logaritemskega modela, kjer je porast odstotka uničenosti povezan s korenko oziroma logaritmsko funkcijo s porastom stopnje uničenosti.

V korenkem modelu lahko relativno stopnjo uničenosti prikazemo kot:

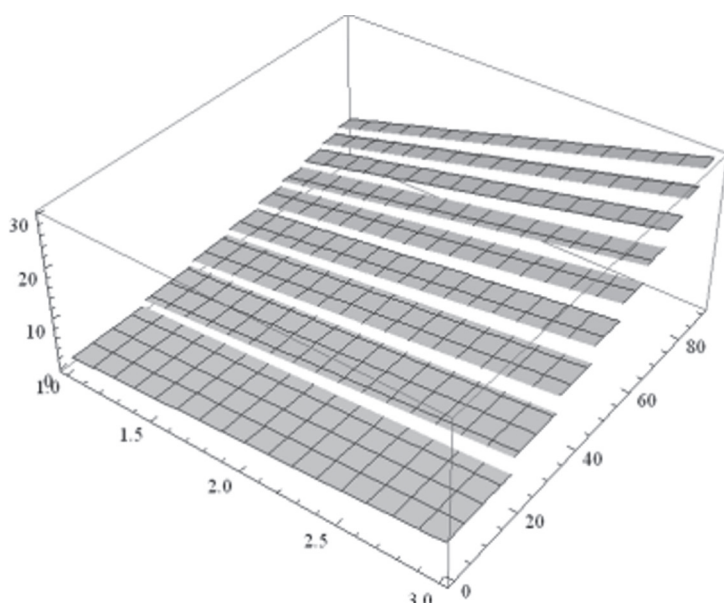
$$Ru = \sqrt{PPu + 1}$$

stopnjo uničenosti pa kot:

$$Su = \text{ceil}(Ru)$$

Slika 35 Odvisnost stopnje uničenosti od odstotka uničenosti v eksponentnem modelu.

Slika 36 Odvisnost ocene izgube vrednosti od odstotka uničenosti v eksponentnem modelu.

Odvisnost ocene izgube vrednosti od odstotka uničenosti je v korenskem modelu videti tako:

$$G = V_i \times \text{ceil}(\sqrt{PP_u} + 1)$$

Podobno občutljivost bo pokazal tudi nekoliko bolj kompleksen logaritemski model, v katerem je izračun relativne stopnje uničenosti izražen z enačbo:

$$R_u = 5 \times \ln\left(\frac{PP_u}{20} + 1\right)$$

stopnja uničenosti pa z enačbo:

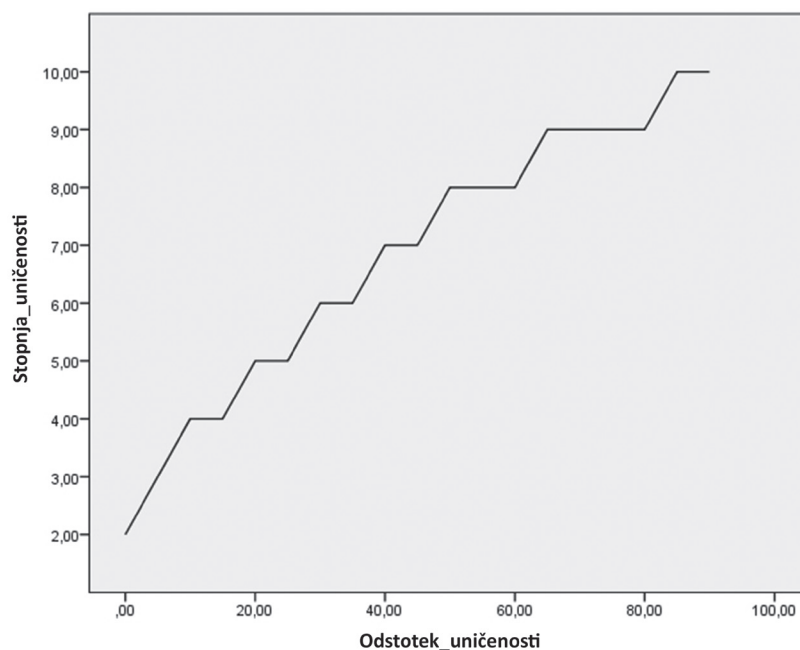
$$S_u = \text{ceil}(R_u) + 1$$

Odvisnost ocene izgube vrednosti od odstotka uničenja pa je takšna:

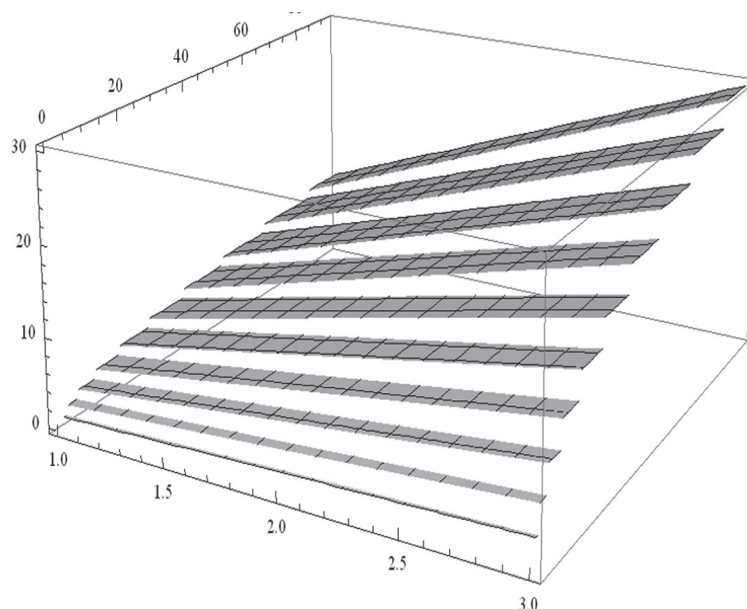
$$G = V_i \times (\text{ceil}(5 \times \ln\left(\frac{PP_u}{20} + 1\right)) + 1)$$

Oba modela pri manjših poškodbah kažeta rezultate, ki odražajo večje pomike stopnje uničenosti, medtem ko s porastom odstotka uničenosti stopnja uničenosti narašča počasneje. Če primerjamo rezultate obeh modelov, lahko opazimo, da je korenski model sicer

Slika 37 Odvisnost stopnje uničenosti od odstotka uničenosti v korenskem modelu.

Slika 38 Odvisnost ocene izgube vrednosti od odstotka uničenosti v korenskem modelu.

nekoliko bolj občutljiv na manjše poškodbe, vendar je ta razlika minimalna (sl. 37–40).

Vsi modeli stopnjo uničenosti merijo na lestvici od 2 do 10, izguba vrednosti pa sorazmerno narašča z ocenjeno stopnjo uničenosti, ki jo merimo na lestvici od 2 do 30 (sl. 41).

Neodvisno od uporabljenega modela lahko dobljeni rezultat izrazimo v obliki ocene, ki bo rangiranje resnosti škodljivih učinkov omogočila s pomočjo enačbe, s katero je izguba vrednosti sorazmerno razvrščena v pet kategorij:

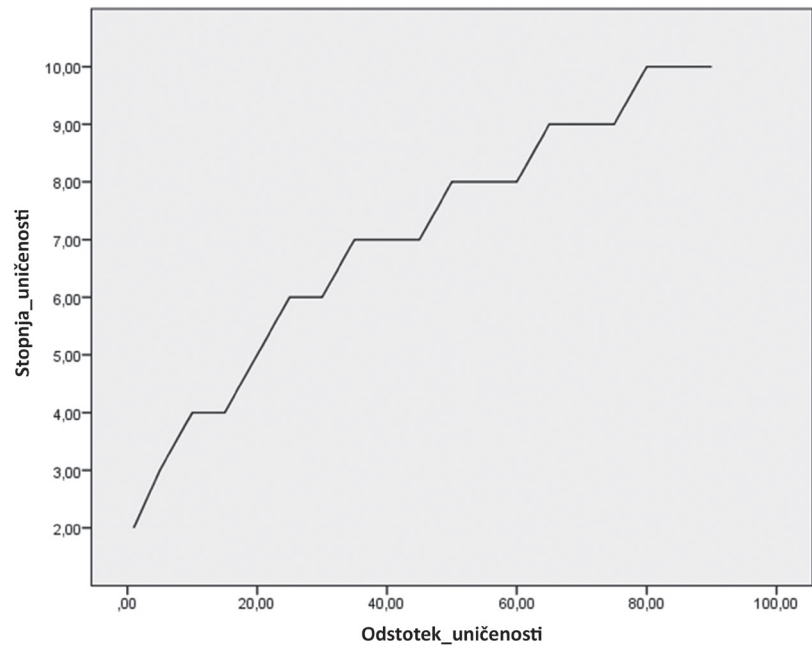
$$G_k = \text{ceil} \left(\frac{G}{6} \right)$$

Toda tudi izgube ne moremo nujno sorazmerno kategorizirati, saj lahko tudi kategorizacija kaže manjšo ali večjo občutljivost na višje ali nižje vrednosti. Kategorizacijo, občutljivo na večje izgube, lahko izrazimo z enačbo:

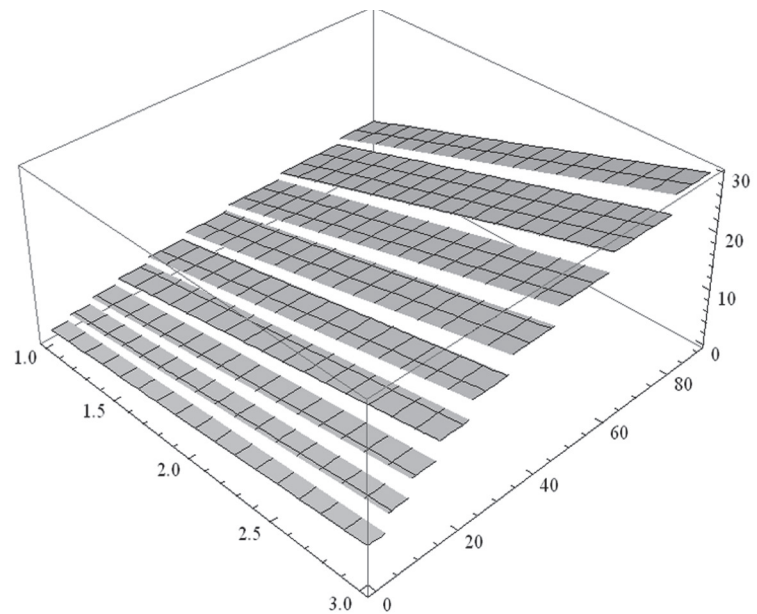
$$G_k = \text{ceil} \left(\frac{G}{15} \times e^{\frac{G}{35}} \right)$$

Pri tem je izguba vrednosti ponovno razporejena v pet kategorij, vendar je kategorizacija glede na ta model manj občutljiva na nižje in izrazito bolj občutljiva na višje ocenjene izgube vrednosti.

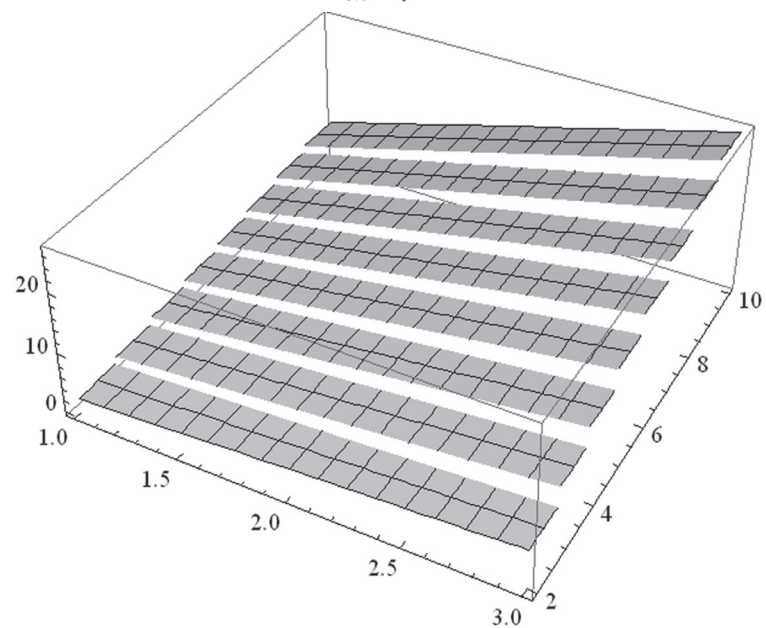
Slika 39 Odvisnost stopnje uničenosti od odstotka uničenosti v logaritemskem modelu.

Slika 40 Odvisnost ocene izgube vrednosti od odstotka uničenosti v logaritemskem modelu.

Slika 41 Odvisnost ocene izgube vrednosti od stopnje uničenosti: $G = Vi \times Su$.

IZGUBA VREDNOSTI			KATEGORIJA	IZRAZ
linearna kategorizacija	eksponentna kategorizacija	logaritemska kategorizacija		
2 – 6	2 – 11	2 – 4,4	1	minimalna izguba
6,1 – 12	11,1 – 18	4,5 – 9,8	2	srednja izguba
12,1 – 18	18,1 – 23,1	9,9 – 16,4	3	pomembna izguba
18,1 – 24	23,2 – 27,4	16,5 – 24,4	4	izrazita izguba
24,1 – 30	27,5 – 30	24,5 – 30	5	popolna izguba

Slika 42 Odvisnost ocene izgube vrednosti od uporabljene kategorizacije.

Tretji pristop je kategorizacija, ki izgubo razvršča v pet kategorij, vendar kaže izrazitejšo občutljivost na nižje vrednosti.⁶⁵

$$G_k = \text{ceil} \left(5 \times \ln \left(\frac{G}{20} + 1 \right) \right)$$

Rezultat vseh treh postopkov je ocena izgube vrednosti, ki je izražena v intervalu vrednosti od 1 do 5, kot numerična oznaka končne trditve o izgubljeni vrednosti poškodovanega arheološkega zapisa.

S primerjavo rezultatov predlaganih modelov (sl. 42) lahko vidimo, da so tako linearne kot logaritemske kategorizacije sposobne pokazati občutljivost na nižje ocenjene izgube vrednosti. Po drugi strani je z eksponentno kategorizacijo izguba vrednosti, izražena v intervalu od 2 do celo 11, ocenjena kot minimalna. Da pa ne bi kar samodejno zavrgli tega postopka, bomo vse te postopke testirali v realnih situacijah, da bi pridobili primerljive rezultate ter s tem ustreznejšo oceno njihove uporabnosti in uspešnosti.

V tem smislu smo oblikovali metodo ocene izgube vrednosti arheološkega zapisa, sestavljeno iz 5 različnih postopkov:

Vzpostavitev referenčnega okvira.

1. Analiza rezultatov arheološkega dokumentiranja uničenja.
2. Ocena vrednosti pred škodljivimi posegi.
3. Ocena odstotka uničenosti.
4. Ocena izgube vrednosti.

Skupaj bi morale posamezne faze ocene predstavljati primeren niz korakov, ki vodijo k utemeljeni oceni izgube vrednosti poškodovanega arheološkega zapisa. Prednosti in pomanjkljivosti takih ocen smo že obravnavali, zato jih na tem mestu ne bomo posebej poudarjali. Ker je treba predlagano metodo empirično preveriti in dobljene rezultate analizirati glede na različne uporabljene modele, smo v zadnjem delu raziskave našo metodo testirali na realnih arheoloških zapisih, ki so bili različno in v različnem obsegu poškodovani z nenadzorovanimi zemeljskimi deli.

⁶⁵ Izrazitejšo občutljivost na večje ali manjše izgube lahko izrazimo s kvadratno: $G_k = \text{ceil} \left(\frac{G^2}{180} \right)$; ali korensko enačbo: $G_k = \text{ceil} (\sqrt{G} - 1)$.

6 Empirična analiza metode ocene izgube vrednosti poškodovanega arheološkega zapisa

Pričujoče poglavje je namenjeno prikazu postopka implementacije in testiranju uspešnosti metode ocene izgube vrednosti poškodovanega arheološkega zapisa, ki smo jo predlagali v prejšnjem poglavju. V ta namen so bili izbrani trije različni realni arheološki zapisi z dovolj variabilnimi lastnostmi, da prikažejo ustrezno in reprezentativno raven možnih situacij v procesu izvajanja postopka ocenjevanja. Na vseh treh primerih so bile predhodno izvedene dejanske arheološke raziskave: v enem primeru arheološko izkopavanje pred izvedbo gradbenih del, v drugih dveh pa arheološko dokumentiranje uničenja zaradi nenadzorovanih zemeljskih del. Raziskave je izvedlo podjetje Arhej, d. o. o., ocena izgube vrednosti pa je bila izvedena na osnovi dokumentacije, izdelane med potekom teh raziskav. Pri tem je pomembno poudariti, da rezultati vseh treh raziskav odražajo predvsem specifične naloge in namene teh raziskav ter niso povsem primerljivi z nizom podatkov, ki bi bili pridobljeni izključno za potrebe izdelave ocene izgube vrednosti v skladu s tu predlagano metodo. Ker pa uporabljeni podatki na tem mestu služijo primarno kot ilustracija možnih situacij oziroma kot podlaga za prikaz izvedbe postopka, so določene pomanjkljivosti teh podatkov nerelevantne za cilje oziroma rezultate naše raziskave.

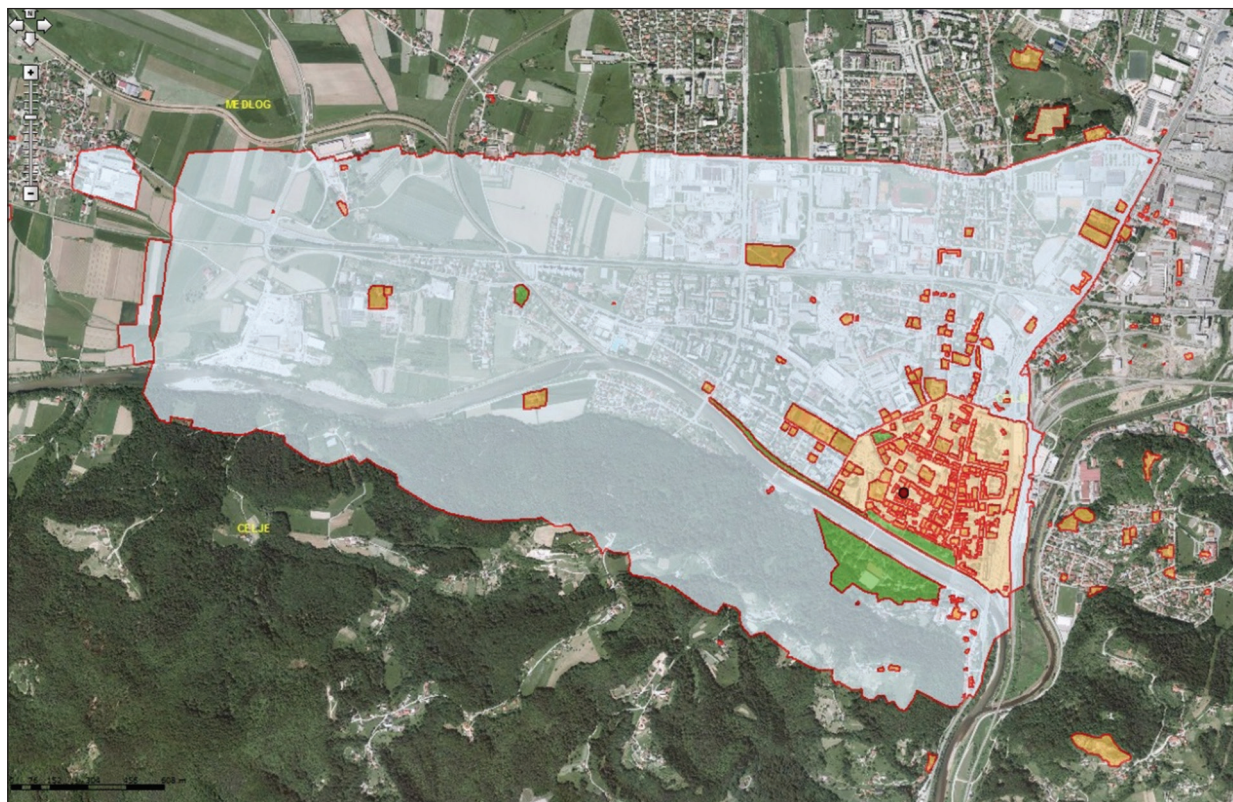
Vsi trije primeri so v skladu s predlagano metodo razdeljeni na 5 osnovnih delov, ki vključujejo študij podatkov za oblikovanje referenčnega okvira, analizo rezultatov dejanskih arheoloških raziskav, vrednotno oceno na osnovi izbranih kriterijev, oceno odstotka uničenosti ter oceno izgube vrednosti poškodovanega arheološkega zapisa. Neodvisno od časa izvedbe posameznih raziskav je bila ocena izdelana v skladu s trenutnimi spoznanji o celovitem arheološkem zapisu ter njegovem časovnem in prostorskem kontekstu. V procesu izdelave ocene smo upoštevali

tudi objave rezultatov raziskav in podatke, pridobljene v kasnejši poterenški znanstveni obdelavi.

V postopek smo vključili tudi analizo ustreznosti podatkov za predvidevanje situacij pred poškodbo. Prvi primer je arheološko ustrezno raziskan arheološki zapis, ki pa smo ga za namen ocene obravnavali kot poškodovanega. Na tem primeru smo izvedli primerjavo s podatki, pridobljenimi z arheološkim izkopavanjem, da bi tako določili primernost podatkov za izvedbo ocene izgube vrednosti, če bi bilo to najdišče poškodovano. Pri drugih dveh primerih gre za zapise, poškodovane pri nenadzorovanih zemeljskih delih, na katerih je bil izveden postopek arheološkega dokumentiranja uničenja, čemur so sledile dodatne arheološke raziskave, ki ponazarjajo uporabo postopka in njegovo uspešnost v dejanskih situacijah. Cilj naše empirične raziskave je bil na treh ločenih študijah ponazoriti način uporabe ocenjevalnega postopka in pridobiti dovolj veliko količino podatkov za konkretnije razumevanje obsega oziroma dometa in omejitev predlagane metode.

6.1 Celje – Mohorjev atrij: testiranje metode na simulirani situaciji

Celje – Arheološko najdišče Celje je v Register nepremične kulturne dediščine vpisano pod številko (EŠD) 56 in opisano kot noriški municipij *Claudia Celeia*, datiran v rimsko dobo (<http://rkdsitula.org/>). Razglašeno je za arheološko področje in spomenik lokalnega pomena s stalno zaščito, ki je v veljavo stopila 19. julija 1986 (Uradni list SRS, 28/1986-1364, 1991; Uradni list RS, št. 1/1992-18). Zaščiteno območje zavzema širši prostor današnjega Celja, vključno z Miklavškim hribom, na katerem je bilo eno od značilnih rimskih mest in edini noriški

Slika 43 Zračni posnetek z vrisanimi območji dediščine. Z modro barvo je označena arheološka dediščina, z rdečo piko pa lokacija najdišča Celje – Mohorjev atrij (<http://gisked6.s.situla.org/gisked/>).

municipij na področju današnje Slovenije (sl. 43). Zato ga je mogoče primerjati z drugimi rimskimi mesti na slovenskih tleh, z municipijem Neviodunum ter s kolonijama Emono in Poetovionio, obenem pa izpostaviti njegove posebnosti, determinirane z izrazito keltsko dediščino ter zgodovinskimi in prostorskimi dejavniki province Norik. Ker gre za arheološki zapis, katerega večji del se nahaja v izrazito urbanem kontekstu, je problematika njegove vrednostne ocene obremenjena z vsemi težavami, ki takšne kontekste spremljajo. Zaradi tega se ga ni mogoče lotiti kot edinstvene celote, ampak je treba določiti meje ocene glede na dele, iz katerih je sestavljen (Willem, Brandt 2004, 75).

Glede na to, da bo postopek izveden na osnovi podatkov, pridobljenih z arheološkimi raziskavami na južnem robu foruma, bo za potrebe tega prikaza poseben poudarek na forumu kot središču rimskega Celja, da bi tako bolje razumeli njegove vrednosti ter možnosti ocene njegove izgube v primerih poškodovanja arheološkega zapisa.

Evalvacija znanstvene vrednosti tako pomembnega arhitekturnega kompleksa, kot je forum, mora upoštevati vse vidike stratigrafije in kontekstne interpretacije premičnih najdb, pridobljenih v preteklih raziskavah. Samo na ta način je mogoče pristopiti k sintezi kronološkega, kulturnega in zgodovinskega razvoja tako forumskega prostora kot tudi celotnega mesta. Ker ima mesto specifično morfološko organizacijo, ki je odraz njegove družbene funkcije (Suić 1976, 12), razumevanje strukture in funkcije foruma omogoča razumevanje gradbenih faz ter rasti in razvoja tako foruma kot tudi Celeie nasploh. Vendar pa omejen obseg dosedanjih arheoloških raziskav omogoča delno in skromno sliko razvoja in funkcije tega prostora. Da bi lahko razumeli njegovo vrednost, je treba na kratko prikazati dosedanja spoznanja o razvoju rimskega mesta in zgodovino njegovega raziskovanja, kar bo omogočilo definiranje časovnih in prostorskih meja ocene v odnosu do ustreznega referenčnega okvira.

Slika 44 *Tloris rimske Celeie v današnji urbani mreži (risba J. Krajšek).*

6.1.1 Referenčni okvir najdišča Celje – Mohorjev atrij

Rezultati dosedanjih raziskav kažejo, da se Celeia že z vzpostavitvijo province Norik in s pridobitvijo municipalnih pravic sredi 1. stoletja (Šašel Kos 1997a; Lazar 2002) začne razvijati v skladu s koncepti rimskega urbanizma, kjer je center mesta forum kot središče javnega življenja, z glavno vlogo v njegovem profanem in sakralnem življenju (Lazar 2011a, 27). Čeprav raziskave rimskodobnega Celja

trajajo že stoletja,⁶⁶ so se vedno izvajale občasno in omogočile le delen vpogled v prostorsko in časovno pogojene spremembe urbanistične strukture mesta (*sl. 44*). Enako velja za sam forum, katerega urbanistični in arhitekturni elementi še vedno puščajo veliko odprtih vprašanj.

Že natančna lokacija foruma Celeia je bila nekaj stoletij stvar debate. Tako je ta tema eno od temeljnih

⁶⁶ Zgodovini raziskav oziroma odkritij v antični Celeii lahko sledimo do 15. stoletja, pri čemer tudi najzgodnejši zapisi o arheoloških najdbah pričajo o bogatem rimskodobnem naselju, kar je pripeljalo do tega, da je lokalno prebivalstvo Celje označevalo za malo Trojo (Kolšek 1967; Stopar 1981; Cvirn 1993; Lazar 1997a; 2001; 2002; 2008).

vprašanji urbane organizacije rimskega mesta (Lazar 2001, 30; 2002, 85; 2008, 349; 2011a, 27).⁶⁷ Vendar pa so arheološke raziskave v zadnjih desetletjih precej dopolnile spoznanja in končno pokazale, da središče Celeie leži na jugozahodnem delu današnjega mesta (Lazar 1997a; 2002; 2008; Krempuš, Novšak, Tomažič 2005), na prostoru, ki se je še v začetku 19. stoletja imenoval Nasutina ali Na ruševinah (nem. *Schuetplatz* ali *Auf der Schett*; Lazar 2008, 352). Na tem področju urbani raster in arhitekturni ostanki kažejo značilen rimski obrazec, kjer je forum postavljen na križišče glavnih mestnih ulic, ob katerih so veliki stanovanjski kompleksi, okrašeni z bogatimi mozaiki in freskami (Lazar 2001, 30; 2008, 350; 2011a, 27). V preteklih raziskavah so bili na tem prostoru odkriti tudi kosi monumentalnih skulptur ter različni napisi in reliefni okrasi z raznovrstnimi prikazi (Lazar 2001, 31; 2011a, 28), ki predstavljajo figurativni program imperialnega kulta, poznane ga iz mest zahodnega dela Rimskega cesarstva in številnih rimskih mest na jadranski obali (Lazar 2008, 385; 2011a, 28). Položaj foruma je posredno potrjen tudi s tremi miljniki, najdenimi *in situ* na severnem vhodu v mesto, na katerih je bila označena 1 milja oddaljenosti od mestnega središča (Lazar 2008, 354; 2011a, 27–28).⁶⁸ Trden dokaz o forumu v jugozahodnem delu rimske Celeie so prinesle georadarske raziskave in arheološka izkopavanja, izvedena leta 2002 na prostoru današnjega Trga celjskih knezov (Novšak 2002; Krempuš, Novšak, Tomažič 2005; Krempuš, Mušič, Novšak 2005; Lazar 2011a; *sl.* 45). V teh raziskavah je bil ugotovljen tridelni objekt,

67 Vzrok teh razprav je odkritje štiridesetih votivnih ar prokuratorskih in konzularnih beneficijarjev, najdenih sredi 19. stoletja v Stanetovi ulici, oziroma na severovzhodnem delu rimske Celeie. Tako izjemno število posvetnih predmetov je bilo osnova za predpostavko, da je na tem mestu ležal rimski forum. Irena Lazar poudarja, da so sočasno obstajala tudi drugačna stališča, kot na primer ideja, da se je položaj foruma s časom spreminjal (Lazar 2001, 30; 2008, 350).

68 Miljniki so bili najdeni leta 2000 med izkopavanji na Mariborski cesti. Postavljeni so bili ob severnem vhodu v mesto in nosijo isto oznako oddaljenosti ene rimske milje (1481 m) od središča mesta, kar ustreza oddaljenosti do lokacije rimskega foruma na Prešernovi ulici (Lazar 2008, 350).

interpretiran kot tempelj s tridelno celo. Zgrajen je bil verjetno na z marmornimi ploščami tlakovanem in dvignjenem podiju, visokem več kot 2,5 m, do katerega je verjetno vodilo petnajst stopnic (Novšak 2002; Krempuš, Novšak, Tomažič 2005; Lazar 2008).⁶⁹ V templju so bili verjetno monumentalni kipi, katerih manjši deli so bili najdeni v 18. stoletju (Lazar 2002, 85; 2008; 2011a, 29–30). V novejših raziskavah na prostoru templja sta bila najdena še fragment marmornega prsta nadnaravne velikosti in marmorna patera (Novšak 2002). Kljub temu, da je forumsko svetišče interpretirano kot tempelj Kapitolske trojice, je takšna interpretacija še vedno le predpostavka, ki zahteva nadaljnje raziskave (Lazar 2008, 357; 2011a, 30).⁷⁰ Čas izgradnje templja je postavljen v konec 1. stoletja (Novšak 2002; Krempuš, Novšak, Tomažič 2005), kar se sklada z obdobjem ustanovitve province in dodelitvijo municipalnih pravic noriškim mestom (Šašel Kos 1997a; Lazar 2002; 2011a). Konec uporabe foruma je postavljen v sredino 4. stoletja, kar potrjujejo tudi najdbe baz stebrov, deli različnih reliefov in skulptura, vzdana v temelje mestnih vrat, ki jo skupaj z obzidjem pripisujemo času Konstantinove dinastije (Novšak 2002).

Na osnovi teh podatkov lahko predpostavljamo usmeritev in dimenzije javnega dela foruma (*area publica*). Lokacija raziskanih ostankov iz jugozahodnega dela mesta blizu mestnega obzidja dovoljuje predpostavko, da je bil tempelj na zahodnem delu foruma (*area sacra*) in da je bil obrnjen proti vzhodnemu delu javnega, odprtega forumskega prostora, ki je bil, tako kot sakralni, verjetno zgrajen konec 1. stoletja, v času pozne vladavine Flavijcev (Krempuš, Mušič, Novšak 2005, 213; Gaspari, Krempuš, Novšak 2007, 840). S tem je predpostavljeno, da se je javni del foruma obračal v isti smeri kot sakralni (severozahod–jugovzhod) in da je lociran v

69 Takšen dvignjen položaj priča o tem, da zgradba predstavlja pomembno točko mesta z izrazitim pomenom, kar dodatno potrjuje predpostavko, da gre za forumski tempelj.

70 Tempelj je lahko bil posvečen tudi cesarskemu kultu, katerega številni elementi so bili najdeni na forumu in v njegovi neposredni bližini (Lazar 2011a, 30).

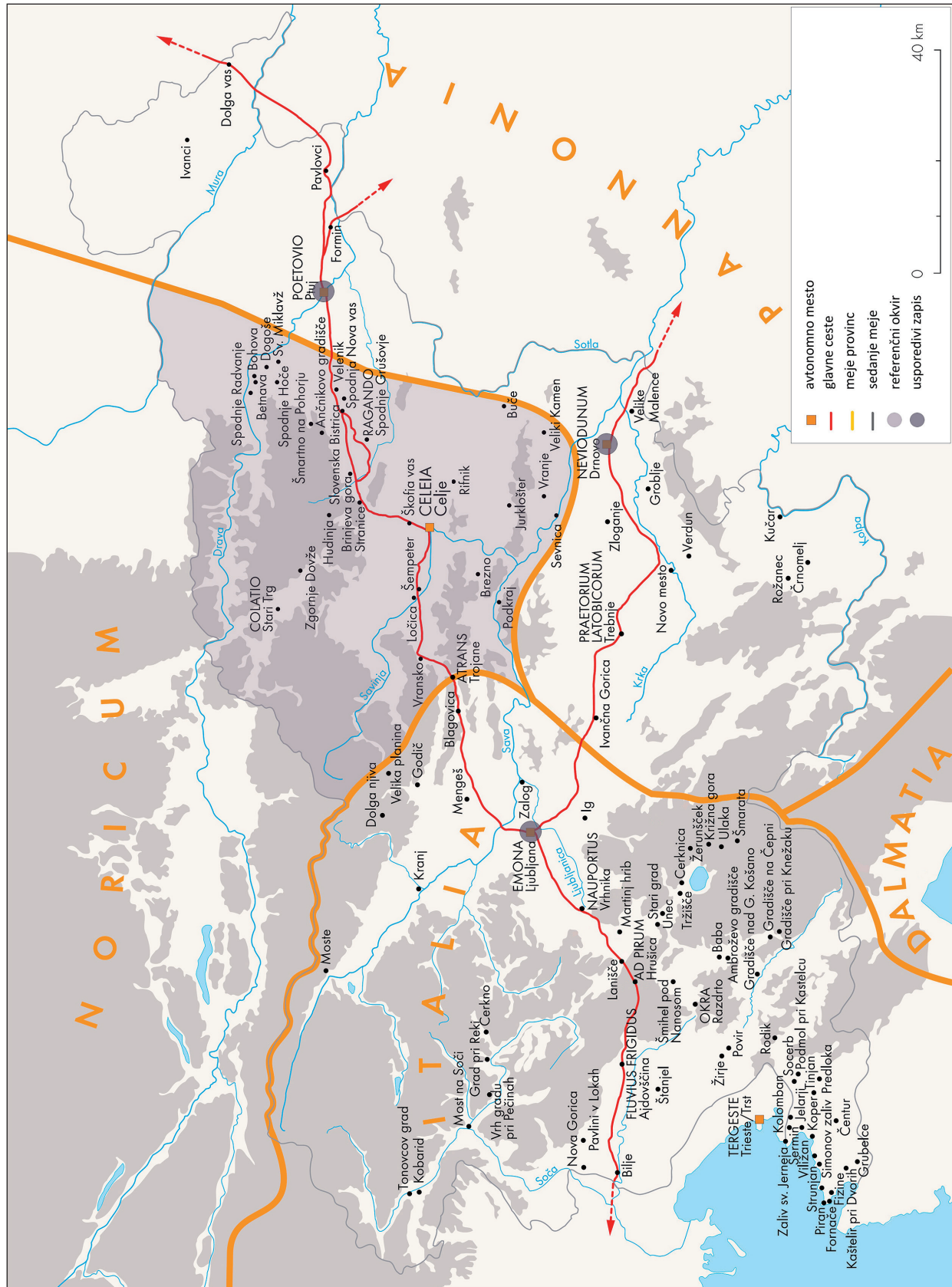

Slika 45 Rekonstrukcija foruma in uličnega omrežja Celeie na katastrskem načrtu sodobnega Celja (risba J. Krajšek, R. Krempuš, F. Sirovica).

liniji poteka glavnih mestnih ulic (*cardo* in *decumanus maximus*). Med javnim in sakralnim prostorom je verjetno potekala še ena mestna ulica (*cardo*), in sicer v smeri severozahod–jugovzhod. Na osnovi primerjav z drugimi rimskimi mesti, predvsem Zadrom in Akvilejo, Irena Lazar predpostavlja, da je bil sakralni prostor od javnega ločen z zidom, na vrhu katerega je bila morda ograda, okrašena z reliefi s prikazi Jupitra Amona, Meduze in Aheloja, ki jih hranijo v celjskem lapidariju (Lazar 2008, 354). Georadarska merjenja so pokazala, da javni del forumskega prostora obsega površino 180×360 čevljev, kar je približno 53×106 m (Krempuš, Mušič, Novšak 2005, 212; Lazar 2008, 350). Zelo verjetno je bil tlakovan z marmornimi ploščami, kakršne so bile na severovzhodnem robu predvidenega foruma odkrite že med raziskavami v 19. stoletju ter med kasnejšimi raziskavami v sekundarni uporabi v njegovi neposredni okolici (Lazar 2008, 350). Na osnovi dosedanjih raziskav rimske Celeie še vedno ne moremo z gotovostjo predpostaviti prave po-

dobe foruma in arhitekturnega razporeda njegovih elementov, odprto pa je tudi vprašanje objektov, ki so ga obkrožali. Področje odprtega javnega dela foruma in njegova neposredna okolica sta zelo slabo raziskana. Edini do sedaj poznani ostanek so še vedno ne povsem jasno interpretirane strukture, locirane na njegovem severovzhodnem vogalu. Forum kot osrednji element rimskega mesta je še vedno področje z visokim potencialom za odgovor na vprašanja organizacije mestnega prostora, načina njegove konstrukcije in njegovih razvojnih faz. Obenem lahko Celeio, mesto z municipalnimi pravicami na tleh današnje Slovenije, primerjamo še z zgolj tremi rimskimi mesti, v kontekstu Norika pa je edino v Sloveniji; v tem okviru lahko konstruiramo referenčni okvir za izvedbo ocene (sl. 46).

Forumaska površina je urbanistično pravilen, ortogonalno zasnovan kompleks, ki je na področju današnje Slovenije primerljiv samo z emonskim forumom (Mikl Curk 1977, 11).

Slika 46
 Referenčni okvir
 vrednostne ocene
 najdišča Celje –
 Mohorjev atrij
 (po Horvat 1999,
 217, sl. 1).

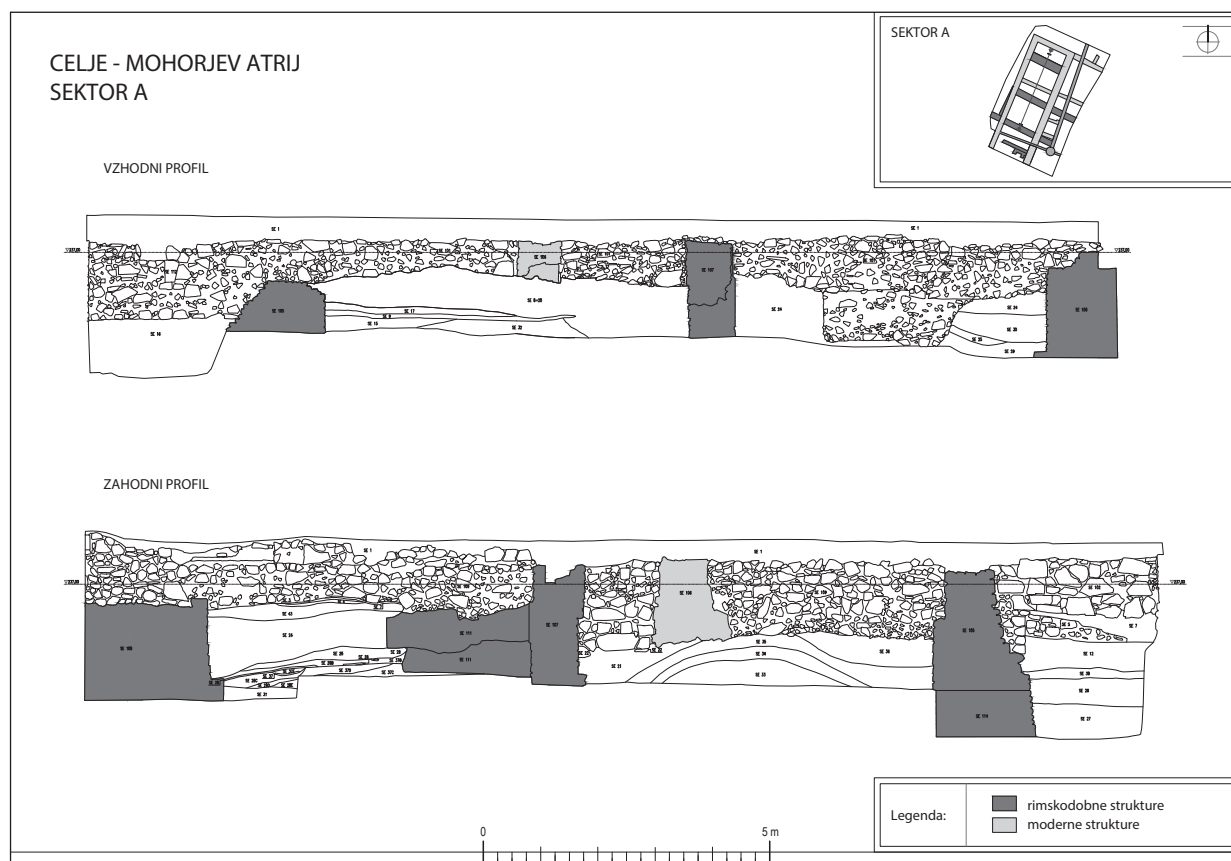
Slika 47 Položaj sond na območju Mohorjevega atrija v Celju (arhiv Arhej; risba R. Krempuš, F. Sirovica).

Obenem organizacija forumskega prostora Celeie kaže specifičnosti brez neposrednih analogij v Sloveniji in jo lahko koreliramo s tipi, ki se pojavljajo v severni Italiji (*Aquileia*) in zahodnih provincah, predvsem v Galiji (npr. *Lutetia Parisiorum*), Noriku (*Virunum*) in Dalmaciji (*Iader*; po Sinobad 2008, 229–232). Na osnovi dosedanjih spoznanj je tako mogoče trditi, da je bil forum Celeie zasnovan po severnoitalskih vzorih in da v znatni meri sledi osnovnim pravilom rimskega urbanizma, ki jih novoosnovane province prevzemajo od Avgustovega časa dalje (Plesničar Gec 2006, 18; Lazar 2008, 349). Čeprav lahko tako konstruiran kontekst vrednostne ocene služi samo kot ilustrativen primer referenčnega okvira, bi moral predstavljati zadovoljivo osnovo za izvedbo vrednostne ocene celjskega forumskega kompleksa.

6.1.2 Analiza rezultatov arheološke raziskave (Celje – Mohorjev atrij)⁷¹

Leta 2002 je celjska Mohorjeva družba začela s prenovo svojega sedeža na Prešernovi ulici 23, kjer se je glede na dotedanja spoznanja najverjetneje nahajal robni del foruma Celeie (Tomažič, Novšak 2003; Krempuš, Novšak, Tomažič 2005). Na tem mestu je podjetje Arhej, d. o. o., jeseni 2002 in spomladi 2003 izvedlo arheološka izkopavanja (Tomažič, Novšak 2003; Krempuš, Novšak, Tomažič 2005). Razdeljena so bila v 3 sektorje (A, B in C) ter so obsegala površino okrog 675 m². Za potrebe naše študije bomo uporabili le podatki za sektor A, saj gre za najprimernejši skupek podatkov za izvedbo vrednostne analize in testiranje metode ocene izgube vrednosti. Iz istega razloga smo opazovani prostor omejili na 400 m² na obrobem, jugozahodnem delu javnega forumskega prostora (sl. 47).

⁷¹ Podatki so večinoma iz dokumentacije, pridobljene v času raziskav, in iz poročila o izvedenih delih (Tomažič, Novšak 2003).

Slika 48 Vzhodni in zahodni profil sektorja A na najdišču Celje – Mohorjev atrij (arhiv Arhej; risba S. Tomažič, D. Čirič, F. Sirovica).

Podatki iz arheološke raziskave bodo služili kot osnova za simulacijo situacije poškodovanja arheološkega zapisa oziroma za to, da bi z njimi preverili, koliko so za oceno izgube vrednosti primerni podatki iz presekov. Postopek v tem primeru zahteva upoštevanje podatkov, ohranjenih v presekih, in njihovo primerjavo z rezultati arheološkega izkopavanja. V skladu z zahtevami za izvedbo postopka bodo podatki, uporabljeni za oceno, temeljili na risbah in fotografijah vzhodnega in zahodnega preseka sektorja A ter na datacijah arheološkega gradiva, do katerih smo prišli v času arheoloških raziskav.

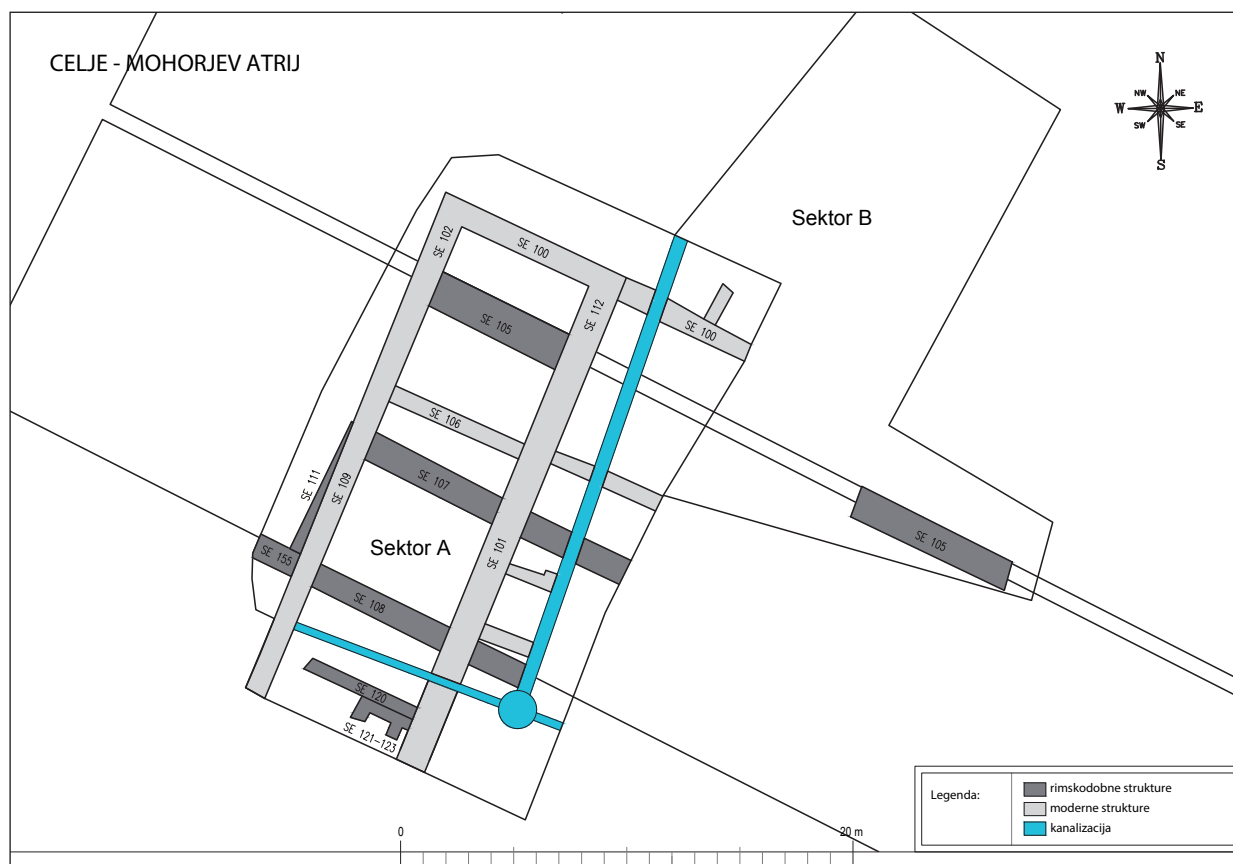
Rezultati raziskav v sektorjih B in C, ki sta obsegala dele odprtega prostora vzhodnega dela foruma, bodo uporabljeni za dodatno preverjanje naših sklepov in rezultatov analize.

Sektor A je obsegal robni, jugozahodni del javnega dela foruma, torej prostor, ki je največja neznanka v razumevanju arhitekturne strukture foruma in načina njegovega funkcioniranja v različnih obdobjih življenja rimskega mesta. Preseki, ki so nastali med

izkopavanji tega področja, kažejo, da gre za kompleksen večperiodni arheološki zapis, ki je izvorno nastal v rimskem obdobju in bil močno preoblikovan v 18. in 19. stoletju (sl. 48).⁷²

Iz podatkov iz presekov je razvidno, da globina arheološkega zapisa na tem področju znaša med 2 in 3 metri in da je bil zapis od globine 0,5 do približno 1,8 metra precej uničen s kasnejšimi gradbenimi deli, najverjetneje z gradnjo pošte, ki je na tem mestu stala v 18. in 19. stoletju. Uničenje, za katerega predpostavljamo, da je do njega prišlo v 19. stoletju, je zelo prizadelo arheološke plasti in dele arhitekture, ki so bili, čeprav poškodovani, izkoriščeni pri gradnji temelja novega objekta (Tomažič, Novšak 2003, 3). Na

⁷² Z izkopavanji utrjeni arheološki ostanki iz 18. in 19. stoletja so deli zrušenih objektov pošte. Na žalost zaradi še vedno nerazvitega sistema arheološkega razumevanja ostankov iz tistega časa na tem mestu ni mogoče določiti ocene njihove vrednosti. Ker večperiodni arheološki zapisi zahtevajo posebno vrednostno oceno za vsako posamezno obdobje, ta situacija nima neposrednega vpliva na rezultate ocene rimskodobnega arheološkega zapisa.

Slika 49 *Thoris* struktur, najdenih v sektorju A (arhiv Arhej; risba R. Krempuš, F. Sirovica).

risbah vzhodnega in zahodnega preseka raziskanega prostora so poleg struktur iz 19. stoletja, ki ležijo v smeri sever–jug, vidne še štiri strukture, postavljene v smeri vzhod–zahod. Na podlagi prostorskih odnosov, dimenzij in načina gradnje je mogoče potrditi, da oba profila prikazujeta iste strukture, ki se raztezajo prečno glede na raziskano površino. Usmeritev strukture SJ 106 odstopa od ostalih, ta struktura pa se od ostalih razlikuje tudi v tehniki gradnje. V obeh presekih je vidno, da ima veliko bolj plitve temelje in jo je mogoče povezati z objekti iz 19. stoletja, ki kažejo isto tehniko gradnje in podobno globino temeljev.

Ostale tri strukture so ohranjene do iste višine in so zgrajene v podobni tehniki, njihovi temelji so enako globoki, strukture pa pravilno razporejene v razmaku med 5,5 in 6 metrov. Najsevernejša od teh struktur (SE 105) je široka okoli 1,5 m, njen temelj pa 1,7 m, medtem ko sta drugi dve (SE 107 in SE 108) široki okoli 1,2 m in imata temelje, široke okrog 1,3 m. Z njima je verjetno povezana tudi vertikalno na njihju postavljena struktura SE 111, ki se kaže v zahodnem profilu pod strukturo iz 19. stoletja (SJ 109).

Analiza ostalih dokumentiranih delov stratigrafije kaže bistveno različno podobo v dveh nasprotnih presekih, saj je mogoče v celotnem raziskanem prostoru smiselno povezati samo nekaj stratigrafskih enot. Zahodni presek kaže veliko večjo stratigrafsko kompleksnost ter pomembnejše pokazatelje ohranjenosti različnih vrst premičnih arheoloških ostankov, od katerih je organski material (zlasti oglje) ohranjen in situ. Na žalost na risbah dokumentirana stratigrafija ne dovoljuje jasne rekonstrukcije relativnih kronoloških odnosov med strukturami in neposredno ob njih dokumentiranimi plastmi, toda zdi se, da so vse plasti nastale po času izgradnje zidov, saj se pojavljajo nad ravnijo njihovih temeljev (nad 235,2 m n. v.). Mogoče je predpostaviti, da je bila hodna površina po izgradnji strukture okoli 2,3 metra pod današnjo površino. Če prikazane podatke primerjamo z rezultati arheoloških raziskav, lahko vidimo, da so preseki razmeroma dober odraz situacije, ugotovljene z izkopavanjem (*sl.* 49). Po podatkih iz poročila je bilo v sektorju A odkritih nekaj rimskodobnih struktur in segmentov srednje do dobro ohranjene stratigrafije, ponekod

uničene z gradbenimi deli iz 19. stoletja (Tomažič, Novšak 2003, 4). Od tega je bila posebna pozornost posvečena trem zidovom, ki se v pravilnih razmakih raztezajo v smeri vzhod–zahod in so starejši od vseh grajenih ostankov. Z raziskavami je bila definirana samo ena hodna površina, locirana neposredno nad peščeno geološko podlago, na nadmorski višini okoli 235,2 m.

V njenih zgornjih 10 cm je bila ob kosih marmorja najdena tudi fibula iz 1. stoletja n. št., nad njo pa ostanki marmorja, ki skupaj s številnimi večjimi kosi dislociranih marmornih plošč, najdenih v raziskavah, z veliko verjetnostjo nakazujejo, da je bila raven hodne površine sočasna s prvo fazo foruma (*sl.* 50). Ostale premične najdbe so večinoma datirane v obdobje med 1. in 3. stoletjem, medtem ko je lahko bil manjši del materiala v uporabi še tudi v 4. stoletju (Tomažič, Novšak 2003, 7–8).

Na drugi strani južnega preseka, na skrajnem južnem delu raziskanega prostora, ki pa na žalost ni bil posebej dokumentiran, je bil odkrit kompleksnejši arheološki zapis, ki sta ga omejevali dve strukturi ter je imel dobro ohranjeno stratigrafijo in z njo povezane premične organske in anorganske ostanke. Stratigrafsko zaporedje je skupaj s premičnimi najdbami pokazalo velik znanstveni potencial za pridobivanje natančnejših podatkov o relativnem in absolutnem časovnem zaporedju. V sondah B in C, razen nadaljevanja strukture SE 105, ni grajenih ostankov drugih rimskodobnih struktur in verjetno je tu govora o delih odprtega forumskega prostora. Od najdb iz obeh sond so forumski elementi morda deli stropa in marmorni blok z reliefom grifona, ki vleče girlando (Tomažič, Novšak 2003, 8).

Z analizo podatkov, pridobljenih v teh raziskavah, in njihovo primerjavo s podatki iz starejših raziskav ter glede na znana pravila rimskega urbanizma je bil najdeni arheološki zapis nedvomno povezan z ostanki javnega dela rimskega foruma (Tomažič, Novšak 2003; Krempuš, Novšak, Tomažič 2005). V tem kontekstu je zid z masivnim temeljem (SE 105) mogoče interpretirati kot nosilni zid za portik, vzporedno ležečo strukturo (SE 107) pa kot zunanji zid foruma (Tomažič, Novšak 2003, 6). Na zunanjem zidu (SE 107) nadzidana struktura (SE 111) in z njo povezana

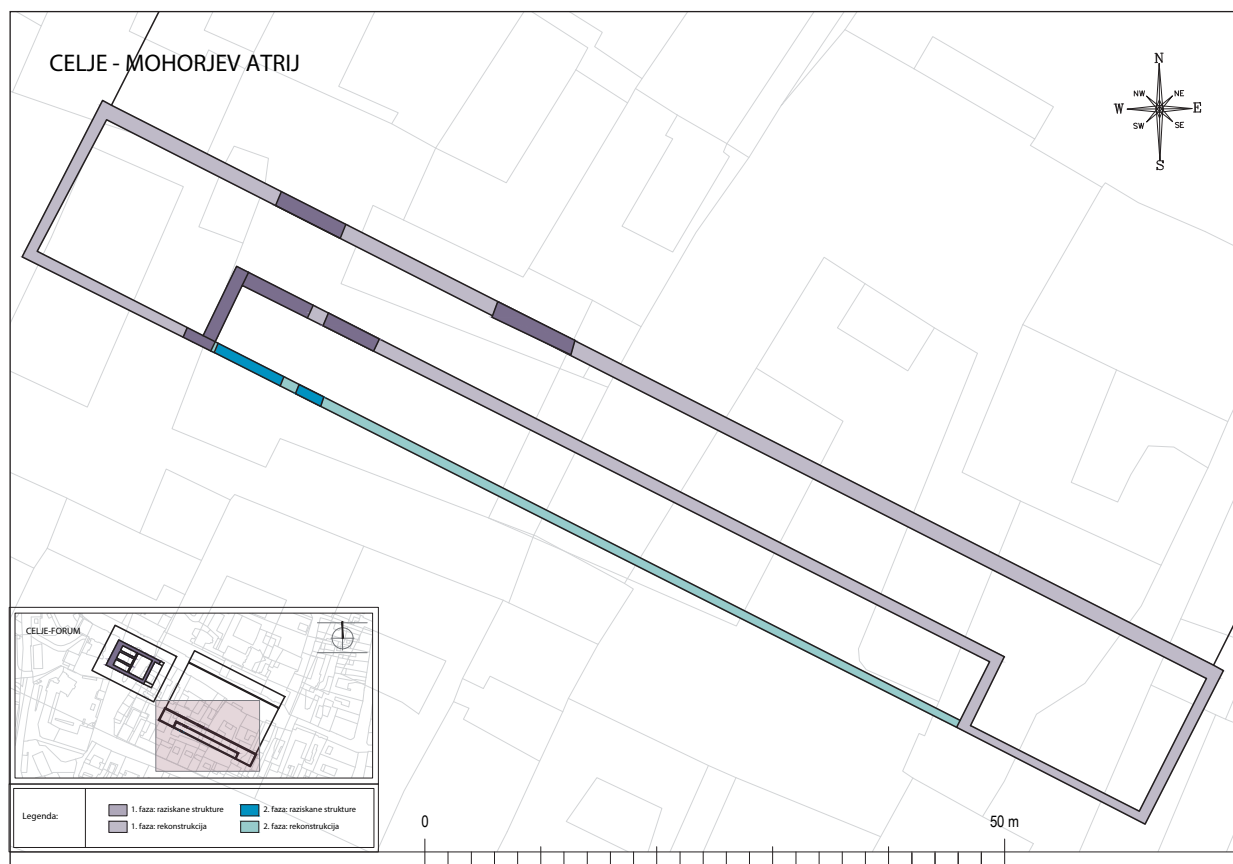
Slika 50 Obdelani kamni, najdeni med raziskovanjem (arhiv Arhej; foto A. Ozmeč).

struktura (SE 155) sta interpretirani kot ostanek objekta, postavljenega ob forumu, ni pa izključeno, da ti ostanki ne pripadajo forumski arhitekturi (Tomažič, Novšak 2003, 8). V raziskavah je bila odkrita tudi nekoliko mlajša struktura (SJ 108), ki mogoče kaže na kasnejšo fazo foruma z novim zunanjim zidom (SE 108),⁷³ s tem pa morda tudi na nov arhitekturni koncept foruma z dvema vrstama stebrov (Krempuš, Novšak, Tomažič 2005, 175).⁷⁴ Predpostavljamo, da forumski kompleks zatem ni bil več obnovljen in da so bili deli njegove arhitekture uporabljeni pri gradnji poznoantičnega mestnega obzidja (Krempuš, Novšak, Tomažič 2005, 175). Zadnje raziskave so pomembno dopolnile dotedanja spoznanja o urbanistični ureditvi središča rimskega Celja, saj so v celoti potrdile pravo lokacijo foruma in posredovale veliko pokazateljev o podobi javnega dela foruma (*sl.* 51).

V primeru uničenja uporabnega dela arheološkega zapisa stratigrafija, ki je bila ohranjena v presekih, verjetno ne bi omogočala jasne interpretacije funkcij in kronoloških odnosov med ugotovljenimi gradbenimi elementi. Rekonstrukcija situacije pred uničenjem, ki bi jo

⁷³ Podobna situacija je znana iz zadarskega foruma, kjer svetišče obkrožata dve vrsti stebrov in zunanji zid, ki je od stebrov oddaljen 5 metrov.

⁷⁴ V kratki objavi rezultatov raziskav (Krempuš, Novšak, Tomažič 2005) so predstavljene še druge predpostavke o spremembah podobe foruma. Avtorji predpostavljajo, da prvo fazo predstavlja pritlični portik z eksedrama na zadnjem zidu, ki je bil konec 2. ali v začetku 3. stoletja zamenjan z dvonadstropno galerijo, ki je bila verjetno porušena v prvi polovici 4. stoletja (Krempuš, Novšak, Tomažič 2005, 175).

Slika 51 Idealna rekonstrukcija južnega dela foruma, izvedena na podlagi rezultatov raziskav (arhiv Arhej; risba J. Krajšek, R. Krempuš, F. Sirovica).

izvedli samo na osnovi vertikalnih presekov, ne more nadomestiti izgubljenih podatkov, predvsem stratigrafskih odnosov in kontekstov premičnega arheološkega materiala. Vsekakor pa je na podlagi podatkov, pridobljenih z analizo presekov, mogoče trditi, da je govora o območju intenzivnejših človeških aktivnosti s poudarkom na gradbenih dejavnostih, ki jih lahko povežemo s konstrukcijo južnega roba forumskega kompleksa.⁷⁵ Tako lahko predpostavimo, da bi zbrani podatki sicer s precejšnjimi omejitvami vendarle omogočili sprejemljivo rekonstrukcijo situacije, predhodne uničenju, ter s tem ustrezno razumevanje kvalitete in informativnega potenciala, potrebnega za izvedbo ocene izgube vrednosti poškodovanega arheološkega zapisa.

⁷⁵ Okvirno datacijo bi v primeru poškodovanja arheološkega zapisa zagotovila dislocirani premični material in material, pridobljen s čiščenjem profila (glej npr. pogl. 6.2.2).

6.1.3 Ocena vrednosti (Celje – Mohorjev atrij)

(Glej tabelarno oceno vrednosti na sl. 52)

6.1.4 Ocena odstotka uničenosti (Celje – Mohorjev atrij)

Ker je bil samo sakralni del foruma Celeie podvržen intenzivnejšim invazivnim in neinvazivnim arheološkim raziskavam, vprašanje načina konstrukcije in organizacije javnega dela foruma še vedno ostaja v znatni meri odprto. Glede na dosedanja spoznanja velja, da je odprti del javnega dela foruma obsegal površino približno 53×106 m in bil tlakovan z marmornimi ploščami. Še vedno pa ostaja neznanka, kako je bil videti prostor, ki ga je obkrožal, ter kakšna je bila njegova površina. Glede na razmerja do drugih elementov rimskodobnega mesta lahko predpostavimo, da je bila dolžina javnega dela foruma res 106 metrov, saj je s severozahodne in jugovzhodne strani omejen z dvema

VREDNOSTI	KRITERIJI	ANALIZA	OCENA
DRUŽBENE VREDNOSTI	VIZUALNA VREDNOST	Zaradi spremembe urbanega rastra, ki se pojavlja že v srednjem veku, forum Celeie ni prepoznaven v prostoru in ne vsebuje nadzemnih struktur, iz katerih bi bilo mogoče sklepati na vizualne vrednosti, ki bi lahko direktno vplivale na razvoj posebnega dojemanja prostora. Kljub temu obstaja možnost, da se njegova lokacija in značaj poudarita na nek drugi, posreden način. Mogoče na simbolni način, ki bi bil viden in prisoten v urbani strukturi današnjega mesta. Sočasno pa forum predstavlja del širšega konteksta rastra rimskega mesta, čigar segmenti predstavljajo vseprisotne in nepogrešljive elemente identitete sodobnega Celja.	2
	ZGODOVINSKA VREDNOST	Zgodovinska vrednost predstavlja pomemben vidik arheološkega zapisa z ohranjenim nizom vrednosti, ki znatno prispevajo k interpretaciji prostora in s tem širijo možnosti razumevanja zveze s preteklostjo in zgodovinskim razvojem mesta. Zavest o njegovi zgodovinski vrednosti je ohranjena celo v starem imenu današnjega Trga celjskih knezov, ki se je nekoč imenoval Nasutina ali Na ruševinah (njem. Schuetplatz ili Auf der Schuett). Sočasno je neposredno povezan z dejanskim zgodovinski dogajanjem, čigar razumevanje lahko predstavlja bistven prispevek zgodovinskim ugotovitvam nad-regionalnega pomena. Glede na to, da je zgodovini raziskav antičnega Celja mogoče slediti vse do 15. stoletja, ta tema predstavlja eno od najstarejših področij raziskovanja arheoloških ostankov v današnji Sloveniji in je s tem tudi nepogrešljiv del preučevanja razvoja arheologije kot znanosti.	3
	EKONOMSKA VREDNOST	Čeprav ima kot središče rimske Celeie znaten potencial za razvoj širših družbenih in posledično tudi ekonomskih vrednosti, pa nezmožnost neposrednega dostopa do arheoloških zapisov in pomanjkanje vizualnih vrednosti, pogojenih z današnjim izgledom urbanega jedra Celja omogoča samo posredno vključevanje antičnih ostankov v druge segmente družbenega in ekonomskega življenja. Sočasno ekonomska vrednost lokacije v središču sodobnega mesta nujno ustvarja gospodarski pritisk na širši prostor foruma, kar lahko dodatno ogrozi potencial arheološkega zapisa za samostojno in trajno ustvarjenje ekonomskih vrednosti.	2
SPLOŠNE VREDNOSTI	REDKOST	Govora je o izjemnem najdišču z malim številom neposredno primerljivih najdišč (e.g. forumi rimskih mest na slovenskih tleh), ki so redka tudi v kontekstu province Norik. Zato je mogoče trditi, da je govora o zapisu visoke vrednosti glede na kriterij redkosti, ki vsebuje ostanke, za katere je mogoče predpostaviti, da bodo ustrezno odražali tradicije rimskega sveta skupaj z specifičnimi značilnostmi znotraj jasno definirane prostorskega in časovnega okvira.	3
	SKUPNA VREDNOST	Kot poseben segment rimskega mesta je postavljen v jasen kontekst sočasnega arheološkega zapisa (antičnega mesta) in zato lahko smatramo, da vsebuje visoko raven sinhronnega konteksta. Sočasno je prisoten še diakron kontekst, predstavljen predvsem v srednjeveških pa tudi v kasnejših, novoveških in modernih gradbenih	3

		kontekst, predstavljen predvsem v srednjeveških pa tudi v kasnejših, novoveških in modernih gradbenih intervencijah, s čimer prispeva k vrednostim zgodovinskega središča mesta. Na širšem območju predstavlja del širšega konteksta sočasne krajine s prepoznavno fizično in zgodovinsko-geografsko integriteto.	
	REPREZENTATIVNOST	Čeprav gre za izjemno arheološko najdišče, ki ima ustrezne primerjave šele v nadregionalnem kontekstu, vsebuje tudi niz karakteristik pomembnih in reprezentativnih za obdobje, katero reprezentira, pri čemer dobi dodatno vrednost zaradi dobre ohranjenosti fizičnih ostankov.	2
ZNANSTVENE VREDNOSTI	INTEGRITETA	Ko je govora o arheološkem zapisu, lociranem na področju današnjega središča mesta, je raven ohranjenosti prostorske integritete odvisna od kasnejših gradbenih intervencij, ki so segle v določene dele zapisa. Toda vseeno je možno trditi, da gre za najdišče s pretežno ohranjeno prostorsko integriteto, ki ga zaznamuje prisotnost arheoloških ostankov na mestu primarne depozicije. Njegovo okolje je stabilno in ne kaže možnosti hitrih sprememb v bližnji prihodnosti, tako da je raven ohranjenosti integritete odvisna od načina, po katerem bo v prihodnje koncipirano upravljanje s tem področjem.	3
	KVALITETA	Na podlagi analize stratigrafskega zoporedja je mogoče trditi, da zapis karakterizira ohranjenost raznolikih in številnih vrst arheoloških ostankov, čigar odnosi so jasni in berljivi. Skupaj s tem je ugotovljena tudi precejšnja količina relevantnega diagnostičnega premičnega arheološkega materiala, kot tudi primerna stopnja ohranjenosti njihovega konteksta, zaradi česar je moč trditi, da je govora o visokokvalitetnem arheološkem zapisu.	3
	INFORMATIVNI POTENCIAL	Arheološki zapis kaže izjemen potencial za zajemanje podatkov o formalnih lastnostih arheoloških ostankov in njihovih medsebojnih kontekstnih odnosih, kot tudi visok potencial za sklepanje o aktivnostih, ki so povzročile njegov nastanek. Sočasno je informativni potencial zapisa direktno odvisen od integritete najdišča in lahko variira v odvisnosti od naknadnih intervencij v prostor, čeprav za sedaj ni videti, da so ga te res v znatni meri poškodovale.	3
	INTERPRETATIVNI POTENCIAL	Vsebuje visok potencial za generiranje novega znanja in jasen interpretativni potencial za dopolnjevanje praznin v trenutnih spoznanjih. Odpira možnost povezovanja z novimi raziskavami širšega prostora rimskega mesta in generiranje novih podatkov tako o obdobju, kot tudi o regiji.	3
SKUPNI SEŠTEVEK = ABSOLUTNA OCENA VREDNOSTI			27
VREDNOSTNI INDEKS ($V_i = AS_v/10$)			2,7

Slika 52 Ocena vrednosti najdišča Celje – Moborjev atrij.

Slika 53 Območje primerljivega arheološkega zapisa (arhiv Arhej; risba R. Krempuš, F. Sirovica).

ulicama, ki se raztezata v smeri severovzhod - jugozahod. Na podlagi raziskav v Mohorjevem atriju lahko predpostavimo, da je bilo vsaj 15 metrov na jugozahodni (verjetno pa tudi na severovzhodni strani) odprtega dela foruma rezerviranih za arhitekturne elemente, kakršni so obkrožali forume drugih rimskih mest, in da se celotna širina javnega dela foruma giblje okoli 83 m. Tako je mogoče oceniti, da je površina javnega dela foruma znašala 8798 m², površina sakralnega dela pa 3870 m². Glede na okvirne ocene, izvedene na osnovi katastrskih podatkov in zračnih fotografij, 50 % tega prostora v kasnejših stoletjih ni bilo podvrženih izrazitim gradbenim aktivnostim, zato ima velik potencial znanstvene vrednosti rimskodobnega arheološkega zapisa. Obenem je to prostor, za katerega lahko predpostavimo, da bo dlje časa ostal dostopen arheološkim raziskovalcem in bo zato imel velik pomen za pridobivanje novih spoznanj o rimskem forumu. Kar se tiče ocene pozidanosti, je 6327 m² tega prostora trenutno nepozidanega in s tem dostopnega za bodoče arheološke raziskave. Če odstotek raziskane površine, ki ga za potrebe naše študije upoštevamo kot uničeni del arheološkega zapisa, postavimo v razmerje do

nepozidanega dela javnega in sakralnega dela foruma, skupni odstotek uničene površine (PPu) znaša 6 %.

$$PPu [\%] = 100 \times \frac{Pu}{Puk} = 100 \times \frac{400}{6327} = 6 \%$$

Tako sakralni kot javni del foruma predstavljata ne samo dva samostojna, ampak tudi fizično ločena dela središča rimskega mesta. Zato je postopek ocene uničenosti primerneje izvesti v razmerju do nepozidane površine javnega dela foruma, ki na podlagi katastrskih podatkov in zračnih fotografij znaša 4006 m². V tem primeru odstotek uničene površine (PPu) znaša 10 %.

$$PPu [\%] = 100 \times \frac{Pu}{Puk} = 100 \times \frac{400}{4006} = 10 \%$$

Vendar pa odstotka uničenega v razmerju do skupne površine javnega dela foruma še vedno ni mogoče razumeti kot popolnoma primerne za ugotavljanje stopnje uničenosti, saj so prejšnje raziskave, vključno z raziskavo na področju Mohorjevega atrija, pokazale znatno variabilnost oblike stratifikacije med osrednjim odprtim delom foruma in njegovimi rob-

nimi deli. Vzrok za to so razlike v namenu in vrsti aktivnosti, ki so se odvijale na tem območju ter se odražajo v načinu in višini depozicije. Šele s preučitvijo primerljivega stratigrafskega zaporedja lahko izračun boljše upošteva tridimenzionalnost stratifikacije. Da bi bil izračun odstotka uničenosti smiseln, ga moramo izvesti v razmerju do površine, ki jo zavzema južni obrobni del foruma, skupaj z neposredno okolico (sl. 53). Gre za površino 2842 m², pri čemer je 2059 m² nepozidano področje, dostopno za bodoče arheološke raziskave. Odstotek uničenja v tem primeru znaša 19 %, kar je ustrezen podatek za izračun izgube vrednosti poškodovanega arheološkega zapisa.

$$PPu [\%] = 100 \times \frac{Pu}{Puk} = 100 \times \frac{400}{2059} = 19 \%$$

6.1.5 Ocena izgube vrednosti v simulirani situaciji (Celje – Mohorjev atrij)

Izračun izgube vrednosti poškodovanega arheološkega zapisa je odvisen od modela, ki ga uporabljamo, in razlogov za njegovo uporabo. Če želimo izgubo vrednosti izraziti z linearnim modelom, v katerem stopnja uničenja proporcionalno raste z odstotkom uničenosti, se enačba za izračun izgube vrednosti glasi:

$$G = Vi \times Su = Vi \times \left(\text{ceil} \left(\frac{PPu}{10} \right) + 1 \right)$$

Rezultat kvantitativne ocene vrednosti arheološkega zapisa za primer Celje – Mohorjev atrij je pred poškodovanjem znašal 27, vrednostni indeks (V_i) kot razmerje absolutnega seštevka vrednosti in števila vrednostnih kriterijev pa 2,7.

$$V_i = \frac{ASv}{10} = \frac{27}{10} = 2,7$$

Drugi podatek, potreben za izračun izgube vrednosti, je odstotek uničenosti, ki je bil na podlagi odnosa uničene površine in skupne površine primerljivega arheološkega zapisa ocenjen na 19 %. Tako lahko izgubo vrednosti v linearnem modelu izračunamo na sledeči način:

$$G = 2,7 \times \left(\text{ceil} \left(\frac{19}{10} \right) + 1 \right) = 8,1$$

Z uporabo linearnega modela za izračun izgube vrednosti arheološkega zapisa ima izračunana izguba vrednost 8,1, do česar pridemo s pomočjo enačbe:

$$G_k = \text{ceil} \left(\frac{G}{6} \right) = \text{ceil} \left(\frac{8,1}{6} \right) = 2$$

$$G_k = \text{ceil} \left(\frac{G}{15} \times e^{\frac{G}{35}} \right) = \text{ceil} \left(\frac{8,1}{15} \times e^{\frac{8,1}{35}} \right) = 1$$

$$G_k = \text{ceil} \left(5 \times \ln \left(\frac{G}{20} + 1 \right) \right) =$$

$$= \text{ceil} \left(5 \times \ln \left(\frac{8,1}{20} + 1 \right) \right) = 2$$

Izgubo lahko kategoriziramo na tri načine. Z linearno in logaritemsko kategorizacijo je izguba uvrščena v 2. kategorijo izgube vrednosti (zmerna izguba), pri eksponentnem modelu pa je izguba uvrščena v 1. kategorijo (minimalna izguba). Z uporabo kvadratnega modela:

$$G = V_i \times \left(\text{ceil} \left(\frac{PPu^2}{1000} \right) + 1 \right) =$$

$$= 2,7 \times \left(\text{ceil} \left(\frac{19^2}{1000} \right) + 1 \right) = 5,4$$

izguba dobi vrednost 5,4 in je po enačbi za rangiranje resnosti učinka:

$$G_k = \text{ceil} \left(\frac{5,4}{6} \right) = 1$$

$$G_k = \text{ceil} \left(\frac{5,4}{15} \times e^{\frac{5,4}{35}} \right) = 1$$

$$G_k = \text{ceil} \left(5 \times \ln \left(\frac{5,4}{20} + 1 \right) \right) = 2$$

izguba ponovno uvrščena v 1. ali 2. kategorijo (minimalna ali zmerna izguba). Enak rezultat daje tudi eksponentni model:

$$G = V_i \times \left(\text{ceil} \left(\frac{PPu}{25} \times e^{\frac{PPu}{100}} \right) + 1 \right) =$$

$$= 2,7 \times \left(\text{ceil} \left(\frac{19}{25} \times e^{\frac{19}{100}} \right) + 1 \right) = 5,4$$

$$G_k = \text{ceil} \left(\frac{5,4}{6} \right) = 1$$

$$G_k = \text{ceil} \left(\frac{5,4}{15} \times e^{\frac{5,4}{35}} \right) = 1$$

$$G_k = \text{ceil} \left(5 \times \ln \left(\frac{5,4}{20} + 1 \right) \right) = 2$$

Z uporabo modelov, občutljivejših na manjša uničenja, bo ocena izgube vrednosti višja. Pri korenskem modelu:

$$G = V_i \times \text{ceil} (\sqrt{PP_u+1}) =$$

$$= 2,7 \times \text{ceil} (\sqrt{19+1}) = 13,5$$

$$G_k = \text{ceil} \left(\frac{13,5}{6} \right) = 3$$

$$G_k = \text{ceil} \left(\frac{13,5}{15} \times e^{\frac{13,5}{35}} \right) = 2$$

$$G_k = \text{ceil} \left(5 \times \ln \left(\frac{13,5}{20} + 1 \right) \right) = 3$$

izguba dobi vrednost 13,5, po linearni in logaritemski kategorizaciji pa je resnost učinka uvrščena v 3. kategorijo (znaten učinek), medtem ko bi bil isti učinek po eksponentni klasifikaciji uvrščen v 2. kategorijo in označen kot zmerni učinek.

Logaritemski model daje enak rezultat:

$$G = V_i \times (\text{ceil} \left(5 \times \ln \left(\frac{PP_u}{20} + 1 \right) \right) + 1) =$$

$$= 2,7 \times (\text{ceil} \left(5 \times \ln \left(\frac{19}{20} + 1 \right) \right) + 1) = 13,5$$

$$G_k = \text{ceil} \left(\frac{13,5}{6} \right) = 3$$

$$G_k = \text{ceil} \left(\frac{13,5}{15} \times e^{\frac{13,5}{35}} \right) = 2$$

$$G_k = \text{ceil} \left(5 \times \ln \left(\frac{13,5}{20} + 1 \right) \right) = 3$$

Tako je izguba z linearno in logaritemsko kategorizacijo ponovno uvrščena v 3. kategorijo in označena za znatno izgubo, pri eksponentni kategorizaciji pa je uvrščena v 2. kategorijo in označena za zmerno izgubo. S primerjanjem dobljenih rezultatov (sl. 54) postane razvidno, da eksponentna kategorizacija izgubo, izračunano s predlaganimi modeli, ocenjuje kot razmeroma nizko in da je ta kategorizacija izrazito neobčutljiva na raven potencialne škode. Podoben rezultat pravzaprav kažejo tudi vse predlagane ka-

MODEL	linearna kategorizacija	eksponentna kategorizacija	logaritemska kategorizacija
linearni	2	1	2
kvadratni	1	1	2
eksponentni	1	1	2
korenski	3	2	3
logaritemski	3	2	3

Slika 54 Ocena izgube vrednosti na najdišču Celje – Mohorjev atrij.

tegorizacije izgube, izračunane s kvadratnim in eksponentnim modelom. Ko gre za izrazito visoko vrednost arheološkega zapisa, za katerega je odstotek uničenosti ocenjen na skoraj 20 %, te ocene ne moremo obravnavati kot zmerno škodo. Ostale ocene se gibljejo med 2. in 3. kategorijo (povprečno bližje 2. kategoriji), tako po linearni kot tudi po logaritemski kategorizaciji.

6.2 Celje – Breg: testiranje metode na poškodovanem arheološkem zapisu na najdišču

Na lokaciji Breg v Celju se je junija 2006 začela gradnja košarkarskega igrišča na travniku, lociranem južno od kapucinskega samostana. Gradbena dela so bila izvedena brez potrebnih dovoljenj, zaradi česar je prišlo do uničenja pomembnega dela arheološkega zapisa (sl. 55). Za oceno povzročene škode na tem prostoru je bilo junija 2007 izvedeno arheološko dokumentiranje uničenja. Dela je izvedlo podjetje Arhej, d. o. o., postopek pa je vključeval dokumentiranje pozidane situacije in ohranjenega profila ter sejanje deponije izkopane zemlje (Plestenjak, Krajšek, Firšt 2007, 3), s čimer so bili pridobljeni podatki, primerni za izvedbo ocene izgube vrednosti poškodovanega arheološkega zapisa.

Najdišče Celje – Breg, igrišče pri kapucinih, se nahaja ob severnem pobočju Miklavškega hriba in je del večjega kompleksa arheoloških ostankov, označenih kot Celje – Arheološko najdišče Celje, ki je v Registru

nepremične kulturne dediščine vpisano pod številko 56. Gre za kompleksen večperiodni arheološki zapis, ki je bil za spomenik lokalnega pomena razglašen leta 1986 (Uradni list SRS, 28/1986-1364, 1991; Uradni list RS, št. 1/1992-18). Čeprav je v Registru opisan kot del noriškega municipija *Claudia Celeia* in datiran v rimsko obdobje (<http://rkd.situla.org/>), je Breg v arheološki stroki poznan kot del keltskega opiduma, ki se je v pozni železni dobi razvil na severnih terasah Miklavškega hriba (*sl.* 56). Ker sočasno predstavlja najzgodnejši segment rimskodobnega naselja ter kasnejši južni del rimskega mesta (Kolšek 1959, 230; 1983; Lazar 2002, 87), je preučevanje njegove vrednosti oziroma njene izgube mogoče le v odnosu do specifičnih prostorskih značilnosti za vsako obdobje posebej. Za območje južno od kapucinskega samostana so rezultati arheološkega dokumentiranja uničenja poleg nekaterih novodobnih arheoloških ostankov pokazali tudi arheološki zapis, ki ga je mogoče neposredno povezati le z zgodnjerrimsko naselbino, in bo ocena vrednosti in njene izgube v tem primeru omejena le na to obdobje lokacije Breg.

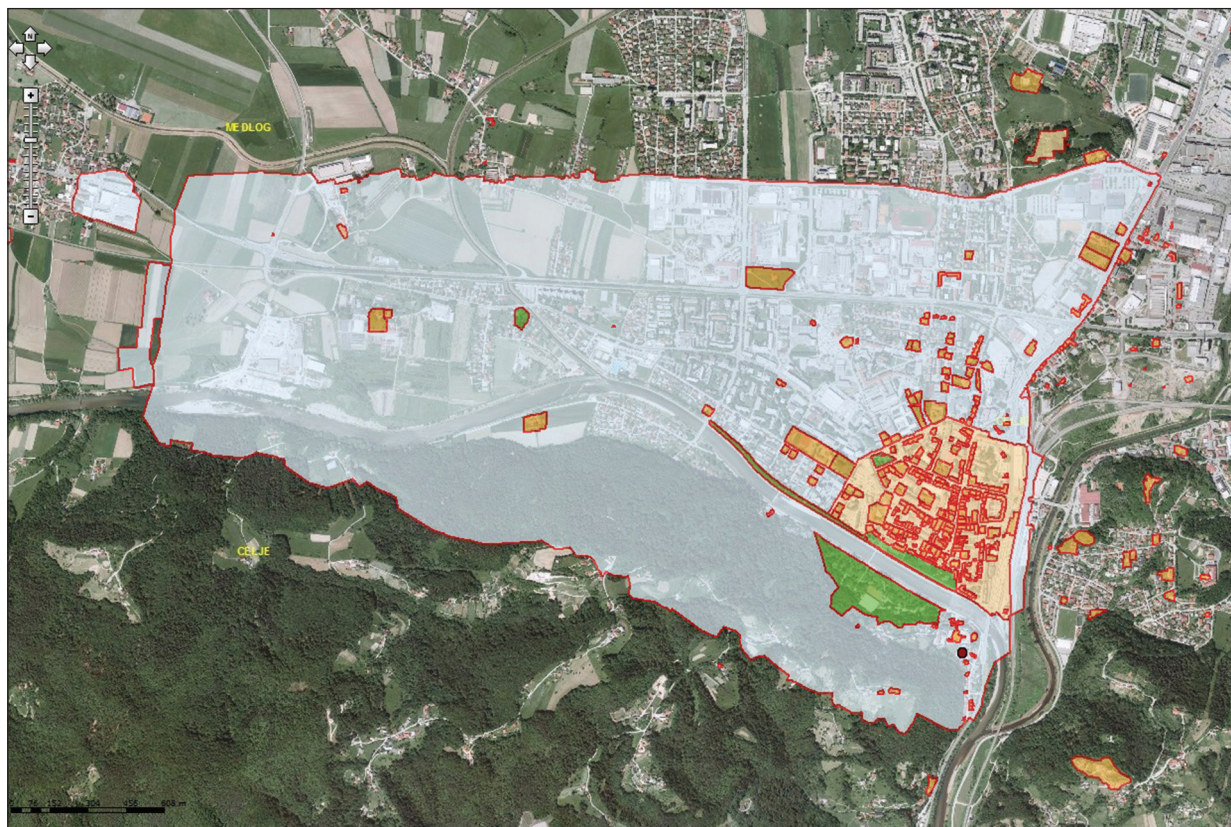
6.2.1 Referenčni okvir najdišča Celje – Breg

Miklavški hrib (poznani tudi kot Miklavžev hrib) se nahaja na jugozahodnem robu Savinjske doline in južno ob reki Savinji. Zaradi ugodnega položaja ob plovni reki in najpomembnejši trgovski poti vzohodnega alpskega prostora (jantarni poti) je bil ta prostor kontinuirano poseljen od prazgodovine dalje že skoraj 3 tisočletja (Bolta, Kolšek 1982; Kos 1982; Šašel Kos 1984; 1997b; Cvirn 1993; Lazar 2001; Vičič 1997). Prvi sledovi poselitve Miklavškega hriba segajo v zgodnjo železno dobo, ko je na njegovem zahodnem vrhu nastala naselbina (Kolšek 1975, 280; Teržan 1990, 54, 353–355; Vičič 1997, 41; Gaspari *et al.* 2001, 281), sočasna nekropola pa na severni terasi, kjer danes stojita kapucinski samostan in zgradba nekdanjega sindikalnega doma (Teržan 1990, 106–108, 353–355; Gaspari *et al.* 2001, 281; Lazar 2002, 71; *sl.* 57).

Slika 55 Celje – Breg, igrišče pri kapucinih: ugotovljeno stanje (arhiv Arhej; foto S. Firšt).

Pravi pomen lokacija dobi s prihodom Kelto, ki so v začetku 3. stoletja pr. n. št. na severnih terasah hriba postavili novo naselbino, ki se je hitro razvila v značilen opidum z velikim regionalnim vplivom (Bolta, Kolšek 1982, 11; Gaspari *et al.* 2000, 188; Lazar 2002, 71). To kažejo tudi srebrove rude, odpad, ki nastane pri vlivanju, ter več tisoč srebrnih novcev, najdenih v strugi Savinje, ki kažejo ne le to, da je opidum imel kovnico novcev (Kolšek 1967; 1983; Kos 1982; 1986; 1997; Božič 1987; Šemrov 1996; 2011; Lazar 1997b; 1997c; Gaspari *et al.* 2000; 2001), temveč tudi to, da je bil eno najpomembnejših keltskih trgovskih središč z močnim vladajočim slojem in razvitim upravnim aparatom (Šašel Kos 1984, 251). Natančnega obsega latenske naselbine ni mogoče potrditi, saj je bila v precejšnji meri uničena zaradi spreminjanja toka Savinje. Najdbe, odkrite pri arheoloških raziskavah širšega prostora, pričajo o tem, da sta bila latensko in zgodnjerrimsko naselje verjetno na spodnjih terasah hriba in na njegovem vznožju, skupaj z območjem današnje rečne struge (Lazar 2001, 10; 2002, 71; Vičič 1997, 43). To predpostavko so potrdile tudi raziskave območja bolj proti severu, ob današnjem toku Savinje, kjer so bili poleg latenske naselbinske faze najdeni ostanki obrambnega stolpa, ki je bil verjetno del severnega utrjenega zgodnjerrimskega naselja (Kolšek 1959; 1983; Bolta, Kolšek 1982; Horvat 1999; Lazar 2001; 2002). Z raziskavami sredi 20. stoletja na področju sindikalnega doma, kapucinskega samostana in nekdanjega Sadnikovega vrta s t. i. Herkulovim templjem je bila začetna faza zgodnjerrimske naselbine datirana v čas zgodnje Av-

Slika 56 Zračni posnetek z vrisanimi območji dediščine. S sivo barvo je označena arheološka dediščina, z rdečo piko pa lokacija najdišča Celje – Breg, igrišče pri kapucinih (<http://giskd6.situla.org/giskd/>).

gustove vladavine (Kolšek 1959; 1980; Bolta, Kolšek 1982; Lazar 1997a; Vičič 1997; Gaspari *et al.* 2001). Boljše razumevanje življenja v tem obdobju so omogočile še raziskave na Mariborski cesti, severno od današnjega mestnega središča. Na tem mestu je bilo raziskano poznolatsko svetišče, datirano v 1. st. pr. n. št. (Gaspari, Krempuš, Novšak 2007, 836), kar je odraz ne samo keltskih, temveč tudi najzgodnejših rimskih religijskih praks na tem prostoru (Lazar 2011a).⁷⁶ Najdišče je sočasno z naselbino na Miklavškem hribu (Gaspari, Krempuš, Novšak 2007, 836), kar skupaj s slučajnimi najdbami, odkritimi v okolici današnjega mestnega središča, priča o tem, da sta latenska in zgodnjericimska naselbina uporabljali

širše področje današnjega mesta Celja (Gaspari *et al.* 2001, 283).

Številni rimskodobni ostanki so bili odkriti v času velikega projekta regulacije Savinje sredi 20. stoletja. Takrat so bili v strugi Savinje najdeni ostanki rimske ceste, ki je iz Siscie in Nevioduna vodila v mesto (Kolšek 1959, 232; 1980, 49; Lazar 2001, 15, 20). To kaže tudi, da je reka v prvih stoletjih našega štetja tekla vzhodneje od tega prostora in da je bilo vznožje hriba gosto poseljeno (Lazar 2001, 15; 2002, 79). V projektu regulacije so bili na širšem prostoru ob današnji cesti proti Laškemu najdeni tudi ostanki rimske arhitekture, verjetno s konca 1. in iz 2. stoletja, ter številne premične najdbe, ki potrjujejo takšno datacijo (Kolšek 1959, 232–249; 1980, 49). Odkriti arheološki ostanki so predstavljali segmente južnih delov rimskega municipija, katerega središče je bilo na prostoru današnjega mestnega centra. Južni del mesta je bil namenjen stanovanjem, verjetno pa še različnim obrtniškim delavnicam, katerih sledovi so bili odkriti med številnimi arheološkimi raziskavami (Kolšek 1983, 170; Vičič 1997, 43). Utrjeno naselje

⁷⁶ Svetišče je datirano v zadnja desetletja 1. stoletja pr. n. št. in zdi se, da ga je v določenem trenutku varovalo t. i. sveto jezero votivnega pomena, obkroženo z leseno ograjo. Kasneje je bil neposredno nad jezerom postavljen lesen galsko-rimski tempelj, južno od njega pa nekoliko manjši kamniti tempelj. Kompleks je bil zapuščen konec 1. stoletja pr. n. št., ko so bili na tem mestu zgrajeni rimski stanovanjski objekti (Gaspari, Krempuš, Novšak 2007; Lazar 2011a).

Slika 57 Latenski in rimski ostanki, omenjeni v besedilu: 1. Miklavški brij – prazgodovinska naselbina; 2. Breg, sindikalni dom – halštatsko grobišče, latenska in rimska naselbina; 3. Sadnikov vrt – Heraklejevo svetišče; 4. Breg – rimska naselbina; 5. Breg – poznorimsko grobišče in ostanek vzhodnega dela obzidja; 6. Najdišče v strugi Savinje; 7. Na okopih – latenska naselbina, zgodnjericna obrambna kula; 8. Nekdanja Kresija – najdišče velikega noriškega srebrnika; 9. Križišče Stanetove in Levstikove ulice – najdišče zgodnjericne fibule; 10. Aškerčeva ulica – najdišče zgodnjericne pasne sponje; 11. Približna lokacija latenskega groba; 12. Mariborska cesta – poznotlatensko in zgodnjericno svetišče; 13. Ipavčeva ulica – okvirno najdišče poznotlatenskega sedelnega obroča (po Gaspari et al. 2001, 282–283).

se nadaljuje vse do sredine 3. stoletja, ko pride do sprememb, ki so jih verjetno spet povzročile poplave in spreminjanje toka Savinje. Čeprav se avtorji ne strinjajo v interpretaciji dogajanj v Celju v 3. stoletju (Kolšek 1959; 1975; Lazar 1997b; Gaspari *et al.* 2001; Krempuš, Mušič, Novšak 2005; Šemrov 2011), arheološki ostanki, datirani v obdobje po 3. stoletju, pričajo o tem, da je bila urbana struktura Celeie podvržena precejšnjim spremembam.⁷⁷ Zdi se, da terasasto vznožje Miklavškega hriba preneha biti del urbane strukture mesta, saj v notranjosti naselbinskega prostora nastane grobišče (Bolta 1957; Kolšek 1959; 1980; 1983; Lazar 1997b; 2011b; Bausovac, Krajšek, Praprotnik 2012).

Ugotovljena slika naselbinske kontinuitete pozidave na lokaciji Breg kaže ta prostor kot izjemno pomemben del celjske preteklosti, pri čemer so o njegovi visoki vrednosti že dlje časa domnevali. Že v *Celjski kroniki* so omenjeni noriški kamniti spomeniki, ki izražajo čaščenje božanstev neznanih prebivalcev predrimskega mesta (Šašel Kos 1997a, 21). Prvi pravi zapisi o arheoloških najdiščih na tem prostoru se pojavijo v 19. stoletju, ko so bile na Bregu najdene številne zakladne najdbe iz poznolatskega in zgodnjerickega časa (Lazar 2002, 87). Sočasno se pojavljajo zapisi o legendah in pričevanjih lokalnega prebivalstva, ki arheološkemu ostankom pripisujejo poseben pomen.⁷⁸ Toda šele v 20. stoletju, ko so prišla na plano odkritja pri regulaciji toka reke Savinje, postanejo arheološki ostanki s severnih teras Miklavškega hriba pomemben del preteklosti Celja.

Kljub številnim raziskavam v 20. stoletju pravi pomen arheološkega zapisa na tem prostoru še vedno ni dovolj razjasnjen. Dokumentacija starejših raziskav je pogosto le delno ohranjena, zaradi česar ne prikazuje natančne stratigrafske slike, premični arheološki ma-

terial pa je bil le redko sistematično analiziran (Vičič 1997, 41). Zato je vsako novo uničenje arheološkega zapisa na lokaciji Breg velika izguba za razumevanje preteklosti tega prostora. Obenem je zapis na Bregu zelo pomemben, saj v primerjavi z drugimi arheološkimi ostanki na področju današnjega mesta Celje priča o najstarejših sledovih rimske poselitve Celeie in je eden najzgodnejših dokazov rimske prisotnosti v Noriku (Plestenjak, Krajšek, Firšt 2007, 16). Ker je razvoj rimske Celeie izhajal iz keltskih naselbinskih osnov, je arheološki zapis na Bregu časovno primerljiv le z najzgodnejšimi fazami rimske poselitve Emonne in pogojno Poetovija. Primerljiv arheološki zapis najdemo tudi izven meja današnje Slovenije. Med pokazatelji zgodnje rimske prisotnosti v Noriku tako najdemo utrjene naselbine v Teurniji (*Sankt Peter im Holz*) in na Štalenski gori (*Madgalensberg*; Šašel 1978, 63; Plestenjak, Krajšek, Firšt 2007, 16; *sl.* 58). Zaradi vsega naštetega Breg v regionalnem kontekstu predstavlja edinstven arheološki zapis, ki vsebuje izjemen potencial za razumevanje zgodnjih rimskih vplivov in poselitve južnega Norika ter za razumevanje obdobja začetkov rimske oblasti na tleh današnje Slovenije (Plestenjak, Krajšek, Firšt 2007, 16).

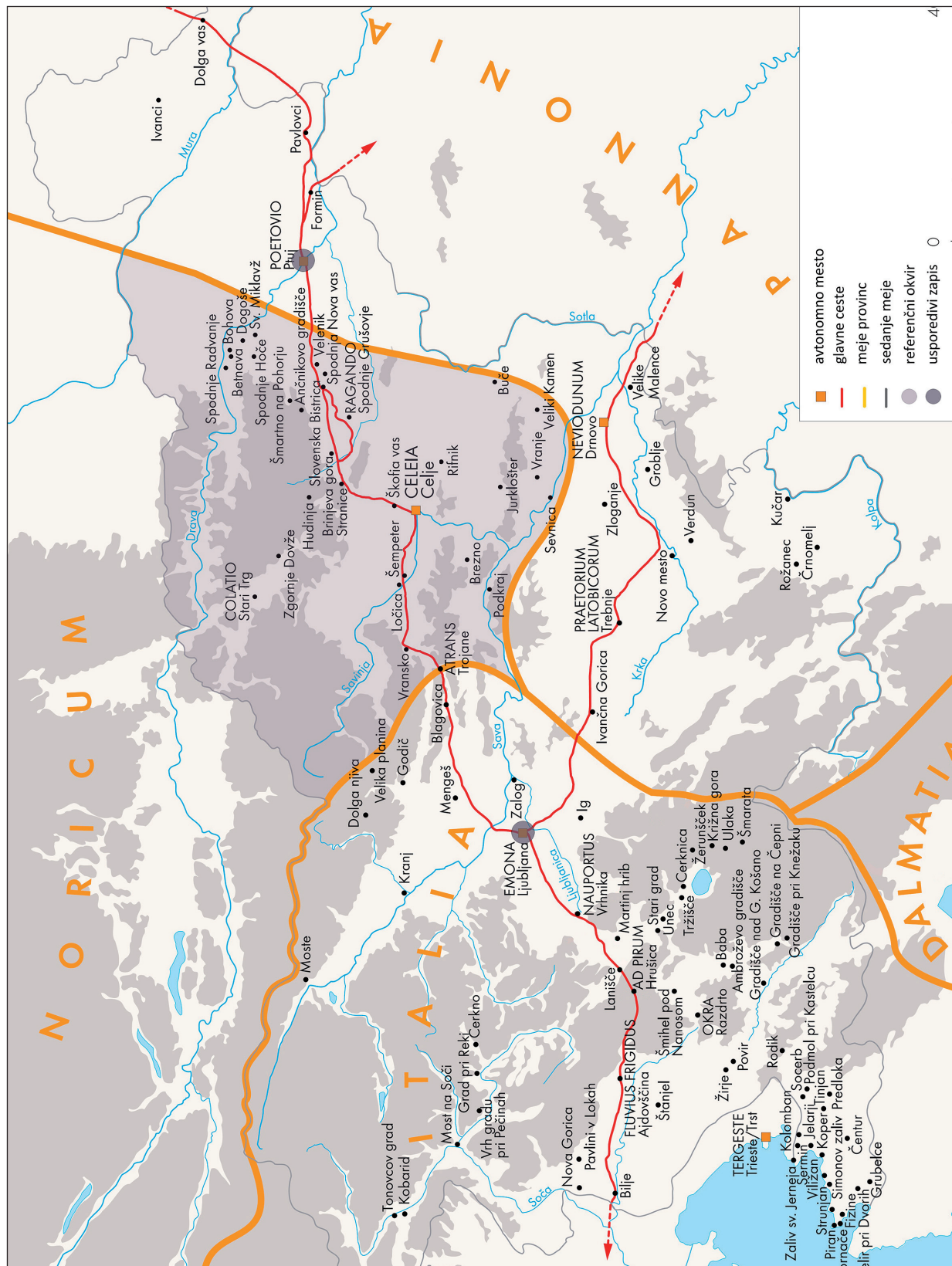
6.2.2 Analiza rezultatov arheološkega dokumentiranja uničenja (Celje – Breg)⁷⁹

Leta 2006 se je južno od kapucinskega samostana, na prostoru, na katerem so bili po dotedanjih spoznanjih deli keltske in zgodnjericke naselbine, začela gradnja košarkarskega igrišča (Plestenjak, Krajšek, Firšt 2007). Dela so bila v celoti izvedena brez potrebnih dovoljenj, zato je bilo po navodilih ZVKDS na poškodovanem arheološkem najdišču izvedeno arheološko dokumentiranje uničenja, in sicer z namenom, da bi ocenili povzročeno škodo. Arheološka dela so bila izvršena junija 2007 ter so vključevala dokumentiranje vertikalnih presekov na robovih uničenega območja in sejanje 211 m³ izkopane zemlje (Plestenjak, Krajšek, Firšt 2007, 3; *sl.* 59).

⁷⁹ Podatki so iz dokumentacije raziskav in poročila o izvedenih delih (Plestenjak, Krajšek, Firšt 2007).

⁷⁷ Ne glede na vzroke začetek pomembnih sprememb ter slabljenje vpliva in moči Celeie v tem obdobju potrjuje ta upadanje monetarne cirkulacije in zmanjševanje števila epigrafskih spomenikov (Šašel Kos 1984, 254).

⁷⁸ Janko Orožen (1957) je zabeležil legende, ki pričajo o obstoju grobišča in naselja na vznožju Miklavškega hriba. Prva govori o grobu na Bregu, v katerem gori luč, druga pa o tem, da je na Bregu stala rodna hiša škofa Maksimilijana (Orožen 1957, 4–5).

Slika 58 Referenčni okvir vrednostne ocene najdišča Celje – Breg, igrišče pri kapucinih (po Hornat 1999, 217, sl. 1).

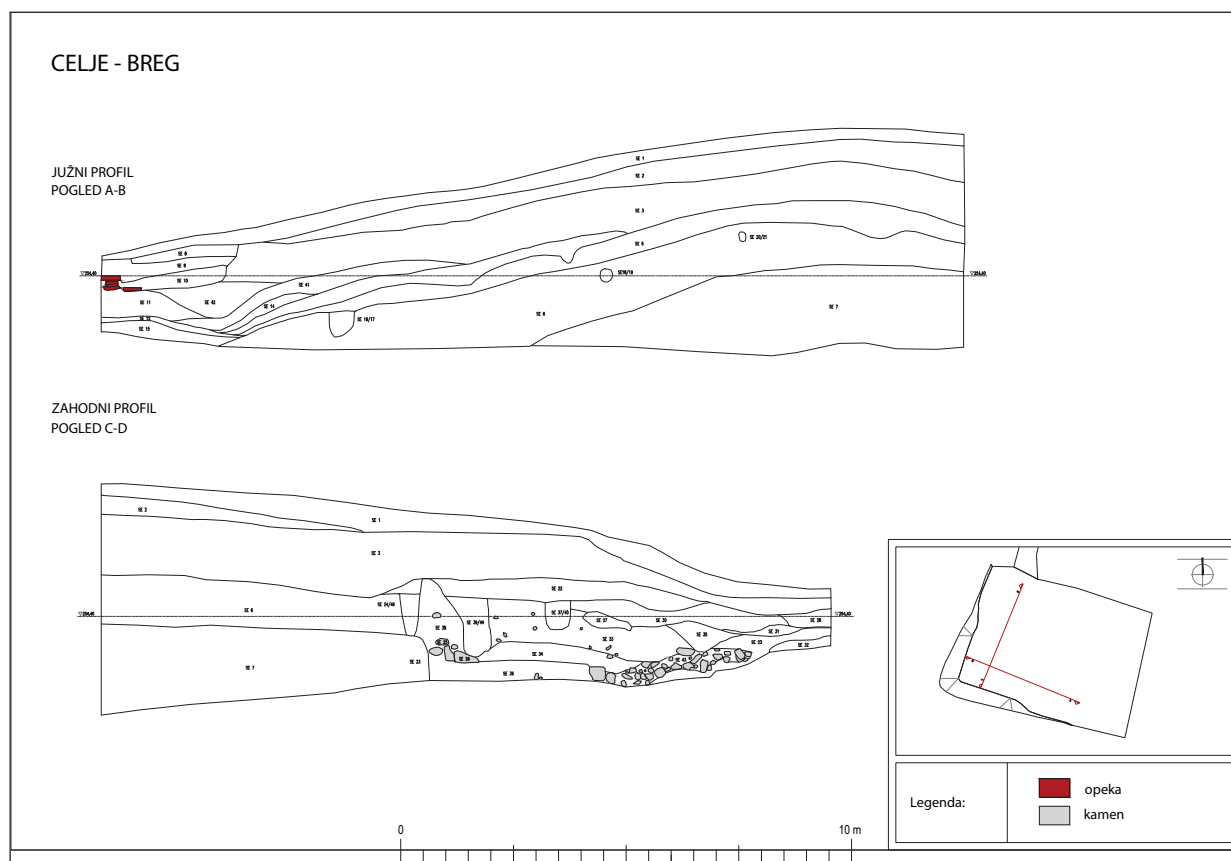
Slika 59 Položaj uničenega dela arheološkega zapisa v primerjavi z znanimi arheološkimi ostanki v neposredni okolici: 1. Breg, igrišče pri kapucinih; 2. Breg, sindikalni dom – halštatsko grobišče, latenska in rimska naselbina; 3. Sadnikov vrt – Heraklejevo svetišče; 4. Breg – rimska naselbina; 5. Breg – poznorimsko grobišče in ostanek vzhodnega dela obzidja; 6. Najdišče v strugi Savinje (po Gaspari et al. 2001, 282–283).

Glede na ugotovljeno situacijo so zemeljska dela zajela dve manjši terasi južno od kapucinskega samostana površine ca. $27 \times 20,3$ metra.⁸⁰ V uničevalnem posegu so bili arheološki ostanki skoraj v celoti odstranjeni, tako da sta lahko bila arheološko dokumentirana samo dva preseka, izkopana pod kotom 45 in 60 °, ki sta bila vsekana v terasi in padata proti severovzhodu (Plestenjak, Krajšek, Firšt 2007, 3; *sl.* 60). Analiza stratigrafskega zaporedja, ohranjene v presekih, je pokazala, da so pod površinskimi, erozijsko akumuliranimi depoziti sledovi novoveških gradbenih posegov. V vzhodnem delu južnega profila so bili jasno vidni gradbeni ostanki objekta z opečnim (Plestenjak, Krajšek, Firšt 2007, 4, 14–15). Pred to fazo je bila faza naravnih nanosov, ki je nastala nad ruševino rimskodobnega objekta, pod katero je bil

zgrajen nasip in izravnani teren. To je posebej opazno v zahodnem profilu, kjer so vidni tudi sledovi utrjevanja terase. Situacija je bila interpretirana kot priprava za konstrukcijo objekta, od katerega je ohranjen vkop za steber in sledovi nekdanje hodne površine. Na osnovi odkritih najdb je bila celotna rimskodobna faza datirana v 1. polovico 1. stoletja pr. n. št. (Plestenjak, Krajšek, Firšt 2007, 6, 14).

Še nekoliko starejšo rimskodobno fazo predstavljajo sledovi niveliranja terena in konstrukcija večjega objekta. Za objekt je bil narejen večji vkop v teraso, v njegovi notranjosti pa so vidni deli južnega zidu in del kamnitega tlakovanja. Premično arheološko gradivo, ki ga je mogoče povezati s časom konstrukcije objekta, je datirano na konec 1. stoletja pr. n. št. in začetek 1. stoletja n. št. (Plestenjak, Krajšek, Firšt 2007, 7, 14). Verjetno najstarejši sledovi poselitve na tem prostoru so vidni v vzhodnem preseku. Govora je o treh manjših slabo ohranjenih vkopih v pedološko osnovo. Ker v teh stratigrafskih kontekstih niso

⁸⁰ Dela so vključevala tudi izgradnjo 2,5 metra široke dovozne poti v smeri sever–jug v dolžini 36 metrov. Ker so ta dela prizadela le površinski sloj, območja dovozne poti nismo vključili v oceno izgube vrednosti.

Slika 60 Južni in zahodni profil poškodovanega arheološkega zapisa na najdišču Celje – Breg (arhiv Arhej; risba A. Plestenjak, M. Strašek, F. Sirovica).

odkrili premičnih najdb, tudi čas nastanka teh kontekstov ni potrjen. Kljub temu je mogoče na podlagi celotne situacije predpostaviti, da gre za sledove zgodnjericmskih aktivnosti ali za še nekoliko starejšo fazo, morda povezano s poznolatskim keramičnim materialom, ki je bil odkrit pri sejanju zemlje, izkopane med uničevalnimi gradbenimi deli (Plestenjak, Krajšek, Firšt 2007, 12–14; *sl. 61*).

Rezultati raziskav jasno pričajo o tem, da je bil uničen pomemben del zgodnjericmskega arheološkega zapisa, najdenega na obeh prizadetih terasah. Temu v prid še posebej priča objekt iz poznega avgustejskega časa, ki je bil verjetno obnovljen v 1. polovici 1. stoletja. Takšno datacijo sugerira tudi analiza gradiva, pridobljenega s sejanjem izkopane zemlje. Keramični material je v veliki meri mogoče umestiti v 1. stoletje n. št., z jasno kontinuiteto vse od časa latenske poselitve tega prostora (Plestenjak, Krajšek, Firšt 2007, 12). Poleg tega je na osnovi zbranega keramičnega gradiva predpostavljena lokalna proizvodnja kuhinjskega in namiznega posodja, ki kaže izrazite keltske

lončarske tradicije. Med finim posodjem, ki predstavlja kar 9 % vse zbrane rimskodobne keramike, je izrazito prisoten italški, predvsem padanski uvoz (Plestenjak, Krajšek, Firšt 2007, 9). Zato je smiselno predpostaviti, da je govora o stanovanjskem objektu, opremljenem z bogatim inventarjem, ki je bil verjetno del večjega naselbinskega prostora, na katerem so konec 1. stoletja pr. n. št. in v 1. stoletju n. št. stali stanovanjski objekti. Arheološki ostanki kažejo,

Slika 61 Sejanje deponije, nastale v času gradbenih del za izgradnjo košarkarskega igrišča (arhiv Arhej; foto S. Firšt).

da so ta prostor uporabljali do začetka 2. stoletja (Plestenjak, Krajšek, Firšt 2007, 12), kar se sklada z rezultati drugih raziskav na širšem področju najdišča Celje – Breg. Nadaljnje aktivnosti so bile zaznane šele v novem veku, ko prostor ni več v aktivni uporabi.

6.2.3 Ocena vrednosti (Celje – Breg)

(Glej tabelarno oceno vrednosti na sl. 62)

6.2.4 Ocena odstotka uničenosti (Celje – Breg)

Območje današnjega naselja na lokaciji Celje – Breg zavzema površino skoraj 65.000 m² in obsega razmeroma ravno teraso, na kateri se nahaja kapucinski samostan s pripadajočimi objekti in klančino s stavbenimi objekti, ki se na dnu terase spušča do reke Savinje. Terasa s samostanom leži na povprečni nadmorski višini 255 m in obsega površino okoli 16.000 m². Ker so na večjem delu terase različni samostanski objekti, je območje, ki ima lahko danes arheološko vrednost, omejeno na odprt in travnat prostor južno od samostana. Gre za površino 3780 m² na jugovzhodnem delu terase. Na tem območju je sicer nekaj manjših objektov, vendar pa je na večjem delu površine mogoče pričakovati dobro ohranjen arheološki zapis. Na tem prostoru je tudi arheološko najdišče, ki je bilo poškodovano pri gradnji igrišča, kjer je bilo na jugovzhodnem vogalu terase poškodovanih 548 m² prostora.

Da bi ugotovili območje primerljivega arheološkega zapisa, je treba opomniti, da odprt prostor južno od samostana kaže opazne razlike v reliefnih značilnostih in da severni del tega območja, na katerem so tudi manjši sodobni objekti, kaže postopen, vendar izrazit padec proti severu in severovzhodu. Enaka situacija je znana iz presekov, ki so bili dokumentirani po uničenju, kar kaže, da je tudi zgodnjemski stratigrafski obrazec nastajal na enakem reliefu. Zato celotnega prostora ni mogoče razumeti kot stratigrafsko primerljivega s področjem uničenega arheološkega zapisa, tako da lahko njegovih severnih 1611 m² izvzamemo iz skupne površine (sl. 63). Tako se

arheološki zapis, ki ga lahko imamo za stratigrafsko primerljivega z uničenim delom, razteza na 2169 m², tako da v danih okoliščinah ocenjeni odstotek uničenosti znaša 25 %.⁸¹

$$PP_u [\%] = 100 \times \frac{548}{2169} = 25 \%$$

6.2.5 Ocena izgube vrednosti poškodovanega arheološkega zapisa (Celje – Breg)

Rezultat kvantitativne ocene vrednosti arheološkega zapisa na lokaciji Celje – Breg znaša 25, pri čemer vrednostni indeks (Vi) kot razmerje med absolutnim rezultatom vrednosti in številom vstopnih spremenljivk znaša 2,5. Uničenost zapisa je ocenjena na 25 %. Če želimo škodo izraziti z linearnim modelom,

$$G = 2,5 \times \left(\text{ceil}\left(\frac{25}{10}\right) + 1\right) = 10$$

dobi izračun izgube vrednosti arheološkega zapisa vrednost 10. To izgubo lahko s pomočjo enačbe:

$$G_k = \text{ceil}\left(\frac{10}{6}\right) = 2$$

$$G_k = \text{ceil}\left(\frac{10}{15} \times e^{\frac{10}{35}}\right) = 1$$

$$G_k = \text{ceil}\left(5 \times \ln\left(\frac{10}{20} + 1\right)\right) = 3$$

uvrstimo v 1., 2. ali 3. kategorijo izgube vrednosti ter jo izrazimo v razponu od minimalne do pomembne. Z apliciranjem kvadratnega modela:

$$G = 2,5 \times \left(\text{ceil}\left(\frac{25^2}{1000}\right) + 1\right) = 5$$

izguba dobi vrednost 5, kar je dobljeno z enačbo za rangiranje resnosti učinka:

⁸¹ Stratigrafsko primerljiva površina in odstotek uničenosti sta bila izvedena samo okvirno, s primerjavo fotografij z dostopnih topografskih kart. V času arheološkega dokumentiranja uničenega bi bila takšna ocena zagotovo natančnejša.

VREDNOSTI	KRITERIJI	ANALIZA	OCENA
DRUŽBENE VREDNOSTI	VIZUALNA VREDNOST	Na lokaciji niso vidne nadzemne arheološke tvorbe, čeprav konfiguracija terena lahko nakazuje na strukture in vsebino podpovršinskega arheološkega zapisa. Območje, na katerem se je razvila zgodnjerimska naselbina, predstavlja odraz planskega izbora, jasno povezanega s prisotnim krajinskimi oblikami. Čeprav zapisa ne odlikujejo jasno vidne nadzemne strukture, se lahko smatra, da ima potencial, da postane viden in prisoten segment kulturne vsebine, ki je sposoben vplivati na doživljanje kraja.	2
	ZGODOVINSKA VREDNOST	Gre za pomemben arheološki zapis, ki lahko bistveno prispeva k interpretaciji prostora in razširi možnosti razumevanja in vzpostavljanja povezav s preteklostjo ter zgodovinskim razvojem mesta. Predstavlja tudi teme, znane iz zgodovinskih virov, in je neposredno povezan z resničnimi zgodovinskimi dogodki, katerih razumevanje lahko predstavlja pomemben prispevek zgodovinskim raziskavam nad-regionalnega pomena. Zapis omogoča tudi povezavo z legendami, ki še vedno obstajajo v spominu. Čeprav le občasno raziskovana, ima lokacija Breg vendarle dolgo tradicijo v arheološki znanosti, ki se ji lahko bolj ali manj kontinuirano sledi od začetka 19. stoletja.	3
	EKONOMSKA VREDNOST	Nezmožnost neposrednega dostopa arheološkemu najdišču močno zmanjšuje njegov potencial za razvoj izrazitih ekonomskih vrednosti. V tem kontekstu je pomembna njegova lokacija v ne pretirano urbaniziranem delu Celja, v katerem se nahajajo parki, travnate površine in sprehajalne poti. Pomembno je tudi, da je najdišče umeščeno blizu drugih znamenitosti Celja, neposredno ob Kapucinskem samostanu, pod cerkvijo sv. Miklavža, ter vzhodno od ostankov Herkulovega templja. Čeprav gre za lokacijo izven urbanega centra, gre za prostor, ki predstavlja znano celjsko izletniško točko in dopušča možnost vključitve najdišča Breg v že obstoječe rekreacijske turistične in kulturne namene.	2
SPLOŠNE VREDNOSTI	REDKOST	Govora je o izjemnem arheološkem zapisu z majhnim številom neposredno primerljivih arheoloških ostankov. Njegov pomen je posebno poudarjen v okviru preučevanja zgodnje romanizacije južnega Norika, v kontekstu katere je mogoče trditi, da je govora o zapisu, na katerem vzorci poselitve in rabe prostora predstavljajo edinstvene značilnosti v okviru definiranega prostora in časa.	3
	SKUPNA VREDNOST	Arheološki zapis z lokacije Breg predstavlja pomemben segment zgodnjerimskih ostankov odkritih v bližnji okolici. Poleg tega je govora o zapisu, ki je nastajal v kontinuiranem razvoju od keltskega opiduma do rimskega mesta in ima visoko raven diahronnega konteksta. Hkrati s tem tudi sama lokacija na terasastem vznožju Miklavškega hriba uvršča najdišče med pomembne segmente krajine tistega časa, s prepoznavno fizično in zgodovinsko geografsko integriteto.	3
	REPREZENTATIVNOST	Gre za arheološki zapis, ki je nastal v specifičnih zgodovinskih razmerah, ki jih v regionalnem kontekstu ne moremo neposredno primerjati z drugimi ohranjenimi in poznanimi arheološkimi ostanki. V tem smislu zato ni mogoče trditi, da predstavlja reprezentativno vrsto arheološkega zapisa, ki kaže lastnosti, značilne za obdobje in regijo.	1

ZNANSTVENE VREDNOSTI	INTEGRITETA	Na podlagi dosedanjih raziskav je mogoče trditi, da ima širše področje lokacije Breg, ki ni bilo podvrženo kasnejšim gradbenim posegom, dobro ohranjeno prostorsko integriteto, saj so rimskodobni arheološki ostanki ohranjeni na kraju primarne depozicije. Hkrati pa je njegova okolica stabilna le do določene mere, saj se nahaja na naravnih terasah na vznožju Miklavškega hriba, ki so podvržene erozijskim procesom, ki so bili ugotovljeni tudi tekom drugih arheoloških raziskav.	2
	KVALITETA	Stratigrafski zapis kaže primeren spekter kompleksnosti z jasno prepoznavnimi stratigrafskimi odnosi. Ohranjena je tudi relativno velika količina raznolikih in številnih vrst premičnih arheoloških ostankov, med katerimi jih je precej diagnostično relevantnih. Primerno je ohranjen tudi kontekst najdb, kar še dodatno kaže, da je govora o arheološkem zapisu visoke kvalitete.	3
	INFORMATIVNI POTENCIAL	Arheološki zapis kaže izjemen potencial za pridobivanje podatkov o formalnih lastnostih arheoloških ostankov in kontekstnih odnosov med njimi, kot tudi kapaciteto za izpeljavo sklepov o aktivnostih, ki so povzročile njegov nastanek. Zapis tako omogoča smiselne interpretacije o prostorskih in časovnih vidikih človeških aktivnosti na tem prostoru v času zgodnje rimske okupacije.	3
	INTERPRETATIVNI POTENCIAL	Vsebuje visok potencial za generiranje novega znanja o času nastanka in razvoju zgodnjerrimskega naselja. Iz tega razloga se lahko smatra, da gre za izjemno pomemben arheološki zapis, ki vsebuje jasen interpretativni potencial s sposobnostjo zapolnjevanja praznin v trenutnih spoznanjih. Obenem pa imajo spoznanja, utemeljena na njegovem raziskovanju, potencial prispevati k raziskavam širšega prostora ter generirati nova spoznanja nadregionalnega pomena.	3
SKUPNI SEŠTEVEK = ABSOLUTNA OCENA VREDNOSTI			25
VREDNOSTNI INDEKS ($V_i = AS_v/10$)			2,5

Slika 62 Ocena vrednosti najdišča Celje – Breg, igrišče pri kapucinih.

$$G_k = \text{ceil} \left(\frac{5}{6} \right) = 1$$

$$G_k = \text{ceil} \left(\frac{5}{15} \times e^{\frac{5}{35}} \right) = 1$$

$$G_k = \text{ceil} \left(5 \times \ln \left(\frac{5}{20} + 1 \right) \right) = 2$$

$$G_k = \text{ceil} \left(\frac{7,5}{6} \right) = 2$$

$$G_k = \text{ceil} \left(\frac{7,5}{15} \times e^{\frac{7,5}{35}} \right) = 1$$

$$G_k = \text{ceil} \left(5 \times \ln \left(\frac{7,5}{20} + 1 \right) \right) = 2$$

in uvrščeno v 1. oziroma 2. kategorijo, kar predstavlja minimalen oziroma zmeren učinek.

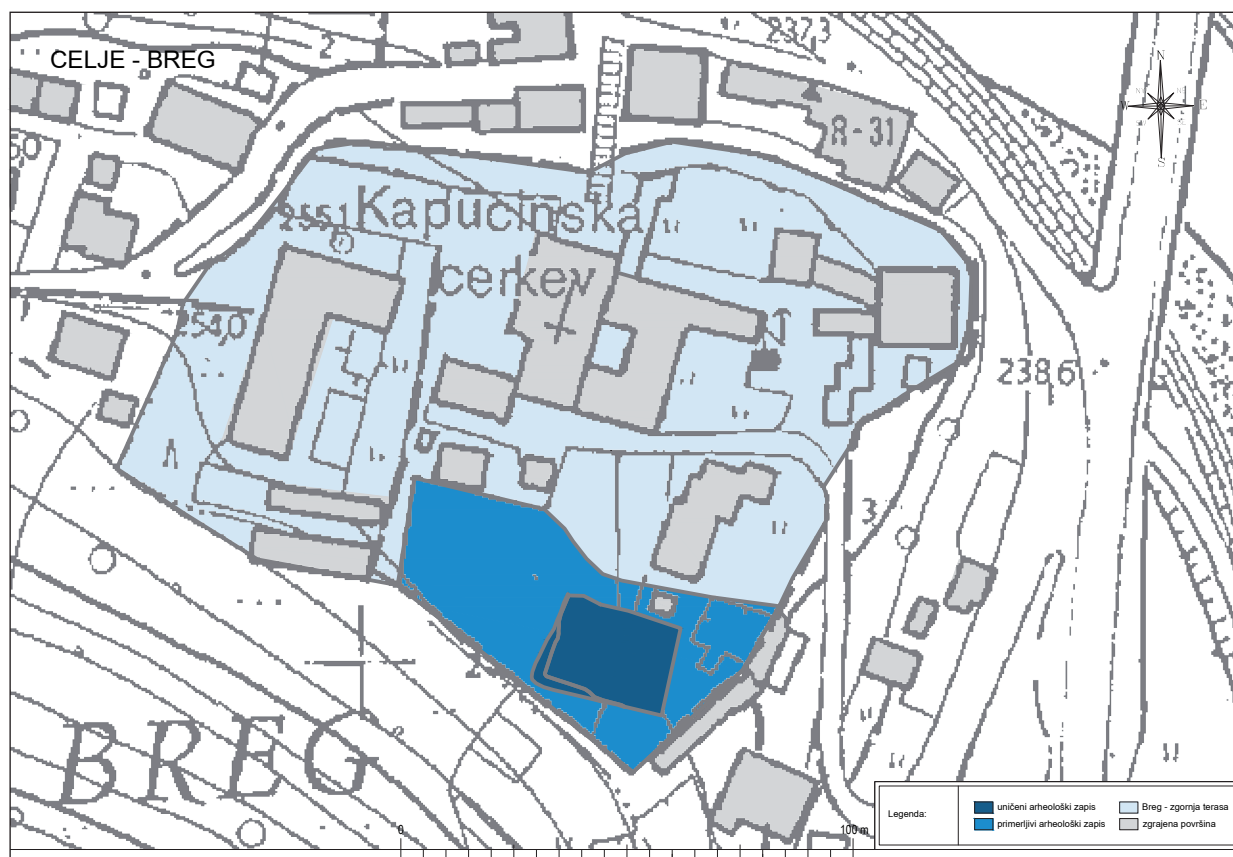
Nekoliko drugačen rezultat daje eksponentni model:

$$G = 2,5 \times \left(\text{ceil} \left(\frac{25}{25} \times e^{\frac{25}{100}} \right) + 1 \right) = 7,5$$

Tu pri eksponentni in logaritemski kategorizaciji izguba ostaja ista, čeprav daje logaritemska višji rezultat in ga umešča v 2. kategorijo (zmerna izguba).

V korenskem modelu

$$G = 2,5 \times \text{ceil} (\sqrt{25 + 1}) = 15$$

Slika 63 Območje primerljivega arheološkega zapisa (arhiv Arhej; risba F. Sirovica).

izguba dobi vrednost 15, pri čemer je po apliciranju enačbe za rangiranje resnosti učinka

$$G_k = \text{ceil} \left(\frac{15}{6} \right) = 3$$

$$G_k = \text{ceil} \left(\frac{15}{15} \times e^{\frac{15}{35}} \right) = 2$$

$$G_k = \text{ceil} \left(5 \times \ln \left(\frac{15}{20} + 1 \right) \right) = 3$$

z linearno in logaritemsko kategorizacijo umeščena v 3. kategorijo izgube vrednosti, kar pomeni pomembno izgubo, z eksponentno pa v 2. kategorijo (zmerna izguba).

Z uporabo logaritemskega modela

$$G = 2,5 \times \left(\text{ceil} \left(5 \times \ln \left(\frac{25}{20} + 1 \right) \right) + 1 \right) = 15$$

$$G_k = \text{ceil} \left(\frac{15}{6} \right) = 3$$

$$G_k = \text{ceil} \left(\frac{15}{15} \times e^{\frac{15}{35}} \right) = 2$$

$$G_k = \text{ceil} \left(5 \times \ln \left(\frac{15}{20} + 1 \right) \right) = 3$$

rezultat ostane isti, zato je izguba ponovno umeščena v 2. ali 3. kategorijo in izražena kot zmerna ali pomembna.

Če primerjamo rezultate, pridobljene z uporabo različnih modelov in kategorizacij (sl. 64), lahko vidimo, da eksponentna kategorizacija ponovno daje nizke ocene izgube vrednosti, ki jih lahko prikažemo kot minimalne ali zmerne. Takšna ocena je pripisana tudi izgubi vrednosti, izračunani z uporabo kvadratnega in eksponentnega modela. Torej račun, ki bi moral izkazati izrazitejšo občutljivost na večje poškodbe ali večje izgube vrednosti, v nižjih vrednostih v vseh predlaganih kombinacijah ne kaže primerne ravni občutljivosti.

Logaritemska kategorizacija izgubo vrednosti na podlagi ostalih modelov umešča v 3. kategorijo, tako da je izguba izražena kot pomembna, medtem ko z linearno kategorizacijo nekoliko nižjo oceno dobi le

MODEL	linearna kategorizacija	eksponentna kategorizacija	logaritemska kategorizacija
linearni	2	1	3
kvadratni	1	1	2
eksponentni	2	1	2
korenski	3	2	3
logaritmski	3	2	3

Slika 64 Ocena izgube vrednosti na najdišču Celje – Breg, igrišče pri kapucinih.

izguba vrednosti, izračunana z uporabo linearnega modela.

6.3 Velika Dobrava – Zglavnice: testiranje metode na poškodovanem arheološkem zapisu

Velika Dobrava leži severovzhodno od Višnje gore, v širši okolici Stične, v občini Ivančna Gorica. Locirana je na izravnani planoti, na vzpetini, ki se strmo spušča proti jugu, kjer je nekdanj potekala rimska *via publica Emona–Neviodunum–Siscia*, ter proti zahodu, kjer teče potok Trstenščica. Spomladi 2000 so na lokaciji Zglavnice v Veliki Dobravi začeli strojno odnašati zemljo, da bi nasipavali kvalitetnejša kmetijska zemljišča (sl. 65). Med deli so bili odkriti delci rimskodobne keramike in novce cesarja Vespazijana, o čemer je bil obveščen ZVKDS. Iz situacije je bilo videti, da je uničenje prizadelo dele rimskodobne nekropole, zaradi česar je bila kot pogoj za nadaljevanje strojnih del predpisana arheološka raziskava. Raziskavo, ki je vključevala dokumentiranje uničenja, terenski pregled bližnje okolice in arheološko izkopavanje, je izvedlo podjetje Arhej, d. o. o. Pri arheološkem izkopavanju so bili poleg ostankov rimskega grobišča odkriti tudi ostanki halštatske gomile (Novšak 2000). Glede na vse okoliščine in pogoje je bila v teh raziskavah zbrana primerna količina podatkov za oceno izgube vrednosti uničenega arheološkega zapisa. Po ugotovitvi arheološkega potenciala je bila lokacija pod imenom Velika Dobrava – Zglavnice vpisana v

Slika 65 Velika Dobrava – Zglavnice: ugotovljeno stanje (arhiv Arhej; foto S. Poglajen).

Register nepremične kulturne dediščine pod evidenčno številko (EŠD) 15753 in zaščiten kot arheološko področje, kjer naj bi bili manjša prazgodovinska naselbina in rimska vila rustika (<http://rkd.situla.org/>; sl. 66). Ker je bilo v raziskavah ugotovljeno, da gre za enostavnejši, toda večperiodni arheološki zapis, je preučevanje njegove vrednosti in posledično njene izgube mogoče le glede na specifične časovne in prostorske značilnosti vsakega od na tem najdišču ugotovljenih obdobj. Zaradi tega bo vrednostna ocena sestavljena iz dveh ločenih postopkov, posebej za rimskodobne in zgodnježeleznodobne ostanke. Obenem razmeroma enostaven arheološki zapis tega najdišča nima pokazateljev o njegovi predhodni vrednosti, npr. v obliki presekov, s pomočjo katerih bi bilo mogoče bolje predpostaviti kvaliteto in informativni potencial situacije pred uničenjem. Zato je oceno izgube vrednosti mogoče izvesti samo na osnovi dodatnih raziskav, kakršne so bile izvedene v tem primeru.

6.3.1 Referenčni okvir najdišča Velika Dobrava – Zglavnice

Velika Dobrava leži v zahodnem delu Dolenjskega podolja, ki se v smeri vzhod–zahod razteza od Krške kotline do Ljubljanskega barja (Horvat *et al.* 2007, 6; Murgelj 2013, 6). Zaradi enostavne prehodnosti tega dela Dolenjske je bilo to podolje od nekdanj področje intenzivnega naseljevanja, kjer se je že v prazgodo-

Slika 66 Zračni posnetek z vrisanimi območji dediščine. Z modro barvo je označena arheološka dediščina, z rdečo piko pa lokacija najdišča Velika Dobrava – Zglavnice (<http://gisked6.s.situla.org/gisked/>).

vini oblikovala mreža pomembnih prometnih poti.⁸² Čeprav se intenzivnejši sledovi poselitve Dolenjskega podolja kažejo že prej, je to področje, kot tudi celotna Dolenjska, največji razvoj doživelo v starejši železni dobi, oziroma med 8. in 4. stoletjem pr. n. št. V tem obdobju se je znotraj vzhodnega halštatskega kulturnega kompleksa, na področju Posavja, Dolenjske in Bele krajine, razvila posebna dolenjska skupina,⁸³ za

⁸² Tu je v smeri vzhod–zahod potekala glavna prometnica z verjetnim središčem na Cvingerju nad Virom pri Stični, od koder so sekundarne prometnice vodile proti severu in jugu, v Savsko dolino in dolino reke Krke (Dular, Tecco Hvala 2007, 45; Horvat *et al.* 2007, 6; Udovč 2011, 7). Glavna prazgodovinska pot se je verjetno v veliki meri prekrivala s kasnejšo rimsko cesto, ki je Emono povezovala s Siscijo. Trasa rimske ceste je potrjena s številnimi arheološkimi raziskavami, izvedenimi v sklopu avtocestnih del (A1 Ljubljana–Zagreb) oziroma na bivši hitri cesti (t. i. Cesti bratstva in enotnosti), ki je bila na številnih mestih postavljena na traso, ki se uporablja že od prazgodovine dalje.

⁸³ Področje dolenjske skupine na severozahodu sega do Ljubljanske kotline, na vzhodu pa do Gorjancev. Severno mejo predstavljata Posavsko hribovje in reka Sava, na jugu pa reka Kolpa (Gabrovec 1973; 1987; Križ 2004a; Dular, Tecco Hvala 2007; Udovč 2009; Murgelj 2013).

katero so v poselitvi in izrabi krajine najznačilnejše zelo številne utrjene višinske naselbine z gomilnim grobiščem ob vznožjih (Tecco Hvala 2012, 41). Izrazita posebnost skupine so skupinski skeletni pokopi v gomilah, ki so bile po dosedanjih dognanjih namenjene članom istih družin, rodov ali klanov, za katere sta bila značilna tipična noša in običaj prilaganja orožja v grobove (Dular 1993, 101; Gabrovec 1999, 178; Tecco Hvala 2012, 41).

Monumentalne grobne konstrukcije so interes raziskovalcev vzbujele že na začetku 19. stoletja, prve intenzivne raziskave pa so se pričele šele ob koncu 19. in v začetku 20. stoletja (Dular 2003, 14–15).⁸⁴ Rezultati teh raziskav so zelo pomembno vplivali na splošni razvoj prazgodovinskih raziskovanj na Slovenskem (Frey, Gabrovec 1969, 7), same gomile kot temeljna značilnost dolenjske skupine in specifična pogrebna praksa, za katero so značilni zelo razno-

⁸⁴ Zgodnji raziskovalci dolenjskega halštata niso zaobšli niti rimskodobnih grobišč. Ocenjujemo, da je bilo od konca 19. do začetka 20. stoletja na Dolenjskem izkopanih več tisoč rimskih grobov (Knez 1968, 221).

liki pridatki, pa so že več kot stoletje ena bistvenih značilnosti koncepta srednjeevropskega halštatskega obdobja (Gabrovec 1987, 30).

Od konca prve svetovne vojne je bil dolenski halštāt predmet mnogih raziskovanj, a številna najdišča so bila prvič sistematično popisana šele leta 1975, in sicer v publikaciji *Arheološka najdišča Slovenije* (Gabrovec *et al.* (ur.) 1975). Na osnovi te arheološke karte se je leta 1987 pričel projekt *Utrjena prazgodovinska naselja na Dolenjskem* (Dular 1993, 102), katerega rezultati so bili objavljeni dve desetletji kasneje v publikaciji *South-Eastern Slovenia in the Early Iron Age* (Dular, Tecco Hvala 2007).⁸⁵ Skupaj s predhodnimi raziskavami je na področju današnje jugovzhodne Slovenije registriranih 339 železnodobnih najdišč, med katerimi je 290 grobišč. Od tega je 243 grobišč v obliki gomile, torej 71 % vseh poznanih železnodobnih najdišč (Dular, Tecco Hvala 2007, 37–43).⁸⁶ Različna izkopavanja so potekala na 115 grobiščih (Dular, Tecco Hvala 2007, 39).

Če so gomile dolenskega halštāta nedvomno reprezentativna arheološka tvorba, značilna za obdobje in regijo, ter zato lahko prispevajo k vizualnim in zgodovinskim vrednostim področja, bo raven njihove vrednosti odvisna od ugotovljene ravni vidljivosti in ohranjenosti, preučitve neposrednega konteksta in potenciala, da njihovo raziskovanje prispeva k dopolnjevanju praznin v trenutnih spoznanjih. Tu je pomembno poudariti, da je bilo na področju Dolenjske raziskanih precej halštatskih gomil. Raziskave njihove prostorske umestitve,⁸⁷ številčnosti, medsebojnih prostorskih odnosov ter značilnosti in odnosov grobov dajejo temeljne podatke za analizo njihove regio-

nalne razprostranjenosti in pripadnosti posameznim naseljem ter za preučevanje družbenega, političnega in gospodarskega statusa posameznikov in družbene organizacije halštatskih skupnosti (*sl.* 67).

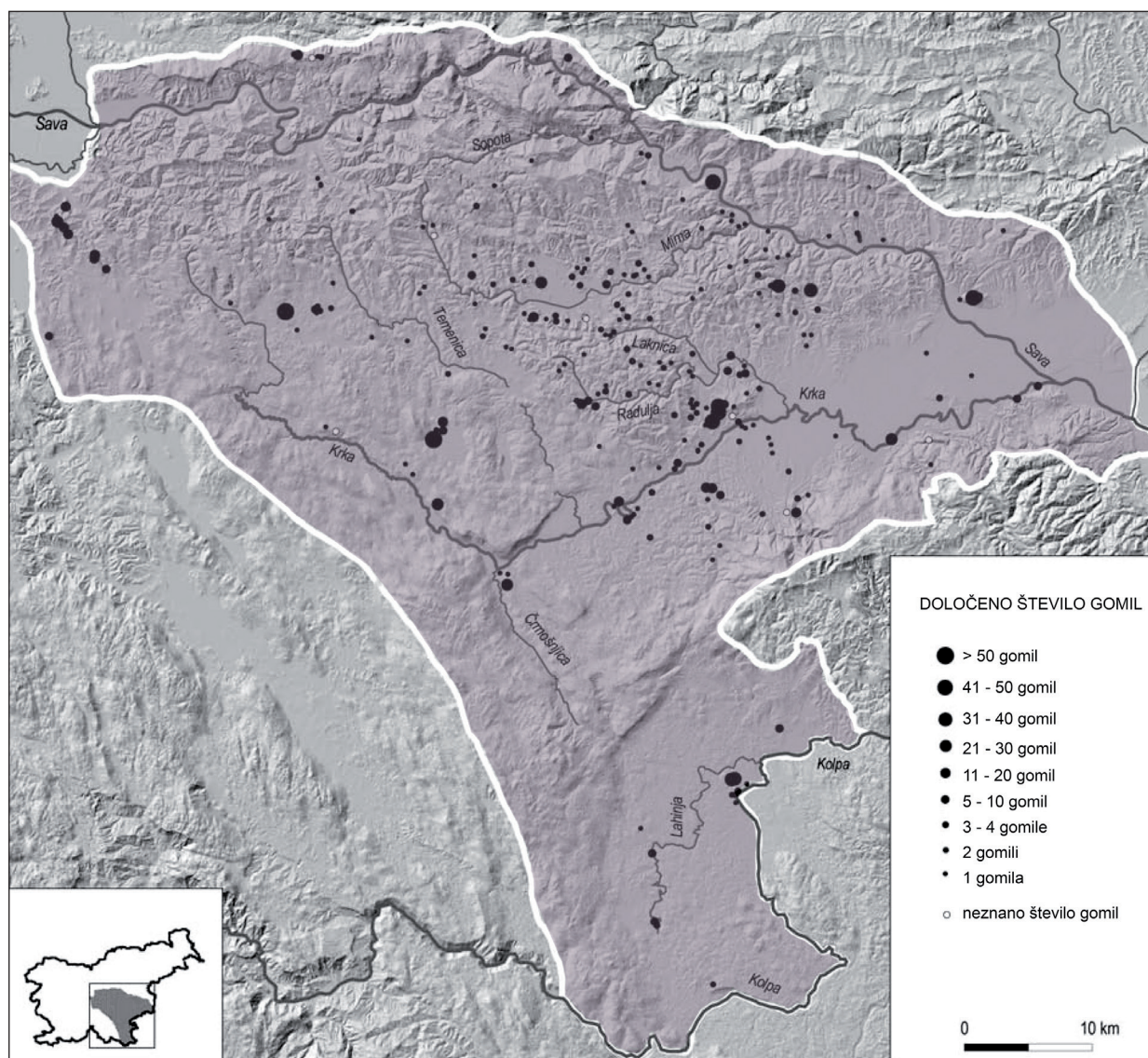
Tako je bilo tudi opaženo, da čeprav se gomile pogosto pojavljajo v skupinah (tudi več kot 100), so vendarle najpogostejše posamične gomile, postavljene daleč od naselij in glavnih poti (Dular, Tecco Hvala 2007, 124, sl. 71). Gomile se prav tako precej razlikujejo po velikosti, saj lahko vsebujejo od 10 do več 100 pokopov (Gabrovec 1987, 85; Križ, Stipančić, Škedelj Petrič 2009, 109). Večinoma imajo premer 10 m in vsebujejo okrog trideset pokopov (Dular, Tecco Hvala 2007, 124). Grobovi so razporejeni v koncentričnih krogih okoli centralnega groba ali praznega središča gomile. Takšna specifična struktura je verjetno odraz organizacije skupnosti, utemeljene na družinsko-rodbinskih vezeh, znotraj katerih se je oblikoval vladajoči družbeni sloj oziroma družinsko-rodovna aristokracija (Knez 1980a; Gabrovec 1987; 1999; Dular 1993; Dular, Tecco Hvala 2007; Tecco Hvala 2012).

Organski materiali v pokopih v gomilah, vključno s človeškimi kostmi, so pogosto izjemno slabo ohranjeni ali celo popolnoma razpadli, tako da sta smer in lega pokojnika običajno določeni na podlagi razporeda najdb in pridatkov v grobovih. Za predmete v grobovih predpostavljamo, da odražajo spol, starost ter družbeni in ekonomski status pokopane osebe, ponekod pa tudi etnično pripadnost (Knez 1980a; 1980b; Teržan 1980; 1985; 2009; Gabrovec 1999; Dular, Tecco Hvala 2007). Bolje ohranjeni grobovi v Stični in Novem mestu kažejo, da so bili pokojniki pokopani v nekakšnem lesenem zaboju, postavljenem v grobno jamo, ponekod dodatno obloženo in prekrito z večjim kamenjem ali kamnitimi ploščami (Gabrovec 1987; 1999; Knez 1991; Križ, Stipančić, Škedelj Petrič 2009). Kamnita obloga je bila pogosto odkrita v centralnem grobu in okrog grobov z večjo količino dragocenih pridatkov, zato predvidevamo, da so bili v njih pokopani pripadniki najvišjega sloja (Križ, Stipančić, Škedelj Petrič 2009, 126). Pokojniki so bili pokopani oblečeni in so ležali na hrbtu v iztegnjenem položaju. Najdeni so bili tudi pokopi s ko-

85 V tem delu je na podlagi analize naselbinske dinamike regije v zgodnji železni dobi prikazana tudi natančna analiza vplivov in pogojev, v katerih se je oblikovala in razvijala dolenska skupina. Ravno zato je to delo dobra osnova za oblikovanje referenčnega okvira vrednostne ocene arheoloških ostankov dolenskega halštāta.

86 Preostalo so grobišča na planem, ki so slabše razumljena, verjetno tudi zaradi težje prepoznavnosti v prostoru (Dular, Tecco Hvala 2007, 123).

87 Čeprav intenzivnejše raziskave vzorcev distribucije gomil niso bile izvedene, je ugotovljeno, da pogosto ležijo na privzdignjenih legah ob glavnih prazgodovinskih komunikacijah (Dular, Tecco Hvala 2007, 123–124).

Slika 67 Referenčni okvir vrednostne ocene halštatskega arheološkega zapisa na najdišču Velika Dobrava – Zglavnice, pridobljen na podlagi razprostranjenosti gomilnih grobišč dolenske halštatske skupine (po Dular, Tecco Hvala 2007, 147, sl. 83).

njem in celo samostojni pokopi konj, ki so bili lahko delno ali v celoti postavljeni v grobno jamo (Gabrovec 1987, 86; Dular, Tecco Hvala 2007, 124).

Gomila je nastajala postopno, najprej okoli centralnega groba ali manjše gomile, in se sčasoma z novimi pokopi povečevala, tako da je ena gomila lahko nastajala tudi nekaj stoletij (Knez 1980a; Gabrovec 1987; 1999; Dular, Tecco Hvala 2007; Križ, Stipančič, Škedelj Petrič 2009; Tecco Hvala 2012).

Grobišča in pogrebne prakse so še danes glavni vir za analize železnodobnih skupnosti (Dular, Tecco Hvala 2007, 123, 237), medtem ko so elementi noše skupaj z drugimi najdbami v grobovih še vedno glavni pokazatelj kronološke razvojne slike dolenskega halštata (Dular 2003, 99–100). Ravno na njihovi pod-

lagi je bilo dognano, da je prvemu vidnemu vzponu halštatskih skupnosti v 7. stoletju pr. n. št. sledil prvi izrazitejši upad njihove moči v 1. polovici 6. stoletja, ki naj bi bil posledica skitskih pohodov. Že konec 6. stoletja naj bi se pričeli postopna obnova in vzpostavitev nove ravni »blagostanja« oziroma moči, ki se še posebej pokaže v 5. stoletju z vrhuncem situlske umetnosti (Dular, Tecco Hvala 2007, 252).

Toda že ob koncu 4. in v začetku 3. stoletja pr. n. št. prihod Keltov pomembno spremeni kulturno identiteto Dolenjske in začne se oblikovanje nove, mokrnoške kulturne entitete. Pojavijo se očitne spremembe v materialni in duhovni kulturi, med drugim tudi v obredih pokopavanja, kjer se kot nova norma uveljavijo žgani pokopi v nekropolah na prostem, ki

vsebujejo izrazito keltske pridatke in dele noše (Frey, Gabrovec 1969; Knez 1980a; 1980b; 1986; 1991; Dular, Tecco Hvala 2007; Križ, Stipančić, Škedelj Petrič 2009; Tecco Hvala 2012).⁸⁸ Čeprav je vloga velikih halštatskih naselbin v času prihoda Keltov in nekoliko poznejših rimskih osvajanj še vedno precej nejasna, je bila na številnih najdiščih ugotovljena jasna kontinuiteta skozi celotno mlajšo železno dobo, ki jo prekine prihod Rimljanov (Frey, Gabrovec 1969, 14, 18, 24; Dular 1993, 101–102).⁸⁹

V 1. stoletju pr. n. št. se začnejo rimska osvajanja sosednjih področij in že med letoma 35 in 33 pr. n. št. so Rimljani zasedli ozemlje južno od reke Save (Šašel 1978; Horvat 1999; Lovenjak 2003; Dular, Tecco Hvala 2007). Zdi se, da je do dokončne priključitve Dolenjske rimski državi prišlo med letoma 14 in 9 pr. n. št., ko Dolenjska postane del province *Illyricum*. Že v začetku 1. stoletja n. št. je priključena provinci Panoniji, verjetno pod uradnim imenom Spodnji Ilirik oziroma *Illyricum Inferius* (Šašel Kos 2010, 218).⁹⁰ Čeprav se je sprejemanje rimskih materialnih in duhovnih obrazcev začelo že s prvimi osvajanja Dolenjske, se je intenzivnejša romanizacija Panonije pričela šele za časa Vespazijana in z ustanavljanjem urbanih naselbin, prvotno umeščenih ob stare trgovske poti (Šašel Kos 1997a, 25; 2010, 219). Dolenjska je takrat postala del agra Nevioduna, ki mu je Vespazijan v 2. polovici 1. stoletja podelil status municipija (Horvat 1999, 219; Križ, Stipančić, Škedelj Petrič 2009, 168; Bavec 2011, 8), s čimer je to mesto postalo admini-

88 Iz rimskega časa se je ohranilo ime keltskega plemena Latobikov, ki je verjetno naseljevalo področje današnje Dolenjske ter bilo v predrimskem obdobju v konfederaciji s Tavriskimi (Božič 1987, 861, 877; Horvat 1999, 228). Po njih sta poimenovani tudi mesti *Municipium Flavium Latobiorum Neviodunum* (Drnovo) in *Praetorium Latobiorum* (Trebnje; Frey, Gabrovec 1969, 10; Lovenjak 2003, 94–95).

89 Rimske naselbine so bile pogosto postavljene ob vznožju halštatskih naselbin, kar se po eni strani povezuje s priročno umestitvijo ob glavne prometnice, po drugi strani pa s preseljevanjem domačega prebivalstva na nižja območja izven velikih in utrjenih lokacij na vzpetinah (Križ 2003, 14).

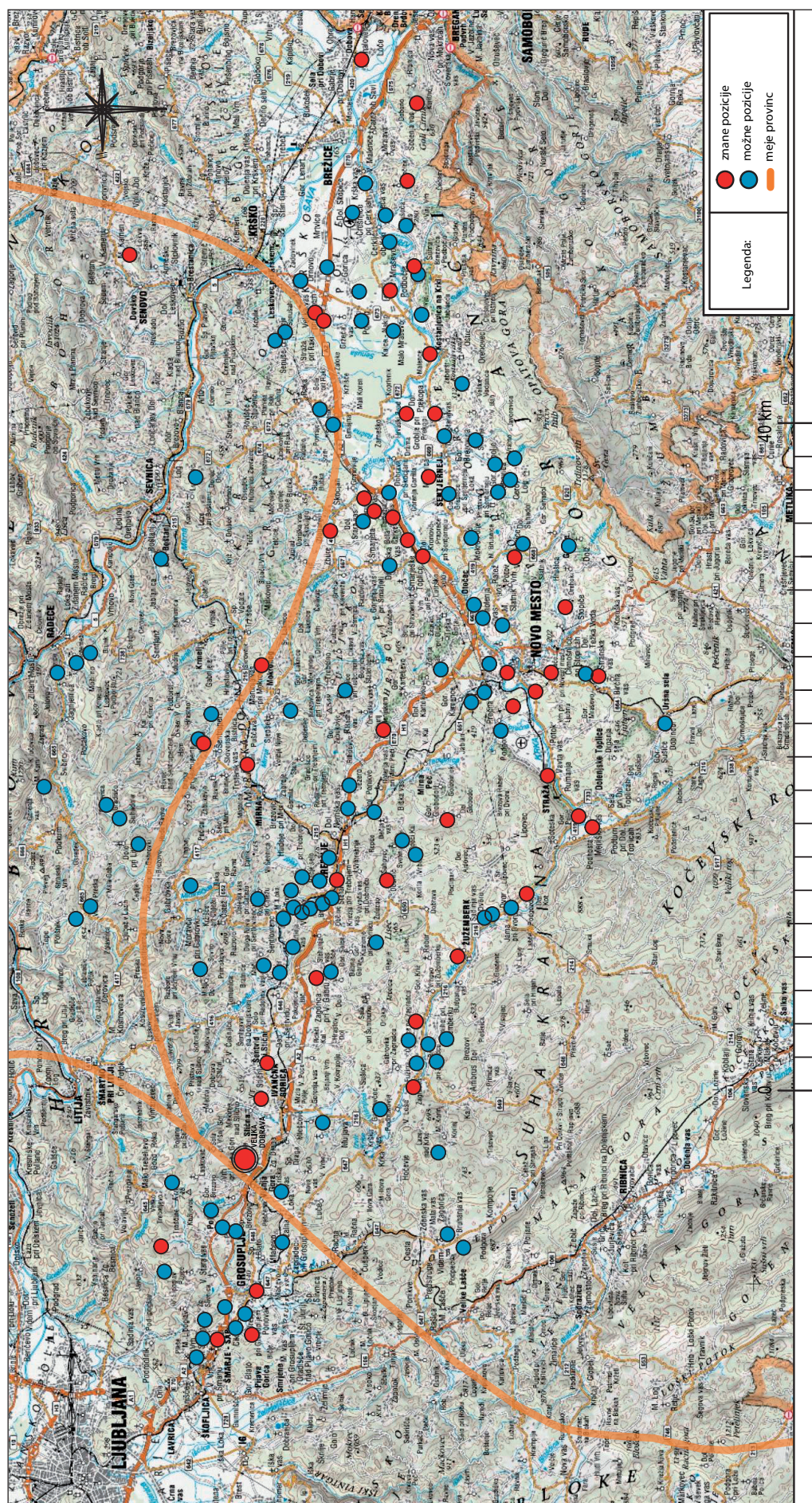
90 S Trajanovo reorganizacijo ozemlja v začetku 2. stoletja je ager Nevioduna pripadel provinci *Pannonia Superior* oziroma Zgornji Panoniji (Šašel Kos 2010, 222).

strativno in trgovsko središče celotne regije. Vzhodna in južna meja agra Nevioduna še nista z gotovostjo potrjeni. Na severu je najverjetneje segal do agra Celeie oziroma noriške province, na zahodu pa do agra Emone oziroma desete italske regije (*Regio X, Venetia et Histria*; Horvat 1999, 228).⁹¹ Zahodna meja agra Nevioduna je potekala zahodno od Stične, verjetno nekje pri Višnji gori (Horvat 1999, 227), kar rimsko nekropolo iz Velike Dobrave umešča na mejno področje z emonskim agrom oziroma na mejo z X. italsko regijo.

Nekropola leži nekoliko severneje od rimske ceste *Emona–Siscia*, ki je vodila skozi Neviodun in je severno Italijo povezovala z vzhodnimi provincami (Lovenjak 1997, 89–90; Križ 2003, 14–15). Trasa te zelo pomembne prometne poti se v velikem delu ujema s potekom stare prazgodovinske trgovske poti, ki je v smeri vzhod–zahod prečkala Dolenjsko podolje. Glede na potrjena in raziskana rimska najdišča na Dolenjskem je razvidno, da je bil ta prostor v rimski dobi intenzivno poseljen in da je imel razširjeno mrežo prometnic (Svoljšak *et al.* 2008, 7), z opazno koncentracijo rimskodobnih naselbinskih ostankov ob glavni cesti. Rimskodobni naselbinski vzorec na Dolenjskem kljub temu še vedno ni povsem jasen. Številna odkritja večinoma manjših grobišč in naselbin vsekakor pričajo o intenzivni naseljenosti, kjer izrazito prevladujejo domače ruralne naselbine različne velikosti s posamičnimi večjimi rimskimi vilami (*sl.* 68).

Čeprav lahko potrjene rimskodobne ostanke vidimo tudi kot odraz intenzivnejše romanizacije, so med njimi hkrati zelo opazne lokalne značilnosti, kar je še posebej vidno v pogrebnih praksah. Prepoznavanje teh lokalnih posebnosti je rezultat raziskav številnih nekropol, lociranih ob manjših naselbinah, pa tudi ob večjih rimskih središčih na Dolenjskem. Raziskave so pokazale, da od zgodnjerrimskega obdobja do sredine 1. stoletja n. št. na dolenjskih grobiščih prevladujejo pokopi v enostavnih grobnih jamah, kamor je bil položen pepel z ožganimi ostanki pokojnikov ter različni grobni pridatki. Ker je takšna praksa potrjena

91 Ager Nevioduna se verjetno ujema s področjem, pripisanim keltskim Latobikom (Petru 1971; Dular 1974; Horvat 1999; Vičič, Slapšak 2004).

Slika 68 Pobožaj najtišča (velika rdeča pika) glede na meje provinc in distribucijo primerljivih rimskodobnih grobišč (po Breškak 1985, 13; Hornat 1999, 217; Križ, Stipančič, Škadelj Petrič 2009, 169).

tudi na grobiščih, ki imajo kontinuiteto še iz poznega latena, prevladuje mnenje, da gre za nadaljevanje predrimске, keltske tradicije (Breščak 1985; Horvat 1999; Knez 1968; Gregl 1989).⁹²

V sredini 1. stoletja je prišlo do opaznih sprememb v pogrebni praksi, ko se pojavijo povsem nove značilnosti, ki zaznamujejo dolenjska grobišča zgodnjega cesarskega obdobja. Najpogostejša novost je pojav grobov, obloženih in ponekod prekritih s kamnitimi ploščami, ki imajo poslej obliko svojevrstnega kamnitega zaboja ali skrinje. Takšni grobovi so lahko bili dodatno pregrajeni z vertikalno postavljeno kamnito ploščo, ki je prostor za žaro ločevala od prostora za prdatke (Knez 1965; 1968; 1974; 1992; Breščak 1985; Horvat 1999). Nekoliko redkeje se pojavljajo zidane grobnice kvadratne oblike, zgrajene iz kamna v suhozidni tehniki ali vezane z malto (Knez 1968, 227; 1974, 74–75; Breščak 1985). Takšne grobnice so na enem od zidov pogosto imele posebej zgrajeno polico za postavljanje prdatkov (Knez 1965, 154; Breščak 1985, 37), redkeje pa tudi za žaro s pepelom pokojnika (Slabe 1975, 224). Tretja pomembna skupina so krožni oziroma ovalni grobovi, grajeni iz kamna. V vzhodnih delih Dolenjske so lahko takšni grobovi nadgrajeni s kamnito kupolo in imajo pred vhodom t. i. dromos (Knez 1968; Breščak 1985; Horvat 1999).⁹³ Istočasno se sporadično pojavljajo tudi pokopi v večinoma pravokotnih zidanih grobnicah, katerih notranjost je poslikana s freskami (Knez 1968, 228–229; Breščak 1985, 39). Zelo redki so tudi grobovi pod gomilami (t. i. noriško-panonskega tipa) (Knez 1968; Breščak 1985; Horvat 1999). Posebej redki in omejeni le na ožjo okolico Trebnjega (*Praetorium*

Latobicorum) so pokopi v velikih žarah (Knez 1968, 223; Breščak 1985, 27–36). Posebnost Dolenjske v zgodnjem rimskem obdobju je tip žar v obliki hiš, katerih izvor še vedno ni pojasnjen,⁹⁴ se pa pojavlja predvsem na vzhodnem Dolenjskem. Grobovi, ki predstavljajo standardne tipe v mestih province Panonije, na primer grobovi iz opeke, ter pokopi v amforah, sarkofagih in kamnitih žarah se pojavljajo občasno, običajno na grobiščih urbaniziranih središč (Knez 1968; 1986; Breščak 1985; Križ 2003). Najpogostejši grobni prdatek v grobovih zgodnjega cesarskega obdobja na področju Dolenjske je posodje za pitje – običajno veliki lonec in čaša, pogosto skleda, ponekod pa tudi vrč (Knez 1992, 88; Horvat 1999, 229). Redkeje se pojavljajo prdatki, ki jih imamo za standardne v rimskih grobovih – oljenke in novci, stekleno posodje in *terra sigilata* (Knez 1965, 156; 1992, 88–90; Križ 2003, 26).

Posebnosti rimskodobnih pogrebniških praks na Dolenjskem sicer razlagamo z nadaljevanjem in razvojem lokalne oziroma regionalne tradicije. Pravi vzroki tega fenomena še vedno niso dovolj pojasnjeni, saj ne zadostuje sklicevanje samo na kontinuiteto iz latenskega obdobja. Številna znana grobišča so namreč večinoma nastala v 1. stoletju n. št. in vsebujejo elemente, ki jih ni mogoče neposredno povezati s keltsko materialno kulturo, predvsem kulturo Latobikov, ki so Dolenjsko poseljevali pred prihodom Rimljanov (Dular 1976, 201). Pomembno je tudi pripomniti, da so številna raziskana grobišča ozko datirana v čas od 1. do sredine 2. stoletja, kar še vedno ni ustrezno pojasnjeno. Lahko so odraz intenzivnejše poselitve, lahko pa tudi večje stopnje smrtnosti.⁹⁵ Situacija se je morala v naslednjem obdobju pomembno spremeniti,

92 Po grobi oceni je bilo na tak način opravljenih 40 % vseh registriranih pokopov na manjših rimskih grobiščih na Dolenjskem (Knez 1968), tak način pokopa pa izrazito prevladuje na nekaterih grobiščih z mešanim ritualom (Gregl 1989). Dejansko gre za prakso, ki je med najpogostejšimi tudi pri rimskodobnih grobiščih izven Dolenjske (glej na primer: Petru 1972, 11; Kujundžić 1982, 9; Istenič 1999, 49).

93 Takšne grobnice so dokumentirane tudi na severozahodnem Hrvaškem (Gregl 2000). Domnevamo, da so namenjene večkratnim pokopom, verjetno članov pomembnih in bogatih družin (Breščak 1985; Horvat 1999; Križ 2004b).

94 Pojav te, za Dolenjsko specifične oblike žare najpogosteje povezujemo s keltskim plemenom Latobikov (Petru 1963; 1964; 1971; Knez 1980; 1986; 1991; Gregl 2003). Nasprotniki teh interpretacij trdijo, da so žare v obliki hiš produkt rimskih delavnic ter da ne obstaja nobena jasna kronološka povezava, ki bi jih povezovala s predrimsko keltsko keramično produkcijo (Dular 1976, 200; Horvat 1999, 228).

95 Takšna situacija je potrjena v delih Dolenjske in na obmejnem področju severozahodne Hrvaške, ki sodi v isti kulturni krog (Gregl 1989, 38; 1997, 9).

saj so grobišča, ki jih je mogoče datirati v 3. ali 4. stoletje, na področju Dolenjske izredno redka.⁹⁶

Na območju Dolenjske so znane številne rimskodobne nekropole, vendar je zelo očitna tudi njihova koncentracija v vzhodnih delih tega področja. Takšno sliko nekoliko dopolnjujejo raziskave neposredno ob rimski cesti *Emona–Siscia*. Čeprav je bolj ali manj potrjena predpostavka, da je naselbinski vzorec v veliki meri odvisen od poteka prometnic, raziskave na tem prostoru še vedno dajejo arheološko nepreverjeno in verjetno izkrivljeno sliko o gostoti poselitve Dolenjske v rimski dobi. Pri tem je treba upoštevati, da so arheološki ostanki iz zahodnih delov Dolenjske še vedno precej slabše raziskani in manj znani. V zahodnem delu Dolenjskega podolja oziroma v bližnji okolici Velike Dobrave so bili rimski grobovi odkriti na Mrzlem polju (Jerin 2008, 66–75), vendar so bili preslabo ohranjeni, da bi lahko razložili njihove značilnosti. Rimski grobovi so bili registrirani tudi v Grosuplju (Šašel 1975), Boštanju pri Zagradcu (Puš 1975a), Blečjem Vrhu (Puš 1975b), Veliki Loki – Devci (Štribar 1959; Puš 1975c), Petrušnji vasi (Gabrovec 1975a) ter v Šentvidu pri Stični na lokacijah Farovski hrib, Škufčeva njiva in t. i. Štajngrob (Gabrovec 1975b).⁹⁷ Na žalost je v večini teh primerov govora o slučajnih najdbah in grobovih, ki niso bili ustrezno strokovno raziskani oziroma dokumentirani. Zato moramo primerljiva rimska grobišča iskati tudi v vzhodnem delu Dolenjske. Hkrati je treba pripomniti, da so bili tudi na emonskih grobiščih in ob cesti *Emona–Nevidunum* ponekod zabeleženi grobovi s podobnimi lastnostmi kot v Veliki Dobravi (glej npr. v Plesničar Gec 1980).⁹⁸ Ker ta situacija priča

96 Vzroki njihove slabe zastopanosti niso natančno definirani in so lahko posledica slabe raziskanosti. Kljub temu je sprejeta predpostavka, da je v 3. stoletju prišlo do splošnega padca števila prebivalcev, kar pripisujemo markomanskim vojnám, morda pa celo kugi. Kakorkoli že, zdi se, da se to področje po drugi polovici 2. stoletja n. št. ni nikoli »pobralo«, o čemer pričajo redke najdbe rimskih grobov iz tega obdobja (Knez 1980a; 1986; 1991; Gregl 1989; 1997; 2000).

97 Na številnih mestih v zahodnem delu Dolenjskega podolja so kot spolije v sekundarni uporabi dokumentirani tudi rimski nagrobni spomeniki (Plestenjak 2013, 9).

98 Na emonskih grobiščih je bilo odkritih nekaj grobov z značilnostmi, ki jih povezujemo z ozemljem Nevidu-

o medsebojnih vplivih in povezavah med emonskim in nevidunskim agrom, je smiselno pričakovati, da bo obmejni prostor področje intenzivnega mešanja različnih tradicij (*sl.* 69).

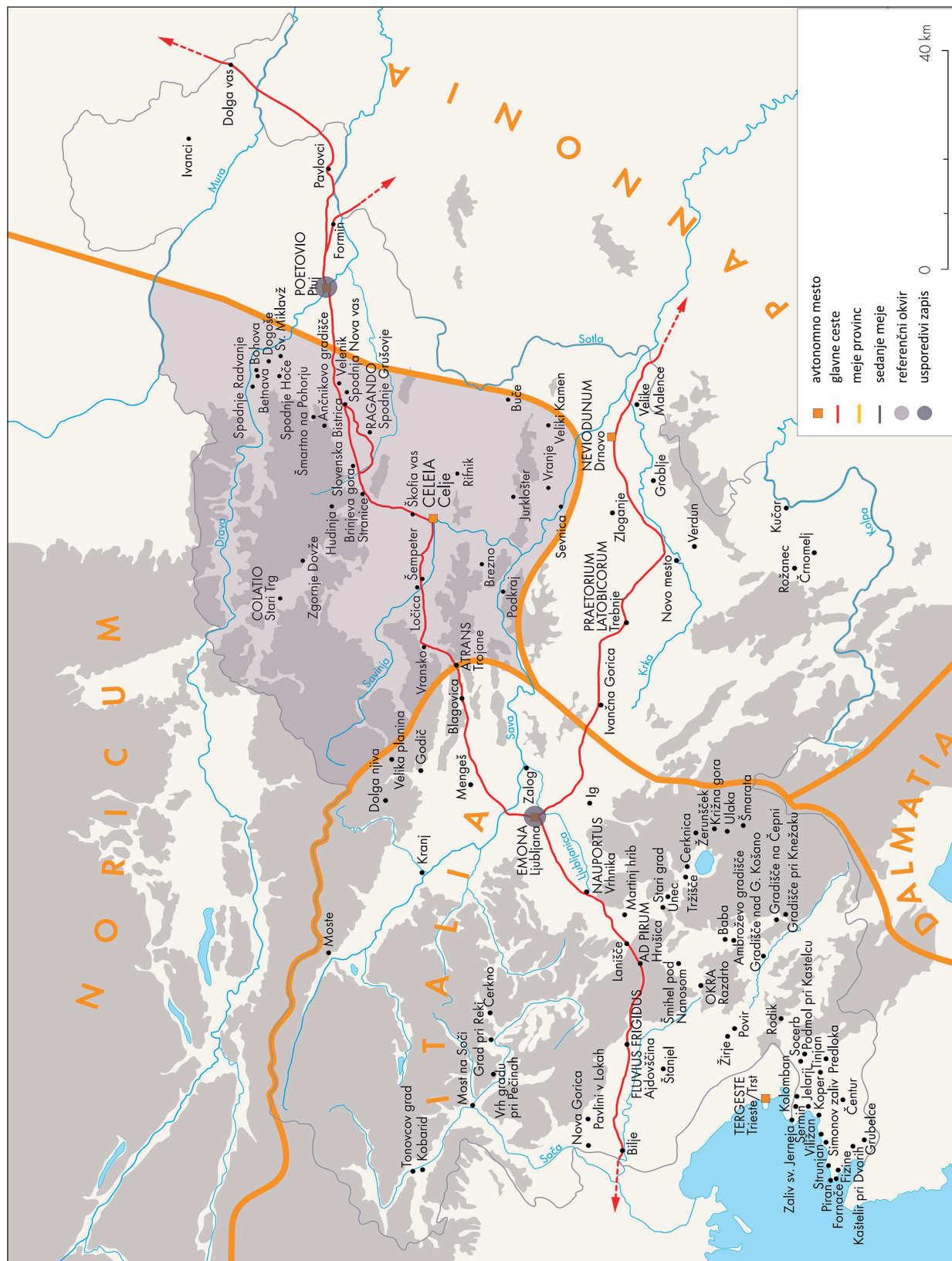
Zato so lahko rezultati raziskav nekropole na zahodni meji nevidunskega agra pomemben prispevek k razumevanju kulturnih vplivov in lahko omogočijo boljše definiranje teritorialnih meja ter družbenih in političnih odnosov. Čeprav lahko torej grobišče v Veliki Dobravi razumemo kot nekoliko reprezentativno za regijo in obdobje, določene okoliščine vendarle poudarjajo znanstveni potencial arheološkega zapisa tega najdišča, vrednost katerega pa je kljub temu odvisna od ohranjenosti in kvalitete arheoloških ostankov.

6.3.2 Analiza rezultatov arheološkega dokumentiranja uničenja (Velika Dobrava – Zglavnice)⁹⁹

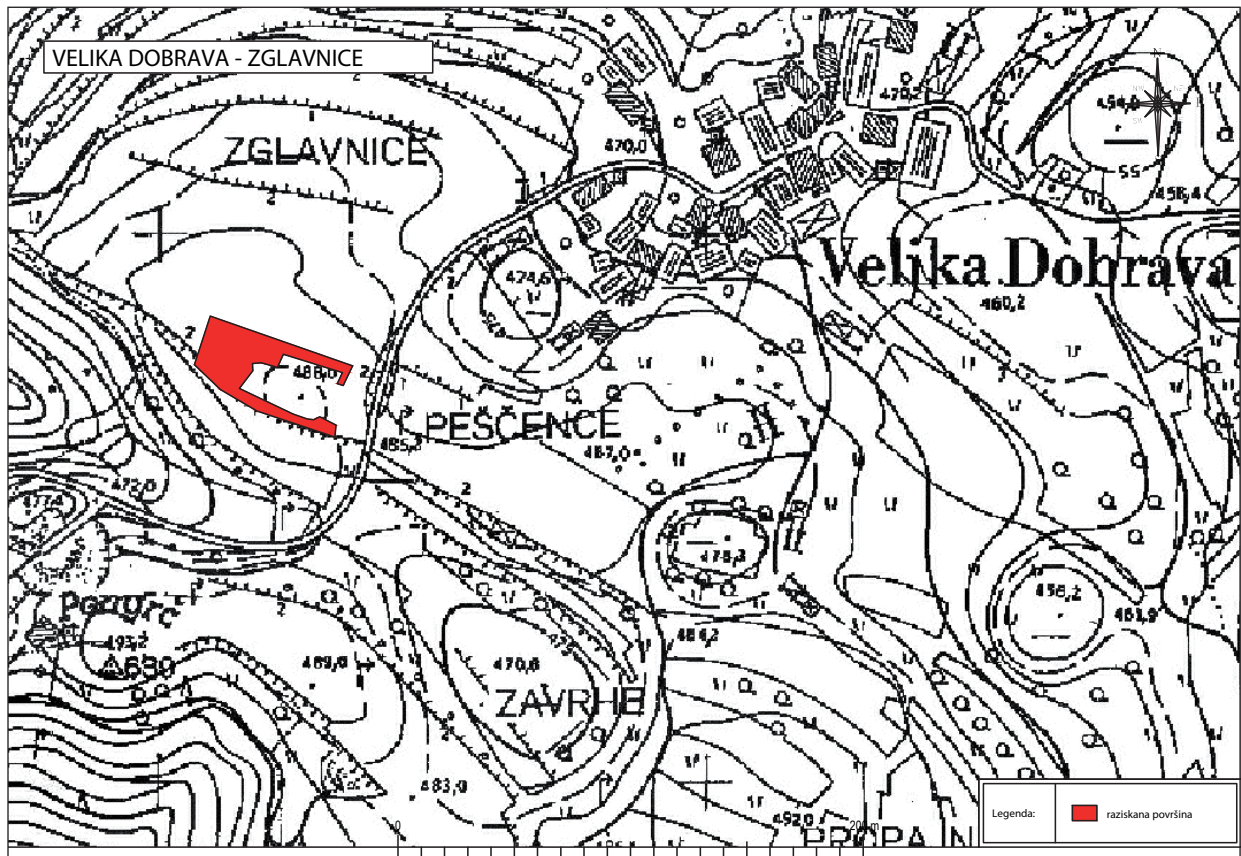
Velika Dobrava leži na zravnani planoti podolgovatega hriba, na nadmorski višini okoli 480 m. S te lokacije se odpira pogled proti jugu v dolino, ki jo je nekdaj prečkala rimska cesta *Emona–Nevidunum–Siscia*, danes pa avtocesta Ljubljana–Zagreb (Novšak 2000, 2; 2006, 228). Hkrati so iz tega mesta jasno vidni okoliški hribovi, med katerimi so nekateri lokacije znanih arheoloških najdišč (npr. Vrh nad Višnjo goro in Gradišče Marečja dol; Novšak 2000, 2; 2006, 228). Najdišče Velika Dobrava se nahaja na mestu Zaglavnice, na obdelovalnih kmetijskih zemljiščih zahodno od naselja Velika Dobrava (*sl.* 70). Grobišče leži na približno 1 m dvignjenem terenu nad okoliškimi polji. Na tej lokaciji (parcela 37/2, k. o. Višnja gora, v lasti

na. Ob cesti *Emona–Nevidunum*, okoli 2 km vzhodno od vzhodne emonske nekropole, je bil na primer odkrit grob, obložen s kamnitimi ploščami (Plesničar Gec 1980). Na področju nevidunskega agra je bil najden kamniti spomenik z lastnostmi, tipičnimi za severno Italijo. Marjeta Šašel Kos (2002) meni, da gre za nagrobni spomenik emonskega mestnega magistrata, ki je verjetno imel posest na področju Acerva (obcestna postaja v bližini Ivančne gorice), na kateri je bil tudi pokopan.

99 Podatki so pretežno pridobljeni iz dokumentacije, zbrane v času raziskav, in poročila o izvedenih delih (Novšak 2000).

Slika 69 Referenčni okvir vrednostne ocene rimskodobnega arheološkega zapisa na najdišču Velika Dobrava – Zglavnice, pridobljen na podlagi razprostranjenosti rimskih grobov na Dolenjskem (po Horvat 1999, 217, sl. 1).

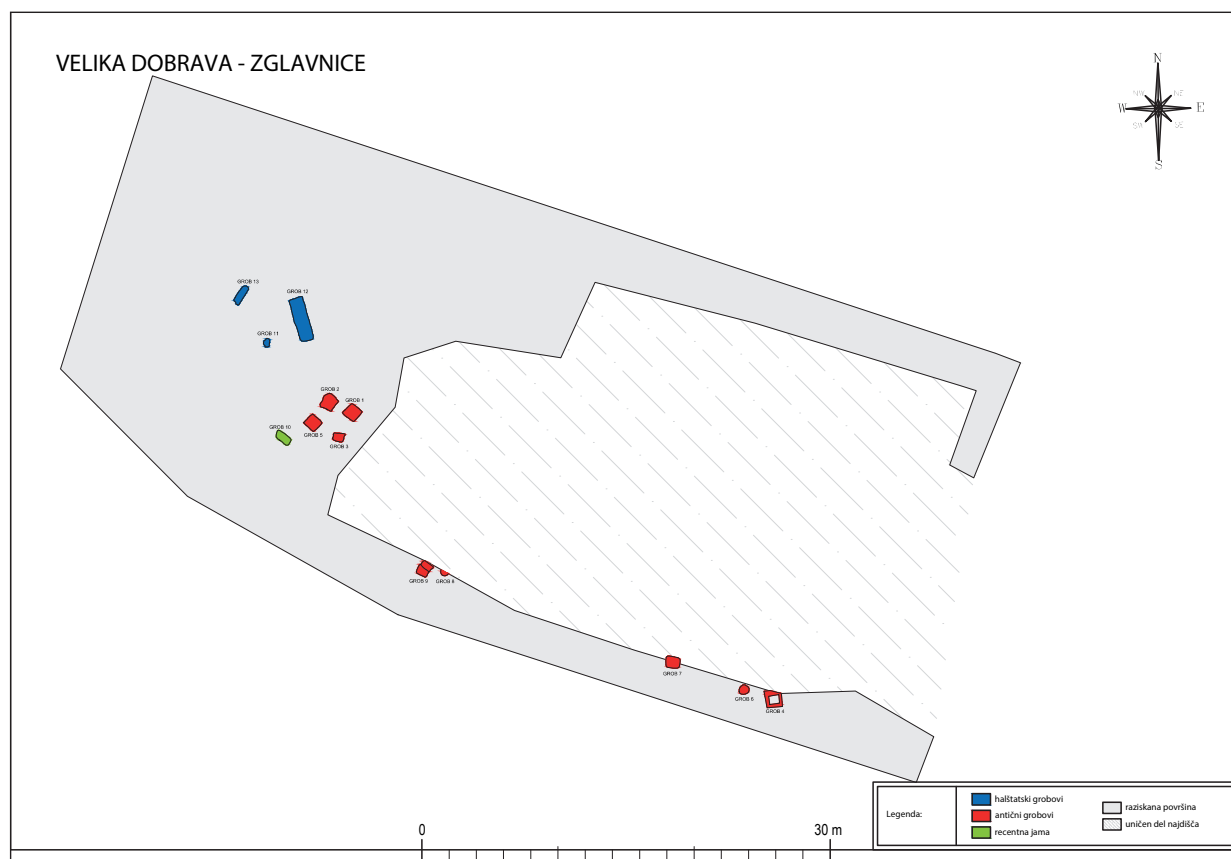
Slika 70 Položaj najdišča glede na reliefne značilnosti območja (arhiv Arhej; risba S. Poglajen).

Antona Kralja) se je spomladi 2000 začelo odnašanje zemlje, da bi z njo nasipavali lokacije s kvalitetnejšo podlago. Med deli so bili najdeni delci rimskodobne keramike in novca cesarja Vespazijana, o čemer je bil obveščen pristojni konservator. Potem ko je bil opravljen uradni ogled, je bilo ugotovljeno, da so strojna dela poškodovala rimskodobno nekropolo, njihovo nadaljevanje pa je bilo pogojeno s predhodno arheološko raziskavo ohranjenih delov najdišča (Novšak 2000, 1; 2006, 228).

Dela je izvedlo podjetje Arhej, d. o. o., ki je izvedlo postopek dokumentiranja nastale situacije, terenski pregled bližnje okolice ter arheološko izkopavanje. Ugotovljeno je bilo, da so zemeljska dela in dolgotrajna intenzivna obdelava tal močno poškodovali arheološki zapis, pri čemer je bilo s terenskim pregledom ugotovljeno, da arheološki ostanki ne segajo na bližnje parcele. Z arheološkim izkopavanjem površine približno 1200 m² je bilo ugotovljeno, da je poškodovan arheološki zapis, ki je enostavnejši, a hkrati večperiodni, saj so bili najdeni ostanki rimskodobne-

ga grobišča in 3 grobovi iz starejše železne dobe, ki so bili verjetno del zemljene grobne gomile (sl. 71). Rimski grobovi so bili odkriti pod ornico in vkopani v geološko podlago, medtem ko so bili železnodobni grobovi izkopani do različnih globin, kar kaže na možnost, da so bili v času uporabe prekriti z nasipom gomile, ki je bila verjetno uničena zaradi večstoletne kmetijske rabe tega prostora (Novšak 2000, 2; 2006, 228–230).

Skupaj je bilo raziskanih 12 grobov. Najden je bil tudi en pokop živali, ki pa je bil interpretiran kot recenten. Trije skeletni pokopi (grobovi 11, 12 in 13) so bili pripisani starejši železni dobi. Grob 11 je bil skoraj v celoti uničen pred arheološkimi raziskavami, saj je bil prepoznan le rob njegovega vkopa, ob katerem sta bili najdeni dve razbiti keramični posodi. Nekoliko poseben se zdi grob 12, ki je imel jamo, delno obloženo s kamenjem, nad njegovim polnilom pa je bil ravno tako večji kamen (Novšak 2000, 3; 2006, 229). Zaradi izrazito nesorazmerno slabe ohranjenosti skeleta so bile opravljene meritve pH-vrednosti

Slika 71 Tloris raziskane površine z razporedom najdenih grobov (arhiv Arhej; risba S. Poglajen).

tal, ki so pokazale, da pedološki pogoji dopuščajo možnost ohranjanja kosti, zato je treba razlog njihove slabe ohranjenosti iskati drugje, npr. v delovanju mikroorganizmov ali v kmetijskih praksah, ki so vplivale na kemične lastnosti tal (Novšak 2006, 229–230). Na kosteh iz groba 13 je bila opravljena radiokarbonska analiza, ki je pokop okvirno datirala v čas med letoma 543 in 402 pr. n. št. (Novšak 2006, 229). Gre torej za grob iz mlajše faze zgodnje železne dobe, ki sodi v skupino kačastih in certoških fibul. Uničenost gomile v veliki meri onemogoča nadaljnje analize ohranjenih materialnih ostankov. Kljub temu je na podlagi pridobljenih podatkov mogoče predpostaviti, da so ostanki na najdišču Zaglavnice pripadali manjši posamični gomili, ki je bila daleč od velikih halštatskih naselbin. Pomembnost raziskanih ostankov je tudi v tem, da je bilo v enem od grobov odkrito dobro ohranjeno človeško okostje, kar je med raziskanimi grobovi zgodnje železne dobe na Dolenjskem velika redkost. Zato je pomembno poudariti, da vidne značilnosti jasno pričajo o tem, da gre za ostanke, ki bi lahko s popolnejšimi raziskavami

precej prispevali k reševanju nekaterih odprtih vprašanj o zgodnji železni dobi na Dolenjskem. Na najdišču je bilo raziskanih tudi 9 žganih rimskodobnih grobov, lociranih jugovzhodno od halštatske gomile. Njihova lokacija kaže na možnost, da je bila halštatska gomila v rimski dobi še vedno vidna in da so bili rimski grobovi vkopani ob njen južni rob (Novšak 2000, 4; 2006, 230). Grobovi so bili razporejeni južno in zahodno od območja izrazito intenzivne kmetijske rabe tal, zato je mogoče predpostaviti, da je večji del grobišča popolnoma uničen. Pri odnašanju zemlje in predhodnih poljedelskih aktivnostih so bili zelo poškodovani grobovi 2, 3 in 8, pri čemer so se ohranili samo ostanki njihovega vkopa, medtem ko je grob 1 utrpel le delne poškodbe. Precej bolje so ohranjeni grobovi 4, 5, 6 in 7, medtem ko v grobu 9 znotraj dobro ohranjene grobne jame razen delno ohranjene recijske čaše niso bili odkriti drugi pridatki (Novšak 2000, 3; 2006, 228).

Med arheološkimi raziskavami uničenja je bilo prepoznanih nekaj različnih tipov grobov. Pepel pokojnikov iz grobov 2, 3, 7 in 8 leži na dnu enostavnega

krožnega ali kvadratnega vkopa. Edini najdeni pridaček je bila oljenka tipa Loeschche \times s kratkim nosom iz groba 7 (Žitko 2013, 39–40, 55). V ostalih grobovih ta tip najdbe ni bil odkrit, kar je lahko posledica kasnejših poškodb, ki so jih utrpeli vsi trije grobovi. V isti tip lahko uvrstimo tudi grob 6, v katerem je pepel pokojnika položen na dno enostavne krožne jame, ki je bila pokrita s kamnom. Ker gre za edini grob takšne oblike, ki ima ohranjen vrhnji del, obstaja možnost, da so bili tudi drugi grobovi prekriti s kamnom, posebej zato, ker je bilo na vrhu polnila groba 7 bilo najdenih nekaj manjših kosov kamenja. Prekrivanje grobne jame s kamnom je poznano tudi iz drugih grobišč zgodnjega cesarskega obdobja na Dolenjskem. Toda, ker so zgornji deli grobov pogosto uničeni, dejanska pogostnost te prakse še vedno ni znana.

V grobovih 1 in 5 je pepel pokojnikov bil odložen v vrču z dvema ročkama, ki je bil skupaj s pridatki postavljen v enostaven vkop kvadratne oblike (sl. 72). Čepprav so vrči z dvema ročkama značilni v grobovih zgodnjega cesarskega obdobja na področju Dolenjske, ti običajno predstavljajo le pridatke v grobu, tako da njihovo uporabo za shranjevanje žganih ostankov lahko smatramo kot izjemen pojav. Obenem pa je grob 5 edini, v katerem so bili najdeni deli noše – kolencasta fibula, fibula tipa Almgren 68r in ter železna igla (Žitko 2013, 59).

Lokalne značilnosti Dolenjske so bile prepoznane v grobu 4. Grob je bil v jami pravokotne oblike in obzidan s kamenjem v suhozidni tehniki. Ob severnem zidu grobne konstrukcije je bila postavljena polica, na kateri so bili pridatki (Novšak 2000, 3; 2006, 228 – 229). Točnega izgleda groba 9 ni bilo mogoče s rekonstruirati, vendar je bilo možno na podlagi ugotovljene situacije sklepati na nekatere posebnosti v primerjavi z znanimi tipi rimskodobnih grobov Dolenjske. Ob severnem robu njegovega vkopa, dimenzij ca. 1 \times 1 m, je bil odkrit kamnit zid širine ca. 25 cm, vezan z malto. Ob zidu je bila narejena in omejena 25 cm široka polica, ki je bila z manjšimi pregradami razdeljena na dva dela. Ker je bila na dnu vkopa najdena le delno ohranjena retijska čaša (Žitko 2013, 27), se lahko predpostavi, da so bili ostali predmeti

Slika 72 Najdbe iz groba 5 (arhiv Arhej; foto S. Firšt).

postavljeni na višje ležečo polico, ki je segala do samega vrha vkopa in bila uničena pri obdelavi tal.

Keramični inventar v grobovih v večjem delu predstavljajo proizvodi delavnic okoliških regionalnih središč, zlasti Emone in Nevioduna. Redkeje se pojavljajo importirani predmeti, ki so zastopani predvsem z odlomki sigilatnega posodja (Žitko 2013, 58). Od delov noše sta bili v grobovih najdeni dve fibuli in ena igla. V treh grobovih so bili najdeni novci, kovani med leti 67 in 73, medtem ko je bil v ornici najden še Klavdijev as, kovan med leti 41 in 54 (Novšak 2006, 229; Žitko 2013, 50). Na osnovi zbranega materiala, je bil čas uporabe nekropole postavljen med sredino 1. in sredino oz. koncem 2. stoletja.

Primerjava grobnih konstrukcij in praks kaže, da se na grobišču v Veliki Dobravi pojavljajo pogrebne prakse, tipične za grobišča nevioudunskega agra. Obenem pa je moč opaziti tudi nekatere posebnosti, na primer uporaba vrča z dvema ročkama kot žare za pepel pokojnikov¹⁰⁰ in specifična konstrukcija groba 9. Po drugi strani pa je večino keramičnega materiala mogoče povezati z emonskimi delavnicami, kar ne preseneča, z obzirom na bližino tega pomembnega regionalnega centra. Ker se grobišče nahaja blizu

¹⁰⁰ Uporaba vrčev za shranjevanje ožganih ostankov pokojnika je v nekaj primerih dokumentirana tudi na poetovijskih nekropolah (Kujundžić 1982). Gre za vrče z enojnim ročajem, ki so 20-krat pogostejša najdba v grobovih poetovijskih nekropol od vrčev z dvema ročkama (Istenič 1999, 129).

meje z emonskim agrom, oziroma na meji z X. italško regijo, rezultati raziskav kažejo, da gre za pomembno komponento rimskodobnega arheološkega zapisa, ki vsebuje interpretativni potencial za dopolnjevanje razumevanje rimske preteklosti tega območja. Hkrati pa imajo takšna preučevanja lahko tudi širši regionalni pomen in s tem tudi potencial za odgovore na splošna vprašanja, povezana z rimsko organizacijo prostora na področju današnje Slovenije.

6.3.3 Ocena vrednosti (Velika Dobrava – Zglavnice)

(Glej tabelarno oceno vrednosti na sl. 73 in 74)

6.3.4 Ocena odstotka uničenosti (Velika Dobrava – Zglavnice)

Arheološki zapis na lokaciji Velika Dobrava – Zglavnice je bil odkrit šele potem, ko je utrpel izrazite poškodbe. Na podlagi rezultatov manjšega terenskega pregleda bližnje okolice najdišča je razvidno, da najdišče verjetno ni segalo izven parcele, na kateri je bila izvedena arheološka raziskava. Na takšen sklep napeljujejo tudi reliefne značilnosti prostora, kjer so tako halštatski kot tudi rimskodobni ostanki locirani na manjšem griču, 1 m višjem od okolice. Znatno uničenje, ki ga je arheološki zapis utrpel zaradi ekstrakcije zemlje in dolgotrajnega oranja, onemogoča postavljanje temeljnih predpostavk o njegovih prostorskih determinantah. Čeprav lahko takšne situacije razumemo tudi kot popolno uničenje, je vendarle mogoče na podlagi indikacij o potencialnem obsegu najdišča in podatkov o razsežnostih uničenja izvesti podrobnejšo oceno. Izvedba postopka ocene oziroma izogibanje avtomatični razglasitvi popolnega uničenja je bilo prvotno namenjeno boljšemu razumevanju izgube, nastale s poškodovanjem arheološkega zapisa. V teh okvirih je postopek nujno omejen na oceno največje možne škode, kjer je meje skupne površine pogosto mogoče določiti le na podlagi dimenzij škodljivega posega. Cilj takega postopka je, da na podlagi znanih podatkov in nekaterih izhodiščnih predpostavk omogoči definiranje največje

možne škode ter tako oblikuje utemeljeno oceno izgube vrednosti poškodovanega arheološkega zapisa.

Rezultati raziskav kažejo, da sta bili obe nekropoli že pred intenzivnim uničenjem poškodovani s kmetijskimi deli, zato je zelo verjetno, da je bil s temi deli odstranjen tudi večji del plašča halštatske gomile. Zato je tudi sklep, da gre za gomilne grobove, samo posreden in sprejet na osnovi razlik v ravni vkopa ter prostorskih odnosov med halštatskimi in rimskimi grobovi. V prid temu govorijo tudi rezultati raziskav kronološko diagnostičnega materiala, kjer je Neža Žitko ugotovila, da so bili najzgodnejši raziskani rimskodobni grobovi vkopani blizu halštatskih ter da se je nekropola kasneje širila proti jugovzhodu (Žitko 2013, 57), kar kaže na možnost, da je bila gomila v času nastanka rimskodobne nekropole še vedno vidna. Ker na širšem prostoru, predvsem pa med dobro ohranjenimi rimskodobnimi grobovi ob halštatski gomili, železnodobni ostanki niso bili odkriti, lahko predpostavimo, da gomila prvotno ni bila bistveno višja.

Poleg tega nam poznane značilnosti pogrebniških praks dovoljujejo predpostavko, da je bil najbogatejši grob (grob 12), katerega jama je bila obložena s kamenjem, centralni grob gomile. Glede na njegovo oddaljenost od najbolj oddaljenega železnodobnega groba (grob 13) lahko ocenimo, da je minimalni premer gomile znašal nekaj več kot 10 m, glede na oddaljenost od prvega najbližjega rimskodobnega groba pa okoli 11,5 m. Takšen premer je skladen z ugotovljenimi povprečnimi dimenzijami manjših halštatskih gomil na Dolenjskem (Dular, Tecco Hvala 2007, 124). Na podlagi teh podatkov lahko trdimo, da gre za gomilo, ki je obsegala površino približno 104 m². Ocena uničenja je kljub temu težko ugotovljiva samo na podlagi ohranjenih arheoloških ostankov, saj so izkopna dela uničila tudi zgornje dele gomile, zaradi česar stopnja njene ohranjenosti ni v celoti rezultat predhodnih kmetijskih dejavnosti. Zato je bilo za oceno ohranjene površine gomile upoštevano samo območje, na katerem so vidni ostanki grobov. V tem primeru gre za površino približno 29 m² oziroma 28 % skupne površine gomile, ocena odstotka uničenosti pa znaša 72 %.

$$PP_u [\%] = 100 \times \frac{75}{104} = 72 \%$$

Izrazito uničenje, ki ga je utrpela rimskodobna nekropola, v veliki meri onemogoča izračun njene skupne površine. Poleg tega dosedanje raziskave manjših rimskih nekropol na Dolenjskem kažejo, da žgane grobove najpogosteje umeščamo brez jasnega sistema ali reda (Knez 1965, 146; Dular 1974, 354).¹⁰¹ Zato tudi na temelju analogij ni mogoče predpostaviti površine rimskodobnega grobišča. Vendar pa lahko, da bi natančneje ugotovili stopnjo izgube vrednosti, za oceno odstotka uničenosti uporabimo meje področja, na katerem so bila izvedena uničevalna zemeljska dela. Tako ocenjeni odstotek uničenosti temelji na polnem obsegu škodljive intervencije oziroma je definiran z največjo mogočo stopnjo povzročene škode.

S terenskim pregledom je bilo ugotovljeno, da se nekropola ne širi na okoliške parcele, zato je mogoče trditi, da so raziskave zajele zahodni in južni rob nekropole, medtem ko druge meje niso znane. Na osnovi ugotovljenih odnosov med rimskodobno nekropolo in halštatsko gomilo lahko vzhodno mejo rimskodobne nekropole postavimo na domnevni zahodni rob gomile. Z raziskovanji je bil odkrit še južni del nekropole, ki se ujema z mejo griča, na katerem je bila nekropola (s/ 75). Ker ostalih meja ni bilo mogoče potrditi, skupna površina, izračunana na podlagi površine uničenja, obsega približno 1785 m², uničena površina rimskodobne nekropole pa 1459 m² oziroma 82 %.

$$PPu [\%] = 100 \times \frac{1459}{1785} = 82 \%$$

Na teh osnovah je za oba arheološka zapisa mogoče izvesti utemeljeno oceno izgube vrednosti, ki omogoča sklepe o izgubi in s tem tudi jasnejše razumevanje nastale škode.

101 Med izjeme sodi grobišče v Globodolu, na katerem je vidna razmeroma pravilna razporeditev grobov (Petru 1969).

6.3.5 Ocena izgube vrednosti poškodovanega arheološkega zapisa (Velika Dobrava – Zglavnice)

Absolutna vsota vrednosti halštatskega arheološkega zapisa na lokaciji Velika Dobrava – Zglavnice znaša 18, vrednostni indeks, potreben za oceno izgube vrednosti, pa 1,8. Ker ocena uničenosti znaša 72 %, z uporabo linearnega modela za izračun izgube vrednosti izguba dobi vrednost 16,2 in je lahko glede na uporabo enačb za rangiranje resnosti učinka škode uvrščena v 2. ali 3. kategorijo, kar pomeni zmerno ali pomembno škodo.

$$G = 1,8 \times (\text{ceil}(\frac{72}{10}) + 1) = 16,2$$

$$G_k = \text{ceil}(\frac{16,2}{6}) = 3$$

$$G_k = \text{ceil}(\frac{16,2}{15} \times e^{\frac{16,2}{35}}) = 2$$

$$G_k = \text{ceil}(5 \times \ln(\frac{16,2}{20} + 1)) = 3$$

Z uporabo kvadratnega modela izguba vrednosti znaša 12,6 ter je z linearno in logaritemsko kategorizacijo ponovno uvrščena v 3. kategorijo (pomembna izguba), pri eksponentni kategorizaciji pa je izguba uvrščena v 1. kategorijo (minimalna izguba).

$$G = 1,8 \times (\text{ceil}(\frac{72}{1000}) + 1) = 12,6$$

$$G_k = \text{ceil}(\frac{12,6}{6}) = 3$$

$$G_k = \text{ceil}(\frac{12,6}{15} \times e^{\frac{12,6}{35}}) = 2$$

$$G_k = \text{ceil}(5 \times \ln(\frac{12,6}{20} + 1)) = 3$$

Isti rezultat daje tudi eksponentni model, pri katerem je izguba vrednosti ponovno 12,6, kar jo z eksponentno kategorizacijo uvršča v 1. kategorijo (minimalna izguba), z linearno in logaritemsko kategorizacijo pa gre za izgubo 3. kategorije (pomembna izguba).

$$G = 1,8 \times (\text{ceil}(\frac{72}{25} \times e^{\frac{72}{1000}}) + 1) = 12,6$$

Halštatski arheološki zapis			
VREDNOSTI	KRITERIJI	ANALIZA	OCENA
DRUŽBENE VREDNOSTI	VIZUALNA VREDNOST	Arheološki zapis, odkrit na kmetijskem zemljišču zahodno od vasi Velika Dobrava, nima vidnih strukturami oz. tvorb. Po drugi strani pa je še danes viden dvignjen relief, na katerem se nahaja, kar je verjetno smiselno izbrano mesto za halštatsko gomilo; slednja predstavlja jasno zvezo s krajino in govori o pomembnosti v prostoru. Zaradi izravnavanja, do katerega je prišlo zaradi intenzivne poljedelske izrabe, se ne more pričakovati kakšnih posebnih elementov vizualnih vrednosti, ki bi lahko direktno vplivale na razvoj posebnega doživljanja prostora.	1
	ZGODOVINSKA VREDNOST	Čeprav gre za zapis, ki dopolnjuje razumevanje vzorca organizacije prostora v času zgodnje železne dobe, se ne more smatrati, da ima izrazitejšo zgodovinsko vrednost. Obenem tudi ni mogoče trditi, da mu je lokalna skupnost pripisovala kakšno posebno pomembnost položaja in tudi ni povezovala arheoloških ostankov z legendami. Po drugi strani pa njegova neposredna povezanost s širšim zgodovinski dogajanjem v času zgodnje železne dobe, kot najznačilnejšega obdobja v arheološki preteklosti Dolenjske, pušča odpro možnosti njegovega vključevanja v zgodovino regije. S tem je potencial razvoja zgodovinskih vrednosti dodatno povečan za možnost, da v bližnji okolici ne predstavlja osamljenega primera.	2
	EKONOMSKA VREDNOST	Nezmožnost direktnega dostopa do arheološkega najdišča omogoča samo posredno vključevanje v različne segmente družbenega življenja, vendar brez pravega potenciala za razvoj ekonomskih vrednosti. Poleg tega njegova ogroženost zaradi intenzivne poljedelske obdelave onemogoča aktivno in učinkovito upravljanje, kot tudi dolgoročno trajnost.	1
SPLOŠNE VREDNOSTI	REDKOST	Gre za arheološki zapis z izrazito velikim številom primerljivih ostankov, ki predstavljajo najvidnejšo in najpogostejšo sled iz preteklosti na področju Dolenjske. Zarada tega ga ni mogoče smatrati za izjemnega ali edinstvenega.	1
	SKUPINSKA VREDNOST	Če odkriti ostanki predstavljajo dele halštatske gomile, potem obstaja verjetnost, da ne gre za osamljen primer, in je mogoče pričakovati, da bodo nove raziskave potrdile prisotnost sinhronnega konteksta. Rimska nekropola na isti lokaciji ustvarja določen diahroni kontekst, ki odpira možnost večanja spoznanj o medsebojnem odnosu prazgodovinske in rimskodobne komponente najdišča. Obenem je bila tudi odkrita povezava s fizičnimi značilnostmi sodobne krajine.	2
	REPREZENTATIVNOST	Halštatski arheološki ostanki na lokaciji Velika Dobrava-Zglavnice odražajo reprezentativno vrsto arheološkega zapisa, ki vsebuje lastnosti karakteristične tako za obdobje, kot tudi za regijo. Gre za najdišče, nastalo v specifičnih zgodovinskih pogojih in je neposredno primerljivo z drugimi znanimi arheološkimi ostalinami. Vseeno pa se zaradi slabe ohranjenosti ne more smatrati, da vsebuje izjemno vrednost glede na kriterij reprezentativnosti.	2

ZNANSTVENE VREDNOSTI	INTEGRITETA	Kljub intenzivnim kmetijskim delom, kateri so verjetno zelo močno vplivali na integriteto zapisa, je mogoče zaradi arheoloških ostalin na mestu primarne depozicije pričakovati delno ohranjeno prostorsko integriteto. Vendar pa je njegova okolica nestabilna, ker kmetijska dela neposredno ogrožajo nadaljnji obstoj arheološkega zapisa na tem mestu.	2
	KVALITETA	Stratigrafsko zaporedje kaže na nizko raven kompleksnosti, vendar na dobro kontekstno povezanost z diagnostično relevantnimi in relativno dobro ohranjenimi premičnimi arheološkimi ostanki. Obenem ponekod ugotovljena visoka stopnja ohranjenosti osteološkega materiala, kar je izjemno redko na celem področju Dolenjske, dopušča možnost za izvedbo dodatnih analiz in dopolnitev velikih praznin v trenutnih spoznanjih.	3
	INFORMATIVNI POTENCIAL	Arheološki zapis kaže potencial za zbiranje podatkov o formalnih lastnostih v prisotnih arheoloških ostankih, kot tudi podatkov njihovih kontekstnih medsebojnih odnosov in potencial za sklepe o njihovih prostorskih odnosih. Omejenost informativnega potenciala je posledica slabe povezanosti stratigrafskih enot, kar se sicer lahko dopolni s kontekstno analizo prisotnih artefaktov in ekofaktov, in tako omogoči zbiranje podatkov o kronoloških odnosih.	2
	INTERPRETATIVNI POTENCIAL	Vsebuje določen potencial za generiranje novega znanja o preteklosti mesta in njegove okolice, ter določen potencial za dopolnjevanje praznin v trenutnih spoznanjih. To se posebej tiče vprašanj o pomembnosti prostorske umestitve posamičnih halštatskih gomil in njihovega odnosa do sočasnih naselbin in komunikacij.	2
SKUPNI SEŠTEVEK = ABSOLUTNA OCENA VREDNOSTI			18
VREDNOSTNI INDEKS ($V_i = AS_v/10$)			1,8

Slika 73 Ocena vrednosti halštatskega arheološkega zapisa na najdišču Velika Dobrava – Zglavnice.

Rimskodobni arheološki zapis			
VREDNOSTI	KRITERIJI	ANALIZA	OCENA
DRUŽBENE VREDNOSTI	VIZUALNA VREDNOST	Rimskodobna nekropola se nahaja na kmetijskem zemljišču, zahodno od vasi Velika Dobrava in ne vsebuje vidnih struktur ali tvorb. Njena umestitev na lokacijo, ki je približno 1 m višja od okoliških polj, verjetno predstavlja rezultat smiselne izbire in s tem odraz povezave s krajino. Sicer se zaradi izravnave terena zaradi intenzivne rabe prostora ne more smatrati, da še vedno vsebuje kakšne posebne oblike vizualnih vrednosti, ki bi lahko direktno vplivale na razvoj posebnega doživljanja prostora.	1
	ZGODOVINSKA VREDNOST	Čeprav gre za zapis, ki dopolnjuje razumevanje vzorca uporabe prostora v rimski dobi, kar lahko prispeva k razumevanju prostora in zgodovinskega razvoja regije, se ne more smatrati, da ima izrazitejšo zgodovinsko vrednost. Po drugi strani pa njegova neposredna povezanost s širšim zgodovinskim dogajanjem dopušča možnosti vključevanja v zgodovino regije, kjer je potencial razvoja zgodovinskih vrednosti dodatno razširjen za možnosti, da v bližnji okolici ne predstavlja osamljenega primera.	2

	EKONOMSKA VREDNOST	Nezmožnost direktnega pristopa k arheološkemu zapisu omogoča samo posredno vključevanje v različne segmente družbenega življenja. Hkrati njegova ogroženost zaradi intenzivnega kmetovanja onemogoča aktivno in učinkovito upravljanje, kot tudi dolgoročno trajnost.	1
SPLOŠNE VREDNOSTI	REDKOST	Gre za najdišče, katerega je mogoče primerjati z istočasnimi ostanki v regiji in ga ni mogoče smatrati za redkega, oziroma izjemnega ali edinstvenega. Vseeno pa omejeno število primerljivih arheoloških ostankov na širšem prostoru mejnega področja med X. italsko regijo in provinco Panonijo predstavlja dodatno vrednost po kriterijih redkosti.	2
	SKUPNA VREDNOST	Če odkriti ostanki predstavljajo samo dele rimskodobne nekropole, obstaja verjetnost, da ne gre za osamljene arheološke ostaline; mogoče je pričakovati, da bodo nove raziskave potrdile prisotnost sinhronega konteksta, kakšen je v bližnji okolici že potrjen. Halštatska gomila ga postavlja v določen diahroni kontekst, ki odpira možnost večanja spoznanj o medsebojnih odnosih med prazgodovinsko in rimskodobno komponento arheološkega zapisa. Hkrati je odkrita neposredna povezava s fizičnimi značilnostmi krajine.	2
	REPREZENTATIVNOST	Rimskodobna nekropola na lokaciji Velika Dobrava – Zglavnice samo do določene mere predstavlja reprezentativno vrsto arheološkega zapisa. Čeprav vsebuje značilnosti, karakteristične za obdobje in regijo, gre za arheološki zapis, ki je nastal na specifični prostorski legi in se ne more smatrati kot v popolnosti primerljiv s sočasnimi znanimi arheološkimi zapisi v regiji. Čeprav je ponekod poškodovan, gre še vedno za dobro ohranjen in celovit arheološki zapis, ki je bil prekrit z dovolj debelim površinskim slojem, ki mu lahko zagotovi dolgoročno zaščito.	2
ZNANSTVENE VREDNOSTI	INTEGRITETA	Kljub intenzivnim poljedelskim delom, ki so verjetno močno vplivali na integriteto zapisa, je mogoče pričakovati ohranjeno prostorsko integriteto, ki jo zaznamujejo arheološki ostanki na mestu primarne depozicije. Hkrati pa je okolica nestabilna, ker kmetijska dela neposredno ogrožajo arheološkega zapisa.	2
	KVALITETA	Čeprav gre za enostaven arheološki zapis, ki ne kaže kompleksnosti, potrebne za definiranje relativnih kronoloških odnosov, prepoznana kvaliteta premičnega arheološkega materiala venarle dopušča možnost za dodatne analize, tudi takšnih, ki bi omogočile boljše razumevanje kronoloških vidikov. K temu še posebej prispeva prisotnost dobro ohranjenega in diagnostično relevantnega materiala na mestu primarne depozicije.	2
	INFORMATIVNI POTENCIAL	Čeprav arheološki zapis kaže potencial za zbiranje podatkov o formalnih lastnostih v prisotnih arheoloških ostankih, kot tudi njihovih kontekstnih medsebojnih odnosih, je zmanjšana sposobnost za izvajanje sklepov predvsem posledica slabih zvez med stratigrafskimi enotami. Ta lastnost enostavnejših arheoloških zapisov, pridobivanje podatkov omejuje predvsem na prostorske vidike aktivnosti, ki so povzročile nastanek stratigrafskih enot. Vseeno pa <i>in situ</i> ohranjen kvaliteten premični arheološki material lahko omogoči razumevanje njegove kronološke dimenzije.	2

INTERPRETATIVNI POTENCIAL	Vsebuje potencial za generiranje novega znanja o preteklosti samega kraja in njegove okolice ter določen potencial za dopolnjevanje praznin v trenutnih spoznanjih. To se posebej tiče vprašanj o vzorcu uporabe prostora izven rimskodobnih naselbin. Prisotna je tudi možnost, da zapis prispeva k boljšemu razumevanju obmejnega prostora nevioudunskega in emonskega agra oziroma meje med X. italsko regijo in provinco Panonijo.	2
SKUPNI SEŠTEVEK = ABSOLUTNA OCENA VREDNOSTI		18
VREDNOSTNI INDEKS ($V_i = AS_v/10$)		1,8

Slika 74 Ocena vrednosti rimskodobnega arheološkega zapisa na najdišču Velika Dobrava – Zglavnice.

$$G_k = \text{ceil} \left(\frac{12,6}{6} \right) = 3$$

$$G_k = \text{ceil} \left(\frac{12,6}{15} \times e^{\frac{12,6}{35}} \right) = 2$$

$$G_k = \text{ceil} \left(5 \times \ln \left(\frac{12,6}{20} + 1 \right) \right) = 3$$

Rezultat se pri linearni in logaritemski kategorizaciji ne bo spremenil, spremenil pa se ne bo niti pri uporabi korenskega in logaritemskega modela, ki imata manjši poudarek na večjih količinah poškodb. Z uporabo korenskega modela izguba dobi vrednost 16,2 ter je z apliciranjem linearne in logaritemske enačbe za rangiranje resnosti učinka škode izguba ponovno umeščena v 3. kategorijo in zato prikazana kot pomembna. Z eksponentno kategorizacijo je izguba uvrščena v 2. kategorijo in prikazana kot zmerna.

$$G = 1,8 \times \text{ceil} (\sqrt{72} + 1) = 16,2$$

$$G_k = \text{ceil} \left(\frac{16,2}{6} \right) = 3$$

$$G_k = \text{ceil} \left(\frac{16,2}{15} \times e^{\frac{16,2}{35}} \right) = 2$$

$$G_k = \text{ceil} \left(5 \times \ln \left(\frac{16,2}{20} + 1 \right) \right) = 3$$

Z uporabo logaritemskega modela izguba ponovno dobi vrednost 16,2 in je umeščena v 2. oziroma 3. kategorijo (zmerna oziroma pomembna).

$$G = 1,8 \times \left(\text{ceil} \left(5 \times \ln \left(\frac{72}{20} + 1 \right) \right) + 1 \right) = 16,2$$

$$G_k = \text{ceil} \left(\frac{16,2}{6} \right) = 3$$

$$G_k = \text{ceil} \left(\frac{16,2}{15} \times e^{\frac{16,2}{35}} \right) = 2$$

$$G_k = \text{ceil} \left(5 \times \ln \left(\frac{16,2}{20} + 1 \right) \right) = 3$$

S primerjavo dobljenih rezultatov (sl. 76) vidimo, da tudi za zelo poškodovan arheološki zapis eksponentna kategorizacija ne bo dala rezultatov, ki bi jih lahko imeli za primerne ocene za povzročeno škodo. Bolj sprejemljivi so rezultati pri linearni in logaritemski kategorizaciji, ki dajejo za stopnjo višjo oceno škode. Absolutna vsota vrednosti rimskodobnega arheološkega zapisa na lokaciji Velika Dobrava – Zglavnice ravno tako znaša 18, vrednostni indeks pa 1,8. Uničenost je nekoliko višja in je ocenjena na 82 %. Z uporabo logaritemskega modela izguba na podlagi teh spremenljivk dobi vrednost 18, po uporabi enačbe za rangiranje resnosti učinka pa je ta distribuiran v širšem razponu od 2. do 4. kategorije ter prikazan kot zmeren, pomemben ali izrazit.

$$G = 1,8 \times \left(\text{ceil} \left(\frac{82}{10} \right) + 1 \right) = 18$$

$$G_k = \text{ceil} \left(\frac{18}{6} \right) = 3$$

$$G_k = \text{ceil} \left(\frac{18}{15} \times e^{\frac{18}{35}} \right) = 2$$

$$G_k = \text{ceil} \left(5 \times \ln \left(\frac{18}{20} + 1 \right) \right) = 4$$

Z apliciranjem kvadratnega modela izguba dobi vrednost 14,4 in je s kategorizacijo na podlagi predsta-

Slika 75 Prikaz stopnje uniženosti, ki temelji na rekonstrukciji območja primerljivega arheološkega zapisa (arhiv Arhej; risba S. Poglajen, F. Sirovica).

vljenih modelov uvrščena v 2. oziroma 3. kategorijo, kot zmerina ali pomembna.

$$G = 1,8 \times (\text{ceil}(\frac{82^2}{1000}) + 1) = 14,4$$

$$G_k = \text{ceil}(\frac{14,4}{6}) = 3$$

$$G_k = \text{ceil}(\frac{14,4}{15} \times e^{\frac{14,4}{35}}) = 2$$

$$G_k = \text{ceil}(5 \times \ln(\frac{14,4}{20} + 1)) = 3$$

V eksponentnem modelu izguba vrednosti znaša 16,2, ampak njegova kategorizacija ostaja ista.

$$G = 1,8 \times (\text{ceil}(\frac{82}{25} \times e^{\frac{82}{100}}) + 1) = 16,2$$

$$G_k = \text{ceil}(\frac{16,2}{6}) = 3$$

$$G_k = \text{ceil}(\frac{16,2}{15} \times e^{\frac{16,2}{35}}) = 2$$

$$G_k = \text{ceil}(5 \times \ln(\frac{16,2}{20} + 1)) = 3$$

Z uporabo korenkega modela izguba dobi vrednost 18, z apliciranjem enačbe za rangiranje resnosti učinka se razpon kategorij razteza od 2. do 4., prikaz izgube vrednosti pa od zmerne do izrazite.

$$G = 1,8 \times \text{ceil}(\sqrt{82} + 1) = 18$$

$$G_k = \text{ceil}(\frac{18}{6}) = 3$$

$$G_k = \text{ceil}(\frac{18}{15} \times e^{\frac{18}{35}}) = 2$$

$$G_k = \text{ceil}(5 \times \ln(\frac{18}{20} + 1)) = 4$$

Izguba vrednosti je enako kategorizirana, tudi če je izračunana s pomočjo logaritemskega modela: z njim ponovno dobi vrednost 18 in je uvrščena v razpon od 2. do 4. kategorije (zmerina, pomembna ali izrazita).

$$G = 1,8 \times (\text{ceil}(5 \times \ln(\frac{82}{20} + 1)) + 1) = 18$$

$$G_k = \text{ceil}(\frac{18}{6}) = 3$$

MODEL	linearna kategorizacija	eksponentna kategorizacija	logaritemska kategorizacija
linearni	3	2	3
kvadratni	3	2	3
eksponentni	3	2	3
korenski	3	2	3
logaritemski	3	2	3

Slika 76 Ocena izgube vrednosti za balštatski arheološki zapis na najdišču Velika Dobrava – Zglavnice.

$$G_k = \text{ceil} \left(\frac{18}{15} \times e^{\frac{18}{35}} \right) = 2$$

$$G_k = \text{ceil} \left(5 \times \ln \left(\frac{18}{20} + 1 \right) \right) = 4$$

S primerjavo dobljenih rezultatov (sl. 77) je bilo ugotovljeno, da tudi v primeru rimskodobnega arheološkega zapisa, na katerem je uničenje 82 %, eksponentna kategorizacija še vedno ne kaže večje občutljivosti na dojeta izgubo. Tako tudi v tem primeru ne moremo trditi, da z eksponentno kategorizacijo dobljen rezultat predstavlja primerno oceno nastale škode. Obenem ocene eksponentne kategorizacije kažejo izrazitejša odstopanja od ocen logaritemske kategorizacije. Razlika je tokrat vidna tudi pri rezultatih linearne in logaritemske kategorizacije, zaradi česar postaja opazno, da logaritemska kategorizacija, ki kaže izrazito občutljivost na manjše izgube, ne bo izraziteje zmanjšala občutljivosti niti takrat, ko so ocenjene izgube nekoliko večje, če je govora o škodi na arheoloških zapisih nižje do srednje vrednosti. Rezultati, dobljeni z apliciranjem predstavljenih postopkov na dejanske arheološke zapise, še vedno ne morejo v popolnosti prikazati razpona možnih rezultatov in s tem polne stopnje njihove občutljivosti na poškodbe arheoloških zapisov pri izvedbi ocene izgube vrednosti. Zato je sledeče poglavje namenjeno analizi predstavljenih postopkov in njihovih rezultatov, s čimer bi lahko določili najprimernejši model za izvedbo arheološko utemeljene trditve o izgubi vrednosti v primerih poškodovanja arheološkega zapisa.

MODEL	linearna kategorizacija	eksponentna kategorizacija	logaritemska kategorizacija
linearni	3	2	4
kvadratni	3	2	3
eksponentni	3	2	3
korenski	3	2	4
logaritemski	3	2	4

Slika 77 Ocena izgube vrednosti za rimskodobni arheološki zapis na najdišču Velika Dobrava – Zglavnice.

6.4 Analiza rezultatov

Celotno 6. poglavje je bilo namenjeno testiranju metode ocene izgube vrednosti v resničnih situacijah, da bi tako lahko na koncu analizirali dobljene rezultate in ustreznost predstavljenih postopkov. Hkrati s tem sta potrebna analiza ustreznosti podatkov, na katerih so temeljile ocene, in razmislek o vplivu razlik v kompleksnosti arheoloških zapisov na izvedbo ocene. Aplikacija metode v treh različnih situacijah je pokazala, da čeprav postopek variira odvisno od vrste arheološkega zapisa, so bile glavne razlike ugotovljene šele pri zbiranju podatkov za oceno¹⁰² ter nimajo večjega vpliva na izvedbo postopka in pridobivanje rezultatov. Kot osnovno pomanjkljivost ocene vidimo odsotnost vnaprej znanih referenčnih okvirov, odprtih za dopolnitve in popravke z novimi podatki in spoznanji. Ker so referenčni okviri temelj izvedbe vsake vrednostne ocene, je njihovo vzpostavljanje nujna prioriteta naloga na področju varovanja in upravljanja s kulturno dediščino. Za potrebe študije so bili referenčni okviri vzpostavljeni na osnovi dostopnih podatkov o arheologiji regije in obdobja, in sicer predvsem zato, da bi prikazali način njihove uporabe in njihov pomen pri vrednostnih ocenah.¹⁰³

102 Podatki, potrebni za oceno vrednosti kompleksnega arheološkega zapisa, so ohranjeni v vertikalnih presekih na robovih poškodovanega območja, tako da jih lahko po potrebi dopolnimo z dodatnimi raziskavami. Ocena enostavnejšega arheološkega zapisa pa je v večini primerov odvisna od izvedbe dodatnih raziskav.

103 V te namene je poleg številnih objav rezultatov raziskovanj preučevanih obdobj in regij v veliko pomoč 50.

STOPNJA UNIČENOSTI	ODSTOTEK UNIČENOSTI (%)				
	LINEARNI MODEL	KVADRATNI MODEL	EKSPONENTNI MODEL	KORENSKI MODEL	LOGARITEMSKI MODEL
2	1 – 10	1 – 31	1 – 20	1 – 3	1 – 4
3	11 – 20	32 – 44	21 – 35	4 – 8	5 – 9
4	21 – 30	45 – 54	36 – 45	9 – 15	10 – 16
5	31 – 40	55 – 63	46 – 56	16 – 24	17 – 24
6	41 – 50	64 – 70	57 – 65	25 – 35	25 – 34
7	51 – 60	71 – 77	66 – 72	36 – 48	35 – 46
8	61 – 70	78 – 83	73 – 79	49 – 63	47 – 61
9	71 – 80	84 – 89	80 – 85	64 – 80	62 – 79
10	81 – 90	90	86 – 90	81 – 90	80 – 90

Slika 78 *Odvisnost stopnje uničenosti od odstotka uničenosti.*

Postopek je vključeval tudi testiranje primernosti različnih vrst podatkov za izvedbo ocene. V tem kontekstu je bil arheološko raziskan zapis na področju atrija Mohorjeve družbe izbran kot posebna študija primernosti podatkov, ki jih lahko dobimo v vertikalnih presekih na robovih arheološko raziskanega področja za potrebe rekonstrukcije situacije pred odstranitvijo arheološkega zapisa, ter s tem njihove ustreznosti za izvedbo ocene izgube vrednosti v primerih poškodovanja z nenadzorovanimi ali nestrokovnimi posegi. Ker podatki, ohranjeni v presekih, predstavljajo le indikacijo situacije pred uničenjem, ne morejo nadomestiti podatkov, ki bi bili pridobljeni z arheološkim izkopavanjem, predvsem pa ne morejo nadomestiti kontekstnih podatkov premičnega arheološkega materiala in polnega razumevanja stratigrafskih odnosov. Kljub temu smo v študiji tega primera prikazali, kako so podatki iz robnih presekov omogočili sprejemljivo rekonstrukcijo situacije, ki je bila do

določene mere primerljiva z rezultati arheološkega izkopavanja. Na njeni osnovi je mogoče prepoznati raven kvalitete zapisa in njegov informativni potencial. Čeprav bo v praksi uspešnost rekonstrukcije odvisna od številnih dejavnikov, predvsem od dimenzije uničevalnih posegov oziroma prostorskega razmaka med vertikalnimi preseki, pa tudi od predhodnega poznavanja arheologije na konkretnem prostoru, lahko z določenimi zadržki vendarle predpostavimo, da preseki vsebujejo primeren niz podatkov za izvedbo ocene izgube vrednosti poškodovanih arheoloških zapisov.

Pomemben segment postopka je tudi ocena odstotka uničenosti, ki je odvisna od razumevanja strukture in vsebine celotnega zapisa ter interpretacije aktivnosti, ki so zapis ustvarile. Ker ta segment postopka izvajamo na osnovi primerljivega arheološkega zapisa, je treba oceno odstotka uničenosti ponavljati z vsako novo izgubo, saj je treba na novo definirati trenutne odnose uničene površine in situacije pred njim. Ocene odstotka uničenosti je prikazana posebej za vsakega od analiziranih zapisov, pri čemer smo posebej poudarili možne probleme v času njenega izvajanja. Okvirno smo prikazali raznovrstne situacije, na katere je pri tem postopku mogoče naleteti in jih ustre-

številka časopisa *Arheološki vestnik* (1999), v kateri je bil objavljen splošni prikaz spoznanj arheološke znanosti za področje današnje Slovenije. Takšne publikacije, ki utemeljujejo smernice bodočih raziskav, so trden temelj za konstruiranje celostne slike raziskav in prvi korak v vzpostavljanju jasnih referenčnih okvirov za razumevanje vrednosti in znanstvenega potenciala arheoloških zapisov.

zno rešiti, vse z namenom, da bi bil končni rezultat jasno definiran delež poškodovane površine glede na površino, za katero je mogoče utemeljeno predpostaviti, da vsebuje primerljiv arheološki zapis.

Na podlagi ocenjenega odstotka uničenosti je mogoče določiti relativno uničenost in zatem stopnjo uničenosti. Izračun stopnje uničenosti in vrednostni indeks, dobljen z vrednostno oceno arheološkega zapisa, sta osnovni spremenljivki za izračun izgube vrednosti in sta zato ključna za predlagano metodo. Toda odnos stopnje uničenosti glede na odstotek uničenosti lahko zelo variira in je odvisen od izbranega modela izračuna. Da bi postopek ocene poenostavili, smo na *sliki 78* prikazali odvisnost stopnje uničenosti od ocenjenega odstotka uničenosti, in sicer glede na vse predlagane modele. S tem je možna ocena izgube vrednosti tudi brez uporabe predstavljenih matematičnih postopkov.

Končni segment postopka je vključeval izračun izgube vrednosti in njegovo kategorizacijo, kjer smo implementirali različne modele za njihov izračun. Iz primerjave dobljenih rezultatov vidimo, da imajo linearni, korenski in logaritemski model, kombinirani z linearno in logaritemsko kategorizacijo izgube, podobne rezultate, medtem ko rezultati izgube pri kvadratnem in eksponentnem modelu ter pri eksponentni kategorizaciji vidno odstopajo od njihovih vrednosti. Vzrok za to je popolna neobčutljivost, ki jo eksponentni in kvadratni model kažeta pri dvajset-oziroma tridesetodstotnem poškodovanju arheološkega zapisa. Izrazito nizki so tudi rezultati eksponentne kategorizacije izgube, ki izgubo v intervalu od 2 do 11 uvršča v 1. kategorijo in jo prikazuje kot minimalno. Vrednost 11 je sicer lahko, odvisno od modela, rezultat izračuna izgube tudi najvišje vrednostno ocenjenih arheoloških zapisov ($V_i = 3$), katerih ocena uničenosti odstopa od 8 % glede na korenski do 44 % glede na kvadratni model. Problematičnost eksponentne kategorizacije se kaže tudi pri preučevanju izgub, ki jih ta uvršča v 2. kategorijo in prikaže kot zmerne. Gre za vrednosti v intervalu od 11,1 do 18, s tem da lahko vrednost 18 dosežejo visoko ocenjeni arheološki zapisi ($V_i = 3$) z ocenjeno uničenostjo od 25 % na podlagi korenskega in logaritemskega do 70 % na

podlagi kvadratnega modela. Zato niti kvadratnega niti eksponentnega modela za izračun izgube, kot tudi ne eksponentne kategorizacije izgube, ne moremo imeti za primerne za oceno izgube vrednosti.

Ostali modeli veliko bolj primerno razporedijo vrednosti v primeru nižjega in višjega poškodovanja, kar velja tudi za linearno in logaritemsko kategorizacijo izgube. Če sprejmemo, da so kvadratni in eksponentni model za izračun izgube vrednosti ter eksponentna kategorizacija izgube neprimerni postopki za izpeljavo utemeljenih trditev o izgubi vrednosti, bi bila lahko drugačna kombinacija modelov in kategorizacij primerna procedura za izračun izgube vrednosti poškodovanega arheološkega zapisa.

Korenski in logaritemski model zaznamuje izrazitejša občutljivost na manjše poškodbe arheološkega zapisa, zato prinašata podobne rezultate, in tudi njihova kategorizacija, neodvisno od uporabljene enačbe, ne kaže velikih razlik. Zato je dovolj, da rezultate kategorizacije izgube, izračunane z uporabo logaritemskega modela, primerjamo z rezultati kategorizacije izgube, ki so bili pridobljeni z linearnim modelom.¹⁰⁴ Treba pa je pripomniti, da linearna kategorizacija, ki izgubo vrednosti proporcionalno razvršča v 5 kategorij, kaže določeno neobčutljivost na manjše poškodbe arheološkega zapisa.

S preučevanjem možnih rezultatov proporcionalne razdelitve izgube lahko vidimo, da linearna kategorizacija izgubo razume kot minimalno, ko je ta izračunana z linearnim modelom za arheološki zapis z vrednostnim indeksom 3 pri 10 % uničenosti. Pri izračunih z uporabo logaritemskega modela dobijo enako oceno že 4 % poškodovanja arheološkega zapisa z istim vrednostnim indeksom. Z izračunom izgube pri uporabi linearnega modela bo z logaritemsko kategorizacijo najnižja kategorija izgube pripisana 10 % poškodovanim arheološkim zapisom z vrednostnim indeksom 2,2, medtem ko bodo v 2. kategorijo uvrščene izgube najvišje ocenjenih arheoloških zapisov ($V_i = 3$) pri 20-odstotnem poškodovanju. Z izračunom z logari-

104 Kategorizacije izgube vrednosti so izvedene z logaritemsko enačbo, zato je logaritemski model za izračun izgube vrednosti izbran kot bolj reprezentativen za primerjavo.

temskim modelom bo to veljalo za že 4-odstotno poškodovan arheološki zapis z vrednostnim indeksom 2,2, oziroma za 9-odstotno poškodovan arheološki zapis z vrednostnim indeksom 3.

Ko preučimo, kako se logaritemska in linearna kategorizacija vedeta na primerih večje poškodovanosti, lahko vidimo, da se pri najvišjih vrednostih ne pokažejo večje razlike med njima in da so izgube, katerih vrednosti so v intervalu od 24,1 oziroma 24,5 do 30, prikazane kot popolne. Vendar je razlika med njima v tem, da bo ocena pri linearni kategorizaciji pripisana na primer arheološkemu zapisu z vrednostnim indeksom 2,7 pri oceni uničenosti 62 % glede na logaritamski model oziroma 71 % glede na linearni model. Logaritamska kategorizacija enako oceno pripiše arheološkemu zapisu z vrednostnim indeksom 2,8 v enakih situacijah.¹⁰⁵ Sočasno so 4. kategoriji pripisane izgube z vrednostjo v intervalu od 18,1 do 24 glede na linearno oziroma od 16,5 do 24,4 glede na logaritamsko kategorizacijo, vendar tudi tu razlika ni pretirano izražena. Logaritamska kategorizacija sicer oceno 4 pripiše arheološkemu zapisom z vrednostnim indeksom 2,1 pri uničenosti 47 % glede na logaritamski ter 61 % glede na linearni model. Linearna kategorizacija enako oceno pripiše arheološkemu zapisu z vrednostnim indeksom 2,1 pri poškodovanju 62 % glede na logaritamski oziroma 71 % glede na linearni model.

Primerjalno preučevanje možnih rezultatov kaže, da lahko izključno uporaba enačb, ki so bolj občutljive na nižje vrednosti, pripelje do pretirane ocene prave izgube vrednosti¹⁰⁶ in s tem do nevarnosti, da je prava izguba ostala nerazumljena. Po drugi strani lahko raba izključno linearnih enačb pripelje do zmanjševanja izgube vrednosti, ki ni v skladu z arheološkim načinom razumevanja škode na arheoloških zapisih. To enako velja v primerih nižje in višje poškodovanosti.¹⁰⁷ Rezul-

tati torej kažejo, da je linearni model primeren pristop za izračun izgube, če njegovo oceno kategoriziramo z logaritamsko enačbo ali obratno.

Linearno-logaritamski model:

$$G_k = \text{ceil} \left(5 \times \ln \left(\frac{V_i \times \left(\text{ceil} \left(\frac{PP_u}{10} \right) + 1 \right)}{20} + 1 \right) \right)$$

Logaritamsko-linearni model:

$$G_k = \text{ceil} \left(\frac{V_i \times \left(\text{ceil} \left(5 \times \ln \left(\frac{PP_u}{20} + 1 \right) \right) + 1 \right)}{6} \right)$$

S primerjavo rezultatov, ki so bili za dejanske primere uničenja izvedeni s kombinacijami teh postopkov, lahko vidimo, da je prva kombinacija dala bolj raznovrstne rezultate, medtem ko je druga kombinacija izgubo v vseh štirih situacijah uvrstila v 3. kategorijo (sl. 79).

Če občutljivost na možne situacije primerjamo za obe kombinaciji, lahko vidimo, da prva kombinacija tudi najmanjše poškodbe na arheoloških zapisih z vrednostnim indeksom 2,3 in več postavlja v 2. kategorijo, torej poškodbe na takšnih arheoloških zapisih ne morejo biti ocenjene kot minimalne. Druga kombinacija pa bo poškodbe do 4 % arheološkega zapisa z vrednostnim indeksom 3 uvrstila v 1. kategorijo izgube (minimalna izguba). Pri drugi kombinaciji je najvišja kategorija, v katero so lahko uvrščene poškodbe na arheoloških zapisih z vrednostnim indeksom 1,8, 3. kategorija oziroma pomembna izguba. Tako so celo 80-odstotne poškodbe na arheoloških zapisih z vrednostnim indeksom 1,9 uvrščene v 4. kategorijo in ocenjene kot izrazite. Pri prvi kombinaciji so v to kategorijo uvrščeni tudi arheološki zapisi z vrednostnim indeksom 1,7 pri 81-odstotnem poškodovanju (sl. 80).

S tem prva kombinacija kaže izrazito občutljivost na večje poškodbe arheoloških zapisov z nižjim vrednostnim indeksom, pa tudi na manjše poškodbe arheoloških zapisov z visokim vrednostnim indeksom. Druga kombinacija postopkov je nekoliko manj občutljiva na manjše poškodbe arheoloških zapisov visokih vrednosti, pri čemer je opazno neobčutljiva na velike poškodbe arheoloških zapisov z nizkim vrednostnim indeksom.

¹⁰⁵ Isto oceno bosta obe kategorizaciji pripisali arheološkemu zapisu z vrednostnim indeksom 2,5 ob 80 % poškodovanosti glede na logaritamski, oziroma 81 % poškodovanosti glede na linearni model.

¹⁰⁶ Primer je uvrščanje v 4. kategorijo izgube pri 47-odstotno poškodovanem zapisu z vrednostnim indeksom 2,1.

¹⁰⁷ Izguba 10 % na arheološkem zapisu visoke vrednosti ($V_i = 3$) bo ocenjena kot minimalna, medtem ko bo zapis z vrednostnim indeksom 2,8 šele pri 71 % uničenosti ocenjen kot popoln.

MODEL	Celje – Mohorjev atrij	Celje – Breg igrišče	VD – Zglavnice Tumul	VD – Zglavnice Nekropola
	Vi=2,7; PPU=19 %	Vi=2,5; PPU=25 %	Vi=1,8; PPU=72 %	Vi=1,8; PPU=82 %
linearni model + logaritemska kategorizacija	2	3	3	4
logaritemski model + linearna kategorizacija	3	3	3	3

Slika 79 Primerjava ocen izgube vrednosti, pridobljenih z uporabo linearno logaritemskega in logaritemsko linearnega modela.

ODSTOTEK UNIČENOSTI za Vi = 3		KATEGORIJA
LIN_LOG	LOG_LIN	
–	1 – 4	1
1 – 20	5 – 16	2
21 – 40	17 – 34	3
41 – 70	35 – 61	4
71 – 90	62 – 90	5

Slika 80 Primerjava možnih rezultatov linearno logaritemskega in logaritemsko linearnega modela glede na odstotek uničenosti arheološkega zapisa z najvišjim vrednostnim indeksom.

Prva kombinacija (logaritemska kategorizacija z linearnim modelom izračunane izgube) bolje prikaže izgube vrednosti pri poškodovanih arheoloških zapisih z nižjim vrednostnim indeksom, vprašanje občutljivosti na manj poškodovane arheološke zapise z višjim vrednostnim indeksom pa je treba dodatno raziskati.

Ta problem se nanaša na to, ali sprejmemo možnost, da tudi najmanjše poškodbe na arheoloških zapisih

z vrednostnim indeksom 2,3 ali več ne morejo biti ocenjene kot minimalne. Nasprotna možnost je, da dopustimo možnost minimalnih poškodb na arheoloških zapisih z najvišjim vrednostnim indeksom. Če naj bo model za oceno izgube vrednosti poškodovanega arheološkega zapisa odraz arheološkega razumevanja vrednosti arheoloških ostankov, drugo možnost težko sprejmemo. Vrednostni indeks arheološkega zapisa pred poškodovanjem je namreč zelo pomemben segment ocene pri vrednostnem obravnavanju škode na visoko ocenjenih arheoloških zapisih in zato prva kombinacija (logaritemska kategorizacija z linearnim modelom) predstavlja bolj sprejemljivo stališče do poškodb arheoloških ostalin, za katere vemo, da jim visoko vrednost pripisujeta tako stroka kot družba. Zato lahko linearni model, kombiniran z logaritemsko kategorizacijo izgube, razumemo kot bolj sprejemljiv za izvajanje ocene izgube vrednosti poškodovanega arheološkega zapisa. Ta lahko, vsaj za potrebe arheološkega preučevanja, prikaže primerno raven izgube vrednosti pri poškodbah arheoloških zapisov, povzročenih z nenadzorovanimi ali nestrokovno izvedenimi fizičnimi posegi vanje.

7 Zaključne misli

Vprašanje vrednosti arheološke dediščine in njene izgube je zelo kompleksen problem, ki ga ni mogoče gledati samo s perspektive arheološkega ali širšega znanstvenega diskurza. Ker vire vrednosti najdemo na različnih področjih družbenega življenja, preučevanje vrednostnih atributov dediščine zahteva najprej analizo področij, na katerih se vrednosti gradijo. To je predpogoj za razumevanje sistemov vrednotenja arheološke dediščine in metod, ki se danes uporabljajo za oblikovanje trditev o njeni vrednosti. Zato je bil pomemben del te študije posvečen preučevanju izvora vrednosti in zgodovinskega razvoja vrednostnega dojemanja kulturne dediščine, s tem pa tudi arheološke dediščine. Tako usmerjeno raziskovanje je imelo dvojni cilj: ugotoviti pogoje, pod katerimi so se razvili aktualni pogledi na vrednost arheološke dediščine, ter vzpostaviti temelje za oblikovanje smiselne sistema vrednotenja in evalvacije izgube v primerih poškodb arheološke dediščine.

Z analizo mehanizmov, ki delujejo v obstoječih sistemih vrednotenja, so bili izbrani tisti, ki omogočajo oblikovanje reflektivnega postopka upravljanja, ki je zmožen znotraj ustreznega zakonskega okvira delovati s ciljem trajne ohranitve dediščinskih vrednosti v korist dolgoročnih družbenih in znanstveno-raziskovalnih interesov. Na teh temeljih je bila oblikovana tudi metoda za izpeljavo trditev o izgubi vrednosti v primerih poškodb arheološke dediščine oziroma arheološkega zapisa kot načina celovitega strokovnega razumevanja odnosov med različnimi vrstami materialnih arheoloških ostankov in kontekstov. Smisel zaključnega poglavja je predvsem še enkrat preučiti okvir, znotraj katerega je metoda oblikovana, da bi premislila stopnja njene usklajenosti s sodobnim razumevanjem vrednosti in tako omogočilo polno razumevanje predlaganega postopka kot predpogoja za njeno smiselno uporabo, revizijo in nadgradnjo.

V skladu s tem so v delu bili preučeni različni pristopi k vrednostnim ocenam, kar je služilo za postavljanje ustrezne smeri same raziskave in kar je bilo potrebno za oblikovanje sistemske metode ocene izgube vrednosti v primerih poškodbe arheološkega zapisa. Metoda temelji na sistemih kvantitativnih vrednostnih analiz in je razširjena z merjenjem izgub s pomočjo matematičnih izračunov, ki omogočajo numerično predstavljanje izgube vrednosti kot oznak določenih kategorije, odvisnih od stopnje izgube. Končni rezultat je sistematično urejen postopek za oceno izgub v primerih poškodb, v katerem so bili implementirani kriteriji vrednosti, razviti v različnih nacionalnih okvirjih varovanja dediščine. V tem smislu metoda vključuje jasno definirane kriterije vrednotenja, vrednostne stopnje in referenčni okvir, na temelju katerih je možno oblikovati trditve o vrednosti arheološkega zapisa pred samo poškodbo ali uničenjem. V tem kontekstu je posebna pozornost posvečena preučevanju kriterijev vrednosti arheoloških zapisov, ocena pa vključuje definiranje vrednosti zapisa v dediščinskem kontekstu ter preučevanje osnovnih indikatorjev znanstvene vrednosti v kontekstu kvalitete in potencialne informativne vrednosti za znanstveno preučevanje. Na teh temeljih so kriteriji vrednostne ocene razdeljeni v tri osnovne kategorije, od katerih sta prvi dve direktno izpeljani iz standardnih dediščinskih ocen, definirani sta pa z družbenimi in splošnimi vrednostmi arheološkega zapisa. Tretja kategorija se je delno naslonila na standardne dediščinske ocene znanstvene vrednosti, vendar je razširjena z analizo fizičnih ostankov kot temeljnih indikatorjev znanstvene vrednosti arheološkega zapisa, oziroma njegove kvalitete in informativnega potenciala.

Čeprav ocena vrednosti arheološkega zapisa pred poškodbo predstavlja pomemben segment postopka, mora biti ocena izgube te vrednosti nujno oblikovana

ločeno, s postopkom, kjer so bile poškodbe natančno definirane in dokumentirane. Oblikovanje metode ocene izgube vrednosti je torej odvisna od dvojne analize: prva se nanaša na potrjevanje vrednosti arheološkega zapisa pred poškodbo, druga pa na oceno izgube, ki je nastala zaradi nenadzorovanih ali nestrokovno izvedenih postopkov.

S ciljem, da predlagana metoda za oceno izgube predstavlja odraz vrednostnega ranga, ki ga posameznemu elementu arheološke dediščine pripisujemo in stroka in družba, smo kot pomemben element ocene pri vrednostnem testiranju škode na arheoloških zapisih vpeljali vrednostni indeks zapisa pred poškodbo. Naslednji korak je usmerjen na problem izračuna obsega škodljive intervencije. Tu pomemben podatek predstavlja stopnja uničenosti, katero je skupaj z vrednostnim indeksom potrebno smatrati kot osnovno variabla za izračun izgube vrednosti. Ker je k izračunu stopnje uničenosti možno pristopiti na različne načine, je postopek vključeval preučevanje različnih modelov in njihovih rezultatov pri izračunu obsega nastale škode. Neodvisno od modela izračuna se implementacija predlagane metode izvaja v petih fazah, ki vključujejo preučevanje podatkov iz ozadja, ki so potrebni za oblikovanje referenčnega okvirja, analizo rezultatov arheološke raziskave, ki je bila izvedena v sklopu dokumentiranja nastale škode, vrednostno oceno, ki je bila izvedena na temelju ločenih kriterijev, izračun stopnje uničenosti, ter na koncu, oceno izgube vrednosti poškodovanega arheološkega zapisa.

Testiranje učinkovitosti metode, je bilo opravljeno z empirično analizo, s katerom se je preverjalo njen domet in omejitve. Testne študije so bile razdeljene na pet osnovnih delov, za katere je bilo potrjeno, da ponujajo ustrezno in logično serijo korakov, ki vodijo k razumevanju vrednosti arheološkega zapisa ter njegove izgube v primeru poškodbe. Z analizo dobljenih rezultatov za različne predlagane modele izračuna izgube vrednosti in njene kategorizacije, je bil izpeljan najprimernejši postopek, katerega rezultate je možno smatrati kot smiselni odraz sodobnega razumevanja vrednosti arheološke dediščine in načina njenega prikaza.

Predlagana metoda je bila razvita z namenom, da bi se zavarovala razumljivost, transparentnost in konsistentnost ocene v primerih poškodbe arheoloških zapisov, ter da bi se sočasno zmanjšal vpliv osebnih prepričanj in stališč, ki najpogosteje izhajajo iz strokovnih interesov ocenjevalca (Fletcher 2011, 326). V tem kontekstu je še enkrat pomembno poudariti, da je kljub eksaktnosti določenih postopkov metoda oblikovana s spoznanjem, da je objektivna ocena nemogoča ter da je vsaka kvantitativna standardizacija kvalitativnih značilnosti lahko sporna in tudi ovrgljiva (Deeben, Groenewoudt 2005, 292). Iz tega razloga se ocena ne sme smatrati kot fiksno in objektivno, temveč kot rezultat trenutnih spoznanj o številnih, spremenljivih in medsebojno odvisnih spremenljivkah (Moeran 2009, 8). Vendar problem arheološke znanosti, ki ga lahko definiramo kot izguba vrednosti poškodovanega arheološkega zapisa, skozi predlagano metodo omogoča njegovo argumentirano reševanje, ki rezultira z utemeljenim prikazom dobljenih rezultatov. Ker se trend pripisovanja numeričnih vrednosti arheološke dediščine prekriva s trendi uporabe ekonomskih principov v upravljanju z različnimi vrstami tradicionalno neekonomskih resursov (Darvill 2001; Carman 2005b, van der Valk 2010b), tako oblikovani modeli ocene zagotovo omogočajo boljša in bolj prepričljiva sredstva obrambe arheoloških interesov v konfliktu s političnimi in ekonomskimi pritiski. V toliko je možno trditi, da, četudi predlagana metoda ne poskuša rešiti vseh problemov ocene izgube vrednosti v primerih poškodbe arheološkega zapisa, se jo lahko smatra kot ustrezen postopek evalvacije, ki prepričljivo argumentira tako osnove kot tudi razloge za njeno uporabo. Toda, četudi rezultira s sprejemljivo oceno škode, se lahko kot njena osnovna pomanjkljivost označi nezmožnost, da prikaže povsem nov vrednosti rang poškodovanega zapisa ter, da izgubo prikaže v odnosu do kriterijev, ki določajo nov rang. Za kaj takega je potrebna nova vrednostna ocena, ki bi bila ponovno izvedena na temelju predlaganega sistema kriterijev. Z izvedbo tega postopka je možno dobiti različne rezultate, vključno s takimi, kjer se tudi v primeru visokih izgub stopnja vrednosti

po poškodbi ni bistveno spremenila. Vir tega problema predstavljajo kvalitativne značilnosti arheološke in splošno cele kulturne dediščine. Kljub temu da je njene vrednosti možno prikazati s številom, ki je bilo izvedeno s kategorizacijo dostopnih podatkov, takšni postopki nimajo pravega numeričnega pomena, temveč vedno predstavljajo samo prikaz, ki je izveden za vnaprej definirano intervalno skalo lestvico. Zato ocena izgube vrednosti ne more oblikovati trditve o novonastali vrednosti arheološkega zapisa, temveč le trditve o učinkih nastalih poškodb, kjer je rezultat utemeljen na razumevanju odnosa vrednosti in vpliva spremembe.

Primarni cilj konstruiranja metode je bil ponuditi konsistentno osnovo za izvedbo tako vrednostnih ocen kot tudi evalvacije izgub. Nadaljnji razvoj takih sistemov in aktivnejše vključevanje dediščinskih

uslužbencev v njihovo izvedbo odpirata široke možnosti za razvoj dobro utemeljenih postopkov za upravljanje z arheološko dediščino. Obenem ima lahko širjenje potrebe po takšnih postopkih za posledico prenos izvedbe ocenjevanja na področje komercialne arheologije, kar predstavlja dodatno zahtevo po jasno metodološko in teoretsko zastavljeni praksi, ki jo je mogoče učinkovito nadzirati in nadgrajevati. To je pogosto pomembno v odnosu do nenehnega razvoja arheološkega spoznanja, ki bo vedno zahtevalo nove merske in evalvacijske parametre (Roper 1979; Lynott 1997; Little 2005; Worthing, Bond 2008), takšna prizadevanja pa lahko omogočijo oblikovanje trajnostnih sistemov zaščite in upravljanja, utemeljenih na širšem razumevanju tako zgodovinskega razvoja kot tudi sočasnega pomena vrednosti arheološke dediščine.

8 Literatura

8.1 Literatura

- ALTSCHUL, J. H. 2005, Significance in American cultural resource management: Lost in the past. – V: C. Mathers, T. Darvill in B. J. Little (ur.), *Heritage of Value, Archaeology of Renown: Reshaping Archaeological Assessment and Significance*, Gainesville, 192–210.
- ALTSCHUL, J. H. 2010, Archaeological Heritage Values in Cross-Cultural Context. – V: G. S. Smith, P. M. Messenger in H. A. Soderland (ur.), *Heritage values in contemporary society*, Walnut Creek, 75–85.
- ANDLAR, G., B. ANIČIĆ, P. PEREKOVIĆ, I. RECHNER DIKA in I. HRDALO 2011, Kulturni krajobraz i legislativa: stanje u Hrvatskoj. – *Društvena istraživanja* 20/3 (113), 813–835.
- APPADURAI, A. 1986, Introduction: commodities and the politics of value. – V: A. Appadurai (ur.), *The Social Life of Things: Commodities in Cultural Perspective*, Cambridge, 3–63.
- APPADURAI, A. (ur.) 1986, *The Social Life of Things: Commodities in Cultural Perspective*. – Cambridge.
- ARENDET, H. 1991 [1958], *Vita activa*. – Zagreb, August Cesarec.
- ARMALY, M. J., S. P. PAGIOLA in A. BERTAUD 2001, Economics of Investing in Heritage: Historic Center of Split. – V: I. Serageldin, E. Shluger in J. Martin-Brown (ur.), *Historic Cities and Sacred Sites*. – Washington, D.C., 165–179.
- ARROW, K., R. SOLOW, P. R. PORTNEY, E. E. LEAMER, R. RADNER in H. SCHUMAN 1993, *Report of the NOAA Panel on Contingent Valuation*. – URL: http://www.economia.unimib.it/DATA/moduli/7_6067/materiale/noaa%20report.pdf. (Citirano 20. 5. 2013).
- ASHWORTH G. J., B. GRAHAM in J. E. TUNBRIDGE 2007, *Pluralising Pasts: Heritage, Identity and Place in Multicultural Societies*. – London.
- AVRAMI, E., R. MASON in M. DE LA TORRE 2000a, Report on Research. – V: E. Avrami, R. Mason in M. de la Torre (ur.), *Values and Heritage Conservation*, Los Angeles, 3–11.
- AVRAMI, E., R. MASON in M. DE LA TORRE 2000b, Exploratory Essays: Overview. – V: E. Avrami, R. Mason in M. de la Torre (ur.), *Values and Heritage Conservation*, Los Angeles, 14–17.
- BARNES, M. R., A. K. BRIGGS in J. J. NEILSEN 1980, A Response to Raab and Klinger on Archaeological Site Significance. – *American Antiquity* 45/3, 551–553.
- BARTOL, B., N. BRATINA JURKOVIČ, A. FATUR, N. FON-BOŠTJANČIČ, E. KOŠAK, A. LAPANJA, F. LENARČIČ, F. PODLESNIK in J. TORBICA (ur.) 2004, *Strategija prostorskega razvoja Slovenije*. – Ljubljana.
- BARTOSIEWICZ, L., D. MÉRAI in P. CSIPPÁN 2011, Dig up–Dig in: Practice and Theory in Hungarian Archaeology. – V: L. R. Lozny (ur.), *Comparative Archaeologies: A Sociological View of the Science of the Past*, New York, 273–338.
- BAŠ, F. 1954, Organizacija spomeniškega varstva v slovenski preteklosti. – *Varstvo spomenikov* V, 13–37.
- BAUSOVAC, M., J. KRAJŠEK in T. PRAPROTNIK 2012, Nova odkritja na Bregu v Celju, Celje, Maistrova ulica, Breg, Partizanska cesta (EŠD 56 Celje – Arheološko najdišče Celje). – V: M. Črešnar, B. Djurić in M. Jerala (ur.), *Arheologija v letu 2011: Dediščina za jannost*, Strokovno srečanje Slovenskega arheološkega društva 29.–30. marec 2012, Ljubljana, 9.
- BAVEC, U. 2011, *Dolenje Karteljevo pri Novem mestu*. – Arheologija na avtocestah Slovenije 18, Ljubljana.
- BAXTER, I. 2010, Global Heritage Tourism: The Value of Experiencing the Past. – V: G. S. Smith, P. M. Messenger in H. A. Soderland (ur.), *Heritage values in contemporary society*, Walnut Creek, 241–254.
- BENDER, B. 1992, Theorising Landscapes and the Pre-historic Landscapes of Stonehenge. – *Man* 27, 735–755.
- BENEDIK KREITMAYER, K., K. KOVAČEC NAGLIČ, Z. KOŽELJ, M. MIKLAVČIČ PINTARIČ, J. PIRKOVIČ, F. J. ZAKRAJŠEK in G. ZUPAN 2007, *Navodila za pripravo predloga za vpis v register nepremične kulturne dediščine*. – Ljubljana.
- BIDDLE, M. 1989, The Rose reviewed: a comedy (?) of errors. – *Antiquity* 63, 753–760.
- BINFORD, L. R. 1964, A Consideration of Archaeological Research Design. – *American Antiquity* 29/4, str. 425–441.
- BLOCKLEY, M. 1995, Archaeologists in the marketplace. – V: M. A. Cooper, A. Firth, J. Carman in D. Wheatley (ur.), *Managing Archaeology*, London, 97–115.
- BLOEMERS, T. J. H. F. 2010, The Cultural Landscape and Heritage Paradox: Protection and Development of the Dutch Archaeological-Historical Landscape and its European Dimension. – V: T. J. H. F. Bloemers, H. Kars, A. van der Valk in M. Wijnen (ur.), *The Cultural Landscape and Heritage Paradox: Protection and Development of the Dutch Archaeological-Historical Landscape and its European Dimension*, Amsterdam, 3–16.
- BLOEMERS, T. J. H. F., H. KARS in A. VAN DER VALK 2010, What have we learnt? – V: T. J. H. F. Bloemers, H.

- Kars, A. van der Valk in M. Wijnen (ur.), *The Cultural Landscape and Heritage Paradox: Protection and Development of the Dutch Archaeological-Historical Landscape and its European Dimension*, Amsterdam, 503–518.
- BLOEMERS, T. J. H. F., H. KARS, A. VAN DER VALK in M. WIJNEN (ur.) 2010, *The Cultural Landscape and Heritage Paradox: Protection and Development of the Dutch Archaeological-Historical Landscape and its European Dimension*, Amsterdam.
- BOLTA, A. 1957, Rimsko grobišče na Bregu v Celju. – *Arheološki Vestnik* 8, 317–327.
- BOLTA, A. in V. KOLŠEK 1982, Celjski muzej - Stalna arheološka razstava Pokrajinskega muzeja v Celju. – *Kulturni in naravni spomeniki Slovenije* 22, Ljubljana.
- BORTOLOTTI, C. 2013, Golema cola cola u Gravini: nematerijalna kulturna baština, kulturno dobro i teritorij između UNESCO-ova diskursa i lokalne baštinske prakse. – V: M. Hameršak, I. Pleše in A.-M. Vukušić (ur.), *Proizvodnja baštine: kritičke studije o nematerijalnoj kulturi*, Zagreb, 187–201.
- BOYLAN, P. J. 2002, The concept of cultural protection in times of armed conflict: from the crusades to the new millennium. – V: N. Brodie in K. Walker Tubb (ur.), *Illicit Antiquities: The Theft of Culture and the Extinction of Archaeology*, One World Archaeology 42, London, 43–108.
- BOWDEN, M. 1988, Priority scores for archaeological evaluation. – *Antiquity* 62, 286–288.
- BOŽIČ, D. 1987, Keltska kultura u Jugoslaviji: Zapadna grupa. – V: A. Benac (ur.), *Praistorija jugoslavenskih zemalja* 5, Sarajevo, 855–897.
- BRATINA JURKOVIČ, N. 2008, *Evropska konvencija o krajini: izvajanje v Sloveniji*. – Ljubljana, URL: <http://www.mop.gov.si/> (Citirano 15. 6. 2013).
- BRATINA JURKOVIČ, N. 2011, *Landscape Management Methodologies: Synthesis report of thematic studies*. – Split, URL: http://www.pap-theoastcentre.org/itl_public.php?public_id=76&lang=en (Citirano 15. 6. 2013).
- BREGLIA, L. C. 2006, *Monumental Ambivalence: The Politics of Heritage*. – Texas.
- BRESKVAR ŽAUCER, L. in J. MARUŠIČ 2006, Analiza krajinskih tipov z uporabo umetnih nevronske mreže / Analysis of Landscape Types Using Artificial Neural Networks. – *Geodetski vestnik* 50/2, 224–237.
- BREŠČAK, D. 1985, Oblike antičnih grobov na Dolenjskem. – *Dolenjski zbornik*, Novo mesto, 33–60.
- BRIUER, F. L. in W. MATHERS 1996, *Trends and Patterns in Cultural Resource Significance: An Historical Perspective and Annotated Bibliography*. – Alexandria.
- BRODIE, N. in K. WALKER TUBB (ur.) 2002, *Illicit Antiquities: The Theft of Culture and the Extinction of Archaeology*. – One World Archaeology 42, London.
- BRUNS, D. in B. H. GREEN 2001, Identifying threatened, valued landscapes. – V: B. Green in W. Vos (ur.), *Threatened Landscapes*, London, New York, 119–127.
- BUGGEY, S. in N. MITCHELL 2008, Cultural Landscapes: Venues for Community-based Conservation. – V: R. Longstreth (ur.), *Cultural Landscapes: Balancing Nature and Heritage in Preservation Practice*, Minneapolis, London, 164–179.
- BURSTRÖM, M., B. ELFSTRÖM in B. JOHANSEN 2004, Serving the Public: Ethics in heritage management. – V: H. Karlsson (ur.), *Swedish archaeologists on ethics*, Lindome, 135–147.
- BURSTRÖM, M., L. SMITH, A. OMLAND, S. VINSRYGG, C. HOLTORF in T. BRATTLI 2009, Comments on Terje Brattli: 'Managing the Archaeological World Cultural Heritage: Consensus or Rhetoric?' – *Norwegian Archaeological Review* 42/2, 183–203.
- CANNAVÒ, P. F. 2007, *The Working Landscape: Founding, Preservation, and the Politics of Place*. – Cambridge, Massachusetts, London.
- CARMAN, J. 1990, Commodities, rubbish and treasure: valuing archaeological objects. – *Archaeological Review from Cambridge* 9/2, 195–207.
- CARMAN, J. 1991, Beating the bounds: archaeological heritage management as archaeology, archaeology as social science. – *Archaeological review from Cambridge* 10/2, 175–184.
- CARMAN, J. 1993, The P is silent - as in archaeology. – *Archaeological Review from Cambridge* 12/1, 39–53.
- CARMAN, J. 1995, The importance of things: archaeology and the law. – V: M. A. Cooper, A. Firth, J. Carman in D. Wheatley (ur.), *Managing Archaeology*, London, 17–30.
- CARMAN, J. 1996a, Valuing Ancient things. – London.
- CARMAN, J. 1996b, Data for the future or an amenity for the present: the values of the historic and natural wetland environment. – V: M. Cox, V. Straker in D. Taylor (ur.), *Wetlands: Archaeology and Nature Conservation*, Proceedings of the International Conference held at University of Bristol, 11–14 April 1994, London, 18–29.
- CARMAN, J. 1999, Settling on sites: constraining concepts. – V: J. M. Brück in M. Goodman (ur.), *Making Places in the Prehistoric World: Themes in Settlement Archaeology*, London, 20–29.
- CARMAN, J. 2000a, Theorising the practice of archaeological heritage management. – V: Z. Koblynski (ur.), *Arheološka Heritage Management*, Archaeologia Polona 38: Archaeological heritage management, Warsaw, 5–21.
- CARMAN, J. 2000b, Theorising a Realm of Practice: Introducing Archaeological Heritage Management as a Research Field. – *International Journal of Heritage Studies* 6/4, 303–308.
- CARMAN, J. 2002a, *Archaeology and Heritage: An Introduction*. – London.
- CARMAN, J. 2002b, Paradox in places: twentieth-century battlefield sites in long-term perspective. – V: J. Schofield, W. G. Johnson in C. Beck (ur.), *Matériel Culture. The Archaeology of Twentieth-century Conflict*, London, 9–21.
- CARMAN, J. 2005a, *Against Cultural Property: Archaeology, Heritage and Ownership*. – London.

- CARMAN, J. 2005b, Good citizens and sound economics: The trajectory of archaeology in Britain from 'heritage' to 'resource'. – V: C. Mathers, T. Darvill in B. J. Little (ur.), *Heritage of Value, Archaeology of Renown: Reshaping Archaeological Assessment and Significance*, Gainesville, 43–57.
- CARMAN, J. 2010, Promotion to Heritage: How Museum Objects are Made. – *Encouraging Collections Mobility – A Way Forward for Museums in Europe* 1/1, 74–85.
- CARMAN, J. in M. L. S. SØRENSEN 2009, Heritage Studies: an outline. – V: M. L. S. Sørensen in J. Carman (ur.), *Heritage studies: methods and approaches*, London, 11–28.
- CARMAN, J., G. D. CARNEGIE in P. W. WOLNIZER 1999, Is archaeological valuation an accounting matter? – *Antiquity* 73, 143–148.
- CARNEGIE, G. D. in P. M. WOLNIZER 1996, Enabling accountability in museums. – *Museum Management & Curatorship* 15/4, 371–386.
- CARSON, R. T., W. M. HANEMANN, R. J. KOPP, J. A. KROSNICK, R. C. MITCHELL, S. PRESSER, P. A. RUUD, V. K. SMITH, M. CONAWAY in K. MARTIN 1996, *Was the NOAA Panel Correct about Contingent Valuation?* – Discussion paper 96–20, Washington, D.C., URL: <http://ageconsearch.umn.edu/bitstream/10503/1/dp960020.pdf> (Citirano 15. 12. 2013).
- CHHABRA, D. 2010, *Sustainable Marketing of Cultural and Heritage Tourism*. – London.
- CARVER, M. O. H. 1987a, The nature of urban deposits. – V: J. Schofield in R. Leech (ur.), *Urban Archaeology in Britain*, Council for British Archaeology Research Report 61, London, 9–26.
- CARVER, M. O. H. 1987b, *Underneath English towns: interpreting urban archaeology*. – London.
- CARVER, M. O. H. 1989, Digging for ideas. – *Antiquity* 63, 666–674.
- CARVER, M. O. H. 1996, On archaeological value. – *Antiquity* 70, 45–56.
- CARVER, M. O. H. 2011, The best we can do? – *Antiquity* 85, 230–234.
- CHIPPINDALE, C. in D. GIBBINS 1990, Heritage at sea: proposals for the better protection of British archaeological sites underwater. – *Antiquity* 64, 390–400.
- CIGLENEČKI, S. (ur.) 1999, *Arheološki vestnik* 50. – Ljubljana.
- CLAESSON, S. 2011, The Value and Valuation of Maritime Cultural Heritage. – *International Journal of Cultural Property* 18, 61–80.
- CLARK, K. 2001, Planning for the past: Heritage services in local planning authorities in England. – *Cultural Trends* 11/43–44, 61–94.
- CLARK, K. 2002, In small things remembered: significance and vulnerability in the management of Robben Island World Heritage Site. – V: J. Schofield, W. G. Johnson in C. Beck (ur.), *Matériel Culture. Archaeology of Twentieth-century Conflict*, London, 266–280.
- CLARK, K. 2005a, The bigger picture: Archaeology and values in long term cultural resource management – V: C. Mathers, T. Darvill in B. J. Little (ur.), *Heritage of Value, Archaeology of Renown: Reshaping Archaeological Assessment and Significance*, Gainesville, 317–330.
- CLARK, K. 2005b, From Valves to Values: Industrial Archaeology and Heritage Practice. – V: E. C. Casella in J. Symonds (ur.), *Industrial Archaeology: Future Directions*, New York, 95–119.
- CLARK, K. in G. MAEER 2008, The cultural value of heritage: evidence from the Heritage Lottery Fund. – *Cultural Trends* 17/1, 23–56.
- CLARK, K. 2010, Values in Cultural Resource Management. – V: G. S. Smith, P. M. Messenger in H. A. Soderland (ur.), *Heritage values in contemporary society*, Walnut Creek, 89–100.
- CLEERE, H. 1984, World Cultural Resource Management: Problems and Perspectives. – V: H. Cleere (ur.), *Approaches to the Archaeological Heritage*, Cambridge, 125–131.
- CLEERE, H. (ur.) 1989, *Archaeological Heritage Management in the Modern World*. – One World Archaeology 9, London.
- CLEERE, H. 1989, Introduction: the rationale of archaeological heritage management. – V: H. Cleere (ur.), *Archaeological Heritage Management in the Modern World*, One World Archaeology 9, London, 1–19.
- CLEERE, H. 1993, Managing the archaeological heritage. – *Antiquity* 67, 400–402.
- CLEERE, H. 1995, Cultural landscapes as World Heritage. – *Conservation and Management of Archaeological Sites* 1, 63–68.
- CLEERE, H. 1996, The Concept of 'Outstanding Universal Value' in the World Heritage Convention. – *Conservation and Management of Archaeological Sites* 1/4, 227–233.
- CLEERE, H. 2000, The World Heritage Convention in the Third World. – V: F. McManamon in A. Hatton (ur.), *Cultural Resource Management in Contemporary Society: Perspectives on Managing and Presenting the Past*, London, 99–106.
- CLEERE, H. 2001, The uneasy bedfellows: Universality and cultural heritage. – V: R. Layton, P. G. Stone in J. Thomas (ur.), *Destruction and Conservation of Cultural Property*, London, 22–29.
- CLEERE, H. 2010, Management Plans for Archaeological Sites: A World Heritage Template. – *Conservation and Management of Archaeological Sites* 12/1, 4–12.
- CONINGHAM, R., R. COOPER in M. POLLARD 2006, What value a unicorn's horn? A study of archaeological uniqueness and value. – V: C. Scarre in G. Scarre (ur.), *The ethics of archaeology: philosophical perspectives on archaeological practice*, New York, 260–272.
- COOPER, A. 2008, Accounting for Research: a Critical Assessment of English Heritage's Research Strategy and Agenda 2005–2010. – *Public Archaeology* 7/1, 31–50.
- COOPER, M. A. 1995, The archaeological manager: applying management models to archaeology. – V: M. A.

- Cooper, A. Firth, J. Carman in D. Wheatley (ur.), *Managing Archaeology*, London, 67–84.
- COOPER, M. A. 2008, This is not a Monument: Rhetorical Destruction and the Social Context of Cultural Resource Management. – *Public Archaeology* 7/1, 17–30.
- COOPER, M. A., J. CARMAN, A. FIRTH in D. WHEATLEY 1995a, Introduction: Archaeological management. – V: M. Cooper, A. Firth, J. Carman in D. Wheatley (ur.), *Managing Archaeology*, London, 1–15.
- COOPER, M. A., J. CARMAN, A. FIRTH in D. WHEATLEY 1995b, Conclusions: Opening a debate. – V: M. A. Cooper, A. Firth, J. Carman in D. Wheatley (ur.), *Managing Archaeology*, London, 230–235.
- CORFIELD, M. in J. WILLIAMS 2011, Preservation of Archaeological Remains in Situ (Paris). – *e-conservation Magazine* 21, 24–29.
- CORNER, J. in S. HARVEY 1991, Mediating tradition and modernity: the heritage/enterprise couplet. – V: J. Corner, in S. Harvey (ur.), *Enterprise and Heritage: Crosscurrents of national culture*, London, 45–73.
- COSSONS, N. 2005, New Directions in Industrial Archaeology. – V: E. C. Casella, in J. Symonds (ur.), *Industrial Archaeology: Future Directions*, New York, IX–X.
- CUSHMAN, D. in T. HOWE 2012, National-Scale Cultural Resource Legislation. – V: M. Rockman in J. Flatman (ur.), *Archaeology in Society: Its Relevance in the Modern World*, New York, Dordrecht, Heidelberg, London, 45–56.
- CVIRN, J. 1993, Celjski muzej skozi čas. – V: J. Cvirn, V. Kolšek, M. Moškon, V. Šlibar (ur.), *Vodnik po zbirkah Pokrajinskega muzeja Celje*, Celje, 8–15.
- ČRNJAR, M. 2009, *Procjena utjecaja na okoliš s ekonomskog aspekta: teorija i praksa*. – Specijalistički tečaj za održivi razvoj - I. godina, URL: <http://www.zavod.pgz.hr/docs/zzpu-hr/documents/146/original.pdf> (Citirano 12. 8. 2014).
- D'AGOSTINO, B. 1984, Italy. – V: H. Cleere (ur.), *Approaches to the Archaeological Heritage*, Cambridge, 73–81.
- DARVILL, T. 1987, *Ancient Monuments in the Countryside: An Archaeological Management Review*. – English Heritage Archaeological Report 5, London.
- DARVILL, T. 1995, Value systems in archaeology. – V: M. A. Cooper, A. Firth, J. Carman in D. Wheatley (ur.), *Managing Archaeology*, London, 38–48.
- DARVILL, T. 2001, Value Systems in Archaeology and Heritage management. – *Archäologisches Nachrichtenblatt* 6/2, 183–194.
- DARVILL, T. 2005, 'Sorted for ease and whiz?': Approaching value and importance in archaeological resource management. – V: C. Mathers, T. Darvill in B. J. Little (ur.), *Heritage of Value, Archaeology of Renown: Reshaping Archaeological Assessment and Significance*, Gainesville, 21–42.
- DARVILL, T. 2007, Research frameworks for World Heritage Sites and the conceptualization of archaeological knowledge. – *World Archaeology* 39/3, 436–457.
- DARVILL, T. in A. K. FULTON 1998, *MARS: The Monuments at Risk Survey of England, 1995: Main Report*. – Bournemouth, London.
- DARVILL, T. in G. WAINWRIGHT 1994, The Monuments at Risk Survey: an introduction. – *Antiquity* 68, 820–824.
- DARVILL, T. in G. WAINWRIGHT 1995, The Monuments at Risk Survey: an introduction. – *Conservation and Management of Archaeological Sites* 1/1, 59–62.
- DARVILL, T., A. SAUNDERS in B. STARTIN 1987, A Question of National Importance: Approaches to the Evaluation of Ancient Monuments for the Monuments Protection Programme in England. – *Antiquity* 61, 393–408.
- DARVILL, T., C. GERRARD in B. STARTIN 1993, Identifying and protecting historic landscapes. – *Antiquity* 67, 563–574.
- DAVIDSON, D. A. in C. A. WILSON 2006, *An assessment of potential soil indicators for the preservation of Cultural Heritage*, University of Stirling Report to English Heritage. – Stirling. – URL: http://www.sassa.org.uk/images/7/75/UK_Monitoring_Final_Report.pdf (Citirano 3. 8. 2013).
- DAVIS, M., A. HALL, H. KENWARD in J. OXLEY 2002, Preservation of Urban Archaeological Deposits: monitoring and characterisation of archaeological deposits at Marks & Spencer, 44–45 Parliament Street, York. – *Internet Archaeology* 11. – URL: <http://dx.doi.org/10.11141/ia.11.3> (Citirano 26. 7. 2013.)
- DEEBEN, J. H. C. in B. J. GROENEWOUDT 2005, Handling the unknown: The expanding role of predictive modeling in archaeological heritage management in the Netherlands. – V: C. Mathers, T. Darvill in B. J. Little (ur.), *Heritage of Value, Archaeology of Renown: Reshaping Archaeological Assessment and Significance*, Gainesville, 289–300.
- DEEBEN, J. H. C., D. P. HALLEWAS in TH. J. MAARLEVELD, 2002, Predictive modelling in Archaeological Heritage Management of the Netherlands: the Indicative Map of Archaeological Values (2nd Generation). – *Berichten van de Rijksdienst voor het Oudbeidskundig Bodemonderzoek* 45, 9–56.
- DEEBEN, J. H. C. (ur.) 2008, *De Indicatieve Kaart van Archeologische Waarden, derde generatie, Rijksdienst voor Archeologie*. – Amersfort.
- DEEBEN, J. H. C., D. P. HALLEWAS, J. KOLEN in R. WIEMER 1997, Beyond the Cristal Ball: Predictive Modelling as a Tool in Archaeological Heritage Management and Occupation History. – V: W. J. H. Willems, H. Kars in D. P. Hallewas (ur.), *Archaeological Heritage Management in the Netherlands: Fifty Years State Service for Archaeological Investigations*, Amersfoort, 76–118.
- DEEBEN, J. H. C., B. J. GROENEWOUDT, D. P. HALLEWAS, in W. J. H. WILLEMS 1999, Proposals for a practical system of significance evaluation in archaeological heritage management. – *European Journal of Archaeology* 2/2, 177–199.

- DE LA TORRE, M. in R. MASON 2002, Introduction. – V: M. de la Torre (ur.), *Assessing the Values of Cultural Heritage*, Los Angeles, 3–4.
- DEMOULE, J-P. 2010, The crisis - economic, ideological, and archaeological. – V: N. Schlanger in K. Aitchison (ur.), *Archaeology and the global economic crisis: Multiple impacts, possible solutions*, Tervuren, 13–17.
- DJURIĆ, B. 2004, Terra Gentis Humanae Memoria. – V: B. Djurić in D. Prešeren (ur.), *The earth beneath your feet: archaeology on the motorways in Slovenia*, The European heritage days series, Ljubljana, 31–35.
- DOMMANN, M. 2008, Lost in tradition? Reconsidering the history of folklore and its legal protection since 1800. – V: C. B. Graber in M. Burri-Nenova (ur.), *Intellectual Property and Traditional Cultural Expressions in a Digital Environment*, Cheltenham, Northampton, 3–16.
- DONAGHEY, S. E. 2006, *Valuing our Place: a critical exploration of frameworks for assessing the significance of New Zealand's historic heritage*. – Neobjavljena doktorska disertacija. Massey University, New Zealand, Auckland.
- DRURY, P. in A. MCPHERSON 2008, *Conservation Principles: Policies and Guidance for the Sustainable Management of the Historic Environment*. – London.
- DUKELIS, P. N. in L. G. MENDONI (ur.) 2004, *Perception and Evaluation of Cultural Landscapes, Proceedings of an International Symposium Zakynthos, December 1997*. – Μελετηματα 38, Paris.
- DULAR, A. 1976, Rimski grobovi iz Rosalnic, Štrekljevca in Otoka pri Podzemlju. – *Arheološki vestnik* 27, 191–223.
- DULAR, J. 1974, Rimski grobovi z Borštka v Metliki. – *Arheološki vestnik* 25, 353–370.
- DULAR, J. 1993, Začetki železnodobne poselitve v osrednji Sloveniji. – *Arheološki vestnik* 44, 101–112.
- DULAR, J. 2003, *Halštatske nekropole Dolenjske / Die hallstattzeitlichen Nekropolen in Dolenjsko*. – Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 6, Ljubljana.
- DULAR, J. in S. TECCO HVALA 2007, *South-Eastern Slovenia in the Early Iron Age: settlement, economy, society / Jugovzhodna Slovenija v starejši železni dobi: poselitev, gospodarstvo, družba*. – Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 12, Ljubljana.
- ELIA, R. J. 1993, US Cultural Resource Management and the ICAHM Charter. – *Antiquity* 67, 426–438.
- EMERY, P. A. 1991, *Standardizing evaluation of urban stratification: Defining quantifiable attributes of data potential*. – Neobjavljeno magistrsko delo. University of York, Department of Archaeology, York.
- EMERY, P. A. 1993, Interface density and stratigraphic primacy: Quantitative analyses for urban evaluation. – V: J. Barber (ur.), *Interpreting Stratigraphy: Conference Proceedings, 25th November 1992*, Edinburgh, 49–54.
- ENGESTRÖM, Y. in F. BLACKLER 2005, On the life of the object. – *Organization* 12/3, 307–330.
- ENNEN, E. 2000, The meaning of heritage according to connoisseurs, rejecters and take-it-or-leavers in historic city centres: two Dutch cities experienced. – *International Journal of Heritage Studies* 6/4, 331–350.
- FAIRCLOUGH, G. 1999, Protecting time and space: understanding historic landscape for conservation in England. – V: P. J. Ucko in R. Layton (ur.), *The Archaeology and Anthropology of Landscape: Shaping your landscape*, London, 121–136.
- FAIRCLOUGH, G. 2006, A New Landscape for Cultural Heritage Management: Characterisation as a Management Tool. – V: L. R. Lozny (ur.), *Landscapes Under Pressure: Theory and Practice of Cultural Heritage Research and Preservation*, New York, 55–74.
- FAIRCLOUGH, G. 2007, Razumevanje in uporaba raznovrstnosti krajine: angleške izkušnje / Understanding and using the diversity of landscape: english experiences. – V: B. Mlakar in N. Bratina Jurkovič (ur.), *Mednarodna konferenca: Krajina in družba, 4. srečanje delavnic za izvajanje Evropske konvencije o krajini, Ljubljana, 11.–13. maj 2006*, Ljubljana, 64–75.
- FIRTH, A. 1995, Ghosts in the Machine. – V: M. A. Cooper, A. Firth, J. Carman in D. Wheatley (ur.), *Managing Archaeology*, London, 49–65.
- FLATMAN, J. 2012, What the Walrus and the Carpenter Did Not Talk About: Maritime Archaeology and the Near Future of Energy. – V: M. Rockman in J. Flatman (ur.), *Archaeology in Society: Its Relevance in the Modern World*, New York, Dordrecht, Heidelberg, London, 167–192.
- FLETCHER, W. 2011, *Valuing archaeology; exploring the reality of the heritage management of England's wetlands*. – Neobjavljena doktorska disertacija. University of Exeter, United Kingdom, Exeter.
- FOWLER, D. D. 1982, Cultural Resources Management. – V: M. B. Schiffer (ur.), *Advances in Archaeological Method and Theory* 5, New York, London, 1–50.
- FREESTONE, R., S. MARSDEN in C. GARNAUT 2008, A Methodology for Assessing the Heritage of Planned Urban Environments: An Australian Study of National Heritage Values. – *International Journal of Heritage Studies* 14/2, 156–175.
- FREY, B. S. 1997, Evaluating Cultural Property: The Economic Approach. – *International Journal of Cultural Property* 6/2, 231–246.
- FREY, O. H. in S. GABROVEC 1969, K latenski poselitvi Dolenjske: Prvi rezultati izkopavanj na stiškem naselju / Zur latenezeitliche Besiedlung Unterkraains: Erste Ergebnisse der Ausgrabungen im Ringwall von Stična. – *Arheološki vestnik* 20, 7–26.
- FRIGO, M. 2004, Cultural property v. cultural heritage: A „battle of concepts“ in international law? – *International Review of the Red Cross* 86/854, 367–378.
- FUNARI, P. P., A. ZARANKIN in E. STOVEL (ur.) 2005, *Global Archaeological Theory: Contextual Voices and Contemporary Thoughts*. – New York.
- GABROVEC, S. 1973, Začetek halštatskega obdobja v Sloveniji. – *Arheološki vestnik* 24, 338–385.

- GABROVEC, S. 1975a, Šentvid pri Stični: Petrušnja vas. – V: S. Gabrovec, S. Jesse, P. Petru, J. Šašel in F. Truhlar (ur.), *Arheološka najdišča Slovenije*. – Ljubljana, 199.
- GABROVEC, S. 1975b, Šentvid pri Stični: Šentvid pri Stični. – V: S. Gabrovec, S. Jesse, J. Petru, J. Šašel in F. Truhlar (ur.), *Arheološka najdišča Slovenije*, Ljubljana, 200.
- GABROVEC, S. 1987, Jugoistočnoalpska regija sa zapadnom Panonijom (Uvod, Dolenjska grupa, Svetolucijska grupa, Notranjska grupa, Ljubljanska grupa). – V: A. Benac (ur.), *Praistorija jugoslavenskih zemalja* 5, Sarajevo, 25–182.
- GABROVEC, S. 1999, 50 Jahre Archäologie der älteren Eisenzeit in Slowenien / 50 let arheologije starejše železne dobe v Sloveniji. – *Arheološki vestnik* 50, str. 145–188.
- GABROVEC, S., S. JESSE, P. PETRU, J. ŠAŠEL in F. TRUHLAR (ur.) 1975, *Arheološka najdišča Slovenije*. – Ljubljana.
- GARDEN, M-C. E. 2009, The heritagescape: looking at heritage sites. – V: M. L. S. Sørensen in J. Carman (ur.), *Heritage studies: methods and approaches*, London 270–291.
- GASPARI, A., R. KREMPUŠ in M. NOVŠAK 2007, Preliminary report on the discovery of a late Celtic sanctuary and two Gallo-Roman tempels in Celje. – V: P. Barral (ur.), *L'âge du fer dans l'arc jurassien et ses marges. Dépôts, lieux sacrés et territorialité à l'âge du fer 2, Actes de XXIXe colloque international de l'AFEAF, Bienne, 5–8 mai 2005*, Besançon, 835–840.
- GASPARI, A., M. GUŠTIN, I. LAZAR in B. ŽBONA TRKMAN 2000, Late Roman tool finds from Celje, Gradišče at Zbelovska gora and Sv. Pavel above Vrtovin (Slovenia). – V: M. Feugère in M. Guštin (ur.), *Iron, Blacksmiths and Tools. Ancient European Crafts*. – Monographies instrumentum 12, Montagnac, 187–203.
- GASPARI, A., R. KREMPUŠ, M. ERIC, S. BOKA in A. ŠEMROV 2001, Arheološko najdišče v strugi Savinje v Celju. – *Arheološki vestnik* 52, 281–302.
- GATHERCOLE, P. in D. LOWENTHAL (ur.) 1994, *The Politics of the Past*. – London, New York.
- GELL, A. 1986, Newcomers to the world of goods: the Muria Gonds. – V: A. Appadurai (ur.), *The Social Life of Things: Commodities in Cultural Perspective*, Cambridge, 110–138.
- GERSTENBLITH, P. 1995, Identity and Cultural Property: The Protection of Cultural Property in the United States. – *Boston University Law Review* 75, 559–688.
- GIBSON, L. in J. PENDLEBURY 2009, Introduction: Valuing Historic Environments. – V: L. Gibson in J. Pendlebury (ur.), *Valuing Historic Environments*, Farnham, 1–16.
- GIBSON, L. in J. PENDLEBURY (ur.) 2009, *Valuing Historic Environments*. – Farnham.
- GLASSOW, M. 1977, Issues in Evaluating the Significance of Archaeological Resources. – *American Antiquity* 42/3, 413–420.
- GOODYEAR, A. C., L. M. RAAB in T. C. KLINGER, 1978, The Status of Archaeological Research Design in Cultural Resource Management. – *American Antiquity* 43/2, 159–173.
- GOUDSWAARD, B. 2001, The archaeological management of major infrastructure Projects: The Betuwe route railway project. – *Archaeologisches Nachrichtenblatt* 6/2, 152–182.
- GOULD, S. 1998, Planning, development and Social Archaeology. – V: S. Tarlow in S. West (ur.), *The Familiar Past? Archaeologies of Later Historical Britain*, London, 140–154.
- GRAHAM, B. in P. HOWARD (ur.) 2008, *The Ashgate Research Companion to Heritage and Identity*. – Hampshire.
- GRAMSCH, A. 2000, 'Reflexiveness' in archaeology, nationalism, and Europeanism. – *Archaeological Dialogues* 7/1, 4–19.
- GRAMSCH, A. 2011, Theory in Central European Archaeology: dead or alive? – V: J. Bintliff in M. Pearce (ur.), *The Death of Archaeological Theory*. – Oxford, 48–71.
- GREEN, W. in J. F. DOERSHUK 1998, Cultural Resource Management and American Archaeology. – *Journal of Archaeological Research* 6/2, 121–167.
- GREGL, Z. 1989, *Rimskodobna nekropola Zagreb - Stenjevec* (katalog izložbe). – Zagreb.
- GREGL, Z. 1997, *Rimske nekropole sjeverne Hrvatske / The Roman cemeteries of northern Croatia*. – Zagreb.
- GREGL, Z. 2000, Antičke kružne grobnice s dromosom u Hrvatskoj. – *Opuscula archaeologica* 23–24, 165–169.
- GREGL, Z. 2003, Gornja Vas na Žumberku: Grob 36. – *Opuscula archaeologica* 27, 469–479.
- GRENVILLE, J. in I. RITCHIE 2005, Archaeological deposits and value. – V: C. Mathers, T. Darvill in B. J. Little (ur.), *Heritage of Value, Archaeology of Renown: Reshaping Archaeological Assessment and Significance*. – Gainesville, 211–226.
- GROENEWOUDT, B. J. in T. J. H. F. BLOEMERS 1997, Dealing with Significance: Concepts, Strategies and Priorities for Archaeological Heritage Management in the Netherlands. – V: W. J. H. Willems, H. Kars, in D. P. Hallewas (ur.), *Archaeological Heritage Management in the Netherlands: Fifty Years State Service for Archaeological Investigations*, Amersfoort, 119–172.
- GRUEN, J. P. 2001, Everyday Attractions: Tourism and the Generation of Instant Heritage in Nineteenth-Century San Francisco. – V: N. Alsayyad (ur.), *Consuming Tradition, Manufacturing Heritage: Global Norms and Urban Forms in the Age of Tourism*, London, New York, 152–190.
- GWYN, D. 2005, Publishing and Priority in Industrial Archaeology. – V: E. C. Casella in J. Symonds (ur.), *Industrial Archaeology: Future Directions*. – New York, 121–134.
- HARDESTY, D. L. in B. J. LITTLE 2000, *Assessing Archaeological Significance: A Guide for Archaeologists and Historians*. – Walnut Creek.
- HARRIS, E. C. 1997, *Principles of archaeological stratigraphy* (2. izd.). – London.

- HARRIS, S. 2010, *The Moral Landscape: How Science Can Determine Human Values*. – New York, London, Toronto, Sydney.
- HARVEY, D. C. 2000, Continuity, authority and the place of heritage in the Medieval world; a study of identity in west Cornwall. – *Journal of Historical Geography* 26/1, 47–59.
- HARVEY, D. C. 2001, Heritage Pasts and Heritage Presents: Temporality, Meaning and the Scope of Heritage Studies. – *International Journal of Heritage Studies* 7/4, 319–338.
- HASKELL, T. (ur.) 1993, *Caring for our built heritage: Conservation in Practice*. – London.
- HAZLER, V. 2009, Poveznice među konzervatorstvom i muzeologijom: Pregled poveznica i postignuća u Republici Sloveniji. – *Etnološka istraživanja* 14, 321–362.
- HEIZER, R. F. in S. F. COOK 1956, Some Aspects of the Quantitative Approach in Archaeology. – *Southwestern Journal of Anthropology* 12/3, 229–248.
- HEY, G. 2006, Scale and Archaeological Evaluations: What are We Looking For? – V: G. Lock in B. L. Molyneaux (ur.), *Confronting Scale in Archaeology: Issues of Theory and Practice*, New York, 113–128.
- HODDER, I. 1985, Postprocessual Archaeology. – V: M. B. Schiffer (ur.), *Advances in Archaeological Method and Theory* 8, Orlando, San Diego, New York, London, 1–26.
- HODDER, I. 1991, Interpretive Archaeology and Its Role. – *American Antiquity* 56/1, 7–18.
- HODDER, I. 1992, *Theory and Practice in Archaeology*. – London.
- HODDER, I. 2010, Cultural Heritage Rights: From Ownership and Descent to Justice and Well-being. – *Anthropological Quarterly* 83/4, 861–882.
- HODDER, I., M. SHANKS, A. ALEXANDRI, U. BUCHLI, J. CARMAN, J. LAST in G. LUCAS (ur.) 1995, *Interpreting Archaeology: Finding Meaning in the Past*. – London.
- HOLLOWELL, J. 2006, Moral arguments on subsistence digging. – V: C. Scarre in G. Scarre (ur.), *The ethics of archaeology: philosophical perspectives on archaeological practice*, New York, 69–93.
- HOLTORF, C. 2001, Is the past a non-renewable resource? – V: R. Layton, P. G. Stone in J. Thomas (ur.), *Destruction and Conservation of Cultural Property*, London 286–297.
- HOLTORF, C. 2007, What Does Not Move Any Hearts – Why Should It Be Saved?: The Denkmalpflegediskussion in Germany. – *International Journal of Cultural Property* 14/1, 33–55.
- HOLTORF, C. 2009, Comments on Terje Brattli: „Managing the archaeological world cultural heritage: Consensus or rhetoric?“ - *Norwegian Archaeological Review* 42/1, 196–200.
- HOLTORF, C. in T. SCHADLA-HALL 2000, Age as artefact. – *European Journal of Archaeology* 2/2, 229–248.
- HOLTORF, C. in O. ORTMAN 2008, Endangerment and Conservation Ethos in Natural and Cultural Heritage: The Case of Zoos and Archaeological Sites. – *International Journal of Heritage Studies* 14/1, 74–90.
- HORVAT, J. 1999, Roman Provincial Archaeology in Slovenia Following the Year 1965: Settlement and Small Finds. – *Arheološki vestnik* 50, 215–257.
- HORVAT, M., J. LAMUT, J. MEDVED, M. CULIBERG, B. DJURIĆ in B. VIČIČ 2007, *Sela pri Dobu*. – Arheologija na avtocestah Slovenije 2, Ljubljana.
- HOWARD, P. 1994, *Heritage: Management, Interpretation, Identity*. – New York.
- HUDOKLIN, J. 2007, Predstavitev projekta Regionalna razdelitev krajinskih tipov Slovenije in Izjemne krajine Slovenije / Presentation of the regional distribution of Landscape types in Slovenia project, and the Outstanding landscapes of Slovenia project. – V: B. Mlakar in N. Bratina Jurkovič (ur.), *Mednarodna konferenca: Krajina in družba, 4. srečanje delavnic za izvajanje Evropske konvencije o krajini, Ljubljana, 11. – 13. maj 2006*, Ljubljana, 53–63.
- HUDOKLIN, J., I. SELAK in S. SIMIČ 2005, *Smernice za celostno ohranjene dediščinske kulturne krajine (spremembe zakonodaje, povezovanje s kmetijstvom)*. – Novo mesto.
- HULD SIGURÐARDÓTTIR, K. 2006, Challenges in Conserving Archaeological Collections. – V: N. Agnew in J. Bridgland (ur.), *Of the Past, for the Future: Integrating Archaeology and Conservation, Proceedings of the conservation theme at the 5th World Archeological Congress, Washington, D.C., 22–26 June 2003*, Los Angeles, 220–223.
- HUNTER, J. in I. RALSTON (ur.) 1994, *Archaeological Resource Management in the UK: An Introduction* (2nd edition). – Stroud.
- IRELAND, T. 2012, Excavating Globalisation from the Ruins of Colonialism: Archaeological heritage management responses to cultural change. – V: E. Negussie (ur.), *Changing World, Changing Views of Heritage: The Impact of Global Change on Cultural Heritage, Proceedings of the ICOMOS Scientific Symposium 2010, Paris*, 18–29.
- ISTENIČ, J. 1999, *Poetovio, zhabodna grobišča 1: grobne celote iz Deželnega muzeja Joanneuma v Gradcu / Poetovio, the western cemeteries 1: grave-groups in the Landesmuseum Joanneum, Graz*. – Katalogi in monografije 32, Ljubljana.
- JAMESON JR., J. H. in S. BAUGHER 2007, Public Interpretation, Outreach, and Partnering: An Introduction. – V: Jr., J. H. Jameson in S. Baugher (ur.), 2007, *Past Meets Present: Archaeologists Partnering with Museum Curators, Teachers and Community Groups*, New York, 3–17.
- JERIN, B. 2008, Mrzlo polje: Sektor D. – V: D. Svoljšak, J. Istenič, T. Nabergoj, H. Bras Kernel, B. Jerin, M. Daszkiewicz, G. Schneider, M. Horvat, L. Bartosiewicz, M. Erič, B. Mušič, B. Djurić, T. Verbič, P. Cattaneo in M. Laudato, *Mrzlo Polje pri Ivančni Gorici*. – Arheologija na avtocestah Slovenije 5, Ljubljana, 60–75.
- JOKILEHTO, J. 1999, *History of Architectural Conservation*. – Oxford.

- JONES, K. L. 2007, *Caring for archaeological sites: Practical guidelines for protecting and managing archaeological sites in New Zealand*. – Wellington.
- JUUL JENSEN, U. 2000, Cultural Heritage, Liberal Education, and Human Flourishing. – V: E. Avrami, R. Mason, in M. de la Torre (ur.), *Values and Heritage Conservation*, Los Angeles, 38–43.
- JURIĆ, Z. in F. ČORIĆ 2009, Kulturno promicanje Dalmacije: Prijedlozi konzervatora Maxa Dvořáka i Josepha W. Kubitscheka 1909. godine / Cultural Promotion of Dalmatia: The 1909 Proposals by Conservators Max Dvořák and Joseph W. Kubitschek. – *Prostor* 17/2, 227–243.
- KAISER, T. 1995, Archaeology and ideology in southeast Europe. – V: P. I. Kohl in C. Fawcett (ur.), *Nationalism, Politics, and the Practice of Archaeology*, Cambridge, 99–119.
- KARLSSON, H. (ur.) 2004, *Swedish archaeologists on ethics*. – Lindome.
- KING, T. F. in M. M. LYNEIS 1978, Preservation: A Developing Focus of American Archaeology. – *American Anthropologist* (New Series), 80/4, 873–893.
- KIRSHENBLATT-GIMBLETT, B. 2004, Intangible heritage as metacultural production. – *Museum International* 56/1–2, 52–65.
- KLEIN, T. 2003, Archaeology and the Evaluation of Significance. – V: T. H. Klein in L. Sebastian (ur.), *National Forum on Assessing Historic Significance for Transportation Programs, Transportation Research Circular E-C055, May 23–25, 1999*, Washington, D.C., 27–33.
- KLINGER, T. C. in L. M. RAAB 1980, Archaeological Significance and the National Register: A Response to Barnes, Briggs and Neilsen. – *American Antiquity* 45/3, 554–557.
- KNEZ, T. 1965, Rimski grobovi v Straži. – *Arheološki vestnik* 15–16, 145–164.
- KNEZ, T. 1968, Oblike antičnih grobov na Dolenjskem. – *Arheološki vestnik* 19, 221–238.
- KNEZ, T. 1974, Antična nekropola v Novem mestu. – *Kronika* 22/2, 73–76.
- KNEZ, T. 1980a, Novo mesto kot arheološko najdišče: raziskovanja – dognanja – problemi. – *Kronika* 28/2, 82–92.
- KNEZ, T. 1980b, Novo mesto v zadnjem tisočletju pred n. št. – V: P. Petru in T. Knez (ur.), *Zbornik posvečen Stanetu Gabrovcu ob šesdesetletnici*, Situla 20–21, Ljubljana, 145–151.
- KNEZ, T. 1986, Novo mesto pod Kelti in Rimljani. – *Kronika* 34/1–2, 1–7.
- KNEZ, T. 1991, Novo mesto v arheoloških obdobjih ob stoletnici raziskovanj / Novo mesto in Archaeological Ages: A hundred Years of the Excavations. – *Zgodovinski časopis* 45/1, 17–24.
- KNEZ, T. 1992, *Novo mesto II: keltsko-rimsko grobišče = Novo mesto II: keltisch-römisches Gräberfeld*. – *Carniola Archaeologica* 2, Novo mesto.
- KNUDSON, R. 2001, Cultural Resource Management in Context. – *Archives and Museum Informatics* 13, 359–381.
- KOLEN, J. 2009, The 'anthropologization' of archaeological heritage. – *Archaeological Dialogues* 16/2, 209–225.
- KOLŠEK, V. 1959, Nekaj prispevkov k topografiji rimske Celeje. – *Celjski zbornik* 1959, 230–257.
- KOLŠEK, V. 1967, *Celeia – Kamniti spomeniki*. – Kulturni in naravni spomeniki Slovenije 7, Ljubljana.
- KOLŠEK, V. 1975, Celje. – V: S. Gabrovec, S. Jesse, P. Petru, J. Šašel in F. Truhlar (ur.), *Arheološka najdišča Slovenije*, Ljubljana, 279–282.
- KOLŠEK, V. 1980, Celje. – V: Petru P. (ur.), *Rešena arheološka dediščina Ljubljane* (katalog razstave). – Ljubljana, 49–51.
- KOLŠEK, V. 1983, Municipium Claudium Celeia. – *Celjski zbornik* 1982/83, 165–173.
- KOPYTOFF, I. 1986, The cultural biography of things: commoditization as process. – V: A. Appadurai (ur.), *The Social Life of Things: Commodities in Cultural Perspective*, Cambridge, 64–91.
- KOS, P. 1982, *Celjski muzej III - Numizmatična razstava*. – Kulturni in naravni spomeniki Slovenije 112, Ljubljana.
- KOS, P. 1986, *Keltski novci v Sloveniji / Monete celtiche in Slovenia*. – Koper, Trieste.
- KOS, P. 1997, *Leksikon antične numizmatike: S poudarkom na prostoru jugovzhodnih Alp in Balkana*. – Ljubljana.
- KREMPUŠ, R., M. NOVŠAK in S. TOMAŽIČ 2005, Nova spoznanja o urbanistični zasnovi rimske Celeje. – *Mohorjevo koledar* 2005, 173–177.
- KREMPUŠ, R., B. MUŠIČ in M. NOVŠAK 2005, Celeia (Noricum): Topographische Erkenntnisse 1992–2002. – V: L. Borhy in P. Zsidi (ur.), *Die norisch-pannonischen Städte und das römische Heer im Lichte der neuesten archäologischen Forschungen, Aquincum Nostrum II. 3, II. Internationale Konferenz über norisch-pannonische Städte, Budapest-Aquincum 11–14. September 2002*. – Budapest, 201–216.
- KRISTIANSEN, K. 1989, Perspectives on the Archaeological Heritage: History and Future. – V: H. Cleere (ur.), *Archaeological Heritage Management in the Modern World*, One World Archaeology 9, London, 23–29.
- KRISTIANSEN, K. 2008a, Do we need the 'archaeology of Europe'? – *Archaeological Dialogues* 15/1, 5–25.
- KRISTIANSEN, K. 2008b, The dialectic between global and local perspectives in archaeological theory, heritage and publications. – *Archaeological Dialogues* 15/1, 56–69.
- KRISTIANSEN, K. 2011, *A Social History of Danish Archaeology (Reprint with New Epilogue)*. – V: L. R. Lozny, (ur.), *Comparative Archaeologies: A Sociological View of the Science of the Past*, New York, 79–107.
- KRIŽ, B. 2003, *Draga pri Beli Cerkvi - antična nekropola: stoletja ob cesti. (katalog razstave) / Draga near Bela Cerkev - Roman cemetery: centuries by the road-side. (exhibition catalogue)*. – Novo mesto.
- KRIŽ, B. 2004a, Prazgodovinsko steklo Dolenjske. – V: I. Lazar (ur.), *Drobci antičnega stekla. / Fragments of ancient glass*, Koper, 11–17.

- KRIŽ, B. 2004b, Draga near Bela Cerkev. – V: D. Prešeren (ur.), *The earth beneath your feet: archaeology on the motorways in Slovenia, The European heritage days series*, Ljubljana, 128–129.
- KRIŽ, B., P. STIPANČIČ in A. ŠKEDELJ PETRIČ 2009, *Arheološka podoba Dolenjske: Katalog stalne arheološke razstave Dolenjskega muzeja Novo mesto / The archaeological image of Dolenjska: Catalogue of the permanent archaeological exhibition at the Dolenjski muzej Novo mesto*. – Novo mesto.
- KUJUNDŽIČ, Z. 1982, *Poetovjske nekeropole*. – Katalogi in monografije 20, Ljubljana.
- LABADI, S. 2007, Representations of the nation and cultural diversity in discourses on World Heritage. – *Journal of Social Archaeology* 7, 147–170.
- LABADI, S. in C. LONG (ur.) 2010, *Heritage and globalisation*. – London, New York.
- LAFRENZ SAMUELS, K. 2008 Value and Significance in archaeology. – *Archaeological Dialogues* 15/1, 71–97.
- LAWSON, A. J. 2004, Perception and Evaluation of Historic Landscapes: The Contribution of Rescue Archaeology in Britain. – V: P. N. Dukelis in L. G. Mendoni (ur.), *Perception and Evaluation of Cultural Landscapes, Proceedings of an International Symposium Zakynthos, December 1997*, Μελετηματα 38. – Paris, 17–25.
- LAZAR, I. 1997a, Arheološke najdbe na območju Narodnega doma. – *Celjski zbornik* 1997, 159–172.
- LAZAR, I. 1997b, Poznorimske najdbe iz Celja. – *Arheološki vestnik* 48, 325–331.
- LAZAR, I. 1997c, Obrti rimske Celeje. – *Kronika* 45, 1–7.
- LAZAR, I. 2001, *Celeia: Arheološka podoba mesta. / An archaeological image of the town*. – Celje.
- LAZAR, I. 2002, Celeia. – V: M. Šašel Kos in P. Scherrer (ur.), *The Autonomous Towns of Noricum and Pannonia: Noricum. / Die autonomen Städte in Noricum und Pannonien: Noricum*, Situla 40, Ljubljana, 71–101.
- LAZAR, I. 2008, Celejski forum in njegov okras. – *Annales, Series Historia et Sociologia* 18/2, 349–360.
- LAZAR, I. 2011a, The World of Gods and Religious Life in Roman Celeia. – V: I. Lazar (ur.), *Religion in public and private sphere: acta of the 4th International Colloquium The Autonomous Towns of Noricum and Pannonia, 22.–25. september 2008, Celje*. – Koper, 25–39.
- LAZAR, I. 2011b, The inhabitants of Roman Celeia - an insight into intercultural contacts and impacts through centuries. – V: M. Novotná, W. Jobst, M. Dufková in K. Kuzmová (ur.), *Acta of the conference The Phenomena of Cultural Borders and Border Cultures Across the Passage of Time: From the Bronze Age to Late Antiquity, Anodos 10/2010, 375th anniversary of the Trnava University, 22nd–24th October 2010*. – Trnava, 175–185.
- LEKAKIS, S. 2008, Going Local in a Global World: Locating the Public and Evaluating the Synchronic Context in Archaeological Resource Management. – *Conservation and Management of Archaeological Sites* 10/4, 308–319.
- LEONE, M., P. B. POTTER in P. A. SHACKEL 1987, Toward a critical archaeology. – *Current Anthropology* 51/1, 137–145.
- LEONE, M. in P. B. POTTER 1992, Legitimation and the classification of archaeological sites. – *American Antiquity* 57, 137–145.
- LIPE, W. D. 1974, A conservation model for American archaeology. – *The Kiva* 39/1–2, 213–243.
- LIPE, W. D. 1984, Value and Meaning in cultural Resources. – V: H. Cleere (ur.), *Approaches to the Archaeological Heritage*, Cambridge, 1–11.
- LITTLE, B. J. 2005, The U.S. National Register of Historic Places and the shaping of archaeological significance. – V: C. Mathers, T. Darvill in B. J. Little (ur.), *Heritage of Value, Archaeology of Renown: Reshaping Archaeological Assessment and Significance*, Gainesville, 114–124.
- LOVENJAK, M. 1997, *Štirje novi miljniki s ceste Emona-Neviodunum*. – *Arheološki vestnik* 48, 89–96.
- LOVENJAK, M. 2003, Municipium Flavium Latobiorum Neviodunum. – V: M. Šašel Kos in P. Scherrer (ur.), *The Autonomous Towns of Noricum and Pannonia: Pannonia I / Die autonomen Städte in Noricum und Pannonien: Pannonia I*, Situla 41, Ljubljana, 93–105.
- LOWENTHAL, D. 1996, *The Heritage Crusade and the Spoils of History*. – London.
- LOZNY L. R. (ur.) 2006, *Landscapes Under Pressure: Theory and Practice of Cultural Heritage Research and Preservation*. – New York.
- LOZNY, L. R. 2011, Polish Archaeology in Retrospective. – V: L. R. Lozny (ur.), *Comparative Archaeologies: A Sociological View of the Science of the Past*. – New York, 195–220.
- LOZNY, L. R. (ur.) 2011, *Comparative Archaeologies: A Sociological View of the Science of the Past*. – New York.
- LUCAS, G. 2001, *Critical Approaches to Fieldwork: Contemporary and Historical Archaeological Practice*. – London.
- LYNOTT, M. J. 1980, The dynamics of significance: an example from central Texas. – *American Antiquity* 45/1, 117–120.
- LYNOTT, M. J. 1997, Ethical Principles and Archaeological Practice: Development of an Ethics Policy. – *American Antiquity* 62/4, 589–599.
- MARCINIĄK, A. 2011, Contemporary Polish Archaeology in Global Context. – V: L. R. Lozny (ur.), *Comparative Archaeologies: A Sociological View of the Science of the Past*. – New York, 179–194.
- MARIĆ, M. in O. GRGUREVIĆ 2007, Krajobraz–suvremena europska kretanja, slovenski model i iskustva, stanje u Hrvatskoj. – *Prostor* 15/2, 272–281.
- MARTIN, F. 1994, Determining the size of museum subsidies. – *Journal of Cultural Economics* 18, 255–70.
- MARUŠIČ, J., B. BARTOL, S. DEŠNIK, J. HABJAN, J. HLADNIK, J. HUDOKLIN, M. JUG, A. KOLŠEK, N. KRAVANJA, S. PIANO, M. PODBOJ, M. PREM, M. SIMIČ, E. TAVČAR in I. ZAKOTNIK 1998, *Regionalna*

razdelitev krajskih tipov v Sloveniji: Metodološke osnove. – Ljubljana.

MASON, R. 2002, Assessing Values in Conservation Planning: Methodological Issues and Choices. – V: M. de la Torre (ur.), *Assessing the Values of Cultural Heritage*, Los Angeles, 5–30.

MASON, R. 2008, Management for Cultural Landscape Preservation: Insights from Australia. – V: R. Longstreth (ur.), *Cultural Landscapes: Balancing Nature and Heritage in Preservation Practice*, Minneapolis, London, 180–196.

MATHERS, C., T. DARVILL in B. J. LITTLE 2005, Introduction: Archaeological value in a world context. – V: C. Mathers, T. Darvill in B. J. Little (ur.), *Heritage of Value, Archaeology of Renown: Reshaping Archaeological Assessment and Significance*, Gainesville, 1–18.

MATHERS, C., T. DARVILL in B. J. LITTLE (ur.) 2005, *Heritage of Value, Archaeology of Renown: Reshaping Archaeological Assessment and Significance.* – Gainesville.

MATHERS, C., J. SCHELBERG in R. KNEEBONE 2005, 'Drawing distinctions': Toward a scalar model of value and significance. – V: C. Mathers, T. Darvill in B. J. Little (ur.), *Heritage of Value, Archaeology of Renown: Reshaping Archaeological Assessment and Significance*, Gainesville, 159–191.

MCCAIN, R. 2006, Defining Cultural and Artistic Goods. – V: V. Ginsburgh in D. Throsby (ur.), *Handbook of the Economics of Art and Culture* 1, Amsterdam, 144–167.

MCDAVID, C. 1999, From real space to cyberspace: contemporary conversations about the archaeology of slavery and tenancy. – *Internet Archaeology* 6, Special Theme: Digital Publication. – URL: http://intarch.ac.uk/journal/issue6/mcdavid_toc.html. (Citirano 12. 4. 2013.)

MCDAVID C., 2004, Towards a more democratic archaeology? The internet and public archaeological practice. – V: N. Merriman (ur.), *Public Archaeology*, London, 159–187.

MCGOVERN, T. H. 2006, Place, Problem, and People: Issues in Interdisciplinary Cooperation. – V: L. R. Lozny (ur.), *Landscapes Under Pressure: Theory and Practice of Cultural Heritage Research and Preservation*, New York, 5–14.

MCGUIRE, R. H. 2007, Foreword: Politics Is a Dirty Word, but Then Archaeology Is a Dirty Business. – V: Y. Hamilakis in Ph. Duke (ur.), *Archaeology and Capitalism*, One world archaeology 54, Walnut Creek, 9–11.

MCGUIRE, R. H. 2008, *Archaeology as Political Action.* – Berkeley, Los Angeles, London.

MCGUIRE, R. H. in R. NAVARRETE, 2005, Between Motorcycles and Rifles: Anglo-American and Latin American Radical Archaeologies. – V: P. P. Funari, A. Zarankin in E. Stovel (ur.), 2005, *Global Archaeological Theory: Contextual Voices and Contemporary Thoughts*, New York, 309–336.

MCMANAMON, F. P. 2000, The protection of archaeological resources in the United States: reconciling preservation with contemporary society. – V: F. McManamon in A. Hatton (ur.), *Cultural Resource Management in Contemporary*

Society: Perspectives on Managing and Presenting the Past, London, 40–54.

MCMANAMON, F. P. in A. HATTON, 2000, Introduction: considering cultural resource management in modern society. – V: F. McManamon in A. Hatton (ur.), *Cultural Resource Management in Contemporary Society: Perspectives on Managing and Presenting the Past*, London, 1–19.

MEADOW, M. 2010, Relocation and revaluation in university museums, or, Rubbish Theory revisited. – *University Museums and Collections Journal* 3, 3–9.

MERRYMAN, J. H. 1994, The Nation and the Object. – *International Journal of Cultural Property* 3/1, 61–76.

MESKELL, L. (ur.) 1998, *Archaeology under Fire: Nationalism, Politics, and Heritage in the Eastern Mediterranean and Middle East.* – London.

MESKELL, L. in R. W. PREUCEL (ur.) 2004, *A Companion to Social Archaeology.* – Malden.

MIKL CURK, I. 1977, Rimska mesta v Sloveniji – nekaj arheoloških in spomeniško varstvenih paralel. – V: B. Vikić-Belančić (ur.), *Antički gradovi i naselja u južnoj Panoniji i graničnim područjima, Referati i koreferati održani na simpozijumu oktobra 1975. godine u Varaždinu*, Materijali 13, Beograd, 9–12.

MIKL CURK, I. 1981, Arheološko konservatorstvo na naših tleh v 19. stoletju. – *Varstvo spomenikov* 23, 111–114.

MLAKAR, B. 2007, Kulturna krajina kot kulturne dediščina / The cultural landscape as cultural heritage. – V: B. Mlakar in N. Bratina Jurković (ur.), *Mednarodna konferenca: Krajina in družba, 4. srečanje delavnic za izvajanje Evropske konvencije o krajini, Ljubljana, 11.–13. maj 2006*, Ljubljana, 220–233.

MOERAN, B. 2009, Notes for a Theory of Values. – Creative Encounters Working Paper 37. – URL: <http://openarchive.cbs.dk/cbsweb/handle/10398/7971> (Citirano 29. 3. 2013.).

MOLYNEAUX, B. L. 1994, Introduction: the represented past. – V: P. Stone in Molyneaux (ur.), *The presented past: Heritage, museums and education*, One World Archaeology 25, London, 1–13.

MOORE, T. 2006, Following the Digger: The Impact of Developer-Funded Archaeology on Academic and Public Perceptions of Cultural Landscapes. – *Cultural Landscapes in the 21st century*, Forum UNESCO University and Heritage 10th International Seminar, International Centre for Cultural Heritage Studies, Newcastle, UK. – URL: <http://conferences.ncl.ac.uk/unescolandscapes/files/MOOREtom.pdf> (Citirano 12. 3. 2013.)

MOORE, N. in Y. WHEELAN (ur.) 2007, *Heritage-Memory and the Politics of Identity: New Perspectives on the Cultural Landscape.* – Hampshire.

MORATTO, M. J. in R. E. KELLY 1976, Significance in Archaeology. – *The Kiva* 42/2, 193–202.

MORATTO, M. J. in R. E. KELLY 1978, Optimizing Strategies for Evaluating Archaeological Significance. – V: M.

- B. Schiffer (ur.), *Advances in Archaeological Method and Theory* 1, New York, San Francisco, London, 1–30.
- MOURATO, S. in M. MAZZANTI, 2002, Economic Valuation of Cultural Heritage: Evidence and Prospects. – V: de la Torre, M. (ur.), *Assessing the Values of Cultural Heritage*, Los Angeles, 53–76.
- MÜLLER, M. M. 1998, Cultural heritage protection: legitimacy, property, and functionalism. – *International Journal of Cultural Property* 7/2, 395–409.
- MURGELJ, I. 2013, *Podsmreka pri Višnji Gori*. – Arheologija na avtocestah Slovenije 42, Ljubljana.
- MUSITELLI, J. 2002, World Heritage, between Universalism and Globalization. – *International Journal of Cultural Property* 11/2, 323–336.
- NAFZIGER, J. A. R., R. KIRKWOOD PATERSON in A. DUNDES RENTELN 2010, *Cultural Law: International, Comparative, and Indigenous*, Cambridge.
- NIKOČEVIĆ, L., LJ. GAVRILOVIĆ, M. HROVATIN, D. A. JELINČIĆ, J. KALE, D. L. RATKOVIĆ, A. MONTCASTLE, P. SIMONIČ in T. ZEBEC 2012, *Rasprava: Kultura ili baština?* – *Etnološka tribina* 35/42, 7–56.
- NORTH, M. A. 2006, *Protecting the past for the public good: archaeology and Australian heritage law*. – Neobjavljena doktorska disertacija. University of Sydney, Department of Archaeology, Sydney.
- NOVAKOVIĆ, P. 2002, Archaeology in Five States. – A Peculiarity or Just Another Story at the Crossroads of 'Mitteleuropa' and the Balkans: A Case Study of Slovene Archaeology. – V: P. F. Biehl, A. Gramsch in A. Marciniak (ur.), *Archäologien Europas: Geschichte, Methoden und Theorien / Archaeologies of Europe: history, methods and theories*, Tübinger Archäologische Taschenbücher 3, Tübingen, 323–352.
- NOVAKOVIĆ, P. 2007, Use of past, ancestors and historical myths in the Yugoslav wars in 1990s. – V: S. Magnani in C. Marcaccini (ur.), *Le identità difficili: archeologia potere propaganda nei Balcani*, Portolano Adriatico 3/3, Firenze, 47–64.
- NOVAKOVIĆ, P. 2008, Arheologija prostora i arheologija krajolika. – V: B. Olujčić (ur.), *Povijest u kršu: zbornik radova projekta „Naselja i komunikacije u kontekstu veza jadranskog priobalja i unutrašnjosti“*, Zagreb.
- NOVAKOVIĆ, P. 2000, O nacionalizmu v arheološki teoriji in praksi. – *Časopis za kritiko znanosti* 28/200–201, 79–109.
- NOVAKOVIĆ, P. 2011, Archaeology in the New Countries of Southeastern Europe: A Historical Perspective. – V: L. R. Lozny, (ur.), *Comparative Archaeologies: A Sociological View of the Science of the Past*, New York, 339–462.
- NOVAKOVIĆ, P. 2012, The 'German School' and its influence on the national archaeologies of the Western Balkans. – V: B. Migotti, P. Mason, B. Nadbath in T. Mulh (ur.), *Scripta in honorem Bojan Djurić*. – Monografije Centra za preventivno arheologijo 1, Ljubljana, 51–71.
- NOVAKOVIĆ, P., D. GROSMAN, R. MASARYK in M. NOVŠAK 2007, *Minimalni standardi izkopavalne dokumentacije: pregled stanja in predlogi standardov*. – Ljubljana.
- NOVŠAK, M. 2000, *Poročilo o rezultatih arheoloških raziskav na najdišču Velika Dobrava*. – Velika Dobrava (neobjavljeno poročilo).
- NOVŠAK, M. 2002, *Trg celjskih knezov: prostorska ureditev trga in obnova komunalnih vodov*. – Celje (neobjavljeno poročilo).
- NOVŠAK, M. 2006, Velika Dobrava. – *Varstvo spomenikov* 39–41, 228–230.
- OGRIN, D. 1996, *Strategija varstva krajine v Sloveniji*. – Ljubljana.
- OGRIN, D., J. MARUŠIČ, B. BARTOL, S. DEŠNIK, J. HABJAN, J. HUDOKLIN, A. KOLŠEK, M. NOVAK, M. SIMIČ, E. TAVČAR in T. SIMONIČ 1999, *Izjemne krajine Slovenije*. – Ljubljana.
- O'KEEFE, P. J. 1993, The European Convention on the Protection of the Archaeological Heritage. – *Antiquity* 67, 406–413.
- O'KEEFE, P. J. in L. V. PROTTE 1992, 'Cultural heritage' or 'cultural property'? – *International Journal of Cultural Property* 2/1, 307–320.
- PALMER, M. in P. NEAVERSON 1998, *Industrial Archaeology: Principles and practice*. – London.
- PEARCE, S. M. 1994a, Introduction. – V: S. M. Pearce (ur.), *Interpreting Objects and Collections*, London, 1–6.
- PEARCE, S. M. 1994b, Museum objects. – V: S. M. Pearce (ur.), *Interpreting Objects and Collections*. – London, 9–11.
- PEARCE, S. M. 2000, The Making of Cultural Heritage. – V: E. Avrami, R. Mason in M. de la Torre (ur.), *Values and Heritage Conservation*. – Los Angeles, 26–31.
- PETRIČ, M. 2000, *Mednarodno pravno varstvo kulturne dediščine*. – Vestnik 17, Ljubljana.
- PETRU, P. 1963, Okras antičnih žar v obliki hiš. – *Arheološki vestnik* 13–14, 497–512.
- PETRU, P. 1964, Vprašanje izvira predalčne stene. – *Slovenski etnograf* 16/17, 277–288.
- PETRU, S. 1969, Rimski grobovi iz Globodola / Römische Gräber in Globodol. – *Razprave 1. razreda SAZU* 6, 83–106.
- PETRU, P. 1971, *Hišaste žare Latobikov / Hausurnen der Latobiker*. – Situla 11, Ljubljana.
- PETRU, S. 1972, *Emonske nekropole*. – Katalogi in monografije 7. – Ljubljana, Narodni muzej Slovenije.
- PIETROBRUNO, S. 2009, Cultural Research and Intangible Heritage. – *Culture Unbound* 1, 227–247.
- PIRKOVIČ, J. 1987, Vrednotenje kulturne dediščine. – *Varstvo spomenikov* 29, 29–39.
- PIRKOVIČ, J. 1993, *Osnovni pojmi in zasnova spomeniškega varstva v Sloveniji*. – Vestnik 11, Ljubljana.
- PIRKOVIČ, J. 2012, *Arheološko konservatorstvo in varstvo nepremične kulturne dediščine*, Učbenik za predmet Arheologija za javnosti. – Ljubljana, Oddelek za arheologijo. – URL: <http://arheologija.ff.uni-lj.si/sites/arheologija.ff.uni-lj>.

- si/files/Dokumenti/Studij/gradiva/arheologijazajavnost.pdf (Citirano 1. 7. 2013.)
- PLESNIČAR GEC, L. 1980, Rimski grob z Dolenjske ceste. – V: P. Petru in T. Knez (ur.), *Zbornik posvečen Stanetu Gabrovcu ob šedesetletnici*, Situla 20–21, Ljubljana, 459–465.
- PLESNIČAR GEC, L. 2006, *Emonski forum / Emona Forum*. – Piran.
- PLESTENJAK, A. 2013, Uvod. – V: A. Plestenjak (ur.), *Ivančna Gorica: Arheološke raziskave v letih 2008 in 2009*, Ljubljana, 7–9.
- PLESTENJAK A., J. KRAJŠEK in S. FIRŠT 2007, *Poročilo o izvedbi dokumentiranja nenadzorovanega uničenja na lokaciji Celje, Breg – igrišče pri Kapucinih, poročilo za Mestnu občino Celje*. – Celje (neobjavljeno poročilo).
- POKOTYLO, D. in N. GUPPY 1999, Public opinion and archaeological heritage: views from outside the profession. – *American Antiquity* 64/3, 400–416.
- POMEROY, M. C. 2005, Assessing the cultural significance of World Heritage Sites: A case study from Avebury, Wiltshire, England. – V: C. Mathers, T. Darvill in B. J. Little (ur.), *Heritage of Value, Archaeology of Renown: Reshaping Archaeological Assessment and Significance*, Gainesville, 301–316.
- POULIOS, I. 2010, Moving Beyond a Values-Based Approach to Heritage Conservation. – *Conservation and Management of Archaeological Sites* 12/2, 170–185.
- PRINC, M. 1984, Czechoslovakia. – V: H. Cleere (ur.), *Approaches to the Archaeological Heritage*, Cambridge, 12–20.
- PUŠ, I. 1975a, Grosuplje (Malo Mlačevo): Grad Boštanj pri Zagradcu. – V: S. Gabrovec, S. Jesse, P. Petru, J. Šašel in F. Truhlar (ur.), *Arheološka najdišča Slovenije*, Ljubljana, 179.
- PUŠ, I. 1975b, Višnja gora: Blečji Vrh. – V: S. Gabrovec, S. Jesse, P. Petru, J. Šašel in F. Truhlar (ur.), *Arheološka najdišča Slovenije*, Ljubljana, 205.
- PUŠ, I. 1975c, Višnja gora: Velika Loka. – V: S. Gabrovec, S. Jesse, P. Petru, J. Šašel in F. Truhlar (ur.), *Arheološka najdišča Slovenije*, Ljubljana, 205.
- PYE, G. 2010, Introduction: Trash as Cultural Category. – V: G. Pye (ur.), *Trash Culture: Objects and Obsolescence in Cultural Perspective*, Bern, 1–14.
- RAAB, L. M. in T. C. KLINGER 1977, A Critical Appraisal of 'Significance' in Contract Archaeology. – *American Antiquity* 42/4, 629–634.
- RAAB, L. M. in T. C. KLINGER 1979, A Reply to Sharrock and Grayson on Archaeological Significance. – *American Antiquity* 44/2, 328–329.
- RAAB, L. M., T. C. KLINGER, M. B. SCHIFFER in A. C. GOODYEAR 1980, Clients, Contracts, and Profits: Conflicts in Public Archaeology. – *American Anthropologist* 82, 539–551.
- REICHSTEIN, J. 1984., Federal Republic of Germany. – V: H. Cleere (ur.), *Approaches to the Archaeological Heritage*, Cambridge, 37–47.
- RICO, T. 2008, Negative Heritage: The Place of Conflict in World Heritage. – *Conservation and Management of Archaeological Sites* 10/4, 344–352.
- RIZZO, U. in D. THROSBY, 2006, Cultural Heritage: Economic Analysis and Public Policy. – V: V. Ginsburgh in D. Throsby, (ur.), *Handbook of the Economics of Art and Culture* 1, Amsterdam, 980–1016.
- ROGERS, R. A. 2007, Overcoming the Preservation Paradigm: Toward a Dialogic Approach to Rock Art and Culture. – *American Indian Rock Art* 33, 53–66.
- ROPER, D. 1979, The Method and Theory of Site Catchment Analysis: A Review. – V: M. B. Schiffer (ur.), *Advances in Archaeological Method and Theory* 2, New York, San Francisco, London, 119–140.
- ROSENBERG, R. H. 1980, Federal Protection for Archaeological Resources. – *Arizona Law Review* 22, 701–735.
- RUGGLES, D. F. (ur.), 2012, *On Location: Heritage, Cities and Sites*, New York, Dordrecht, Heidelberg, London.
- RUIZ DEL ÁRBOL, M. in A. OREJAS, 2010, Protection and management of Spanish archaeological-historical landscapes. Possibilities and perspectives for the application of a protective and developmental approach. – V: T. J. H. F. Bloemers, H. Kars, A. van der Valk in M. Wijnen (ur.), *The Cultural Landscape and Heritage Paradox: Protection and Development of the Dutch Archaeological-Historical Landscape and its European Dimension*, Amsterdam, 477–491.
- RUSHTON, M. 2004, Contingent Valuation and the Public Interest in Privately Owned Cultural Property. – *The Journal of Arts Management, Law, and Society* 34/3, 222–234.
- SAUNDERS, A. 1984, Integrated Conservation. – V: *Interchange of Experience Concerning the Care of Archaeological Remains, Seminar in Stockholm, Sweden, 7–9 November 1983*, Stockholm, 15–18.
- SBULL, N. 2013, *Omejitve lastinske pravice v razmerju do varstvenega režima nepremičnih kulturnih spomenikov*. – Neobjavljeno diplomsko delo. Univerza v Mariboru, Pravna fakulteta, Maribor.
- SCARRE, C. in G. SCARRE (ur.) 2006, *The ethics of archaeology: philosophical perspectives on archaeological practice*. – New York.
- SCHAAFSMA, C. F. 1989, Significant Until Proven Otherwise: Problems Versus Representative Samples. – V: H. Cleere (ur.), *Archaeological Heritage Management in the Modern World*, One World Archaeology 9, London, 38–51.
- SCHADLA-HALL, T. 1999, Editorial: public archaeology. – *European Journal of Archaeology* 2/2, str. 147–158.
- SCHIFFER, M. B. in HOUSE, J. H. 1977, Cultural Resource Management and Archaeological Research: The Cache Project. – *Current Anthropology* 18/1, 43–68.
- SCHOFIELD, J. 2000a, Now we know: the role of research in archaeological conservation practices in England. – V: F. McManamon in A. Hatton (ur.), *Cultural Resource Management in Contemporary Society: Perspectives on Managing and Presenting the Past*, London, 76–92.
- SCHOFIELD, J. 2000b, *Managing Lithic Scatters: Archaeological guidance for planning authorities and developers*. – London.

- SCHOFIELD, J. in J. HUMBLE 1995, Order out of chaos: making sense of surface stone age finds. – *Conservation Bulletin* 25, 9–11.
- SCHOFIELD, J., J. CARMAN in P. BELFORD 2011, *Archaeological Practice in Great Britain: A Heritage Handbook*, New York, Dordrecht, Heidelberg, London.
- SCOTT, C. 2007, Measuring Social Value. – V: R. Sandell in R. R. Janes (ur.), *Museum Management and Marketing*, London, New York, 181–194.
- SERAGELDIN, I. in M. SHLUGER 2001, Introduction. – V: I. Serageldin, E. Shluger in J. Martin-Brown (ur.), *Historic Cities and Sacred Sites: Cultural Roots for Urban Futures*, Washington, D.C., xi–xix.
- SERAGELDIN, M. 2000, Preserving the Historic Urban Fabric in a Context of Fast-Paced Change. – V: E. Avrami, R. Mason in M. de la Torre (ur.), *Values and Heritage Conservation*, Los Angeles, 51–58.
- SHANKS, M. 1992, *Experiencing the Past: On the Character of Archaeology*. – London, New York.
- SHANKS, M. in C. TILLEY, 1987a, *Re-constructing Archaeology: Theory and Practice*. – Cambridge.
- SHANKS, M. in C. TILLEY, 1987b, *Social Theory and Archaeology*. – Cambridge.
- SHARROCK, F. W. in D. K. GRAYSON 1979, 'Significance' in Contract Archaeology. – *American Antiquity* 44/2, 327–328.
- SIMONIĆ, P. 2012, Heritage, Development and Nature: The Purpose of Anthropology of Protected Areas. – *Studia ethnologica Croatica* 24, 131–146.
- SINOBAD, M. 2008, Kapitolijski hramovi u Hrvatskoj. – *Opuscula Archaeologica* 31/1, 221–264.
- SKEATES, R. 2000, *Debating Archaeological Heritage*. – London.
- SLABE, M. 1975, Antični grob iz Šahovca pri Dobrniču. – *Arheološki vestnik* 26, 242–249.
- SLAPŠAK, B. 1993, Archaeology and the contemporary myths of the past. – *Journal of European Archaeology* 1/2, 191–195.
- SLAPŠAK, B. 2004, *Dopolnilo izvedeniškega mnenja Ad I K 554/98*. – Ljubljana (neobjavljeno).
- SLAPŠAK, B. 2005, *Izvedeniško mnenje v kazensko preiskovalni zadevi opr. št. Kpr 24/2003*. – Nova Gorica (neobjavljeno).
- SLAPŠAK, B. in P. NOVAKOVIĆ 1996, Is there national archaeology without nationalism? Archaeological tradition in Slovenia. – V: M. Díaz-Andreu in T. Champion (ur.), *Nationalism and archaeology in Europe*, London, 256–293.
- SMITH, C. in H. BURKE 2007, *Digging It Up Down Under: A Practical Guide to Doing Archaeology in Australia*. – New York.
- SMITH, L. 1993, Towards a theoretical framework for archaeological heritage management. – *Archaeological Review from Cambridge* 12/1, 55–75.
- SMITH, L. 1994, Heritage Management as Postprocessual Archaeology? – *Antiquity* 68, 300–309.
- SMITH, L. 1995, Cultural heritage management and feminist expression in Australian archaeology. – *Norwegian Archaeological Review* 28/1, 55–63.
- SMITH, L. 2000, „Doing Archaeology“: cultural heritage management and its role in identifying the link between archaeological practice and theory. – *International Journal of Heritage Studies* 6/4, 309–316.
- SMITH L. 2001, Archaeology and the Governance of Material Culture: A Case Study from South-Eastern Australia. – *Norwegian Archaeological Review* 34/2, 97–105.
- SMITH, L. 2004, *Archaeological Theory and the Politics of Culture Heritage*. – London, New York.
- SMITH, L. 2005, Archaeological significance and the governance of identity in cultural heritage management. – V: C. Mathers, T. Darvill in B. J. Little (ur.), *Heritage of Value, Archaeology of Renown: Reshaping Archaeological Assessment and Significance*, Gainesville, 77–88.
- SMITH, L. 2006, *The Uses of Heritage*. – London, New York.
- SMITH, L. 2007, Empty Gestures? Heritage and the Politics of Recognition. – V: H. Silverman in D. F. Ruggles (ur.), *Cultural Heritage and Human Right*, New York, 159–171.
- SMITH, L. 2009, Deference and Humility: The Social Values of the Country House. – V: L. Gibson in J. Pendlebury (ur.), *Valuing Historic Environments*, Farnham, 33–50.
- SMITH, L. in N. AKAGAWA (ur.) 2009, *Intangible Heritage*. – London, New York.
- SMITH, L. in E. WATERTON 2009a, The envy of the world?: intangible heritage in England. – V: L. Smith in N. Akagawa (ur.), *Intangible Heritage*, London, New York, 289–302.
- SMITH, L. in E. WATERTON 2009b, Introduction: Heritage and Archaeology. – V: L. Smith in E. Waterton (ur.), *Taking Archaeology out of Heritage*, Newcastle upon Tyne, 1–7.
- SMITH, L., A. MORGAN in A. VAN DER MEER 2003, Community-driven Research in Cultural Heritage Management: the Waanyi Women's History Project. – *International Journal of Heritage Studies* 9/1, 65–80.
- SMITH, N. L. 2008, Fundamental Issues in Evaluation. – V: N. L. Smith in P. R. Brandon (ur.), *Fundamental Issues in Evaluation*, New York, 1–24.
- SMITH, N. L. in P. R. BRANDON (ur.) 2008, *Fundamental Issues in Evaluation*. – New York.
- SNOWBALL, J. D. 2008, *Measuring the Value of Culture: Methods and Examples in Cultural Economics*. – Berlin, Heidelberg.
- SODERLAND, H. A. 2010, Values and the Evolving Concept of Heritage: The First Century of Archaeology and Law in the United States (1906–2006). – V: G. S. Smith, P. M. Messenger in H. A. Soderland (ur.), *Heritage values in contemporary society*, Walnut Creek, 129–143.
- SPAULDING, A. C. 1960, The Dimensions of Archaeology. – V: G. E. Dole in R. L. Carneiro (ur.), *Essays in the*

- Science of Culture: In Honor of Leslie A. White*, New York, 437–456.
- STAMATOUDI, I. A. 2011, *Cultural Property, Law and Restitution: A Commentary to International Conventions and European Union Law*. – Cheltenham, Northampton.
- STARTIN, B. 1993, Preservation and the academically viable sample. – *Antiquity* 67, 421–426.
- STARTIN, B. 1994, Assessment of Field Remains. – V: J. Hunter in I. Ralston (ur.), *Archaeological Resource Management in the UK: An Introduction* (2. izd.), Stroud, 184–196.
- STARTIN, B. 1995, The Monuments Protection Programme: protecting what, how, and for whom? – V: M. A. Cooper, A. Firth, J. Carman in D. Wheatley (ur.), *Managing Archaeology*, London, 133–141.
- STASKI, E. 1982, Advances in Urban Archaeology. – V: M. B. Schiffer (ur.), *Advances in Archaeological Method and Theory* 5, New York, London, 97–149.
- STEPHENSON, J. 2008, The Cultural Values Model: An integrated approach to values in landscapes. – *Landscape and Urban Planning* 84, 127–139.
- STOPAR, I. 1981, Geneza celjskega mestnega jedra. – *Celjski zbornik* 1977–1981, 293–322.
- STOCKER, D. 1995, Industrial archaeology and the Monuments Protection Programme in England. – V: M. Palmer in P. Neaverson (ur.), *Managing the Industrial Heritage: its identification, recording and management*, Leicester Archaeology Monographs 2, Leicester, 105–113.
- SUIĆ, M. 1976, *Antički grad na istočnom Jadranu*. – Zagreb.
- SVOLJŠAK, D., J. ISTENIČ, T. NABERGOJ, H. BRASKERNEL, B. JERIN, M. DASZKIEWICZ, G. SCHNEIDER, M. HORVAT, L. BARTOSIEWICZ, M. ERIČ, B. MUŠIČ, B. DJURIĆ, T. VERBIČ, P. CATTANEO in M. LAUDATO 2008, *Mrzlo Polje pri Ivančni Gorici*. – *Arheologija na avtocestah Slovenije* 5, Ljubljana.
- SWIDLER, N. in M. YEATTS 2005, Traditional cultural properties and the national preservation program in the United States. – V: C. Mathers, T. Darvill in B. J. Little (ur.), *Heritage of Value, Archaeology of Renown: Reshaping Archaeological Assessment and Significance*, Gainesville, 276–286.
- ŠAŠEL, J. 1975, Grosuplje: Grosuplje. – V: S. Gabrovec, S. Jesse, P. Petru, J. Šašel in F. Truhlar (ur.), *Arheološka najdišča Slovenije*, Ljubljana, 178–179.
- ŠAŠEL KOS, M. 1984, Prerez čez zgodovino celejanskih prebivalcev v luči onomastičnih in prozopografskih podatkov. – *Živa antika* 34, 252–255.
- ŠAŠEL KOS, M. 1997a, The End of the Norican Kingdom and the Formation of the Provinces of Noricum and Pannonia. – V: B. Djurić in I. Lazar (ur.), *Akten des IV. internationalen Kolloquiums über Probleme des provinzialrömischen Kunstschaffens, Celje 8. – 12. Mai 1995*, Situla 36, Ljubljana, 21–42.
- ŠAŠEL KOS, M. 1997b, Pošta v antiki. – V: A. Hozjan (ur.), *Pošta na slovenskih tleh*, Maribor, 18–43.
- ŠAŠEL KOS, M. 2002, Secular authority as reflected in funerary monuments - some Norican and Pannonian examples. – *Histria antiqua* 8, 131–138.
- ŠAŠEL KOS, M. 2010, The Early Urbanization of Noricum and Pannonia. – V: L. Zerbin (ur.), *Roma e le provincie del Danubio, atti del I Convegno internazionale Ferrara, Cento, 15–17 Ottobre 2009*, Soveria Mannelli, 209–230.
- ŠEMROV, A. 1996, *Slovenia: Conage and History*. – Ljubljana.
- ŠEMROV, A. 2011, *Numizmatične najdbe iz Celja in Savinje v luči novih dognanj*. – Neobjavljeno magistrsko delo. Univerza na Primorskem, Fakulteta za humanistične študije, Koper.
- ŠOLA, T. 2001, *Marketig u muzejima, ili o vrlini i kako je obznaniti*. – Zagreb.
- ŠRIBAR, V. 1959, Rimski žgani grob iz Velike Loke pri Žalni. – *Arheološki vestnik* 9–10, 234–236.
- TAINTER, J. A. in G. J. LUCAS 1983, Epistemology of the Significance Concept. – *American Antiquity* 48/4, 707–719.
- TAINTER, J. A. in B. BAGLEY 2005, Shaping and Suppressing the Archaeological Record: Significance in American Cultural Resource Management. – V: C. Mathers, T. Darvill in B. J. Little (ur.), *Heritage of Value, Archaeology of Renown: Reshaping Archaeological Assessment and Significance*, Gainesville, 58–73.
- TECCO HVALA, S. 2012, *Magdalenska gora: Družbena struktura in grobni rituali železnodobne skupnosti / Magdalenska gora: Social structure and burial rites of the Iron Age community*. – Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 26, Ljubljana.
- TERŽAN, B. 1980, Posodje v grobovih halštatskih veljakov na Dolenjskem / Vessels-sets in the Graves of Hallstatt Chieftains in the Dolenjska Area. – V: P. Petru in T. Knez (ur.), *Zbornik posvečen Stanetu Gabrovcu ob Šesdesetletnici*, Situla 20–21, Ljubljana, 343–352.
- TERŽAN, B. 1985, Poskus rekonstrukcije halštatske družbene strukture v dolenskem kulturnem krogu / Ein Rekonstruktionsversuch der Gesellschaftstruktur im Dolensko-Kreis der Hallstattzeit. – *Arheološki vestnik* 36, 77–105.
- TERŽAN, B. 1990, *Starejša železna doba na Slovenskem Štajerskem / The Early Iron Age in Slovenian Styria*. – Katalogi in monografije 25, Ljubljana.
- Teržan, B. 2009, Japodska nevesta iz okolice Novega mesta / A Iapodian bride from the vicinity of Novo mesto. – *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* (3. serija) 42, 213–230.
- THAPAR, B. K. 1984, *India*. – V: H. Cleere (ur.), *Approaches to the Archaeological Heritage*, Cambridge, 63–72.
- THOMPSON, M. 1979, *Rubbish Theory: The Creation and Destruction of Value*. – Oxford.
- THROSBY, D. 2000, Economic and Cultural Value in the Work of Creative Artists. – V: E. Avrami, R. Mason in M. de la Torre (ur.), *Values and Heritage Conservation*, Los Angeles, 26–31.
- THROSBY, D. 2002, Cultural Capital and Sustainability Concepts in the Economics of Cultural Heritage. – V: M.

- de la Torre (ur.), *Assessing the Values of Cultural Heritage*, Los Angeles, 101–117.
- THROSBY, D. 2006, Introduction and Overview. – V: V. Ginsburgh in D. Throsby (ur.), *Handbook of the Economics of Art and Culture* 1, Amsterdam, 3–22.
- TILLEY, C. 1989, Excavation as theatre. – *Antiquity* 63, 275–280.
- TILLEY, C. 1994, *A Phenomenology of Landscape*. – London.
- TOMÁŠKOVÁ, S. 2011, Archaeology in a Middle Country. – V: L. R. Lozny (ur.), *Comparative Archaeologies: A Sociological View of the Science of the Past*, New York, 221–242.
- TOMAŽIČ, S. in M. NOVŠAK 2003, *Poročilo o značilnih arheoloških izkopavanjih pred izgradnjo atrija Moborjeve družbe*. – Celje (neobjavljeno poročilo).
- TRIGGER, B. G. 1995, Romanticism, nationalism, and archaeology. – V: P. I. Kohl in C. Fawcett (ur.), *Nationalism, Politics, and the Practice of Archaeology*, Cambridge, 263–279.
- TROTZIG, G. 1993, The new European Convention on the protection of the archaeological heritage. – *Antiquity* 67, 414–415.
- TROTZIG, G. in M. KLOCKHOFF 2004, Ethics in Archaeological Preservation. – V: H. Karlsson (ur.), *Swedish archaeologists on ethics*, Lindome, 163–175.
- TURNER, S. 2006, Historic Landscape Characterisation: A landscape archaeology for research, management and planning. – *Landscape Research* 31/4, 385–398.
- UDOVIČ, K. 2009, *Mačkovec pri Novem mestu*. – Arheologija na avtocestah Slovenije 8, Ljubljana.
- UDOVIČ, K. 2011, *Trebanjsko Bukovje*. – Arheologija na avtocestah Slovenije 19, Ljubljana.
- VAN DEN BERG, M., H. HUISMAN, H. KARS, H. VAN HAASTER in J. KOOL 2010, Assessing in situ preservation of archaeological wetland sites by chemical analysis of botanical remains and micromorphology. – V: T. J. H. F. Bloemers, H. Kars, A. van der Valk in M. Wijnen (ur.), *The Cultural Landscape and Heritage Paradox: Protection and Development of the Dutch Archaeological-Historical Landscape and its European Dimension*, Amsterdam, 161–176.
- VAN DEN DRIES, M. in W. J. H. WILLEMS 2007, Quality assurance in archaeology, the Dutch perspective. – V: M. van den Dries in W. J. H. Willems (ur.), *Quality Management in Archaeology*, Oxford, 50–65.
- VAN DE NOORT, R., W. FLETCHER, G. THOMAS, I. CARSTAIRS in D. PATRICK 2002, *Monuments at Risk in England's Wetlands, Report for English Heritage*, Exeter.
- VAN DER VALK, A. 2010a, Planning the past. Lessons to be learned from „Protecting and Developing the Dutch Archaeological-Historical Landscape“ (PDL/BBO). – V: T. J. H. F. Bloemers, H. Kars, A. van der Valk in M. Wijnen (ur.), *The Cultural Landscape and Heritage Paradox: Protection and Development of the Dutch Archaeological-Historical Landscape and its European Dimension*, Amsterdam, 21–52.
- VAN DER VALK, A. 2010b Introduction: sharing knowledge - stories, maps and design. – V: T. J. H. F. Bloemers, H. Kars, A. van der Valk in M. Wijnen (ur.), *The Cultural Landscape and Heritage Paradox: Protection and Development of the Dutch Archaeological-Historical Landscape and its European Dimension*, Amsterdam, 365–386.
- VAN DOCKUM, S. G. in R. C. G. M. LAUWERIER 2004, Archaeology in Netherlands 2002: The National Archaeological Review and Outlook. – *European Journal of Archaeology* 7/2, 109–124.
- VAN MARREWIK, D. in R. BRANDT 1997, Dreaming of Malta. – V: W. J. H. Willems, H. Kars in D. P. Hallewas (ur.), *Archaeological Heritage Management in the Netherlands: Fifty Years State Service for Archaeological Investigations*, Amersfoort, 58–75.
- VAN WIJNGAARDEN, G. J. 1999, Archaeological Approach to the Concept of Value: Mycenaean Pottery at Ugarit (Syria). – *Archaeological Dialogues* 1, 2–23.
- VERBIČ, M. in R. SLABE ERKER, 2004, *Smernice za ekonomsko vrednotenje naravne in kulturne dediščine*. – Ljubljana.
- VIČIČ, B. 1997, Rimske najdbe izpod Miklavškega hriba pri Celju. / Römische Funde am Fuße des Miklavški hrib bei Celje. – *Arheološki Vestnik* 48, 41–51.
- VIČIČ, B. in B. SLAPŠAK 2004, Roman Settlement and cemetery. – V: D. Prešeren (ur.), *The earth beneath your feet: archaeology on the motorways in Slovenia, The European heritage days series*, Ljubljana, 77–80.
- VOLLMER-KONIG, M. 2010, Knowledge and legal action: a plea for conservation. Comment on ‘Protection and management of Spanish archaeological-historical landscapes. Possibilities and perspectives for the application of a protective and developmental approach’ by Maria Ruiz del Arbol & Almudena Orejas. – V: T. J. H. F. Bloemers, H. Kars, A. van der Valk in M. Wijnen (ur.), *The Cultural Landscape and Heritage Paradox: Protection and Development of the Dutch Archaeological-Historical Landscape and its European Dimension*, Amsterdam, 493–500.
- WAINWRIGHT, G. J. 1989, The Management of the English Landscape. – V: H. Cleere (ur.), *Archaeological Heritage Management in the Modern World*, One World Archaeology 9, London, 164–170.
- WAINWRIGHT, G. J. 1993, The management of change: archaeology and planning – *Antiquity* 67, 416–421.
- WAINWRIGHT, G. J. 2001, Pathways to understanding: Research frameworks and the historic environment. – V: A. Taylor in C. S. Brigg (ur.), *Towards Research Agenda for Wales: proceedings of the IEA Wales/Cymru conference, Aberystwyth 2001*, British Archaeological Reports 343, Oxford, 5–9.
- WALSH, K. 1992, *The Representation of the Past: Museums and Heritage in the Post-modern world*. – London.
- WATERTON, E. 2005, Whose Sense of Place? Reconciling Archaeological Perspectives with Community Values: Cultural Landscapes in England. – *International Journal of Heritage Studies* 11/4, 309–325.
- WATERTON, E. 2010, *Politics, Policy and the Discourses of Heritage in Britain*. – London.

- WATERTON, E. in L. SMITH 2008, Heritage protection for the 21st century. – *Cultural Trends* 17/3, 197–203.
- WATERTON, E. in L. SMITH 2009, There Is No Such Thing As Heritage. – V: E. Waterton in L. Smith (ur.), *Taking Archaeology out of Heritage*, Newcastle upon Tyne, 10–27.
- WATERTON, E. in L. SMITH 2010, The recognition and misrecognition of community heritage. – *International Journal of Heritage Studies* 16/1–2, 4–15.
- WATERTON, E., L. SMITH in G. CAMPBELL 2006, The Utility of Discourse Analysis to Heritage Studies: The Burra Charter and Social Inclusion. – *International Journal of Heritage Studies* 12/4, 339–355.
- WENBAN-SMITH, F. 1995, Square pegs in round holes: problems of managing the Palaeolithic heritage. – V: M. A. Cooper, A. Firth, J. Carman in D. Wheatley (ur.), *Managing Archaeology*, London, 142–157.
- WHITE, R. H. in J. CARMAN (ur.) 2007, *World Heritage: global challenges, local solutions*, *Proceedings of a conference at the Ironbridge Institute, May 2006, British Archaeological Reports S1968*, Oxford.
- WHITELAW, G. 2005, Plastic value: Archaeological significance in South Africa. – V: C. Mathers, T. Darvill in B. J. Little (ur.), *Heritage of Value, Archaeology of Renown: Reshaping Archaeological Assessment and Significance*, Gainesville, 137–156.
- WILDESEN, L. E. 1982, The Study of Impacts on Archaeological Sites. – V: M. B. Schiffer (ur.), *Advances in Archaeological Method and Theory* 5, New York, London, 51–96.
- WILLEMS, W. J. H. 1997, Archaeological Heritage Management in the Netherlands: Past, Present and Future. – V: W. J. H. Willems, H. Kars in D. P. Hallewas (ur.), *Archaeological Heritage Management in the Netherlands: Fifty Years State Service for Archaeological Investigations*, Amersfoort, 3–34.
- WILLEMS, W. J. H. 2000, Management of the Archaeological Heritage in the Netherlands. – V: Z. Kobyliński (ur.), *Archaeological Heritage Management*, *Archaeologia Polona* 38, Warsaw, 153–168.
- WILLEMS, W. J. H. 2001, Archaeological heritage management and research. – V: Z. Kobyliński, (ur.), *Quo vadis archaeologia? Whither European archaeology in the 21st century? Proceedings of the European Science Foundation Exploratory Workshop, Madralin near Warsaw, 12 - 13 October 2001*, Warsaw, 83–91.
- WILLEMS W. J. H. 2007, The Work of Making Malta: the council of Europe's Archaeology and Planning Committee 1988–1996. – *European Journal of Archaeology* 10/1, 57–71.
- WILLEMS W. J. H. 2009, Archaeological Resource Management and Academic Archaeology in Europe: Some Observations. – V: A. L. D'Agata in S. Alaura (ur.), *Quale futuro per l'archeologia, Workshop Internazionale, Roma, 4–5 Dicembre 2008*, Roma, 89–99.
- WILLEMS W. J. H. 2010a, Laws, Language, and Learning: Managing Archaeological Heritage Resources in Europe. – V: P. M. Messenger in G. S. Smith (ur.), *Cultural Heritage Management: A Global Perspective*, Gainesville, 212–229.
- WILLEMS W. J. H. 2010b, Introduction to „Protecting and Developing the Dutch Archaeological-Historical Landscape“. – V: T. J. H. F. Bloemers, H. Kars, van der A. Valk in M. Wijnen (ur.), *The Cultural Landscape and Heritage Paradox: Protection and Development of the Dutch Archaeological-Historical Landscape and its European Dimension*, Amsterdam, 19–20.
- WILLEMS, W. J. H. in R. W. BRANDT 2004, *Dutch Archaeology Quality Standard*. – Den Haag.
- WILSON, M. A., A. TROY in R. COSTANZA, 2004, The economic geography of ecosystem goods and services: Revealing the monetary value of landscapes through transfer methods and Geographic Information Systems. – V: M. Dieterich in J. van der Straaten (ur.), *Cultural Landscapes and Land Use*, New York, Boston, Dordrecht, London, Moscow, 69–94.
- WORTHING, D. in S. BOND 2008, *Managing Built Heritage: The Role of Cultural Significance*. – Oxford.
- YOUNG, L. 1994, Significance, connoisseurship and facilitation: new techniques for assessing museum acquisitions. – *Museum Management and Curatorship* 13, 191–199.
- ŽITKO, N. 2013, *Velika Dobrava: obravnava rimskega grobišča*. – Neobjavljeno diplomsko delo. Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Ljubljana.

8.2 Drugi viri

- Council of Europe, *European Heritage Network*. – URL: <http://www.european-heritage.coe.int/sdx/herein/> (Citirano 16. 6. 2013).
- Council of Europe, Treaty Office, *Conventions in the Council of Europe Treaty Series*. – URL: http://conventions.coe.int/?pg=/Treaty/MenuInfos_en.asp (Citirano 10. 6. 2013).
- Council of Europe, Treaty Office, *European Convention on the Protection of the Archaeological Heritage*. – URL: <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/QueVoulezVous.asp?NT=143&CM=1&CL=ENG> (Citirano 26. 6. 2013).
- Council of Europe, Treaty Office, *European Landscape Convention* - URL: <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/QueVoulezVous.asp?NT=176&CM=8&CL=ENG> (Citirano 16. 6. 2013).
- Council of Europe 1992, *European Convention on the Protection of the Archaeological Heritage* (Revised). – URL: <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/143.htm> (Citirano 5. 5. 2013),
- Council of Europe 2000, *European Landscape Convention*. – URL: <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/176.htm> (Citirano 16. 6. 2013).
- Council of Europe 2001, *Forward Planning: The Function of Cultural Heritage in a Changing Europe*. – Strasbourg, Coun-

- cil of Europe Publishing – URL: [http://www.coe.int/t/dg4/cultureheritage/heritage/resources/Publications/ECC-PAT\(2001\)161_EN.pdf](http://www.coe.int/t/dg4/cultureheritage/heritage/resources/Publications/ECC-PAT(2001)161_EN.pdf). (Citirano 3. 7. 2013).
- Council of Europe 2009, *Heritage and Beyond*. – Strasbourg, Council of Europe Publishing. – URL: <https://book.coe.int/usd/en/cultural-heritage/4257-heritage-and-beyond.html> (Citirano 3. 3. 2014).
- DCLG - Department for Communities and Local Government 2010, *Planning Policy Statement No. 5 (PPS5): Planning for the Historic Environment*. – Norwich, TSO. – URL: <http://www.museumoflondon.org.uk/files/8513/7243/1833/planningpolicystatement5.pdf>. (Citirano 20. 5. 2013).
- DCLG - Department for Communities and Local Government 2012, *National Planning Policy Framework*. – URL: www.communities.gov.uk (Citirano 20. 7. 2013).
- DCMS - Department for Culture, media and Sport 2007, *The Heritage White Paper - Heritage Protection in the 21st Century*. – Norwich, TSO. – URL: https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/78116/hrp_whitepaper_doc1.pdf. (Citirano 20. 5. 2013).
- DoE - Department of Environment 1990, *Planning Policy Guidance 16 (PPG16): Archaeology and Planning*. – URL: <http://webarchive.nationalarchives.gov.uk/> + <http://www.communities.gov.uk/publications/planningandbuilding/ppg16> (Citirano 20. 5. 2013).
- DoE - Department of Environment 1994, *Planning Policy Guidance 15 (PPG15): Planning and Historic Environment*. – URL: <http://webarchive.nationalarchives.gov.uk/> + <http://www.communities.gov.uk/publications/planningandbuilding/ppg15> (Citirano 20. 5. 2013).
- ICOMOS 2010, *Guidance on Heritage Impact Assessments for Cultural World Heritage Properties*. – Paris, ICOMOS. – URL: <http://openarchive.icomos.org/266/> (Citirano 2. 2. 2014).
- MIZKŠ - Ministrstvo za izobraževanje, znanost, kulturo in šport 2012, *Navodilo za določitev in izvedbo izravnalnega ukrepa pri odstranitvi arheoloških ostalin*. – URL: http://www.mk.gov.si/si/storitve/postopki/varstvo_kulturne_dediscine/izravnalni_ukrep_pri_odstranitvi_arheoloskih_ostalin/ (Citirano 5. 8. 2013).
- MIZKŠ - Ministrstvo za izobraževanje, znanost, kulturo in šport, Direktorat za kulturno dediščino 2013a, *Splošne smernice za načrtovanje državnih prostorskih načrtov za področje varstva nepremične kulturne dediščine*. – URL: http://www.mizs.gov.si/si/delovna_podrocja/direktorat_za_kulturno_dediscino/varstvo_nepremicne_kulturne_dediscine/varstvo_dediscine_v_prostoru/vkljucevanje_varstva_kulturne_dediscine_v_postopek_priprave_in_sprejema_drzavnega_prostorskega_nacrta_dp/ (Citirano 1. 8. 2013).
- MIZKŠ - Ministrstvo za izobraževanje, znanost, kulturo in šport, Direktorat za kulturno dediščino 2013b, *Splošne smernice za načrtovanje občinskega prostorskega načrta za področje varstva nepremične kulturne dediščine*. – URL: http://www.mizs.gov.si/si/delovna_podrocja/direktorat_za_kulturno_dediscino/varstvo_nepremicne_kulturne_dediscine/varstvo_dediscine_v_prostoru/vkljucevanje_varstva_kulturne_dediscine_v_postopek_priprave_in_sprejema_obcinskega_prostorskega_nacrta_opn/ (Citirano 1. 8. 2013).
- MCD - Monument Class Descriptions. – URL: <http://www.eng-h.gov.uk/mpp/mcd/index.htm> (Citirano 26.7.2013).
- MPP - Monument Protection Programme. – URL: <http://www.eng-h.gov.uk/mpp/mppa.htm> (Citirano 26.7.2013).
- OSP17 Operational Selection Policy 2005, *The Preservation of the Built Environment 1970–1999*. – Richmond, The National Archives. – URL: <http://www.nationalarchives.gov.uk/documents/information-management/osp17.pdf> (Citirano 20. 7. 2013.)
- RKD - Register kulturne dediščine. – URL: <http://rkd.situla.org/> (Citirano 15. 6. 2013; 12. 3. 2014).
- Svet Evrope 1969, *Evropska konvencija o varstvu arheološke dediščine*. – URL: http://www.svetevrope.si/sl/dokumenti_in_publikacije/konvencije/066/ (Citirano 14. 8. 2013).
- Svet Evrope 1992, *Evropska konvencija o varstvu arheološke dediščine*. – URL: http://www.svetevrope.si/sl/dokumenti_in_publikacije/konvencije/066/ (Citirano 14. 8. 2013).
- Svet Evrope 2000, *Evropska konvencija o krajini*. – URL: http://www.svetevrope.si/sl/dokumenti_in_publikacije/konvencije/176/ (Citirano 14. 8. 2013).
- UNESCO 1972, *Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage*. – URL: <http://whc.unesco.org/en/conventiontext/> (Citirano 10. 8. 2013).
- UNESCO 2003, *Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage*. – URL: http://icom.museum/fileadmin/user_upload/pdf/ICOM_News/2004-4/ENG/p15_2004-4.pdf. (Citirano 10. 8. 2013).
- UNESCO 2012, *Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention*. – URL: <http://whc.unesco.org/en/guidelines/> (Citirano 15. 6. 2013).
- Uradni list RS, št. 33/1991, *Ustava republike Slovenije*.
- Uradni list RS, št. 1/1992, *Odlok o razglasitvi kulturnih in zgodovinskih spomenikov na območju občine Celje*.
- Uradni list RS, št. 24/1992, *Pravilnik o metodologiji za ocenjevanje kulturnih spomenikov in naravnih znamenitosti*.
- Uradni list RS, št. 96/2004, *Zakon o obranjanju narave*.
- Uradni list RS, št. 16/2008, *Zakon o varstvu kulturne dediščine (ZVKD-1)*.
- Uradni list RS, št. 33/2007, *Zakon o prostorskem načrtovanju*.
- Uradni list RS, št. 66/2009, *Pravilnik o registru kulturne dediščine*.
- Uradni list RS, št. 102/2010, *Pravilnik o seznamih zvrsti dediščine in varstvenih usmeritvah*.
- Uradni list RS, št. 03/2013, *Pravilnik o arheoloških raziskavah*.
- Uradni list RS - Mednarodne pogodbe, št. 7/1999, *Zakon o ratifikaciji Evropske konvencije o varstvu arheološke dediščine (spremenjene)*.

Uradni list RS - Mednarodne pogodbe, št. 74/2003, *Zakon o ratifikaciji Konvencije o evropskim krajobrazima.*

Uradni list RS - Mednarodne pogodbe, št. 1/2008, *Zakon o ratifikaciji Konvencije o varovanju nesnovne kulturne dediščine.*

Uradni list RS - Mednarodne pogodbe, št. 1/2008, *Zakon o ratifikaciji Konvencije o varovanju podvodne kulturne dediščine.*

Uradni list RS - Mednarodne pogodbe, št. 1/2008, *Zakon o ratifikaciji Konvencije o varovanju nesnovne kulturne dediščine.*

Uradni list RS - Mednarodne pogodbe, št. 5/2008, *Zakon o ratifikaciji Okvirne konvencije Sveta Evrope o vrednosti kulturne dediščine za družbo.*

Uradni list SRS, št. 28/1986 - *Odlok o razglasitvi kulturnih in zgodovinskih spomenikov na območju občine Celje.*

ZVKDS - Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije. – URL: <http://www.zvkds.si/sl> (Citirano 18. 6. 2013).

ZVKDS - Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, *Merila za vrednotenje kulturne dediščine.* – URL: <http://www.zvkds.si/sl/zvkds/nasveti-za-lastnike/kulturna-dediscina/> (Citirano 15. 6. 2013).

